

12

КИЇВ - 1978

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- Творчий розвиток Комуністичною партією Радянського Союзу марксистсько-ленінського вчення про пролетарський інтернаціоналізм
- Неспроможність сучасних буржуазно-націоналістичних фальсифікацій возз'єднання України з Росією
- У сузір'ї братніх республік

ДО ВІДОМА АВТОРІВ

Надалі «Український історичний журнал» прийматиме рукописи в двох примірниках у такому обсязі: статті — до 20 сторінок, повідомлення — 16 сторінок, замітки — 10 сторінок, матеріали в розділ «Наш календар» — 5—6 стор., рецензії — 4—5 сторінок, хроніка та інформація — 2 сторінки машинопису.

Матеріали мають бути надруковані через два інтервали (1-й примірник обов'язково). В разі відхилення рукопису автору повертається один примірник, другий — залишається в редакції.

Рецензії приймаються обов'язково з рецензованою книгою.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 12 (213)

ГРУДЕНЬ

1978

*Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця*

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

КИЇВ

«НАУКОВА ДУМКА»

З М І С Т

СТАТТІ

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

- Чапуга С. М. (Івано-Франківськ). Творчий розвиток Комуністичною партією Радянського Союзу марксистсько-ленінського вчення про пролетарський інтернаціоналізм 5

Назустріч 325-річчю возз'єднання України з Росією

- Котляр М. Ф. Неспроможність сучасних буржуазно-націоналістичних фальсифікацій возз'єднання України з Росією 16

До 60-річчя утворення Білоруської РСР і Компартії Білорусії

- Івашин В. Г. (Мінськ), Мелешко В. І. (Мінськ). У сузір'ї братніх республік 29

ПОВІДОМЛЕННЯ

До 40-річчя возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі

- Забілик С. У. Боротьба КПП і КПЗУ за інтернаціональну єдність революційних дій трудящих у 1921—1939 рр. 37
- Тесленко М. П. (Львів). Партійне керівництво створенням і діяльністю масових організацій трудящих у західних областях УРСР (вересень 1939—червень 1941 рр.) 45

З історії інтернаціональних зв'язків

- Коломієць О. М. (Умань). З досвіду інтернаціонального виховання молоді СРСР і НДР на спорудженні однієї з діляниць газопроводу «Союз» . . . 52
- Наков А. (НРБ). Розвиток політичних відносин між Болгарією і СРСР (1944—1958 рр.) 58

* * *

- Чайка Г. Л. До питання про ідеологічне забезпечення виконання народно-господарських планів у восьмій п'ятирічці 64
- Гнатюк Н. Ф. Праці видатних діячів Комуністичної партії про перебудову радянського села в 1917—1920 рр. 69

ЗАМІТКИ

- Мосяков В. Я. (Запоріжжя). Діяльність Кримської партійної організації по удосконаленню роботи місцевих Рад у роки колективізації 77
- Задорожний В. Є. (Ужгород). З історії торговельних зв'язків Галичини із Східною Україною і Росією у першій половині XIX ст. 82

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

- Кисілевський О. М. Контрольна робота студентів вузів — важлива форма заочного вивчення історії КПРС 88

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

- Більшовицьке підпілля на Україні в 1918 р. (*Закінчення*). Підготували Пиріг Р. Я., Шилецев Ю. В. 93

ДОКУМЕНТАЛЬНІ РОЗПОВІДІ

- Цимбал Є. І. (*Одеса*). На трасах мужності. (*Далі буде*) 101

НАШ КАЛЕНДАР

- Волощенко А. К. До 100-річчя утворення «Північного союзу російських робітників» 109
Левін В. С. Незламний боєць партії (До 75-річчя з дня народження М. О. Вознесенського) 112
Симоненко О. Р. (*Львів*). Важлива подія в історії польського народу (До 35-річчя утворення Крайової Ради Народової) 114

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДжЕРЕЛОЗНАВСТВО

- Калениченко П. М., Колесник В. П. (*Луцьк*). Радянська і польська сучасна історіографія про революційну боротьбу трудящих Польщі в 1917—1920 рр. 117

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Рецензуємо багатотомну «Історію Української РСР»

- Мельник Л. Г., Катренко А. М. Том третій. Україна в період розкладу і кризи феодально-кріпосницької системи. Скасування кріпосного права і розвиток капіталізму (XIX ст.) 126

* * *

- Острянін Д. Х., Олійник Л. В. І. Назаренко. Під ленінським прапором (В. І. Ленін і революційно-визвольна боротьба трудящих України в трьох російських революціях) 129
Ростовська О. В. А. Н. Ацаркин. Жизнь и борьба рабочей молодежи в России (1900—октябрь 1917 г.) 131
Варгатюк П. Л. Владимир Дрозд. Добрая весть. Повесть о Ювеналии Мельникове 133
Браніцький В. О. (*Херсон*), Лівшиць К. О. (*Кіровоград*), Соколов Д. П. (*Херсон*). Історичні дослідження. Вітчизняна історія. Вип. 4 135
Гордієнко Л. М., Кожукало І. П. В. А. Молибошко. Критика буржуазной фальсификации вопросов партийного строительства КПСС 137

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

- Майдан І. Г. Всесоюзна наукова конференція у Києві 139
Румянцева В. В. Об'єднана наукова сесія АН СРСР та АН Вірменської РСР у Єревані 140
Мороз В. К. (*Львів*). Наукова конференція істориків-полоністів у Львові 141
Сусоров В. Д. (*Херсон*). Міжвузівська науково-методична конференція в Херсоні 142
Нерод В. О. Перебування литовських учених-суспільствознавців в АН УРСР 143
Дзюба О. М. 400-річчя заснування Острозької школи та друкарні 143
Жученко І. Я. Захист докторської дисертації В. О. Замлинським 144
Кулинич І. М., Віднянський С. В. Вшанування члена-кореспондента АН УРСР І. М. Мельникової з нагоди її ювілею 145
Кучер В. І. Зустріч науковців Інституту історії АН УРСР з професором Г. О. Куманьовим 147
Алфавітний покажчик матеріалів, надрукованих у журналі в 1978 р. 148

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

П. М. Калениченко (головний редактор), Ю. В. Бабко, В. К. Василенко, В. О. Замлинський (заст. головного редактора), М. В. Коваль (заст. головного редактора), І. П. Кожукало, М. Ф. Котляр, М. І. Крячок, М. Н. Лещенко, А. В. Санцевич, В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції В. І. Кузнецов

Адреса редакції

252001, Київ-1, вул. Кірова, 4

Телефон 29-62-34

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

XXV съезд КПСС и проблемы коммунистического строительства

- Чапуга С. М. (Ивано-Франковск). Творческое развитие Коммунистической партии Советского Союза марксистско-ленинского учения о пролетарском интернационализме 5

Навстречу 325-летию воссоединения Украины с Россией

- Котляр Н. Ф. Несостоятельность современных буржуазно-националистических фальсификаций воссоединения Украины с Россией 16

К 60-летию образования Белорусской ССР и Компартии Белоруссии

- Ивашин В. Г. (Минск), Мелешко В. И. (Минск). В созвездии братских республик 29

СООБЩЕНИЯ

К 40-летию воссоединения западноукраинских земель в едином Украинском Советском государстве

- Забилык С. У. Борьба КПП и КПЗУ за интернациональное единство революционных действий трудящихся в 1921—1939 гг. 37

- Тесленко Н. П. (Львов). Партийное руководство созданием и деятельностью массовых организаций трудящихся в западных областях УССР (сентябрь 1939 — июнь 1941 гг.) 45

Из истории интернациональных связей

- Коломиец О. М. (Умань). Из опыта интернационального воспитания молодежи СССР и ГДР на строительстве одного из участков газопровода «Союз» 52

- Наков А. (НРБ). Развитие политических отношений между Болгарией и СССР (1944—1958 гг.) 58

* * *

- Чайка Г. Л. К вопросу об идеологическом обеспечении выполнения народнохозяйственных планов в восьмой пятилетке 64

- Гнатюк Н. Ф. Труды выдающихся деятелей Коммунистической партии о перестройке советского села в 1917—1920 гг. 69

ЗАМЕТКИ

- Мосяков В. Я. (Запорожье). Деятельность Крымской партийной организации по усовершенствованию работы местных Советов в годы коллективизации 77

- Задорожный В. Е. (Ужгород). Из истории торговых связей Галиции с Восточной Украиной и Россией в первой половине XIX ст. 82

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

- Кисилевский Е. М. Контрольная работа студентов вузов — важная форма заочного изучения истории КПСС 88

ДОКУМЕНТЫ И МАТЕРИАЛЫ

- Большевистское подполье на Украине в 1918 г. (Окончание). Подготовили Пирог Р. Я., Шиловцев Ю. В. 93

ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ РАССКАЗЫ

- Цымбал Е. И. (Одесса). На трассах мужества (Продолжение следует) . . 101

НАШ КАЛЕНДАРЬ

- Волощенко А. К. К 100-летию создания «Северного союза российских рабочих» 109

- Левин В. С. Несгибаемый боец партии (К 75-летию со дня рождения Н. А. Вознесенского) 112

Симоненко Е. Р. (Львов). Важное событие в истории польского народа (К 35-летию создания Крайовой Рады Народовой)	114
--	-----

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Калениченко П. М., Колесник В. П. (Луцк). Советская и польская современная историография о революционной борьбе трудящихся Польши в 1917—1920 гг.	117
---	-----

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Рецензируем многотомную «Історію Української РСР»

Мельник Л. Г., Катренко А. Н. Том третій. Україна в період розкладу і кризи феодально-кріпосницької системи. Скасування кріпосного права і розвиток капіталізму (XIX ст.)	126
* * *	
Острянин Д. Ф., Олейник Л. В. І. Назаренко. Під лєнінським прапором (В. І. Ленін і революційно-визвольна боротьба трудящих України в трьох російських революціях)	129
Ростовская О. В. А. Н. Ацаркин. Жизнь и борьба рабочей молодежи в России (1900—октябрь 1917 г.)	131
Варгатюк П. Л. Владимир Дрозд. Добрая весть. Повесть о Ювеналии Мельникове	133
Браницкий В. А. (Херсон), Лившиц К. А. (Кировоград), Соколов Д. П. (Херсон). Історичні дослідження. Вітчизняна історія. Вип. 4	135
Гордиенко Л. М., Кожукало И. П. В. А. Молибошко. Критика буржуазной фальсификации вопросов партийного строительства КПСС	137

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Майдан И. Г. Всесоюзная научная конференция в Киеве	139
Румянцева В. В. Объединенная научная сессия АН СССР и АН Армянской ССР в Ереване	140
Мороз В. К. (Львов). Научная конференция историков-полонистов во Львове	141
Сусоров В. Д. (Херсон). Межвузовская научно-методическая конференция в Херсоне	142
Нерод В. А. Пребывание литовских ученых-обществоведов в АН УССР	143
Дзюба Е. Н. 400-летие основания Острожской школы и типографии	143
Жученко И. Я. Защита докторской диссертации В. А. Замлинским	144
Кулинич И. М., Виднянский С. В. Чествование члена-корреспондента АН УССР И. Н. Мельниковой в связи с ее юбилеем	145
Кучер В. И. Встреча ученых Института истории АН УССР с профессором Г. А. Куманевым	147
Алфавитный указатель материалов, напечатанных в журнале в 1978 г.	148

Статті

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

С. М. ЧАПУГА (Івано-Франківськ)

ТВОРЧИЙ РОЗВИТОК КОМУНІСТИЧНОЮ ПАРТІЄЮ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКОГО ВЧЕННЯ ПРО ПРОЛЕТАРСЬКИЙ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ

КПРС усю свою революційно-перетворюючу діяльність буде на міцному фундаменті марксистсько-ленінського вчення, яке є теоретичною, науковою базою будівництва комунізму, стратегії і тактики міжнародного комуністичного руху. Найважливіше джерело всепермагаючої сили марксизму-ленінізму полягає в тому, що в самій його суті закладено пролетарський інтернаціоналізм.

Міжнародна солідарність робітничого класу, співробітництво, єдність дій, взаємодопомога і підтримка робітників різних країн у боротьбі за спільні корінні інтереси всіх трудящих, проти будь-яких форм соціального і національного гніту, за мир, демократію, національну незалежність, соціалізм і комунізм — все це охоплює поняття пролетарського інтернаціоналізму.

З виникненням марксизму пролетарський інтернаціоналізм став одним з його корінних принципів, важливою зброєю робітничого класу в боротьбі проти світового капіталу. В заклику «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», проголошеному К. Марксом і Ф. Енгельсом, виражено інтернаціональну суть боротьби пролетаріату, визначено основний принцип пролетарського інтернаціоналізму — ідею міжнародної солідарності, дружби народів.

У працях В. І. Леніна — геніального продовжувача справи основоположників наукового комунізму — були далі творчо розвинуті ідеї пролетарського інтернаціоналізму. Найважливіша вимога до всіх революціонерів, підкреслював Володимир Ілліч, «...щоб уміти бути, навіть у найтрудніші часи, інтернаціоналістом на ділі»¹. В послідовному втіленні принципів інтернаціоналізму, який повинен стати керівництвом до дії, В. І. Ленін вбачав критерій революційності, основу перемог міжнародного робітничого класу, справи соціалізму.

Визначені К. Марксом та Ф. Енгельсом і розвинуті В. І. Леніним основні принципи пролетарського інтернаціоналізму повністю залишаються в силі й нині. Адже вони відповідають не тільки тому чи іншому етапові розвитку революційного процесу, а й усьої епосі переходу людства від капіталізму до соціалізму.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 172.

На сучасному етапі пролетарський, соціалістичний інтернаціоналізм є невичерпним джерелом могутності країн соціалістичної співдружності, основою і запорукою всесвітньо-історичних перемог міжнародного комуністичного руху. Виступаючи на XVIII з'їзді ВЛКСМ, Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев зазначав: «Пролетарський, соціалістичний інтернаціоналізм — це наша велика сила. Це — плід наших переконань і горіння наших сердець. Це — наш прапор»².

Особлива актуальність і дедалі зростаюче практичне значення пролетарського інтернаціоналізму в нинішніх умовах зумовлені такими обставинами. Вплив і можливості світового соціалізму, комуністичного та робітничого руху, сили національно-визвольної боротьби тепер стали дуже значними і використати їх в інтересах миру і соціального прогресу є священним інтернаціональним обов'язком кожного справжнього революціонера. В діяльності кожної марксистсько-ленінської партії, всіх прогресивних сил світу підвищується питома вага інтернаціональних завдань. Найголовніше з них — розгортання боротьби за відвернення нової світової війни, проти гонки озброєнь, агресивних акцій і планів імперіалізму.

Дедалі більше зростає інтеграція діяльності реакційних сил імперіалізму в економічних, політичних, воєнних і соціальних планах. «Капітал, — писав В. І. Ленін, — є сила міжнародна. Щоб її перемогти, потрібен міжнародний союз робітників, міжнародне братерство їх»³. Противники миру і соціального прогресу, починаючи від імперіалістичних трубадурів і кінчаючи маоїстами, у своїй антинародній, антикомуністичній пропаганді вдаються до спроб розколотися ряди комуністів, підірвати згуртованість всередині робітничого та антиімперіалістичного руху, роблячи ставку на націоналізм. Ось чому захист принципів пролетарського інтернаціоналізму, дальший розвиток, вперта й наполеглива боротьба за втілення їх у практику революційного руху, соціалістичного і комуністичного будівництва є найважливішим завданням комуністів, усіх прогресивних сил світу.

Величезна заслуга в розвитку марксистсько-ленінських принципів та ідей пролетарського інтернаціоналізму в сучасних умовах належить КПРС та іншим братнім комуністичним партіям. Знаменною віхою у цій важливій справі став, зокрема, XXV з'їзд КПРС. З'їзд висунув положення, які збагачують вчення про інтернаціоналізм, викрив різного роду спроби відмовитися від цього вчення або перекрутити його зміст.

У Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії товариш Л. І. Брежнев дав високу оцінку інтернаціоналізму, назвавши його могутньою і випробуваною зброєю комуністичних партій і всього робітничого руху в боротьбі за мир, демократію і соціалізм. Сам з'їзд був яскравим прикладом втілення інтернаціоналізму. На ньому були присутні представники 103 комуністичних, робітничих, національно-демократичних і соціалістичних партій з 96 країн світу. На жодному з'їзді до цього не було такого широкого представництва. Участь братніх партій в роботі XXV з'їзду КПРС продемонструвала дальше розширення і зміцнення інтернаціоналістських зв'язків нашої партії з усіма загонами міжнародного фронту боротьби за свободу народів, за соціальний прогрес людства.

Тверда рішучість і далі продовжувати, всебічно зміцнювати велику справу пролетарського інтернаціоналізму була чітко виражена у

² Л. І. Брежнев. Промова на XVIII з'їзді Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки Молоді, К., 1978, стор. 11.

³ В. І. Ленін. Позні зібрання творів, т. 40, стор. 41.

Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії, виступах делегатів з'їзду і багатьох гостей — представників братніх комуністичних і робітничих партій. З'їзд підтвердив готовність партії Леніна, всього радянського народу робити все необхідне для дальшого розвитку дружби і братерства з народами соціалістичних країн, зміцнення інтернаціональної солідарності з робітничим класом і трудящими масами капіталістичних країн, розширення співробітництва з народами, що визволилися і борються за свою незалежність.

На сучасному етапі пролетарський інтернаціоналізм є провідною тенденцією світового комуністичного руху. Його ідеї ще ніколи не відігравали такої активної творчої ролі, як у наші дні. Саме тому партія не ослабляє уваги до їх дальшого розвитку і втілення в життя.

Пигання про суть пролетарського інтернаціоналізму, його конкретний зміст і реалізацію в сучасних умовах глибоко розкриті в теоретичних матеріалах, присвячених 60-річчю Великого Жовтня, обговоренню і прийняттю нової Конституції СРСР, у статті товариша Л. І. Брежнєва «Історичний рубіж на шляху до комунізму»⁴⁻⁵ та ін. **«Пролетарський інтернаціоналізм, — зазначається в постанові ЦК КПРС, — найважливіший, перевірений життям принцип діяльності комуністів.** Він пронизує весь зміст теорії і практики наукового комунізму. Під прапором інтернаціоналізму була здобута перемога Жовтня, зміцнювались позиції першої соціалістичної держави, виникла світова система соціалізму, міцніє і розвивається співдружність соціалістичних держав, зростає і згуртовується міжнародний комуністичний, робітничий рух. КПРС незмінно виходила і виходить з корінних інтернаціональних інтересів соціалізму, всього революційного руху»⁶. В постанові дано визначення поняттю пролетарського інтернаціоналізму: «Солідарність робітничого класу, комуністів усіх країн у боротьбі за спільні цілі, підтримка ними боротьби народів за національне визволення і соціальний прогрес, добровільне співробітництво рівноправних, незалежних братніх партій, органічне поєднання ними у своїй політиці національних і інтернаціональних інтересів трудящих — це і є пролетарський інтернаціоналізм у дії»⁷.

Ідеї пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму дістали своє теоретичне визначення і практичне втілення в новій Конституції СРСР. Історичні досягнення розвинутого соціалізму в нашій країні, які зафіксовані в новому законі, стали справжнім торжеством ідей наукового комунізму, принципів пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму. Розвинуте соціалістичне суспільство, говориться в Конституції СРСР, — «...суспільство високої організованості, ідейності і свідомості трудящих — патріотів і інтернаціоналістів»⁸.

Принципи пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму закріплені в Основному Законі Радянської держави на рівні конституційних положень, про що свідчать 30, 36, 69-а та інші статті нової Конституції СРСР. У ній зафіксовано, що громадяни Країни Рад різних рас і національностей мають рівні права, здійснення яких «...забезпечується політикою всебічного розвитку і зближення всіх націй і народностей СРСР, вихованням громадян у дусі радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, можливістю користуватися рідною

⁴⁻⁵ Л. І. Брежнєв. Історичний рубіж на шляху до комунізму, К., 1977.

⁶ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 22.

⁷ Там же.

⁸ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Прийнята позачерговою сьомою сесією Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання 7 жовтня 1977 року, К., 1977, стор. 4.

мовою та мовами інших народів СРСР»⁹. В Конституції СРСР (ст. 30) вперше йдеться про те, що Радянський Союз є складовою частиною світової системи соціалізму, соціалістичної співдружності, що він розвиває і зміцнює дружбу та співробітництво, товариську взаємодопомогу з країнами соціалізму на основі принципу соціалістичного інтернаціоналізму, бере активну участь в економічній інтеграції і в міжнародному соціалістичному поділі праці.

Творчо розвинуті в матеріалах XXV з'їзду КПРС та інших партійних документах після з'їзду марксистсько-ленінські принципи пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму послідовно втілюються як у внутрішній, так і в зовнішній політиці КПРС і Радянського уряду.

У внутрішньому житті нашої країни утвердження принципів пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму полягає у всебічній інтернаціоналізації політичного, соціально-економічного і духовного життя соціалістичного суспільства.

В інтернаціоналізації господарського життя, яке базується на суспільній власності на засоби виробництва і є соціально-економічною основою соціалістичного інтернаціоналізму, простежуються три етапи¹⁰. Суть першого з них полягає у здійсненні фактичної господарської рівності всіх націй і народностей, у прискореному піднесенні економіки і культури колишніх слаборозвинутих окраїн. Другий етап охоплює створення єдиного народногосподарського комплексу, до якого нероздільно влилося народне господарство всіх республік. «Єдиний господарський організм, що склався в межах усєї країни, — відзначав у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії товариш Л. І. Брежнєв, — це міцна матеріальна основа дружби і співробітництва народів»¹¹⁻¹². Третій етап в інтернаціоналізації економічного життя відповідає періодові розвинутого соціалізму, створення матеріально-технічної бази комунізму.

Використовуючи такі могутні важелі, як централізоване планування і єдиний загальносоюзний бюджет, Комуністична партія спрямовує зусилля трудящих на дальшу інтенсифікацію суспільного виробництва, зміцнення єдиного народногосподарського організму, посилення економічної могутності й обороноздатності країни. Разом з тим національний дохід СРСР, як і раніше, розподіляється і перерозподіляється таким чином, щоб ураховувались інтереси як у цілому всього народного господарства країни, так і кожної республіки окремо.

Дальша послідовна інтернаціоналізація соціально-економічного життя країни є однією з найважливіших передумов виконання поставленого XXIV з'їздом КПРС завдання — поєднати досягнення науково-технічної революції з перевагами соціалізму.

Яскравий приклад великого інтернаціонального єднання радянських народів, успішного втілення ленінських принципів національної політики КПРС становить, зокрема, місто хіміків Калуш на Прикарпатті. Тут за роки останніх п'ятирічок виріс гігант радянської хімічної індустрії — виробниче об'єднання «Хлорвініл». Устаткування, матеріали та сировину для нього поставляють майже 500 міст країни. Вироби з маркою калуських хіміків надходять у всі куточки нашої Батьківщини, експортуються в 16 зарубіжних країн¹³.

Прикладом втілення в життя соціалістичного інтернаціоналізму є й освоєння цілинних і перелогових земель у ряді районів нашої країни,

⁹ Там же, стор. 17.

¹⁰ Н. Н. Целищев. Великая сила пролетарского интернационализма, М., 1978, стор. 43.

¹¹⁻¹² Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 52.

¹³ «Прикарпатська правда», 17 вересня 1978 р.

які дають нині 27% всього зерна, що заготовляється в ній, і будівництво БАМу. Нині кожна велика новобудова, незалежно від того, на території якої республіки вона здійснюється, є загальною справою всіх братніх народів. Так, на спорудженні Братської ГЕС працювали представники 52 національностей, Карагандинський металургійний комбінат будували посланці майже 100 народів СРСР, в будівництві Камського автомобільного заводу в Набережних Челнах беруть участь представники понад 70 національностей усіх союзних республік¹⁴. Ці факти — красномовне свідчення інтернаціоналізації народногосподарського життя країни, результат інтернаціонального виховання всіх трудящих.

Десята п'ятирічка є новим важливим етапом у дальшій інтернаціоналізації всього соціально-економічного життя СРСР. Адже «наша п'ятирічка, — як образно відзначив товариш Л. І. Брежнев, — це ленінська політика дружби народів, перекладена на мову економіки»¹⁵.

На базі інтернаціоналізації економіки країни відбувається інтернаціоналізація всього духовного життя радянського суспільства. Її важливими факторами є: утвердження в свідомості радянських людей марксистсько-ленінської ідеології, на основі якої склалася їхня ідейна єдність; дальша інтернаціоналізація соціалістичної культури; дальший розвиток в усіх республіках середньої, вищої, професійно-технічної освіти та економічного навчання; утвердження російської мови як мови міжнародного спілкування.

В результаті інтернаціоналізації соціально-економічного, політичного і духовного життя суспільства утвердився радянський спосіб життя з його атмосферою справжнього колективізму і товарищескості, згуртованістю, дружбою всіх націй і народів нашої країни.

Дальше поглиблення і розвиток соціалістичного інтернаціоналізму нерозривно зв'язані з цілеспрямованою, науково обгрунтованою політикою КПРС у галузі національних відносин, інтернаціоналізації всього суспільного життя. Зростання керівної і спрямовуючої ролі КПРС в цій галузі зумовлено насамперед тим, що сама партія є глибоко інтернаціоналістською як за своєю ідеологією і політикою, так і за складом і будовою. КПРС виникла як багатонаціональна організація, як партія інтернаціоналістів. Нині вона об'єднує у своїх рядах передових представників понад 100 націй і народностей нашої країни. Всі комуністи, незалежно від національності, — члени єдиної ленінської партії. Вони мають однакові права і обов'язки, несуть рівну відповідальність за долю Батьківщини. Це було особливо підкреслено на XXV з'їзді партії у Звітній доповіді ЦК КПРС. Це з новою силою підтверджено і в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», в якій сказано, що КПРС — «...партія пролетарського інтернаціоналізму. Такою партією була, є і буде партія Леніна, партія робітничого класу, бойовий авангард усього радянського народу»¹⁶.

Вірність принципам пролетарського інтернаціоналізму — закон діяльності КПРС, запорука зміцнення її єдності і підвищення керівної ролі в суспільстві. Цього принципу наша партія дотримувалась завжди і дотримувється нині як у внутрішній, так і в зовнішній політиці.

Будівництво соціалізму і комунізму — не вузьконаціональна, а інтернаціональна справа, що зачіпає корінні інтереси міжнародного ро-

¹⁴ «Правда», 13 грудня 1971 р.; «Коммунист», 1976, № 3, стор. 44.

¹⁵ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 6, К., 1978, стор. 139.

¹⁶ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції, стор. 14.

бітничого класу. Через це внутрішня політика КПРС, Радянської держави, всіх країн соціалістичної співдружності, будучи спрямованою на будівництво нового суспільства, є інтернаціоналістською політикою.

Зовнішня політика СРСР має також інтернаціональний характер. Вона, відзначав товариш Л. І. Брежнев, «...була, є і буде політикою соціалістичною, класовою, інтернаціоналістською»¹⁷. Інтернаціоналізм радянської зовнішньої політики полягає в тому, що вона забезпечує сприятливі міжнародні умови для будівництва соціалізму і комунізму в нашій країні.

Гуманістичні інтернаціоналістські завдання міжнародного курсу КПРС були чітко сформульовані XXIII з'їздом партії, розгорнуті у Програмі миру, прийнятій на XXIV з'їзді КПРС, і творчо розвинуті XXV з'їздом партії. КПРС спільно з братніми партіями внесла великий вклад у дальший творчий розвиток ідей пролетарського інтернаціоналізму для всіх трьох потоків світового революційного руху: соціалістичної системи, робітничого класу капіталістичних країн і національно-визвольного руху.

Будучи закономірністю світового революційного процесу, пролетарський інтернаціоналізм розвивається і зміцнюється відповідно до розвитку боротьби міжнародного робітничого класу й залежно від періодів всесвітньої історії. Однак на всіх етапах лишаються непохитними основні принципи пролетарського інтернаціоналізму, зокрема його класовий характер, що виражається у міжнародній солідарності пролетаріату і всіх трудящих у революційній боротьбі.

Принципи пролетарського інтернаціоналізму дістали своє найглибше втілення і розвиток у соціалістичному інтернаціоналізмі. Однак в їх змісті відбуваються якісні зміни: поглиблюються їх класові характеристики, розширюються соціальна база і сфери застосування, виникають нові форми.

Пролетарський, соціалістичний інтернаціоналізм, здійснюваний на практиці в рамках соціалістичної системи, виявляється у боротьбі за її зміцнення, за посилення зв'язків з робітничим класом капіталістичних країн, із світовим національно-визвольним рухом, за згуртування всього передового людства в боротьбі за мир, демократію, соціалізм. «Соціалістичний інтернаціоналізм, — підкреслював товариш Л. І. Брежнев, — це висока відповідальність за долю соціалізму не тільки в своїй країні, але й в усьому світі. Це — найвища повага до національних та історичних особливостей розвитку кожної країни і рішучість якнайширше підтримувати одна одну. Це — глибоке розуміння тієї історичної ролі, яка належить країнам соціалізму в світовому революційному процесі, у справі підтримки визвольної, антиімперіалістичної боротьби народів»¹⁸.

Кожна соціалістична країна, кожна братня партія бачить свій інтернаціональний обов'язок, по-перше, в побудові соціалізму і комунізму в своїй країні; по-друге, у спільному захисті завоювань соціалізму від посягань його ворогів як всередині країни, так і ззовні; по-третє, у здійсненні братерської взаємодопомоги і співробітництва соціалістичних країн; по-четверте, в непримиренній боротьбі проти будь-яких проявів націоналізму і великодержавного шовінізму в рядах комуністичного руху. Єдність національних та інтернаціональних інтересів соціалізму підкріплюється взаємною заінтересованістю, взаємною користю в

¹⁷ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 9.

¹⁸ Л. І. Брежнев. Про зовнішню політику КПРС і Радянської держави, К., 1973, стор. 195.

господарських відносинах братніх країн. Саме на основі такої взаємної вигоди будуються економічні, соціально-політичні, культурні та інші відносини соціалістичних країн, в яких завжди наявний і загальний інтернаціональний інтерес світової соціалістичної співдружності.

Багатостороннє співробітництво між країнами соціалізму є необхідною умовою успішного соціалістичного будівництва, об'єктивною потребою розвитку дружніх країн. Цьому співробітництву у своїй зовнішній політиці КПРС і Радянський уряд відводять особливо важливе місце. Як відзначав товариш Л. І. Брежнев на XXV з'їзді КПРС, «...нам, комуністам, нашому розуму і серцю найближча та частина світу, де знаходять своє практичне втілення комуністичні ідеали...»¹⁹. Непохитність цього курсу нашої партії і Радянської держави дістала своє відображення і в новій Конституції СРСР.

Яскравим прикладом втілення в життя принципів пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму є соціалістична економічна інтеграція, що випливає з інтернаціоналістичної суті соціалізму. Головна економічна організація країн соціалістичної співдружності — Рада Економічної Взаємодопомоги — сприяє перетворенню соціалістичних держав у високорозвинуті індустріальні зони світу, на частку яких припадає нині близько третини світового промислового виробництва. Здійснення Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції дає новий імпульс дальшому розвитку народного господарства країн соціалістичної співдружності.

Комплексна програма соціалістичної економічної інтеграції — це тисячі кілометрів газопроводу Оренбург — Західний кордон СРСР, це споруджені корпуси Усть-Ілімського целюлозного заводу, це опори лінії електропередачі, що крокують по Карпатах з Вінниці в м. Альбертірша Угорської Народної Республіки, це спорудження однієї з найбільших у світі поромних переправ Іллічівськ — Варна. І це не просте з'єднання сил братніх народів, а їх найефективніший розвиток і при множення.

Спільними зусиллями, на основі принципів марксизму-ленінізму, пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму, рівноправності і товариського співробітництва здійснюється і погоджений між країнами соціалістичної співдружності курс зовнішньої політики.

Розширюється й посилюється також ідеологічне співробітництво КПРС з братніми партіями. Ефективний обмін досвідом ідеологічної роботи дає можливість кожній партії успішніше виступати в ідеологічному протиборстві двох соціальних систем, краще виявляти історичні переваги соціалізму над капіталізмом.

Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев на XXV з'їзді партії відзначав, що дедалі тіснішими стають зв'язки соціалістичних країн, «...виникає все більше елементів спільності в їх політиці, економіці, соціальному житті, відбувається поступове вирівнювання рівнів розвитку. Цей процес поступового зближення країн соціалізму цілком певно проявляється нині як закономірність»²⁰.

У матеріалах XXV з'їзду КПРС та інших наступних партійних документах наша партія багато уваги приділяла питанню зміцнення міжнародного комуністичного, робітничого та демократичного руху в капіталістичному світі. Йшлося, насамперед, про його єдність як запоруку успішної боротьби проти імперіалізму, за мир, демократію і соціалізм. Вплив і авторитет комуністичних і робітничих партій, які очолюють

¹⁹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 5.

²⁰ Там же, стор. 6.

робітничий і демократичний рух у країнах капіталу, постійно зростають. Досить сказати, що чисельність компартій в цих країнах у першій половині 70-х років зросла майже на 1 млн. чол., у тому числі в Західній Європі — майже на 400 тис. чол.²¹

У боротьбі проти гніту капіталу, проти агресивної політики імперіалізму робітничий клас, трудящі, всі демократичні сили капіталістичних країн спираються на солідарність і співчуття з боку Радянського Союзу, інших держав соціалізму.

КПРС, Радянська держава проводять послідовний курс на згуртування світового комуністичного руху, на зміцнення солідарності всіх антиімперіалістичних сил у боротьбі за спільну мету. Особлива увага звертається на дальше зміцнення єдності авангарду робітничого класу — комуністичних партій, відносини між якими будуються на принципах пролетарського інтернаціоналізму.

Важливим принципом комуністичного руху є взаємний обмін революційним досвідом і творче використання теоретичних досягнень марксистсько-ленінських партій. Діючи у своєрідних умовах і самостійно застосовуючи загальні принципи марксизму, кожна з партій вносить вклад у теорію і практику наукового комунізму, в колективний революційний досвід. Разом з тим братні партії уважно вивчають і творчо втілюють у життя досвід КПРС, яка першою проклала шлях до соціалізму, комунізму. Вони прагнуть застосувати в себе те, що, як указував В. І. Ленін, «...є загальнозастосовного, загальнозначимого, загальнообов'язкового в історії і сучасній тактиці більшовизму»²². Заперечення загальних закономірностей розвитку революційного процесу, ігнорування колективного досвіду комуністичного руху, як показало життя, неминуче веде до ревізіонізму.

Непохитним принципом міжнародного комуністичного руху є засноване на добровільних засадах співробітництво і пролетарська солідарність у спільній боротьбі, при взаємній повазі, довірі і рівноправності у відносинах між партіями.

Велику увагу міжнародної громадськості привернуло до себе прийняття XXV з'їздом КПРС Заяви «Свободу в'язням імперіалізму і реакції!»²³. В цьому документі з'їзд урочисто проголосив свою братерську непорушну солідарність з комуністами, з усіма борцями проти імперіалізму і реакції, і насамперед — з жертвами фашистських репресій, з тими, хто зникає у концентраційних таборах і тюрмах, кого піддають жорстоким мукам. З'їзд рішуче засудив переслідування і дискримінацію комуністів, борців за мир і безпеку, за краще майбутнє людства. Делегати XXV з'їзду КПРС та його зарубіжні гості одноставно схвалили висунуту в Звітній доповіді Генерального секретаря ЦК КПРС товариша Л. І. Брежнєва пропозицію про спорудження у Москві монумента в пам'ять героїв міжнародного комуністичного, робітничого і національно-визвольного руху, самовідданих борців за народне щастя, які загинули від рук класового ворога. Цей монумент буде переконливим символом непохитної вірності радянських комуністів ідеям пролетарського інтернаціоналізму.

Пролетарський, соціалістичний інтернаціоналізм лежить в основі відносин КПРС, компартій інших соціалістичних держав з країнами, що розвиваються. У відносинах КПРС з цими країнами пролетарський інтернаціоналізм поєднується з політикою мирного співіснування, що дістає свій вираз у боротьбі за ліквідацію колоніалізму, неоколоніалізму

²¹ Див.: там же, стор. 34.

²² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 28.

²³ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 270—272.

і расизму; в принципах поваги суверенітету і територіальної цілісності; невтручання у внутрішні справи; рівноправності і взаємної вигоди. Саме на базі вказаних принципів і міцніють дружба та співробітництво Радянського Союзу з країнами, що розвиваються. Це співробітництво охоплює економічну і політичну сфери життя, а з деякими країнами — й ідеологію.

Важливою умовою розвитку дружби і співробітництва нашої держави з державами Азії, Африки та Латинської Америки є встановлення з ними дипломатичних відносин. За станом на 1976 р., наприклад, Радянський Союз мав такі відносини з 89 країнами, які стали на шлях самостійного розвитку²⁴.

Економічне співробітництво Союзу РСР з даними країнами сприяє забезпеченню їх економічної самостійності, на базі якої у свою чергу зміцнюється і їх політична незалежність. Саме тому наша країна сприяє колишнім колоніям і напівколоніям у розвитку виробничої сфери їхнього національного господарства, у створенні та укріпленні державного сектора економіки, в підготовці національних кадрів. Свідченням цього є те, що згідно з існуючими договорами СРСР подає допомогу країнам, які розвиваються, в будівництві і розширенні 954 різних об'єктів, а 507 з них уже збудовано і введено в експлуатацію²⁵.

При сприянні Радянського Союзу в країнах, що розвиваються, створено 110 вузів. Там уже здобули вищу освіту понад 175 тис. чол. представників цих країн²⁶.

КПРС співробітничає з революційно-демократичними партіями країн, які розвиваються, що має важливе значення для них. Ознайомлення з досвідом роботи нашої партії допомагає цим партіям в їх діяльності по керівництву соціально-економічним життям у своїх країнах.

Отже, ідеологія і політика пролетарського інтернаціоналізму переконливо демонструють перед усім світом свою життєву силу, вказують єдино правильний шлях до справжньої рівності, всебічного соціального прогресу всіх націй і народностей, до дружби, товариського співробітництва і братерства трудящих усіх країн. Значення цієї міжнародної солідарності добре розуміють й імперіалісти. Саме тому пролетарський інтернаціоналізм зазнає жорстоких нападок у ідеологічній боротьбі, яку веде імперіалізм проти світового комуністичного руху, країн соціалістичної співдружності і, насамперед, проти Радянського Союзу. Буржуазні ідеологи великі надії в ідеологічному протиставленні покладають на буржуазний націоналізм, що є одним з головних напрямів стратегії антикомунізму. В. І. Ленін учив комуністів давати рішучу відсіч будь-яким відступам від марксизму, пролетарського інтернаціоналізму. «Марксизм, — підкреслював Володимир Ілліч, — непримиримий з націоналізмом, хоч би він був найбільш «справедливий», «чистенький», тонкий і цивілізований. Марксизм висуває на місце всякого націоналізму — інтернаціоналізм...»²⁷.

В умовах дальшого загострення ідеологічної боротьби принципове світоглядне й політичне значення має сформульований В. І. Леніном настанову, яка стала програмним положенням усього світового комуністичного руху: «Буржуазний націоналізм і пролетарський інтернаціоналізм — ось два непримиренно-ворожі лозунги, що відповідають двом великим класовим таборам усього капіталістичного світу і виражають

²⁴ Н. Н. Целищев. Назв. праця, стор. 165.

²⁵ «Внешняя торговля», 1976, № 6, стор. 12.

²⁶ «Экономическая газета», 1976, № 25, стор. 21.

²⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 128.

дві політики (більше того: два світогляди) в національному питанні»²⁸. Ясно і чітко вказуючи на корінну протилежність пролетарського інтернаціоналізму і буржуазного націоналізму, це ленінське положення служить марксистсько-ленінським партіям керівництвом до дії в їх боротьбі за утвердження принципів пролетарського інтернаціоналізму, проти спроб ідеологів імперіалізму отруїти свідомість трудящих мас буржуазним націоналізмом.

Поширюючи міф про всесилля націоналізму, буржуазні ідеологи стверджують, що націоналістичний вірус з однаковою силою вражає як капіталістичні, так і соціалістичні країни, якому нібито людство ще не знайшло протидії. При цьому вони спекулюють на проявах націоналізму в окремих ланках світового соціалізму і комуністичного руху, широко використовуючи, зокрема, націоналізм маоїстського зразка, який тісно переплітається з ревізіонізмом. Ігнорування пекінськими лідерами міжнародної солідарності трудящих видається західними теоретиками за поразку інтернаціоналізму.

Активні спекуляції антикомуністами на китайському націоналізмі зайвий раз свідчать про ворожість маоїзму марксистові-ленінізмові. Шовіністична пропаганда Пекіна про вищість Китаю і китайців порівняно з іншими народами, територіальні претензії до всіх сусідніх держав, союз з фашистським режимом у Чилі, підтримка агресії Сомалі проти Ефіопії, пособництво імперіалістичній інтервенції в Заїрі, провокації проти МНР і СРВ — ось далеко не повний перелік фактів, що свідчать про зраду нинішнього керівництва Китаю принципам пролетарського інтернаціоналізму.

Проповідуючи націоналізм, буржуазна пропаганда водночас вдається до заперечення пролетарського інтернаціоналізму, зводить усілякі наклепи на нього, намагається підірвати силу інтернаціоналістської солідарності. Так, зокрема, висувається теза, що нібито пролетарський інтернаціоналізм є знаряддям втручання одних партій у справи інших. Однак реальна дійсність переконливо спростовує подібного роду твердження. Пролетарський інтернаціоналізм органічно поєднує солідарність і взаємодопомогу братніх партій з їх незалежністю, суверенітетом, рівноправністю, невтручання у внутрішні справи як країн, так і комуністичних партій.

Робляться також спроби атакувати пролетарський інтернаціоналізм і в рядах самого робітничого, революційного руху. Серед нестійких його елементів проводиться, наприклад, думка про те, що нібито пролетарський інтернаціоналізм застарів, непотрібний або неможливий і що нібито не може бути загальних інтернаціональних принципів пролетарської, комуністичної політики. Такі погляди іноді призводять, по суті, до відмови від солідарних дій, від спільно вироблених рішень. Позиція КПРС у цих питаннях ясна й послідовна. Керуючись ленінськими положеннями, вона відстоює принципи пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму. «...Відмовитися від пролетарського інтернаціоналізму, — сказано у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії, — означало б позбавити компартії і взагалі робітничий рух могутньої і випробуваної зброї. Це була б хороша послуга класовому противникові, який, до речі, активно координує в міжнародному масштабі свої антикомуністичні дії. Ми, радянські комуністи, вважаємо захист пролетарського інтернаціоналізму святим обов'язком кожного марксиста-ленінця»²⁹.

²⁸ Там же, стор. 120.

²⁹ XXV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Стенографічний звіт, К., 1976, т. 1, стор. 51.

КПРС й інші марксистсько-ленінські партії спрямовують свої зусилля на послідовне дотримання принципів пролетарського інтернаціоналізму як найважливішої умови зміцнення єдності соціалістичної співдружності, всіх прогресивних миролюбних сил, як свій інтернаціональний і національний обов'язок.

Втілюючи в життя рішення XXV з'їзду КПРС та наступних документів, наша партія піклується про зміцнення цієї єдності і згуртованості міжнародного комуністичного руху, керується у своїй діяльності корінними інтернаціональними інтересами соціалізму, всіх революційно-визвольних сил. Адже в інтернаціоналізмі — запорука нових перемог ідеалів комунізму, за які ведуть боротьбу комуністи всього світу.

С. М. Чапуга

ТВОРЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ
СОВЕТСКОГО СОЮЗА МАРКСИСТСКО-ЛЕНИНСКОГО УЧЕНИЯ
О ПРОЛЕТАРСКОМ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМЕ

Резюме

В статье раскрывается роль КПСС в творческом развитии принципов пролетарского интернационализма, показывается ее огромный вклад в осуществление этих принципов на современном этапе.

Назустріч 325-річчю возз'єднання України з Росією

М. Ф. КОТЛЯР (Київ)

НЕСПРОМОЖНІСТЬ СУЧАСНИХ БУРЖУАЗНО-НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ ФАЛЬСИФІКАЦІЙ ВОЗЗ'ЄДНАННЯ УКРАЇНИ З РОСІЄЮ

Визвольна війна народних мас України проти соціального гноблення та культурно-національного поневолення з боку магнатсько-шляхетської Речі Посполитої увінчалась історичним актом возз'єднання України з Росією, затвердженим всенародною радою в Переяславі 18 січня 1654 р. «Возз'єднання України з Росією було закономірним результатом всієї попередньої історії двох великих братніх слов'янських народів — російського і українського. Воно було зумовлене багатовіковим розвитком економічних, політичних і культурних зв'язків України з Росією і відповідало корінним інтересам і сподіванням обох народів»¹.

Величезний комплекс історичних джерел, що збереглися до нашого часу, повністю підтверджує цю думку. Українські радянські історики, врахувавши прогресивні здобутки дореволюційної науки, у своїх працях відтворили політичні та соціально-економічні передумови, рушійні сили і хід визвольної війни 1648—1654 рр., висвітлили обставини прийняття історичного акту возз'єднання двох братніх народів, довели вирішальний вплив цієї знаменної події на їхні історичні долі. Радянська і передова світова наука високо оцінює досягнення наших учених у дослідженні згаданих проблем.

Тим часом українські буржуазні націоналісти, всупереч свідченням джерел і висновкам сучасної науки, продовжують злісно фальсифікувати історію визвольної війни та возз'єднання України з Росією. Слід одразу зазначити, що нинішні націоналістичні автори безуспішно намагаються гальванізувати і видати за останнє слово науки давно вже спростовані антинаукові концепції своїх попередників — В. Б. Антоновича, М. С. Грушевського та інших. Згадані концепції трохи підгримовуються і пристосовуються відповідно до тих пропагандистських завдань, які ставлять перед буржуазними націоналістами їхні імперіалістичні хазяї. Це можна помітити, знайомлячись з «новітніми» писаннями націоналістичних істориків про визвольну війну 1648—1654 рр. і возз'єднання України з Росією.

Як відомо, буржуазно-націоналістичні історики останньої чверті XIX — початку XX ст., не утруднюючи себе аргументацією, відкрито паплюжили цю знаменну подію і особу славного сина українського

¹ Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654—1954 рр.), схвалені Центральним Комітетом Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1954, стор. 15—16.

народу Богдана Хмельницького. Так, В. Б. Антонович у «Короткій історії козаччини» безсоромно назвав возз'єднання «трагічною розв'язкою» визвольної війни, яка трапилася начебто внаслідок того, що «український народ ніколи не міг виробити ані ґрунтовної цивілізації, ані міцної власної дисципліни». Засліплений ненавистю до російського народу, Антонович мріяв бачити Україну в складі будь-якої іноземної держави, але тільки не в союзі з Росією. Не задовольнившись наклепом на український народ, він облив брудом проводиря визвольної війни, запевняючи читачів, ніби «з боку Хмельницького справу (переговори про возз'єднання. — М. К.) поведено зовсім недбало і нерозумно», і далі категорично твердив про «повну недотепність» Хмельницького у політичних справах. Подібних поглядів на возз'єднання України з Росією та діяльність одного з його героїв дотримувався й М. С. Грушевський, що знайшло відображення в «Історії України-Руси».

Відверте засудження історичного акту возз'єднання і очорнення особи Хмельницького викликали обурення і протест широких демократичних верств дореволюційної України, навіть великої частини ліберальної буржуазної інтелігенції. Тому більшість учнів і послідовників Грушевського у пожовтневий період вже не наважується відкрито паплюжити визвольну війну та її логічний результат — возз'єднання України з Росією. Натомість вони силкуються фальсифікувати характер українсько-російських взаємовідносин, перекрутити зміст Березневих статей 1654 р., якими був скріплений акт возз'єднання, і значення цієї знаменної події в житті російського і українського народів.

Наприклад, буржуазно-націоналістичний історик В. Липинський у книжці «Україна на переломі» (Київ—Відень, 1920) писав, буцімто Переяславська угода була лише «мілітарним союзом» проти Польщі і татар, подібним до тих, які адміністрація Хмельницького укладала в ході визвольної війни з Кримом і Семиграддям. Така інтерпретація возз'єднання явно припала до смаку продовжувачам Липинського. Її охоче сприйняли інший буржуазний націоналіст А. Яковлів (Договір гетьмана Богдана Хмельницького з московським царем, Нью-Йорк, 1954) і, особливо, О. Оглоблин. Зрадник українського народу, бургомістр тимчасово окупованого фашистами Києва, Оглоблин, крім того, вже давно силкується довести, ніби Переяславську раду на Україні розглядали як таку, що забезпечує її... повну самостійність (насправді це суперечить змістові Березневих статей 1654 р.).

Намагання націоналістичних істориків всіляко применшити значення возз'єднання України з Росією як закономірний результат історичного розвитку та дружніх взаємозв'язків двох споріднених східнослов'янських народів, що благотворно вплинув на їхнє майбутнє, не витримує наукової критики. Українські радянські історики завдали рішучого удару цим недолугим вигадкам. Одностайне прагнення українського народу до возз'єднання з російським, засвідчене багатьма тисячами історичних документів, не в змозі заперечити ніхто. Так само приречені на невдачу і спроби перекрутити характер Переяславської угоди, всупереч фактам зняти у ній прояви якихось фантастичних «самостійницьких» устремлінь Хмельницького та його оточення.

Але сучасні буржуазно-націоналістичні автори не вгамовуються. Як і раніше, вони не бажають рахуватися з історичними фактами, ігнорують свідчення джерел і наукові праці радянських та передових зарубіжних учених, присвячені подіям 1648—1654 рр. Нинішні націоналістичні епігони Антоновича, Грушевського, Липинського та інших лише змінюють тактику, певною мірою урізноманітнюють свої фальсифікації возз'єднання. Вони силкуються упереджено описувати окремі події і

явища визвольної війни, ревізувати її причини і рушійні сили, паплюжити зовнішню політику адміністрації Хмельницького і в такий спосіб зисувати заперечити історичну закономірність союзу двох братніх народів. Ці історики марно переконують читача, ніби й вони здатні зробити внесок у науку, піти далі своїх духовних батьків. І вони дійсно йдуть далі попередників — в ігноруванні, підтасовці й фальсифікації історичних фактів і змісту джерел.

1948 р. уже згадуваний Оглоблин опублікував у буржуазно-націоналістичному часописі «Арка» статтю, в якій, зокрема, писав: «Золотий спокій. Він справді був золотий. Бо українське життя — господарське, культурне, політичне — перед Хмельниччиною вщерть повнилося золотом — золотом багатства і золотом думки... На Україні буває творче життя — і в сфері матеріальній, і в сфері духовній». Цю тезу Оглоблин пропагує і в усіх своїх наступних опусах з історії визвольної війни. А 1975 р. у журналі «Український історик», навколо якого групуються дуже нечисленні представники буржуазно-націоналістичної історіографії, з'явилася стаття Ю. Бойка «Проф. О. П. Оглоблин як історик духовно-політичного росту козацької України», де автор з погордою заявляє: «Навіть М. Грушевський у своїй «Історії України-Руси» не спромігся помітити бурхливості економічного розвитку останніх років перед Хмельниччиною».

Ми навели ці тріскучі цитати для того, щоб читач наочно переконався, до якої безсоромності доходять буржуазні націоналісти у своїх нестримних намаганнях будь-що очорнити великий подвиг українського народу — визвольну війну 1648—1654 рр. Адже сам термін «золотий спокій» вигаданий представниками правлячих кіл магнатсько-шляхетської держави, які силкувалися зобразити всенародне повстання на Україні як вияв «чорної невдячності» черні до своїх «добрих» панів. Насправді ж роки так званого «золотого спокою» (1638—1648) були чи не найважчими у житті українського народу під владою Речі Посполитої.

Придушивши великі селянсько-козацькі повстання 30-х років, феодали Речі Посполитої ще більше посилили політичне, соціальне та культурно-національне гноблення народних мас України. Скориставшись ганебною «перемогою» над повсталими селянами, міщанами і козаками, пани загарбали їхні землі, а їх самих перетворили на своїх кріпаків².

Французький інженер Боплан, який працював на Україні саме в роки фальшивого «золотого спокою», писав, що тамтешні селяни перебувають у жалюгідному становищі і, крім панщини та податків натурою, «виконують тисячі інших виснажливих і несправедливих вимог, не кажучи вже про грошовий чинш, про десятину з овець, свиней, меду і з усіх плодів... Поміщики, відбираючи майно у селян, володіють на власний розсуд і їхнім життям. Так необмежені вольності польського дворянства! Воно блаженствує, немов у раю, а селяни мучаються, як у чистилищі»³.

Визискуючи селян, магнати і шляхта ще й люто знущалися над ними. Один із сучасників описуваних подій польський шляхтич Стравольський зауважував: «Будь-який азіатський деспот не замучить стільки людей, скільки їх замучать за рік у Речі Посполитій»⁴. Як зазначав відомий український радянський дослідник І. П. Крип'якевич, «екс-

² В. А. Голобуцкий. Запорожское казачество, К., 1957, стор. 250.

³ Боплан. Описание Украины, СПб., 1832, стор. 9.

⁴ Цит. за кн.: Визвольна війна 1648—1654 рр. і воз'єднання України з Росією, К., 1954, стор. 81.

плуатація селянства панами на Україні дійшла в 40-і роки XVII ст. до такого ступеня, як ніколи до того часу... Селяни, безпосередні виробники матеріальних благ, на працю яких спиралося феодальне господарство, втрачали свою економічну базу, вони вже не мали змогу жити з свого наділу та з своєї праці»⁵.

Особливо негативно впливали на становище українського селянства безперервні грабіжницькі наїзди одного феодала на іншого. Слабка центральна влада Речі Посполитої не могла (та й не бажала) запобігти цьому лихові. Під час таких наїздів страждали, звичайно, не пани, а їхні піддані — селяни: панські посіпаки катували і вбивали їх, палили і грабували майно, витоπτували посіви. Наприклад, у 1642 р. «канцлерина коронна» Катерина Замойська з 1,5 тис. до зубів озброєних слуг вчинила розбійницький напад на с. Мощани, що належало брацлавській «каштелянці» Ізабелі Семашковій, і вщент розорила його, внаслідок чого багато людей залишилося «збитых, зранених и усеченых», а «дитя працовыто Федора Зарубного» насильники сталили у хатині живцем. Під час шляхетського наїзду на с. Великі Старосільці (Житомирщина) в 1643 р. напасники, «по домам бегаючи, шаблями, обухами і киями били, мордовали, раны сынявые, спухлые, кровью подошлые, по разных месцах позадавали, ...нагайками били, мордовали»⁶.

Дуже важким було і становище трудового населення міст України. Магнатсько-шляхетська держава нещадно експлуатувала його за допомогою грабіжницької системи податків. Крім того, у міщан незаконно відбирали майно, вимагали сплати грошового чиншу в розмірах, що значно перевищували встановлені законом. В українських містах були розміщені військові гарнізони, жовніри яких поводитися з населенням гірше, ніж у завойованій країні. Міська людність страждала і під час безперервних наїздів одного феодала на іншого (як відомо, значна частина українських міст XVII ст. належала приватним власникам). Насильств не уникали і заможні міщани, не кажучи вже про бідноту. Так, 1644 р. міська верхівка Володимира-Волинського скаржилася на свого старосту Стемпковського, який свавільно арештовував міщан, знущався над ними, позбавляв майна і обкладав незаконними поборами: «Розных старших урядовых особ (бурмістра, радців, лавників та ін. — М. К.) киямы и обухами бытя, и мордования в кайданах и везенем, ...бранем умыслным, безвинным» ображали, і вони «знысчени, зневоленни..., стыснени и зубожени»⁷.

Навіть багато польських дворянських і буржуазних істориків, що дотримувалися далеко не прогресивних поглядів, змушені були визнати надзвичайно важке становище українського населення міст Речі Посполитої напередодні визвольної війни. Зокрема, В. Суровецький зазначав, що представники королівської та міської адміністрації (воеводи, старости тощо) своїми свавільними і незаконними діями доводили міщан до зубожіння та відчаю, і останні, «позбавлені всього, без надії на порятунок, ...змушені були або благодати милосердя у своїх гнобителів, або гнути спину під їх тяжким ярмом»⁸. Щоправда, існував і третій вихід: збройна боротьба проти експлуататорів і насильників, але про нього не згадували Суровецький і більшість його колег.

⁵ І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, К., 1954, стор. 30.

⁶ Україна перед визвольною війною 1648—1654 рр. Збірка документів (1639—1648), К., 1946, № 12, стор. 28—29; № 13, стор. 32.

⁷ Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы, т. I, М., 1953, № 234, стор. 385.

⁸ Цит. за кн.: П. В. Михайлина. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569—1654 рр.), К., 1975, стор. 53.

Навіть козаків, які перебували у дещо більш привілейованому становищі, порівняно з незаможними селянами і міщанами, уряд і пани Речі Посполитої напередодні визвольної війни всіляко намагалися перетворити на кріпаків. «Хочай і син козацький, тую ж панщину мусіл робити і плату давати», якщо не потрапляв до мізерного за чисельністю реєстру, писав сучасник подій⁹. У січні 1649 р., відповідаючи Кнселю, що дорікав козацтву за влаштування «смути і кровопролиття», Богдан Хмельницький з обуренням сказав: «Козаків, що мали заслуги перед державою Польською, перетворювали у холопів, дерли з них шкіру, виривали бороди, запрягали у плуги»¹⁰.

Отже, становище народних мас тієї частини України, яка була загарбана Річчю Посполитою, в 1638—1648 рр. залишалося дуже важким, про що неспростовно свідчить величезний комплекс джерел. А Оглоблин насмілюється називати його «наповненим золотом багатства», епохою господарського, політичного і культурного розквіту!

Підсумовуючи багаторічні дослідження передумов визвольної війни, І. П. Крип'якевич констатував: «Польські загарбники ввели на Україні терористичний і грабіжницький режим, намагаючись цим самим удержати в рабстві український народ»¹¹. Однак їхнім цинічним розрахунком не судилося здійснитися. Волелюбний і гордий український народ не схилив голову перед гнобителями та поневолювачами. Жорстокість, з якою магнати і шляхта Речі Посполитої придушили селянсько-козацькі повстання 30-х років XVII ст., не злякала трудове населення України. Антифеодальні та національно-визвольні виступи відбувалися на всій загарбаній феодалами Речі Посполитої території України вже незабаром після придушення повстання 1637—1638 рр. А з 1639 р. вони з кожним роком набирали сили, робилися все більш масовими. На Україні назривала нова війна проти чужоземних гнобителів¹².

1640 р. незаможні міщани Коростишева на Житомирщині «в своей воли украинской» прилюдно побили шляхтича Карказана. Дісталось і ксьондзові, який спробував захистити експлуататора. У 1646 р. шляхтичі Омецинський і Отвіновський скаржилися на те, що під час проїзду через с. Відерну їх побили селяни, «словами усуплившими гонорови их шляхетскому шкодячи». У тому ж році жителі іншого волинського села Миньківців повстали, захопили і поділили панське майно: «Збор домовый, кони, быдло, овечки межи себе розделили и пожаковали»¹³. Кількість народних виступів проти гнобителів, їх інтенсивність та організованість неухильно зростали.

Характерною для часів уявного «золотого спокою» була заява шляхтичів на міщан Котельні на Волині від 1643 р. про те, що ті напали на них та їхню челядь і побили «з самой тилко уродзонеї ненависти хлопський напротивко народови шляхецкому, а звласча панов своих»¹⁴. Як бачимо, пани розуміли, що це був не розбійницький напад, а виступ класового характеру.

Магнати і шляхта Речі Посполитої в роки, що передували визвольній війні, зовсім не були впевнені у міцності і тривалості свого панування на Україні. Наведемо лише один з численних документальних доказів цього. Коли у 1643 р. вельможа Конєцпольський здавав в орен-

⁹ Літопис Самовидця, К., 1971, стор. 46.

¹⁰ Памятники, изданные Временною Комиссиею для разбора древних актов, т. I, К., 1845, отд. III, № 57, стор. 323.

¹¹ І. П. Крип'якевич. Назв. праця, стор. 30.

¹² В. А. Голобуцкий. Назв. праця, стор. 251.

¹³ Україна перед визвольною війною 1648—1654 рр., № 8, стор. 20; № 43, стор. 98; № 45, стор. 102—103.

¹⁴ Там же, № 17, стор. 40.

ду місто Гадяч на Полтавщині, то на вимogu орендаря до тексту договору внесено пункт щодо необхідності врахування збитків, яких може завдати місту «козацьке свавілля», або в разі його включення до складу Російської держави¹⁵.

Для подібних побоювань у гнобителів існували вагомі підстави. Інтенсивні й раніше, російсько-українські зв'язки протягом 1638—1648 рр. зростали особливо швидко. А переселення у межі Російської держави стало однією з найпоширеніших форм боротьби українського народу проти магнатсько-шляхетського гноблення. Масовий переселенський рух до Росії після 1638 р. мав велике історичне значення: він зміцнив серед українських народних мас потяг до возз'єднання з братнім російським народом, їхню віру одержати притулок і захист з боку Росії. Вже за перші два роки після поразки повстання 1638 р. з України на землі Російської держави переселилося близько 20 тис. чол.¹⁶.

1638 р. гетьман Острянин разом з старшиною і козаками з сім'ями (всього їх було приблизно 5 тис. чол.) приїхав до Білгорода і звернувся до російського уряду з проханням дозволити їм усім поселитись у Росії. Уряд охоче задовольнив прохання Острянина і виділив переселенцям для мешкання місто Чугуїв з полями і угіддями¹⁷. Наступного року велика кількість учасників селянсько-козацьких повстань на Україні просила російські власті наділити їх землею і виплатити жалування. Ось характерний для тієї епохи документ: «И вели, государь, нам дать свое царское жалованье — пищали, с чем бы нам, холопом твоим, было против твоих государевых недругов выехать»¹⁸. Отже, переселенці бажали не лише жити в Росії, а й допомагати російському народові боротися проти його ворогів. Подібних документальних свідчень тяжіння українського народу до російського існує надзвичайно багато. Хвиля переселенців з України до Росії наростала протягом 1638—1648 рр.

Такою була справжня картина народного життя на Україні у десятиліття, що передувало визвольній війні 1648—1654 рр. Для нього характерні посилення соціального та культурно-національного гноблення з боку магнатів і шляхти Речі Посполитої, поглиблення зубожіння і безправ'я трудового народу України, наростання його боротьби за визволення і возз'єднання з Росією. Тому називати 1638—1648 рр. періодом «золотого спокою», як це роблять Оглоблин, Бойко та їм подібні, можуть лише неукі і блюзіри. Не дивно, що Грушевський, який дбав про свою «професорську» репутацію, не наважився спростовувати добре відомі його сучасникам свідчення джерел і коротко зауважив про зазначений період, що «таке сильне придушення українського життя (верхівкою Речі Посполитої.— М. К.) однак само не віщувало тривкості новим порядком. Всі з невдоволенням терпіли їх, чекаючи тільки першої нагоди, щоб скинути» (Ілюстрована історія України, К., 1918).

Хоча тлумачення Оглоблиним так званого «золотого спокою» відрізняється від поглядів Грушевського на цей період, воно не є оригінальним, а бере початок у концепціях ряду представників реакційної польської та української буржуазної історіографії ХІХ ст. Наприклад, польський історик і публіцист націоналістичного гатунку М. Грабовський безсоромно писав, нібито «самі війни Хмельницького свідчать про надзвичайну її (України.— М. К.) населеність. Очевидно, що ці війни

¹⁵ Воссоединение Украины с Россией, т. I, № 224, стор. 362.

¹⁶ А. И. Козаченко. Борьба украинского народа против иноземных поработителей, за воссоединение с Россией, М., 1954, стор. 96.

¹⁷ Воссоединение Украины с Россией, т. I, № 145, 153, 178, 195, 196.

¹⁸ Там же, № 158, стор. 267—268.

могли спалахнути лише в той час, коли край перебував у квітучому стані (!), коли був багатий, можна навіть сказати, вільний (!) і роздратований лише ...поодинокими або місцевими образами»¹⁹. Подібні погляди висловлювали й інші польські буржуазно-націоналістичні історики XIX ст. (К. Шайноха, А. Яблоновський та ін.). Нічого дивного немає в тому, що з ними солідаризувались українські реакціонери.

Обурення всієї прогресивної громадськості України викликав той факт, що маячну писанину польського екстреміста вмістив у своїй книжці П. Куліш, який видавав себе за найщирішого українського патріота і «борця за національність». І не лише вмістив, а й супроводив співчутливим коментарем, в якому схвалював усі основні висновки Грабовського. Куліш погодився навіть з його твердженням, начебто польський уряд ніколи не пригноблював український народ, а польські магнати і шляхта «бажали їй (Україні. — М. К.) благоденства, вони довели її до квітучого стану, заохочуючи сільське господарство, ремесла і промисли»²⁰.

Так непривабливо виглядає в світлі джерел та здобутків історичної науки фальсифікаторська концепція Оглоблина стосовно десятиліття в житті українського народу перед визвольною війною 1648—1654 рр. Абсолютно неспроможна в науковому відношенні, вона виявляється в генетичному плані повністю запозиченою з праць шовіністичної польської буржуазної історіографії XIX ст.

Не витримує критики й інша популярна в сучасній буржуазно-націоналістичній історіографії «теорія». Йдеться про спробу виставити Б. Хмельницького васалом Турецької держави. У такий шахрайський спосіб націоналістичні автори намагаються «поріднити» славного сина і патріота українського народу з мерзенними зрадниками типу Дорошенка і Петрика, які в своїх зусиллях захопити владу на Україні спиралися на Османську імперію. Разом з цим буржуазно-націоналістичні історики силкуються будь-яким чином зобразити Хмельницького безпринципним політиком, якому на догоду особистим цілям начебно однаково було, з ким об'єднуватися — з Росією чи з Туреччиною. Всі ці злісні вигадки суперечать історичній дійсності.

Нещодавно емігрантський «Український історик» надрукував статтю померлого вже більше десяти років В. Дубровського «Богдан Хмельницький і Туреччина». З анотації до статті з подивом дізнаємося, що це — доповідь Дубровського, виголошена ним в Аусбурзі ще 1946 р. Чому ж сучасні верховоди буржуазно-націоналістичної «науки» витягли її з архіву? Відповідь надзвичайно проста: Дубровський силкується оживити давню тезу М. Костомарова щодо васальної залежності Б. Хмельницького від турецького султана.

Сто років тому Костомаров опублікував невелику статтю «Богдан Хмельницький, данник Оттоманської Порти», в якій відмовлявся від своєї в цілому позитивної характеристики видатного діяча визвольної війни, даної у книжці «Богдан Хмельницький», і писав, що вважає його... васалом Туреччини, яким той будімо залишався і після Переяславської ради 1654 р.²¹ Подібну різку зміну оцінки особи Хмельницького Костомаров мотивував знахідкою в Московському архіві іноземних справ кількох грамот турецького султана Мухаммеда IV до гетьмана, в яких султан називав останнього своїм підлеглим і данником. Ці грамоти датовані 1650—1655 рр.

¹⁹ М. Грабовский. О причинах взаимного ожесточения поляков и малороссиян в XVII в.— П. Кулиш. Записки о Южной Руси, т. II, СПб., 1857, стор. 312.

²⁰ Там же, стор. 327.

²¹ Н. Костомаров. Богдан Хмельницкий, данник Оттоманской Порты.— «Вестник Европы», 1878, т. VI, декабрь, стор. 807.

Викликає подив, що такий досвідчений архівіст, як Костомаров, не піддав ці грамоти дипломатичному та палеографічному аналізу (як вимагала сучасна йому наука), а беззастережно повірив їм. Більше того, він навіть не спромігся замовити фахівцям точні переклади грамот, а ознайомився з документами, за його визнанням, у «старих польських перекладах».

Тим часом сам зміст опублікованих Костомаровим у названій статті перекладів документів не може не викликати сумнів дослідників у їх достовірності, на що вказували ще сучасники Костомарова. Зокрема, у грамотах турецькою стороною дуже нав'язливо повторюється теза про підданство Хмельницького султанові. У добре аргументованій відповіді Костомарову буржуазно-ліберальний історик Г. Ф. Карпов спростував думку щодо васальної залежності Хмельницького від Туреччини. Серед багатьох аргументів він навів і такий: якщо навіть стати на позиції Костомарова, то «що це справді за підданство або данництво, про яке доводилося підданому нагадувати щоразу, коли то було вигідно?»²².

Надзвичайно підозрілі за формою і змістом, ці документи за дивних обставин потрапили до архіву. Сам Костомаров писав, що це була група документів з відділу польської коронної метрики. «Одна частина цих документів, більш рання, — продовжував він, — потрапила до рук поляків під час Берестейської перемоги над козаками, ...інша частина була завезена до Польщі Тетерею, котрий, як відомо, вивіз з собою скарби Хмельницького і клейноди війська запорізького, до числа яких були приєднані й письмові документи»²³. Таким чином, є підстави припускати, що ці папери могли бути підроблені вже в 50—60-х роках XVII ст., щоб дати магнатській верхівці Речі Посполитої «документальні підстави» кинути тінь на возз'єднання України з Росією.

Вразливість гіпотези Костомарова про «турецьке підданство» Хмельницького була настільки очевидною, що її не стали особливо пропагувати навіть такі запеклі вороги дружби України з Росією, як Антонович і Грушевський. Щоправда, останній і не спростовував версію Костомарова, написавши в «Ілюстрованій історії України», що «взагалі він (Хмельницький. — М. К.) хитрував старим козачим звичаєм і, силкуючись залучити якнайбільше сусідів до своєї боротьби з Польщею, кожному говорив те, що йому було б приємно почути». Звичайно, ми не можемо погодитися з подібною характеристикою гетьмана як аморального політика. У наведених словах Грушевського важливим є інше. Один з лідерів буржуазно-націоналістичної школи в історіографії не наважився рішуче підтримати Костомарова, переконавшись у безпідставності його спроби виставити Хмельницького данником Турецької держави.

Вигадки Костомарова і його нинішніх буржуазно-націоналістичних adeptів щодо залежності від Туреччини керівника селянсько-козацької війни спростовуються свідченням автентичних джерел. Слід підкреслити, що основна частина цих джерел була відомою ще Костомарову, не кажучи вже про його сучасних наслідувачів у відстоюванні розглянутої наклепницької версії. Отже, йдеться не про необізнаність чи легковірність, а про свідому фальсифікацію зовнішньої політики Хмельницького і його сподвижників у першій половині 50-х років XVII ст.

З історичних документів відомо, що в середині XVII ст. Оттоманська Порта переживала глибоку внутрішню кризу. Невдачі переслідували її й на зовнішньополітичній арені. Турецькі війська зазнали відчутної по-

²² Г. Ф. Карпов. В защиту Богдана Хмельницкого, М., 1890, стор. 75.

²³ Н. Костомаров. Назв. праця, стор. 817.

разки від венеціанських. Зрозуміло тому, що турецька дипломатія пильно слідувала за розвитком подій на Україні з самого початку визвольної війни. Вже восени 1648 р. за ініціативою турецької сторони встановилися дипломатичні стосунки між Туреччиною і Україною. А в лютому 1649 р. до Переяслава прибув турецький посол Осман-ага і оголосив гетьманові про готовність султанського уряду надати допомогу повсталим²⁴.

Радянські історики ґрунтовно дослідили розвиток українсько-турецьких відносин у 50-х роках (праці М. Н. Петровського, В. О. Голобуцького, І. П. Крип'якевича та інших учених) і довели, що в цей період переговори велися на засадах рівноправ'я. Не могло бути й мови про перехід України у залежність від Туреччини. Тому ми звернемо увагу читачів головним чином на ставлення самого Хмельницького до підступів турецької дипломатії.

Складна міжнародна обстановка перешкоджала адміністрації Хмельницького розірвати будь-які стосунки з Портою. Тимчасовий союзник України кримський хан був васалом султана і, отже, з'явилася можливість впливати на Бахчисарай через Стамбул. Гетьман розумів, що султанська Туреччина є одним з найстрашніших ворогів українського народу і плекав надію створити антитурецьку коаліцію з поневолених народів²⁵.

У кінці вересня 1649 р. Хмельницький зустрівся з російським послом Григорієм Нероновим і у розмові з ним виклав свої плани організації відсічі турецької агресії. Він переконував посла, що, якби Росія об'єдналася з Україною, можна було б використати визвольний рух на загарбаних Туреччиною землях у боротьбі проти Порти. Тоді б українські козаки, «сложась... с волохи и с сербы и мутьяны», почали б «промышлять над турским царем». Враховуючи міжнародну обстановку, гетьман додав, що «турскому царю против их стоять будет неким потому, что многих ево ратных людей побии виницейские немцы»²⁶.

Ідея створення антитурецького союзу була однією з провідних у зовнішній політиці Хмельницького 50-х років. Так, у вересні 1650 р. він говорив Арсенію Суханову, що супроводжував єрусалимського патріарха Паїсія, котрий повертався додому: «Ино надобно преже ляцкие рога сломать, потом и турок у нас будет»²⁷.

Переговори з Туреччиною українські дипломати проводили обачливо, не зв'язуючи себе жодними обіцянками, які б могли перешкодити справі російсько-українського єднання. Влітку 1651 р. у Москві стало відомо, що турецький султан надіслав Хмельницькому багаті подарунки і запропонував йому для допомоги в боротьбі з поляками своє військо. Але гетьман, розуміючи, що це могло б скомпрометувати його в очах російського союзника, ввічливо подякував за дари і гордо звелів переказати султанові: «А войско де ему турецкое в помощь не надобно, для того, что он и со своими войски, которые у него есть в собранье, против поляки стояти может»²⁸.

Незалежну щодо Порти зовнішню політику Хмельницький проводив і пізніше. В серпні 1653 р. з його ставки повідомляли до Москви думному дякові Лопухину, що султан запрошував запорожців до себе на

²⁴ В. А. Голобуцкий. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648—1654 гг., К., 1962, стор. 175—177.

²⁵ І. П. Крип'якевич. Назв. праця, стор. 385.

²⁶ Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы, т. II, М., 1953, № 118, стор. 273.

²⁷ Там же, № 76, стор. 188.

²⁸ Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы, т. III, М., 1953, № 34, стор. 80.

службу. «И сего не учинил пан гетман и Войско Запорожское, надеючи-ся на милость великую его царского величества и не хотячи неверному царю служить»²⁹.

Характеризуючи лінію поведінки Хмельницького у зносинах з Туреччиною, писар Виговський, якого аж ніяк не можна було запідозрити в симпатіях до Росії, говорив того ж 1653 р. посланцям путивльського воеводи Хілкова, що на пропозицію представника стамбульського уряду стати васалом султана «гетман де того турецького посла отпроядил в Умань для того, ожидает де милости от праведного государя, а турецькому де царю манит»³⁰.

Небажання мати союзницькі (а не те що васальні!) стосунки з Портою було характерне не лише для самого гетьмана і його сподвижників, а й для широких мас повсталих селян, міщан і козаків, для всього народу України. Спеціально послана на українські землі севським воеводою Бутурліним людина з метою уточнення обстановки доповідала в липні 1653 р.: «И у них де козаков у таком деле и в уме нет, чтоб к таким бесурманам (султанові та його урядові. — М. К.) в подданстве быть»³¹.

У липні 1653 р. дипломатичні стосунки України з Туреччиною припинилися. Настав вирішальний етап переговорів з Росією про возз'єднання, і гетьман з сподвижниками не бажали себе компрометувати. Саме возз'єднання України з Росією було важким ударом по планах Порти використати могутнє селянсько-козацьке військо у власних інтересах. Але султанська дипломатія не залишала спроб відірвати Україну від Росії. У березні 1655 р. в Чигирині знову з'явилося турецьке посольство. Хмельницький негайно повідомив про нього в Москву і з обуренням писав, що посла спонукували його підкоритися султанові. Від російського уряду надійшла згода на переговори з Портою за умови, що султан змусить свого васала — кримського хана — утриматися від допомоги Польщі³².

Українсько-турецькі переговори тривали протягом більшої частини 1655 р. Але внаслідок гострих суперечок між сторонами вони не принесли ніяких результатів і були остаточно припинені. Далекоглядний Хмельницький передбачав, що після закінчення війни з Річчю Посполитою розпочнеться боротьба проти жорстокого ворога південних і східних слов'ян — султанської Туреччини. У жовтні 1655 р. він закликав шведського короля «вирушити проти турків, визволити від рабства силу-силенну християн»³³.

З наведених свідчень джерел цілком ясно, що Хмельницький не лише ніколи не був васалом Отоманської Порти, а, навпаки, вважав її смертельним ворогом свого народу і постійно прагнув до об'єднання слов'янських народів і країн у боротьбі проти неї. Не існує ніяких доказів і «дворушництва» гетьмана щодо Росії.

Тому не випадково Дубровський не спромігся додати нових аргументів до вигадки Костомарова, якщо не рахувати абсурдного твердження, ніби під Жовтими Водами селянсько-козацьке військо було «озброєне з турецьких арсеналів і фінансоване звідти ж». Щоб применшити значення возз'єднання України з Росією, Дубровський не зупинився перед зведенням наймерзенніших наклепів на героїв визвольної війни.

²⁹ Там же, № 185, стор. 366.

³⁰ Акты Московского государства, т. II, СПб., 1894, № 527, стор. 325.

³¹ Там же, № 538, стор. 333.

³² І. П. Крип'якевич. Назв. праця, стор. 500—501.

³³ Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. VI, К., 1908, стор. 88.

Загальновідомо, що селяни, міщани і козаки, які повстали проти соціального і культурно-національного поневолення, мали зброю, яку відбили у своїх гнобителів або виготовили власноручно. Фінансування ж повстанців здійснювалося за рахунок творчої праці трудового народу та експропріації експлуататорів.

Сучасні буржуазно-націоналістичні історики не задовольняються костомарівськими вигадками про «турецьке підданство» Хмельницького. Вони нав'язують закордонним читачам, які цікавляться історією визвольної війни 1648—1654 рр. та возз'єднання України з Росією, іншу фальсифікаторську версію, за якою Хмельницький і його сподвижники начебто вже після возз'єднання вирішили раптом... перейти у підданство до Швеції.

Нещодавно у бандерівському журналі «Визвольний шлях», що виходить у Лондоні, з'явилася стаття Івана Вергуна «Нові матеріали про Хмельниччину», в якій стверджується, ніби гетьман і його адміністрація після Переяслава об'єдналися з Швецією і не лише для спільного ведення війни проти Речі Посполитої, а взагалі збиралися перейти під протекторат шведського короля.

Знову доводиться наголошувати на повній неоригінальності і безпорадності нинішніх буржуазно-націоналістичних «фахівців» з історії возз'єднання. І в цьому випадку Вергун не спромігся на більше, ніж на спробу оживити давно спростовану наукою тенденційну вигадку своїх попередників. Жодного нового джерельного матеріалу, жодних нових фактів у його статті, незважаючи на гучну назву, немає. Адже версія щодо «шведських симпатій» Хмельницького була придумана Грушевським сімдесят років тому і підхоплена його учнями.

1909 р. у «Записках Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка» Грушевський надрукував статтю «Шведсько-український союз 1708 р.». У ній він звів наклеп на Хмельницького, якого зобразив політичним дворушником, котрий увесь час дивився у бік інших держав і, зокрема, намагався передати Україну під шведський протекторат.

Для чого ж знадобилося Грушевському паплюжити славного патріота і поборника українсько-російського єднання? Лише для того, щоб зобразити мерзенного зрадника українського народу Мазепу «продовжувачем справи Хмельницького» і, таким чином, обілити цього попихача Карла XII і шведських генералів.

Незважаючи на повну безпідставність тверджень Грушевського стосовно «шведської орієнтації» Хмельницького, вони вперто повторювалися його продовжувачами Дорошенком, Крупницьким, Яковлівим та іншими. А Оглоблин прямо заявляв, що союз Мазепи із Швецією був продовженням аналогічної політики Хмельницького. Це блюзнірське твердження часто зустрічається на сторінках газет і журналів, що видаються націоналістами. Вважаємо за доцільне нагадати читачам про дійсне ставлення Хмельницького та його соратників до союзу з Швецією.

Згідно з Березневими статтями 1654 р. гетьманська адміністрація мала право підтримувати стосунки з іноземними урядами за умови, що вони не спрямовані проти українсько-російського союзу. Як відомо, і після возз'єднання продовжувалися військові дії проти магнатсько-шляхетського війська, що вимагали напруження всіх сил. Не дивно тому, що коли 1656 р. шведський король Карл X Густав, країна якого перебувала в стані війни з Річчю Посполитою, запропонував Хмельницькому розпочати переговори про об'єднання зусиль проти спільного ворога, гетьман погодився на них. Шведський уряд високо оцінював військову могутність українського війська, продемонстровану у ході визвольної війни.

У посланні до державної ради Шведського королівства 17 липня 1656 р. Карл X Густав прямо заявив, що «сила козаків для нас важить більше, ніж дружба поляків»³⁴.

Разом з тим шведські феодали воювали і з Росією, а тому намагалися відірвати від неї Україну. Але, знаючи про вірність гетьмана і українського народу дружбі з російським народом, шведські дипломати не розкривали своїх планів, запевняючи, що не зазіхають на російсько-українське єднання, а лише закликають гетьмана спільно виступити проти Речі Посполитої³⁵. Водночас агенти Швеції сподівалися з допомогою підкупів і обіцянок «незалежного державного становища», звичайно, під шведським протекторатом, настроїти частину козацької старшини проти Росії. Але їхні підступи зазнали невдачі.

Царський уряд, знаючи від Хмельницького про переговори з Швецією, порадив гетьманові передати королю, щоб той шукав миру з Росією. Хмельницький погодився на таку пропозицію, відповівши: «До короля швейского напишем о его неправдах, чтоб с вашим царским величеством не воевал»³⁶. У червні 1657 р. до Хмельницького приїхав посол російського царя Бутурлін. Він неодноразово зустрічався з гетьманом та його оточенням і переконався, що переговори Хмельницького з Швецією не мали на меті послаблення українсько-російського союзу, а були підпорядковані боротьбі проти Речі Посполитої. Хмельницький звелів передати шведському послу, котрий тоді прибув до Чигирина, список «неправд» шведського короля щодо російського царя і ще раз закликав Швецію до миру з Російською державою³⁷. На цьому переговори припинилися.

Навіть Костомаров визнавав, що дипломатичні стосунки Хмельницького з Карлом X Густавом були спрямовані на об'єднання зусиль у війні проти Речі Посполитої і не перешкоджали розвитку українсько-російських взаємовідносин. Закінчуючи розгляд цього сюжету, історик писав, що гетьман «просив дозволу (у російського уряду. — М. К.) послати до шведського короля з тим, щоб помирити його з государем і змусити його поступитися російському государю, а потім повернути союзну зброю на знищення Польщі»³⁸.

Радянські історики встановили, що зовнішньополітична діяльність Хмельницького та його сподвижників як у роки визвольної війни, так і після возз'єднання України з Росією була підпорядкована визволенню тих українських земель, які ще залишалися під владою магнатів і шляхти Речі Посполитої. З цією метою гетьманська адміністрація вела переговори не лише з Туреччиною і Швецією, а й з Молдавією і Семиграддям³⁹. Проте ці переговори не завдавали шкоди українсько-російському союзові.

Отже, спроби сучасних буржуазно-націоналістичних авторів фальсифікувати причини, хід і результати визвольної війни та возз'єднання України з Росією не мають під собою наукового ґрунту. Націоналісти безсоромно підтасовують і перекручують свідчення джерел, аби тільки піддати сумнівові історичну закономірність і прогресивність возз'єднання двох братніх народів. Безпорадність нинішніх епігонів Костомарова, Антоновича, Грушевського та їхніх послідовників сягає так дале-

³⁴ Там же, стор. 128—129.

³⁵ Там же, стор. 127.

³⁶ І. П. Крип'якевич. Назв. праця, стор. 524.

³⁷ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. III, СПб., 1861, № 369, стор. 575, 583.

³⁸ Н. И. Костомаров. Богдан Хмельницкий, СПб., 1904, стор. 630.

³⁹ М. Н. Петровський. Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі, К., 1940, стор. 252—253.

ко, що вони не в змозі вигадати нічого оригінального, незграбно підмалюючи, доводячи до абсурду застарілі і давно вже скомпрометовані тези своїх попередників. Це стосується не лише проблеми возз'єднання, а й усієї проблематики історії українського народу, у фальсифікаціях якої безуспішно вправляється буржуазно-націоналістична історіографія.

Н. Ф. Котляр

НЕСОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ СОВРЕМЕННЫХ БУРЖУАЗНО-
НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКИХ ФАЛЬСИФИКАЦИЙ ВОССОЕДИНЕНИЯ
УКРАИНЫ С РОССИЕЙ

Резюме

Автор разоблачает попытки современных буржуазных националистов извратить причины, ход и итоги освободительной войны украинского народа 1648—1654 гг., приуменьшить значение воссоединения Украины с Россией, очернить Богдана Хмельницкого. Критическое рассмотрение писаний нынешних эпигонов Антоновича, Грушевского, Липинского и других показывает их полную научную беспомощность и неоригинальность, прямую зависимость от реакционных «теорий» националистических историков конца XIX — первой трети XX вв.

До 60-річчя утворення Білоруської РСР і Компартії Білорусії

В. Г. ІВАШИН (Мінськ), В. І. МЕЛЕШКО (Мінськ)

У СУЗІР'І БРАТНІХ РЕСПУБЛІК

1 січня 1979 р. виповнюється шістдесят років з часу утворення Білоруської РСР і Комуністичної партії Білорусії. Свій славний ювілей — видатну, винятково важливу в суспільно-політичному житті республіки подію, білоруський народ зустрічає в єдиній братерській сім'ї народів СРСР, тісно згуртований навколо КПРС, в обстановці небувалого трудового і політичного піднесення.

Утворення Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки і Компартії Білорусії нерозривно пов'язане з перемогою Великого Жовтня. «Великий Жовтень, що відкрив епоху революційного оновлення світу, — говорить в постанові ЦК Компартії Білорусії «Про 60-річчя Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки і Комуністичної партії Білорусії», — ознаменував корінний поворот у долі білоруського народу, приніс йому, як і іншим народам нашої країни, визволення від соціального і національного гніту, вивів на широкий шлях будівництва нового життя»¹.

В результаті перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції білоруський народ вперше за всю свою багатовікову історію здобув національну державність, державність вищого, соціалістичного типу.

Соціалістична революція в Білорусії перемогла одразу після її перемоги в Петрограді. Вже 25 жовтня в Мінську та його околицях влада перейшла до рук Мінської Ради в особі Військово-революційного комітету. Протягом листопада під керівництвом більшовиків Радянську владу було встановлено в усіх неокупованих інтервентами районах Білорусії. Її встановлення проходило в жорстокій боротьбі з об'єднаними силами контрреволюції — меншовиками, ссерами, білоруськими буржуазними націоналістами, бундівцями, з реакційними колишніми царськими генералами і офіцерами, які засіли в Ставці в Могильові і в штабі Західного фронту в Мінську.

Протягом листопада революційні солдати, робітничі загони ліквідували всі вогнища контрреволюції — штаб Західного фронту і так званий есєро-меншовицький «комітет врятування» в Мінську. На 11 листопада всі державні установи, в тому числі і штаб Західного фронту, були зайняті революційними військами. 20—21 листопада було ліквідовано найнебезпечніше вогнище контрреволюції — Ставку в Могильові.

18—25 листопада в Мінську відбулись обласний з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів, II з'їзд солдатських депутатів Мінської і Віленської губерній. Ці з'їзди обрали свої виконавчі комітети, які

¹ «Коммунист Белоруссии», 1978, № 6, стор. 3.

26 листопада об'єдналися в єдиний орган краєвої влади — Обласний Виконавчий Комітет робітничих, солдатських і селянських депутатів Північно-Західної області і фронту (Облвиконзах), головою якого було обрано О. Ф. М'ясникова, а головою створеного Облвиконзаху Ради Народних комісарів Західної області — К. І. Ландера.

Під керівництвом Північно-Західного обласного комітету РСДРП(б) і Облвиконзаху широко розгорнулась робота по злому місцевого буржуазного апарату і розв'язанню завдань партійного, державного і господарського будівництва.

Вже на початку 1918 р. була розпочата підготовча робота по створенню Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки. З цією метою при Народному Комісаріаті у справах національностей було створено Білоруський національний комісаріат (Білнацком). Повсюдно йшла підготовка до скликання з'їзду Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, який повинен був остаточно розв'язати питання про державний устрій Білорусії. Але здійснити це життєво важливе для білоруського народу завдання не дозволило нашествя німецьких імперіалістів на молоду Країну Рад. Лише в кінці року, після остаточного визволення білоруських земель від німецьких окупантів, питання про державний устрій Білорусії і створення Комуністичної партії Білорусії знову було винесено на порядок денний.

Утворенню БРСР і Компартії Білорусії велику увагу приділяли ЦК РКП(б) і особисто В. І. Ленін. Це питання неодноразово обговорювалося у другому півріччі 1918 р. в ЦК РКП(б), на засіданнях ВЦВК. Члени ЦК і Радянського уряду з ініціативи ЦК РКП(б) проводили в Москві наради і бесіди з керівними партійними і радянськими працівниками Білорусії. Величезне значення мали поради, які давав В. І. Ленін білоруським більшовикам з питань партійного, державного і господарського будівництва².

Идучи назустріч побажанням білоруського народу, ЦК РКП(б) в грудні 1918 р. прийняв рішення про утворення Білоруської Соціалістичної Республіки. Воно було цілком схвалене з'їздом білоруських секцій РКП(б), який відкрився 25 грудня 1918 р. у Москві.

Велику роботу по утворенню БРСР провів Народний Комісаріат у справах національностей і створений при ньому Білоруський національний комісаріат (Білнацком).

В Наркомнаці 25 грудня 1918 р. було проведено нараду за участю відповідальних працівників Білнацкому, членів Центрального бюро білоруських комуністичних секцій і комітетів Московської білоруської секції РКП(б), на якій обговорювалися практичні питання створення БРСР.

На другій нараді, що проходила 27 грудня в Наркомнаці, в якій взяли участь керівні працівники Північно-Західного обласного комітету РКП(б), Білнацкому, Центрального Бюро білоруських секцій при ЦК РКП(б), Комітету Московської білоруської секції РКП(б), були розглянуті питання про територію Білорусії, підготовлено проект Маніфесту про проголошення БРСР. Одночасно з підготовчою роботою по створенню БРСР розв'язувалися питання організаційного оформлення Компартії Білорусії.

На кінець грудня всі питання, пов'язані з проголошенням КП(б)Б, після всебічного і докладного обговорення з урахуванням думки і побажань трудящих, висловлених у резолюціях численних зборів, конференцій, з'їздів, місцевих Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, що проходили в 1918 р., були розв'язані.

² Очерки истории Коммунистической партии Белоруссии, Минск, 1961, стор. 346.

30 грудня 1918 р. в Смоленську відкрилася VI Північно-Західна обласна конференція РКП(б). На ній були присутні 206 делегатів, які представляли 17 771 комуніста Мінської, Могильовської, Вітебської, Смоленської, частини Віленської і Чернігівської губерній. На першому своєму засіданні конференція одностайно постановила проголосити Радянську Соціалістичну республіку Білорусії на території Мінської, Гродненської, Вітебської, Могильовської, Смоленської губерній.

На пропозицію О. Ф. М'яникова конференція прийняла постанову, в якій говорилося: «Беручи до уваги те, що на черговій, VI Північно-Західній обласній конференції РКП(б) представлені повністю всі комуністичні організації, які знаходяться на території Білорусії, конференція проголошує себе Першим з'їздом Комуністичної партії (більшовиків) Білоруської Республіки».

Вся робота з'їзду була пройнята духом непохитної рішимості комуністів Білорусії зміцнювати непорушну одностайність і єдність з РКП(б). У привітанні Центральному Комітетові РКП(б) Перший з'їзд КП(б)Б заявив: «Проголошуючи Комуністичну партію Білоруської республіки, з'їзд підтверджує свою нерозривну ідейну, тактичну й організаційну єдність з Російською Комуністичною партією... З'їзд підтверджує, що комуністи Білорусії й далі цілком будуть керуватися директивами ЦК РКП(б), вважаючи його своїм вищим органом».

З'їзд затвердив «Положення про партійні організації», зміст якого повністю відповідав Статуту РКП(б), обрав ЦК КП(б)Б, до складу якого ввійшли О. Ф. М'яников, В. Г. Кнорін, І. Я. Алібеков, М. І. Калманович, Я. Ф. Перно, В. С. Селезньов, Д. Ф. Жилунович та інші. Головою ЦК був обраний О. Ф. М'яников, секретарем — В. Г. Кнорін.

31 грудня було обрано Тимчасовий революційний робітничо-селянський уряд. До його складу ввійшли О. Ф. М'яников, Д. Ф. Жилунович, О. Г. Черняков та інші.

1 січня 1919 р. було обнародовано Маніфест, що проголошував Білорусію суверенною Радянською Соціалістичною Республікою.

У Маніфесті говорилося, що «віднині вся влада в Білорусії належить тільки Радам робітничих, селянських, батрацьких і солдатських депутатів». Вся земля поміщиків і великих землевласників, монастирів, церков з усім їх інвентарем, усі ліси, води, надра землі, залізниці, фабрики і заводи, банки, засоби зв'язку оголошувались надбанням трудящих.

Виходячи з «Декларації прав народів Росії», Маніфест проголошував повну рівність прав трудящих усіх національностей, що живуть на території Білорусії.

5 січня 1919 р. Тимчасовий робітничо-селянський уряд Білорусії переїхав із Смоленська в Мінськ. Того ж дня було прийнято постанову про скликання I-го Всебілоруського з'їзду Рад 2 лютого 1919 р. В січні по всій Білоруській РСР пройшли вибори у волосні, повітові, губернські Ради робітничих, селянських, батрацьких і солдатських депутатів. Вони принесли повну перемогу комуністам.

2—3 січня в Мінську відбувся I з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів Білорусії. В його роботі взяли участь 230 делегатів — представників білоруського народу, кращих його синів і дочок, які самовіддано боролися за його свободу.

На з'їзд прибув голова ВЦВК Я. М. Свердлов. Він оголосив постанову ВЦВК «Про визнання незалежності Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки». ВЦВК висловив «тверду впевненість, що тільки тепер, на ґрунті визнання повної свободи самовизначення і переходу влади до рук робітничого класу, створюється добровільний і непо-

рушний союз трудящих усіх націй, що населяють територію колишньої Російської імперії».

У своїй промові на з'їзді Я. М. Свердлов дав високу оцінку вкладові трудящих Білорусії у боротьбу проти німецьких імперіалістів. Він говорив, що «російський пролетаріат ніколи не забуде того, що ви першими прийняли на себе удари і натиск німецького імперіалізму, зупинивши його просування всередину країни».

З лютого Всебілоруський з'їзд Рад прийняв першу Конституцію республіки і «Декларацію про встановлення федеративного зв'язку між Білоруською Радянською Соціалістичною Республікою і РРФСР».

Перший з'їзд Рад БРСР висловився за необхідність об'єднання з Литовською Радянською Соціалістичною Республікою.

Враховуючи загрозу нової інтервенції, цього разу з боку буржуазно-поміщицької Польщі, а також з метою більш успішної боротьби з внутрішньою і зовнішньою контрреволюцією, зміцнення форпосту Радянської влади на заході, Білоруська і Литовська радянські республіки в лютому 1919 р. об'єдналися в єдину Литовсько-Білоруську РСР (Литбіл). У березні того ж року було об'єднано комуністичні партії Литви і Білорусії. Обраний ЦК Компартії Литви і Білорусії, об'єднаний уряд — Рада Народних Комісарів Литовсько-Білоруської РСР при активній і безкорисливій братерській допомозі уряду РРФСР почали здійснювати заходи по відбудові зруйнованого війною народного господарства, поліпшенню умов праці і побуту трудящих, культурному будівництву. Але перешкодою на шляху до їх успішного здійснення став напад весною 1919 р. буржуазно-поміщицької Польщі, підтриманої імперіалістичними колами США, Англії і Франції. Ворогові вдалося захопити землі Литви, частину Білорусії і України. На захопленій території було ліквідовано Радянську владу і встановлено жорстокий окупаційний режим.

В тяжких боях з окупантами Червона Армія і партизани до літа 1920 р. визволили значну територію Білорусії. В кінці липня 1920 р. було проголошено незалежність Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки. У той же час у Литві з допомогою Антанти було встановлено буржуазно-поміщицьку владу. У зв'язку з цим виникла необхідність розділу Комуністичної партії Литви і Білорусії.

В березні 1921 р. між Радянською Росією і Польщею було підписано Ризький мирний договір, за яким до Польщі відійшла західна частина Білорусії з населенням понад 4 млн. чоловік. Ця територія була возз'єднана в єдиній Радянській соціалістичній державі лише у вересні 1939 р.

Вигнавши інтервентів, радянський народ після громадянської війни приступив до відбудови зруйнованого господарства, мирного соціалістичного будівництва. Зміцнившись у жорстокій боротьбі з внутрішньою контрреволюцією та іноземною інтервенцією, влада Рад забезпечила торжество ідеалів соціальної справедливості, братерства людей праці, відкрила білоруському народу, як і всім радянським народам, шлях до свободи і щастя, широкий простір для стрімкого соціально-економічного і духовного прогресу.

Надзвичайно важливу роль у справі успішного здійснення ленінського плану побудови соціалізму, захисту нового ладу зіграло створення в грудні 1922 р. Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Будівництво нового життя проходило в складній міжнародній і внутрішній обстановці, в умовах ворожого капіталістичного оточення і тяжкої після-воєнної господарської розрухи.

Здійснюючи ленінський план індустріалізації країни, колективізації

сільського господарства, культурної революції, Білорусія в дружній сім'ї радянських народів досягла небачених успіхів в економічному і культурному розвитку, перетворилася у високорозвинуту індустріально-аграрну соціалістичну республіку.

Вже в роки перших п'ятирічок у республіці було збудовано ряд великих підприємств, створено багатогалузеву промисловість. Виникли такі нові галузі, як верстатобудування, сільськогосподарське машинобудування, виробництво дорожніх і торф'яних машин. До ладу діючих вступили БілДРЕС — первенець білоруської енергетики, склозавод і завод сільськогосподарських машин у Гомелі, деревообробний комбінат у Бобруйську, верстатобудівний завод «Красный металлист» і швейна фабрика «Знамя индустриализации» у Вітебську, фабрика штучного шовку в Могильові, Оршанський льонокомбінат, Кричевський цементний завод і багато інших підприємств³.

Значних успіхів у передвоєнні роки досягла республіка в галузі сільськогосподарського виробництва. На основі колективізації сільське господарство було переведено на соціалістичні рейки. Замість дрібних одноосібних селянських господарств були створені великі колективні механізовані колгоспи і радгоспи.

Помітних успіхів за роки довоєнних п'ятирічок було досягнуто в галузі культури. Як відомо, Білорусія до революції була відсталою не тільки щодо економіки, а й культури. Вона була краєм неписьменності. Кожний сьомий житель з десяти не вмів ні читати, ні писати⁴. В ній не було вищих навчальних закладів і науково-дослідних інститутів. Дуже мало було культурно-освітніх установ. Дореволюційна Білорусія не мала свого професіонального театру. Царизм всіляко перешкоджав розвитку білоруської літератури, мистецтва, білоруської культури в цілому.

Вже в перші роки Радянської влади партійні і державні органи, незважаючи на тяжке економічне становище республіки, приділяли питанням культури велику увагу. Насамперед розв'язувалося завдання першочергового державного і політичного значення — ліквідація неписьменності і малописьменності. В центрі уваги Комуністичної партії і Радянської влади була народна освіта. У зв'язку з цим широким фронтом тривало будівництво початкових, семирічних і середніх загальноосвітніх шкіл, технікумів та інших навчальних закладів. У 1919—1920 рр. в ряді міст були відкриті вищі навчальні заклади, а в 1921 р. в Мінську було створено перший в республіці Білоруський державний університет⁵. В січні 1922 р. в Мінську було відкрито Інститут білоруської культури (Інбілкульт), а на його базі в січні 1929 р. створено Академію наук БРСР.

За роки довоєнних п'ятирічок склались і успішно розвивались білоруська радянська література, образотворче мистецтво, театр, кінематографія, архітектура. Широкого розмаху набули культурно-освітні заклади.

На початок Великої Вітчизняної війни було повністю здійснено загальну початкову, а в містах — загальну семирічну освіту. Широко розвивалася середня і вища освіта. В 1940/41 навчальному році в республіці було 25 вузів, в яких навчалось 22 тис. студентів. Кількість загальноосвітніх шкіл досягла 12 294, а середніх спеціальних навчальних за-

³ В. Ф. Борушко. Белоруссия. Люди, события, факты, Минск, 1977, стор. 44.

⁴ Народное хозяйство Белорусской ССР. (Статистический ежегодник, посвященный 60-летию Великого Октября), Минск, 1977, стор. 7.

⁵ Н. Красовский. Высшая школа Советской Белоруссии, Минск, 1963, стор. 47—58.

кладів, — 128. Чисельність учнів у них становила, відповідно, 1737 тис і 35 тис. чол.⁶

Мирна творча праця радянського народу була перервана віроломним нападом на нашу країну фашистської Німеччини. На захист завоювань Жовтня, Радянської влади, соціалістичної Вітчизни піднявся весь радянський народ, який здійснив у цій найтяжчій в історії нашої Батьківщини подвиг, рівного якому не знало людство. Він не тільки відстояв свою свободу, незалежність, а й вніс вирішальний вклад у справу врятування європейської і світової цивілізації від знищення фашистами. Пліч-о-пліч з усіма радянськими людьми до повної перемоги над віроломним ворогом героїчно боролися в діючій армії, в рядах партизанів і підпільників більш як півтора мільйона синів і дочок Радянської Білорусії.

Війна завдала білоруському народу неймовірні лиха. За роки окупації Білорусії фашисти зруйнували 10 338 промислових підприємств, 8825 шкіл, 2187 лікарень і амбулаторій, клуби і театри, вузи, зруйнували колгоспи і радгоспи, машинно-тракторні станції, в руїни і попелища перетворили 209 міст і районних центрів, 9200 сіл, у тому числі 627 з них розділили участь відомої всьому світу Хатині, спаленої разом з усіма її жителями⁷. Збитки, завдані народному господарству Білорусії, становили 75 мільярдів крб. (у цінах 1941 р.). В результаті війни білоруський народ втратив більше половини свого національного багатства. Але найтяжчою втратою була загибель кожного четвертого жителя Білорусії⁸.

Спираючись на велику силу державного і суспільного ладу СРСР, братерства і дружби радянських народів, при активній підтримці і допомозі всієї країни трудящі Білорусії здійснили безприкладний трудовий подвиг — в небачено короткий строк залікували тяжкі рани війни, підняли з руїн і попелу міста і села, відбудували народне господарство і забезпечили швидке просування до нових рубежів у соціалістичному будівництві.

Розвиваючись як складова, невід'ємна частина загальносоюзного комплексу, Білорусія в післявоєнний період у багато разів примножила свої продуктивні сили, досягла великого прогресу в усіх галузях суспільного виробництва, піднялась до вершин сучасної науки, техніки і культури. «Нинішнє індустріальне обличчя БРСР, — говорить в постанові ЦК БКП «Про 60-річчя Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки і Комуністичної партії Білорусії», — визначає сучасне машинобудування і приладобудування, нафтохімія і радіоелектроніка, виробництво мінеральних добрив і синтетичних волокон, інші галузі виробництва, які знаходяться на передньому краї науково-технічного прогресу. В даний час промисловість БРСР виробляє продукції в 190 разів більше, ніж до революції, і майже в 25 разів більше, ніж у довоєнному, 1940 році. В останні десятиріччя економічний потенціал Білорусії подвоювався кожні сім років»⁹.

В загальносоюзному розподілі праці республіка посідає одне з перших місць по виробництву багатьох складних машин, приладів, апаратів, продуктів хімічної і харчової промисловості. Займаючи менше 1% території і менше 4% населення СРСР, Білорусія в 1976 р. дала 14,3% загальносоюзного виробництва металорізальних верстатів, 15,5% тракторів, 5,2% вантажних автомобілів, 9,8% холодильників, 7,7%

⁶ Народное хозяйство Белорусской ССР, стор. 221.

⁷ В. Ф. Борушко. Белоруссия. Люди, события, факты, стор. 50—51.

⁸ Народное хозяйство Белорусской ССР, стор. 8.

⁹ «Коммунист Белоруссии», 1978, № 6, стор. 5.

телевізорів, 22,6% мотоциклів, 8,3% верхнього одягу, 10,7% льняних тканин, 12,5% мінеральних добрив, у тому числі більше 40% калійних добрив¹⁰.

Усі ці величезні успіхи є результатом мудрої внутрішньої і зовнішньої політики Комуністичної партії і Радянського уряду, братерської дружби і взаємодопомоги усіх народів нашої неосяжної Вітчизни, спільної самовідданої праці радянських людей — представників усіх національностей, громадян єдиної матері-Вітчизни — Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

«Досягнення Радянської Білорусії, в тому числі її столиці, — говорив на урочистому засіданні, присвяченому врученню місту-герою Мінську ордена Леніна і медалі «Золота Зірка», Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев. — живе втілення ленінської національної політики, реалізація творчої могутності розкріпачених соціалізмом духовних сил народу»¹¹.

Успішний розвиток промисловості і сільського господарства в республіці сприяв неухильному зростанню національного багатства. Національний дохід БРСР в 1970 р. порівняно з 1960 р. збільшився в 2,2 рази, а в 1975 р. — більш як у 3 рази¹². За перші роки десятиї п'ятирічки він зріс на 11%¹³.

Видатним досягненням Комуністичної партії, радянського народу є завершення переходу до загальної середньої освіти молоді. Для успішного здійснення цього важливого заходу республіка має всі можливості. В Білорусії в 1976 р. було 8492 денні загальноосвітні школи, 259 вечірніх і заочних шкіл, 133 технікуми¹⁴.

Нині в БРСР — 31 вищий учбовий заклад, у тому числі 3 університети (в Мінську, Гомелі, Гродно). Порівняно з 1940 р. кількість студентів зросла майже в 5 раз. На 10 тис. жителів у Білорусії припадає більше студентів, ніж у таких високорозвинутих країнах, як ФРН, Англія, Японія та ін.¹⁵.

Широко розвивається в республіці наука. В БРСР науково-дослідну роботу ведуть 34 тис. працівників, майже кожен третій з них має вчену ступінь. Головним центром наукової думки є Академія наук Білоруської РСР. У її складі 32 наукові установи, в яких працюють понад 14 тис. чоловік.

Науковий потенціал республіки дозволяє білоруським вченим вести дослідницьку роботу в усіх галузях природничих, технічних і гуманітарних наук. Особливо великих успіхів досягнуто в галузі математики, фізики, ядерної енергетики, геохімії, мікробіології. З ряду проблем деякі наукові інститути АН БРСР є провідними в СРСР.

У братерській сім'ї народів СРСР небувалого розквіту досягли білоруська література й мистецтво. Поряд з широко відомими творами основоположників білоруської літератури Я. Купали та Я. Коласа великою популярністю не тільки в республіці, а й далеко за її межами користуються твори багатьох сучасних авторів, які перекладені російською, українською та іншими мовами народів СРСР, видаються за кордоном.

¹⁰ В. Ф. Борушко. Белоруссия. Люди, события, факты, стор. 68—69.

¹¹ «Радянська Україна», 26 червня 1973 р.

¹² Народное хозяйство Белорусской ССР, стор. 175.

¹³ «Советская Белоруссия», 1 серпня 1978 р.

¹⁴ М. Г. Минкевич. На пути ко всеобщему среднему образованию, Минск, 1976, стор. 7.

¹⁵ В. Ф. Борушко. Белоруссия. Люди, события, факты, стор. 104.

Великого творчого росту досягло театральне мистецтво Радянської Білорусії. Нині в республіці діють 15 професіональних театрів. Широку популярність у нашій країні і за кордоном завоювали Білоруський державний народний хор, Народний оркестр БРСР, Державний ансамбль танцю БРСР, вокально-інструментальні ансамблі «Пісняри», «Вера-си» та ін.

Успіхи Радянської Білорусії в економічному, соціальному і культурному розвитку сприяли неухильному розширенню і зміцненню її зовнішніх зв'язків з зарубіжними країнами, насамперед соціалістичної співдружності, зростанню її авторитету на міжнародній арені. Будучи повноправним членом ООН, БРСР активно і послідовно проводить у життя миролюбну зовнішню політику СРСР, спрямовану на пом'якшення міжнародної напруженості.

На всіх етапах боротьби і творення білоруський народ пліч-о-пліч з братніми народами нашої неосяжної країни від перемоги до перемоги вела і веде партія Леніна. Під керівництвом її Центрального Комітету мобілізувала трудящих республіки на революційні перетворення, будівництво соціалізму і захист його завоювань Комуністична партія Білорусії — один з бойових загонів КПРС. «У наших завоюваннях і успіхах, — говорив на урочистому засіданні, присвяченому врученню місту-герою Мінську ордена Леніна і медалі «Золота Зірка», кандидат у члени Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії Білорусії П. М. Машеров, — акумульовані результати сукупної праці всіх радянських людей, втілено життєдайні плоди ленінської національної політики КПРС. Трудящі республіки безмірно гордяться своєю приналежністю до великої соціальної й інтернаціональної спільності — радянського народу, народу-героя, народу-творця»¹⁶. Свято цінуючи усе, чим сьогодні багата республіка, що складає її славу, її честь, трудящі Білорусії безмежно вдячні всім братнім народам Вітчизни за велику дружбу, за безкорисливу допомогу, взаємну підтримку і в годину тяжких випробувань, і в світлі роки творення.

Висловлюючи найглибшу вдячність братнім народам СРСР, і насамперед великому російському народу, за безкорисливу дружбу, взаємозбагачуюче співробітництво, плідну допомогу і підтримку, говориться в постанові ЦК Компартії Білорусії «Про 60-річчя Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки і Комуністичної партії Білорусії», білоруський народ сповнений непохитної рішимості під проводом рідної партії йти шляхом Леніна, шляхом Жовтня вперед, до комунізму, збільшувати свій вклад у скарбницю матеріальних і духовних цінностей багатонаціональної Радянської Батьківщини, зміцнювати її економічну й оборонну могутність, натхненно працювати, перетворюючи в життя накреслення XXV з'їзду КПРС.

В. Г. Івашин, В. І. Мелешко

В СОЗВЕЗДИИ БРАТСКИХ РЕСПУБЛИК

Резюме

Авторы статьи на конкретных фактах раскрывают итоги шестидесятилетнего развития Белорусской Советской Социалистической Республики в единой братской семье народов СССР, освещают исторические события, предшествовавшие созданию БССР и Компартии Белоруссии.

¹⁶ «Правда», 26 червня 1978 р.

Повідомлення

До 40-річчя возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі

БОРотьБА КПП І КПЗУ ЗА ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНУ ЄДНІСТЬ
РЕВОЛЮЦІЙНИХ ДІЙ ТРУДЯЩИХ У 1921—1939 рр.

С. У. ЗАБІЛИК (Київ)

Велике значення у революційній боротьбі має інтернаціональна єдність трудящих. Цей фактор завжди враховують компартії при виробленні тактики з національного питання. Тому значний науковий і політичний інтерес становить досвід комуністичних та робітничих партій, які у минулому працювали в багатонаціональних державах і самі були багатонаціональними. До їх числа належала Комуністична партія Польщі (КПП) та її складові частини — Комуністична партія Західної Білорусії (КПЗБ) і Комуністична партія Західної України (КПЗУ).

В центрі їх уваги постійно перебували питання соціального й національного визволення пригноблених народів буржуазно-поміщицької Польщі. При цьому комуністи керувалися лєнінським принципом права націй на самовизначення аж до державного відокремлення.

Ще в угоді між КП(б)У і КРПП* від 6 липня 1921 р. зазначалося, що КПСГ** повинна входити до Компартії Польщі лише доти, «доки Східна Галичина лишається у складі польської держави»¹. А в заяві КРПП у зв'язку з прийняттям цього документа говорилося: «КРПП як партія, що працює в імперіалістичній державі з рядом силових втілених національних меншостей, вважає боротьбу проти поневолення цих національних меншостей польським буржуазним ладом за одну з найважливіших своїх задач... Щодо Східної Галичини, яку прикуто до буржуазної Польщі силою меча, то КРПП якнайгостріше бореться з національною безправністю українського населення, яке являє собою переважну більшість у цьому краї»². У заяві також підкреслювалося, що лише диктатура пролетаріату знищить політичне, зокрема національне, гноблення трудящих і вимагалось від комуністів рішучіше виступати проти польського великодержавного шовінізму та місцевого націоналізму.

Як відомо, протягом усього періоду існування буржуазно-поміщицької польської держави пригноблені нею народи вели наполегливу й героїчну боротьбу за своє соціальне і національне визволення. За таких умов велике значення мав правильний курс Комуністичної партії з на-

* До 1925 р. КПП називалася Комуністична робітничка партія Польщі (КРПП).

** До 1923 р. КПЗУ називалася Комуністична партія Східної Галичини (КПСГ).

¹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 6, оп. 2, спр. 230, арк. 32.

² Там же, арк. 33.

ціонального питання. Однак у початковий період діяльності КПП її керівні діячі інколи припускалися люксембургіанських помилок. Деякі з них, зокрема, розцінювали боротьбу народних мас за возз'єднання Західної України і Західної Білорусії з УРСР і БРСР як сепаратистський рух, що перешкоджав розвитку загальнопольського революційного процесу. Тим самим вони фактично недооцінювали роль національно-визвольного руху як одного з резервів соціалістичної революції. Ці лівацькі погляди були остаточно засуджені II з'їздом КРПП (1923 р.). Він прийняв ленінську резолюцію «За нашу і вашу свободу», в якій чітко записав положення про право поневолених народів на самовизначення, отже, визнав право Західної України і Західної Білорусії на возз'єднання з УРСР і БРСР. З'їзд підкреслив, що революційний пролетаріат Польщі зможе повалити владу капіталістів і поміщиків, «коли зуміє об'єднатися з польськими селянами, які борються за землю, і з білоруськими та українськими селянами, які борються за своє визволення з-під ярма польських панів і за возз'єднання з трудящими Радянської України та Радянської Білорусії»³. Контрреволюційна, антинародна політика панівних класів країни, зазначалося у резолюції з'їзду, розгоптавши «традиції польської демократії, яка пов'язувала існування та свободу Польщі з боротьбою за визволення всіх пригноблених народів Європи», веда польську державу до катастрофи⁴.

Коментуючи рішення II з'їзду КРПП, теоретичний орган ЦК КПЗУ «Наша правда» у грудні 1923 р. писав, що польські робітники і селяни повинні визнати й підтримати право українського і білоруського народів на незалежність в ім'я інтересів справжньої та тривалої незалежності Польщі, а спільним гаслом трудящих мас країни і поневолених народів має бути «боротьба за федерацію вільних, рівноправних соціалістичних республік»⁵.

Розроблену II з'їздом КРПП платформу з національного питання повністю схвалила V конференція КПЗУ (1924 р.). Керуючись настановами II з'їзду КРПП і V конференції КПЗУ, західноукраїнські і польські комуністи боролися на два фронти — проти окупаційного режиму та проти українських буржуазних націоналістів — запеклих ворогів революційно-визвольного руху.

Грунтовний марксистсько-ленінський аналіз національно-визвольного руху в багатонаціональних капіталістичних державах Європи було дано в документах Комінтерну. Зокрема, V конгрес Комінтерну (1924 р.) так охарактеризував значення цього руху для Середньої Європи і Балкан: «Боротьба пригнічених народів проти національного гніту стає разом з тим боротьбою проти влади перемігшої у війні імперіалістичної буржуазії...», тому «українське питання є одним з найважливіших національних питань Середньої Європи, розв'язання якого диктується інтересами пролетарської революції як у Польщі, Румунії, Чехословаччині, так і в усіх прилеглих країнах»⁶. Схваливши рішення II з'їзду КРПП і V конференції КПЗУ, конгрес водночас звернув увагу на тісний взаємозв'язок національного і аграрного питань. Він засудив лозунг автономії українських земель у складі буржуазних держав і визнав «необхідність проголошення комуністичними партіями Польщі, Чехословаччини та Румунії лозунгу з'єднання розірваних імперіалізм-

³ Коммунистическая партия Польши в борьбе за независимость своей страны, М.—Л., 1955, стор. 52.

⁴ Там же, стор. 53—54.

⁵ «Наша правда», 1923, № 1, стор. 59—61.

⁶ П'ятий Всесвітній конгрес Комуністичного Інтернаціоналу. Тези, резолюції і постанови, Миколаїв, 1925, стор. 121, 125; ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 6, оп. 2, спр. 218, арк. 1.

мом на частини українських областей у Радянську робітничо-селянську республіку»⁷. Аналогічну резолюцію конгрес прийняв і з білоруського питання⁸.

Вірні принципам марксизму-ленінізму та пролетарського інтернаціоналізму польські комуністи активно підтримували боротьбу КПЗУ і КПЗБ за возз'єднання Західної України з УРСР і Західної Білорусії з БРСР. У резолюції IV Пленуму ЦК КПП (1936 р.) наголошувалося: «Польський робітник та селянин не хочуть, щоб Західна Україна і Західна Білорусія стогнали під ярмом польських панів. Спільно з українськими і білоруськими робітниками та селянами ми хочемо повалити ярмо капіталістів і поміщиків, щоб польський народ міг поряdkувати на польській землі, а український і білоруський народи — на своїх землях. Майбутня робітнича і селянська Польща заключить братерський союз з кожним народом, визволеним з-під капіталістичної неволі, з-під поміщицької панщини, з-під фашистського й окупантського ярма»⁹.

У документах КПЗУ також постійно підкреслювалося, що повну свободу українські народні маси можуть здобути лише шляхом спільної революційної боротьби з польськими і білоруськими трудящими. «Зміцнюючи єдність своїх рядів, ідеологічний і організаційний зв'язок з цілою КПП і братній ідейний зв'язок з КП(б)У, — записано у рішеннях IV з'їзду КПЗУ, — партія поведе широку працюючі маси Західної України — в бойовому союзі з пролетаріатом цілої Польщі, Західної Білорусії — до переможної боротьби за Польську Радянську Республіку, за право на самовизначення Західної України аж до відокремлення від польської держави»¹⁰.

КПП і КПЗУ завжди підкреслювали, що і в розв'язанні національного питання необхідно, насамперед, керуватися класовими інтересами. Ще на «святоюрському процесі» (1921 р.) один із керівників КПСГ І. Крілик (Васильків) заявив: «Цілком ясно, що, намагаючись створити Радянську владу у Східній Галичині, намагались ми з'єднатись з пролетаріатом тієї країни, в якій він вже при владі»¹¹.

Таким чином, у рішеннях і постановах конгресів Комінтерну, з'їздів, конференцій та пленумів КПП і КПЗУ знайшла відображення їх політична платформа з національного питання стосовно до конкретних умов буржуазно-поміщицької польської держави, тобто курс на боротьбу за встановлення Радянської влади у Польщі, за возз'єднання західноукраїнських і західнобілоруських земель з УРСР і БРСР.

Спрямовуючи національно-визвольний рух пригноблених народів у спільне русло боротьби за соціалізм у Польщі, КПП і КПЗУ виховували маси в дусі пролетарського інтернаціоналізму. Під впливом комуністів трудящі поляки, українці, білоруси та представники інших національностей дедалі більше переконувалися, що їх класові інтереси можна відстояти лише в спільній боротьбі проти об'єднаних сил реакції.

Єдність дій трудящих усіх національностей, що населяли тодішню Польщу, особливо яскраво проявилася в 1933—1935 рр. у ході боротьби за визволення з фашистських катівень Г. Димитрова, Е. Тельмана та інших політв'язнів, за скликання робітничо-селянського конгресу. Виконуючи історичні рішення VII конгресу Комінтерну та IV з'їзду

⁷ Там же.

⁸ П'ятий Всесвітній конгрес Комуністичного Інтернаціоналу, стор. 128—129.

⁹ За послідовне проведення лінії VII конгресу Комуністичного Інтернаціоналу, Львів, 1936, стор. 43.

¹⁰ Резолюції IV з'їзду КПЗУ, Львів, 1935, стор. 12.

¹¹ Цит. за: Є. М. Галущко. Питання возз'єднання Західної України з Радянською Україною в діяльності КПЗУ.— У боротьбі за комунізм, Львів, 1964, стор. 44.

КПЗУ, комуністи очолили єдиний народний фронт боротьби проти фашизму і війни. Масові виступи безробітних, розстріли робітників у Ченстохові, Кракові та вуличні бої з поліцією у Львові 1936 р. свідчили, що у країні «пахне революцією».

Боротьбу робітників Кракова і Львова активно підтримали народні маси Польщі, Західної України і Західної Білорусії. На знак солідарності з краківськими робітниками 2 квітня 1936 р. застрайкували пролетарі Варшави, Лодзі, Ченстохова, Львова, Дрогобича, Сілезії, Домбровського басейну, а згодом робітники, інтелігенція, студенти Вільно, Білостока, Гродно, Бреста та ін. Жорстока розправа поліції з страйкарями Кракова і Львова викликала обурення селян. У звіті Слонімського ОК КСМЗБ за липень 1936 р. повідомлялося: «Кампанія збору грошей для жертв Кракова і Львова має підтримку і розуміння селян. За короткий час зібрано 50 злотих для подачі допомоги сім'ям убитих робітників. Наші товариші проводять збір пожертвувань, розказують про ці події»¹².

Першотравневі демонстрації 1936 р., в яких взяли участь представники різних національностей, проходили в Польщі, Західній Україні і Західній Білорусії під лозунгами боротьби проти фашизму, за мир, демократію і соціалізм. Правим лідерам соціал-демократичних партій не вдалося розділити демонстрантів за національними ознаками. Ось як описує одну з таких маніфестацій солідарності, що відбулася 1 травня 1936 р. у Стриї, польський комуніст А. Габер: «У єдиному строю йшли робітники — поляки, українці, євреї. Пліч-о-пліч з ними крокували селяни. Активну участь взяли трудяща інтелігенція, ремісники і кустарі. Несли багато прапорів і транспарантів, з яких один був особливо промовистий: це був білий транспарант, на якому на фоні червоних плям виділялися слова, написані чорними літерами: «Краків—Ченстохов—Львів»¹³. Антифашистський конгрес працівників культури, скликаний у Львові у травні 1936 р. з ініціативи КПП і КПЗУ, символізував єднання прогресивних діячів Польщі, Західної України і Західної Білорусії на спільній платформі боротьби проти фашизму і війни. «Багатозначним є той факт,— писав польський поет-революціонер В. Броневський,— що ми з'їхалися саме у Львові, який недавно рясно був политий кров'ю польських, українських і єврейських робітників, кров'ю, яка, незважаючи на націоналістичну травлю, засвітила одну сліпучу пляму червоного кольору... У Львові по-братерськи спільно засідали письменники України з поляками, роздумуючи над спільними шляхами боротьби, що ведуть до спільної мети»¹⁴.

На конгресі були присутні такі видатні польські громадські і культурні діячі, як Леон Кручковський, Ванда Василевська, Анжей Ольха, Галина Гурська, група професорів Варшавського університету, представники літературних груп «Пшемсьце» і «Левар», українські письменники Степан Тудор, Ярослав Галан, Олександр Гаврилюк та інші. Західну Білорусію представляв Генрик Дембінський, що виступив на захист пригноблених білорусів і українців. Про свою солідарність з платформою конгресу заявили Максим Танк та інші західнобілоруські, а також польські поети і письменники, які не мали можливості взяти участь в його роботі.

¹² Революционный путь Компартии Западной Белоруссии (1921—1939 гг.), Минск, 1966, стор. 338.

¹³ Adolf Haber. Rok 1936.— Z niedawnej przeszłości. Wspomnienia KPP-owców, Wrocław, 1959, стор. 306.

¹⁴ В. П. Ведіна. Літературно-громадські зв'язки пролетарських письменників Західної України і Польщі, К., 1960, стор. 44.

Єдність і дружба трудящих усіх національностей, що населяли тогочасну Польщу, ще більше зміцніли під час масових селянських страйків і демонстрацій 1936—1939 рр. У 1936 р. на знак солідарності з демонстрацією селян Кшешовіц і Острова Туліголовського, розстріляною поліцією, розгорнулася страйкова боротьба українських і білоруських селян Волинського, Поліського і Люблінського воеводств. У ній брали участь понад 300 тис. чол. Страйки, якими керували організації КПП, КПЗУ і КПЗБ, тривали два місяці. Їх учасники вимагали підвищення цін на сільськогосподарську продукцію і зниження на промтовари, припинення пацифікації сіл, передачі землі селянам без викупу, заміни профашистського уряду тощо¹⁵.

Боротьба українських і білоруських селян проти гнобителів мала велике значення для піднесення селянського руху в усій країні. Незважаючи на намагання керівників угодовської партії Стронніцтво людове не допустити дальшого розвитку страйкового руху трудящих Західної України і Західної Білорусії, влітку 1937 р. він охопив Краківське, Львівське, Варшавське, Келецьке, Лодзінське, Познанське, Люблінське, Білостоцьке, Волинське і Поліське воеводства. У страйках взяло участь вже близько 10 млн. польських, українських і білоруських селян¹⁶.

КПП постійно виступала на захист українських і білоруських трудящих, засуджувала криваві пацифікації на Західній Україні і Західній Білорусії, заявляла про повну підтримку боротьби західноукраїнських трудящих: «Справа робітників і селян Західної України — це наша справа, їх боротьба — це наша боротьба, їх вороги — польські капіталісти і поміщики — наші вороги... Польські робітники і селяни! Жодний народ не може бути вільним, поки він пригноблює інші народи»¹⁷.

Спільна революційна боротьба трудящих усіх національностей польської держави була скріплена кров'ю, пролитою на полях боїв за республіканську Іспанію. Так, бригада ім. Я. Домбровського, яка воювала там, складалася в основному з поляків, українців, білорусів, євреїв, литовців та іспанців. Першій роті батальйону імені національного героя іспанського народу Палафокса було присвоєно ім'я Тараса Шевченка. Командиром батальйону призначили польського комуніста Яна Ткачова. Ротою ім. Т. Шевченка командував член КПЗБ, білорус Станіслав Ромашевич, а комісарами роти були члени КПЗУ, українці з Волині: спочатку Назар Дем'янчук, а потім Симон Краєвський¹⁸. Найкращою відповіддю на расистські проповіді фашистів була інтернаціональна дружба домбровців. «Пам'ятайте, — писали добровольці батальйону ім. Палафокса польським селянам, — що в нашому батальйоні борються пліч-о-пліч польські, білоруські, українські селяни разом з іспанськими селянами, поряд з селянами із Канади, Франції, Бельгії, Чехословаччини та інших країн. Хоч нас роз'єднують кордони, ми всі прагнемо до однієї мети: розбити фашизм на іспанській землі і тим самим розбити його в Польщі та інших країнах»¹⁹.

¹⁵ А. Н. Мацко. Революционная борьба трудящихся Польши и Западной Белоруссии против гнета буржуазии и помещиков (1918—1939 гг.), Минск, 1972, стор. 291—292.

¹⁶ Революционный путь Компартии Западной Белоруссии (1921—1939 гг.), стор. 369—371; А. Н. Мацко. Назв. праця, стор. 296.

¹⁷ История Польши, т. 3, М., 1958, стор. 325.

¹⁸ Ф. П. Шевченко. Рота ім. Тараса Шевченка в боях проти фашизму в Іспанії. — «ВІЖ», 1959, № 1, стор. 103—104, 108, 110.

¹⁹ Ochotnicy wolności. Księga wspomnień dąbrowszczaków, Warszawa, 1957, стор. 208—209.

У той час, як реакційні кола Польщі розпалювали національну ворожнечу, в Іспанії рука в руку боролися антифашисти всіх національностей. Батарея ім. Б. Гловацького складалася з 35 поляків, 15 євреїв і 13 українців, а у батареї ім. В. Врублевського було 43 поляки, 32 українці, 31 єврей, 2 литовці і 1 серб²⁰. «Польські частини добровольців в Іспанії, — писав польський дослідник М. Брон, — згуртували під своїми прапорами представників усіх народностей, що населяли Польщу, — поляків, українців, євреїв, білорусів і гартували серед них залізну пролетарську єдність і братерську співдружність»²¹.

У важкій боротьбі комуністам завжди подавала посильну допомогу прогресивна громадськість Польщі. Так, ряд видань КПЗУ і КПЗБ друкувався на території Польщі. Комуністична фракція сейму часто подавала інтерпеляції (запити) щодо жорстоких пацифікацій, які проводила поліція в селах Західної України і Західної Білорусії.

Національно-визвольний рух західноукраїнських і західнобілоруських трудящих підтримували революційно-демократичні письменники і журналісти Польщі. В. Василевська, Г. Гурська, М. Домбровський, С. Жеромський, С. Станде, Л. Кручковський та багато інших викривали імперіалістичну суть політики панівних класів Польщі, відстоювали ідею возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. Особливо велика заслуга в популяризації культурної спадщини українців, білорусів, євреїв належала літературному часопису «Сигнали» (1936—1939 рр.), видання якого у Львові організували прогресивні польські письменники й журналісти. Поряд з газетами «Левар», «Дзенік популярни», «Трибуна робітніча» це був легальний єдинофронтний орган як у Польщі, так і на Західній Україні.

Про значний вплив прогресивної польської літератури на формування класової свідомості українських робітників і селян свідчили, зокрема, численні відгуки читачів на роман В. Василевської «Вітчизна». У відкритому листі до автора трудящі-українці з околиць Станіслава писали: «Українські націоналісти манять широкі маси українського суспільства гаслом: «Насамперед завоювання державної незалежності, а все інше потім!» Ваш твір на прикладі польського селянина й робітника довів українським масам, що боротьба за незалежну батьківщину мусить бути одночасно боротьбою за батьківщину селянина і робітника, якої вже при утворенні повинно бути гасло: «Робітничо-селянський уряд!» Інакше бо знову створимо батьківщину дідичів і фабрикантів»²². У листі висловлювалося побажання, щоб книга В. Василевської була перекладена українською мовою.

Про солідарність українських та білоруських комуністів яскраво свідчив такий факт. Коли фашистський режим заборонив легально друкувати будь-які прогресивні видання на території Західної Білорусії, КПЗБ при допомозі західноукраїнських комуністів вдалося надрукувати в друкарні Ставропігійського інституту 7 квітня 1932 р. односторінку «Беларускае жыццё» і 17 липня 1932 р. — «Жыццё» (кожну тиражем 1500 примірників)²³.

У 1936 р. польський суд за вбивство провокатора засудив до страти члена КПЗБ С. Притицького. На заклик комуністів по всій країні прокотилася могутня хвиля протестів проти цього ганебного вироку. У тюрмах політ'язні оголосили голодовку. На мітингах, які відбулися

²⁰ Michał Bron. Udział polaków w wojnie hiszpańskiej w latach 1936—1939. — „Wojskowy przegląd historyczny”, 1963, № 1, стор. 110.

²¹ Там же, стор. 130—131.

²² «Lewar», лютий 1936 р.

²³ Я. Р. Дашкевич. Білоруські комуністичні видання у Львові в 1932 р. — «УІЖ», 1958, № 6, стор. 110—111.

в багатьох містах і селах Польщі, Західної України і Західної Білорусії, трудящі приймали резолюції протесту і надсилали їх польському уряду, президенту Мосціцькому, у суд і міністерство юстиції. У відозві «Врятувати Сергія Притицького» ЦК КПЗУ закликав народні маси Західної України організувати збори протесту на фабриках, у профспілках, у селах²⁴. Завдяки масовому руху життя полум'яного революціонера було врятоване.

Яскравим виявом солідарності комуністів різних національностей була їх мужня поведінка на судових процесах, що проходили на території Західної України і Західної Білорусії. Вони всіляко наголошували на праві українців і білорусів говорити рідною мовою і в урядових установах. Наприклад, серед обвинувачених на Луцькому процесі (1934 р.) було 29 українців, 20 євреїв, 7 поляків. На знак солідарності з українцями всі підсудні-неукраїнці давали показання, пояснення і добилися зачитання вироку українською мовою²⁵.

Польські робітники та представники інтелігенції подавали в'язням — українцям і білорусам — матеріальну та моральну підтримку. Зокрема, під час процесу над керівниками Білоруської селянсько-робітничої громади (1928 р.) їх захисниками виступали відомі польські адвокати Т. Дурач, Є. Смерковський, К. Петрусевич. Пізніше на цей суд прибули депутати сейму комуністи А. Варський, Г. Бітнер і депутат «Сельробу-лівизи» К. Вальницький. Вони вітали підсудних, заявляли про солідарність трудящих Польщі і Західної України з національно-визвольною боротьбою робітників і селян Західної Білорусії²⁶. Захист підсудних на Луцькому процесі 1934 р. здійснювали адвокати-поляки Т. Дурач, М. Корніоль, М. Кауфман, В. Барціковський²⁷. Останній своїм тілом закривав підсудних на судовому засіданні від ударів озвірілих поліцейських. Польські товариші, які сиділи у залі поруч з українцями, викривали злочини окупаційного режиму. Один з ветеранів польського революційного руху комуніст А. Коваль говорив: «Заявляю, що польський пролетаріат не відповідає за окупацію Західної України... Ця окупація чужа інтересам пролетаріату. Полонізація і закриття українських шкіл..., недопускання українців до державних посад..., заборона користуватися українською мовою і національне переслідування свідчать, яким нестерпним є гноблення на окупованих Польщею землях». У свою чергу, революціонери-українці солідаризувалися з польськими пролетарями. Комсомолец М. Вовк у відповідь на слова прокурора про те, що комуністи є ворогами польського народу, заявив: «Для нас, західноукраїнських комуністів, дорогі і близькі революційні традиції трудящих Польщі»²⁸.

Боротьба за возз'єднання насильно відторгнутих імперіалістами українських і білоруських земель за УРСР і БРСР була одночасно боротьбою за соціалістичну революцію у Польщі. В той час, коли робітники й селяни Радянської України і Радянської Білорусії у братній сім'ї народів СРСР будували соціалізм, трудящі західноукраїнських і західнобілоруських земель своєю боротьбою проти соціального й національного поневолення наближали час торжества ленінських ідей і на цих територіях.

²⁴ «До наступу», серпень-вересень 1936 р.

²⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 6, оп. 2, спр. 215, арк. 8.

²⁶ А. Н. Мацко. Назв. праця, стор. 160—161.

²⁷ С. Г. Максимов. Боротьба організацій КПЗУ за інтернаціональне виховання трудящих Волині (1929—1938 рр.).— Наукові записки з історії КПРС. Міжвідомчий науковий збірник, вип. 13, К., 1967, стор. 136.

²⁸ «Вільна Україна», 19 лютого 1969 р.

Революційно-визвольний рух у Польщі не припинявся до останніх днів існування буржуазно-поміщицької держави, хоч і був значно ослаблений внаслідок необґрунтованого розпуску Виконкомом Комінтерну у серпні 1938 р. КПП та її складових частин — КПЗУ і КПЗБ. Він підривав підвалини прогнилого режиму в одній з найслабших ланок капіталістичної системи — буржуазно-поміщицькій Польщі, значною мірою перешкоджав здійсненню антирадянських планів міжнародного імперіалізму.

Вся історія КПЗУ тісно зв'язана з історією бойового загону ВКП(б) — Компартії України і цілком закономірно є невід'ємною частиною історії боротьби за владу Рад, за перемогу соціалізму і комунізму в нашій країні. У документах КПЗУ постійно підкреслювалося, що міцною зброєю у боротьбі західноукраїнських комуністів була братня підтримка з боку КП(б)У. Так, у привітанні КПЗУ II Всеукраїнській партконференції говорилося: «Партія наша ніколи не забуде тієї величезної ідейної ролі, яку відіграла КП(б)У за весь час існування КПЗУ як чинник і взірць більшовизму»²⁹.

ВКП(б) і КП(б)У подавали велику допомогу КПП і КПЗУ у видавничій справі. Радянськими видавництвами було випущено ряд матеріалів братніх партій, які розповсюджувалися на території СРСР і Польщі. Так, у журналі «Більшовик України» та серії «Бібліотека «Більшовика України» були надруковані матеріали III і IV з'їздів КПЗУ, постанови КПП і КПЗУ та багато статей й документів, присвячених революційному рухові у Польщі. Польська поліція неодноразово повідомляла про виявлення спеціальних підпільних пунктів транспортування літератури з Радянського Союзу³⁰.

КПП, КПЗУ і КПЗБ закликали польських, українських і білоруських трудящих йти шляхом, вказаним Великим Жовтнем, боротися за возз'єднання західноукраїнських і західнобілоруських земель з Радянською Україною і Радянською Білорусією. У Маніфесті ЦК КПЗУ «За волю, за щасливе майбутнє українського народу», опублікованому у листопаді 1936 р., говорилося: «Всіх, кому дорога воля і щасливе майбутнє всього українського народу, кому дороге історичне завдання об'єднання всіх українських земель, комуністи кличуть до спільної боротьби на шляху, який показали нам наші радянські брати»³¹.

Широка пропаганда КПП і КПЗУ ідей марксизму-ленінізму і досягнень радянського народу у будівництві соціалізму, зокрема успішного розв'язання в СРСР національного питання, сприяла дальшому революціонізуванню трудящих, вихованню у них почуття гордості за своїх радянських братів, які здійснювали на практиці заповіти великого Леніна. Незважаючи на антирадянську істерію реакції, трудящі Західної України завжди прагнули возз'єднатися з Радянською Україною. В одній з листівок ЦК КПЗУ підкреслював, що серед трудящих «росте свідомість того, що тільки ленінський шлях є вірним, а ім'я Леніна стає дорогим для всіх робітників і селян, незалежно від політичних переконань або партійної приналежності»³².

Таким чином, гартована Компартією у вогні класових битв інтернаціональна єдність польських, українських та білоруських трудящих стала важливою умовою правильного розв'язання питань про возз'єднання Західної України і Західної Білорусії з УРСР і БРСР, рушійною

²⁹ «Комуніст», 11 квітня 1929 р.

³⁰ Брестський обласний державний архів, ф. Р-1, оп. 10, спр. 59, арк. 89; спр. 607, арк. 39.

³¹ З історії революційного руху у Львові, Львів, 1957, стор. 631.

³² ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 236, арк. 7.

силою соціалістичного будівництва у західних областях України, Білорусії та Народній Польщі. Спільна боротьба КПП, КПЗУ і КПЗБ за інтереси польського, українського та білоруського народів, що ґрунтувалася на принципах класової солідарності й пролетарського інтернаціоналізму, була важливим вкладом у справу зміцнення дружби радянського й польського народів. «Традиції нашої спільної боротьби, — заявив Перший секретар ЦК ПОРП Е. Герек під час радянсько-польських переговорів 9 листопада 1976 р. у Москві, — живі у класовому і національному союзі Польщі і СРСР, у нашій непорушній дружбі. З цієї дружби, з ідейної єдності ПОРП і партії Леніна ми черпаємо сили і переконаність у вірності обраного нами шляху»³³. Міцні узи дружби і співробітництва між народами Радянського Союзу і Польської Народної Республіки нині є запорукою успішного будівництва у цих країнах соціалізму і комунізму.

³³ «Радянська Україна», 10 листопада 1976 р.

ПАРТІЙНЕ КЕРІВНИЦТВО СТВОРЕННЯМ І ДІЯЛЬНІСТЮ МАСОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТРУДЯЩИХ У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР (вересень 1939 — червень 1941 рр.)

М. П. ТЕСЛЕНКО (Львів)

Возз'єднання в 1939 р. західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській соціалістичній державі стало логічним завершенням багатовікової боротьби народних мас Західної України за своє соціальне й національне визволення. Трудящі визволеного краю в єдиній сім'ї радянських народів-братів приступили до будівництва нового життя. Боротьбу робітників і селян за здійснення соціалістичних перетворень очелила Комуністична партія. Створені в західних областях УРСР партійні організації керувалися ленінським положенням про те, що досягти своєї мети партія може лише за умови безмежного довір'я і підтримки найширших мас. Тому розширення і поглиблення зв'язків з трудящими, залучення їх до активного суспільно-політичного життя було для партійних організацій одним з найважливіших завдань, від якого залежали успіхи соціалістичного будівництва.

Взявши на озброєння набутий в роки соціалістичного будівництва в СРСР досвід, парторганізації західних областей УРСР активно використовували для посилення свого впливу на маси державні органи та громадські організації трудящих, які почали створюватися тут відразу після возз'єднання.

Питання партійного керівництва створенням і діяльністю масових організацій трудящих, використання їх для розвитку суспільно-політичної активності робітників, селян, інтелігенції у довоєнні роки в західних областях висвітлені в історико-партійній літературі ще недостатньо. У працях, присвячених возз'єднанню західноукраїнських земель з Радянською Україною та першим соціалістичним перетворенням у західних областях, лише побіжно показана діяльність Рад депутатів трудящих, профспілок, комсомолу, інших громадських організацій, не повністю розкриті форми і методи партійного керівництва їх створенням і діяльністю. В даному повідомленні зроблено спробу певною мірою заповнити цю прогалину.

Партійні організації західних областей УРСР з перших кроків своєї діяльності непохитно дотримувалися ленінського положення про те, що «...соціалізм може бути побудований тільки тоді, коли в 10 і 100 раз ширші маси, ніж раніше, стануть самі будувати державу і будувати нове господарське життя»¹. Однією з найважливіших форм залучення трудящих до цього будівництва були Ради, створення яких стало гаряче схвалення широким народним мас західноукраїнських земель. Відразу ж після визволення Західної України Червоною Армією повсюдно в містах і повітах на зборах представників трудового народу були обрані тимчасові управління, а в селах — селянські комітети, які до проголошення Народними Зборами Радянської влади в Західній Україні стали органами влади. Керівниками міських і повітових управлінь обиралися здебільшого уповноважені Компартії України, які доти працювали на керівних посадах у східних областях республіки і мали відповідний досвід соціалістичного будівництва. Багато сільських комітетів очолили колишні члени КПЗУ, учасники революційної боротьби.

До проголошення Радянської влади тимчасові управління та селянські комітети провели значну роботу щодо нормалізації життя на визволених землях. У містах і селах вони створили озброєну робітничу гвардію і селянську міліцію, які оберігали народне майно, забезпечували належний громадський порядок, боролися з різними ворожими проявами. Протягом короткого часу під керівництвом тимчасових управлінь були успішно ліквідовані наслідки буржуазно-поміщицького панування. На фабриках і заводах, які відновили свою роботу, запроваджувався восьмигодинний робочий день, розроблялися заходи по охороні праці і техніці безпеки. Спираючись на підтримку широких народних мас, селянські комітети приступили до ліквідації поміщицького та церковного землеволодіння і передачі землі селянам.

Після проголошення Радянської влади в Західній Україні і возз'єднання її з УРСР тимчасові управління були реорганізовані в обласні, міські та районні, а селянські комітети — в сільські Ради. У їх роботі брали участь десятки тисяч трудящих. Лише у Ровенській області до сільських Рад було обрано 8219 чол., заступниками голів райвиконкомів працювало 22 місцеві активісти, завідуючими відділами райвиконкомів — 94². Загалом по шести західних областях до роботи в Радах було залучено близько 40 тис. робітників, селян і представників інтелігенції³.

Створені у грудні 1939 р. партійні органи постійно спрямовували діяльність Рад. Первинні парторганізації обласних, міських і районних виконавчих комітетів невтомно дбали про організаційне зміцнення радянського апарату, боролися з проявами бюрократизму та іншими пережитками буржуазного ладу. Значну увагу роботі Рад приділяли обласні комітети партії. Так, у червні 1940 р. бюро Львівського обкому КП(б)У заслухало питання про роботу первинних партійних організацій Шевченківського і Червоноармійського райвиконкомів. У прийнятій постанові відзначалося, що первинні парторганізації виконкомів повинні виховувати в усіх радянських працівників почуття високої відповідальності за доручену справу, дисциплінованість і організованість у роботі, уважне ставлення до заяв і запитів трудящих⁴.

Партійні організації розгорнули широку агітаційно-масову і організаторську роботу по підготовці до виборів у місцеві Ради західних

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 406.

² Радянська Ровенщина. Документи і матеріали, Львів, 1962, стор. 66.

³ «Більшовик України», 1940, № 6, стор. 46.

⁴ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 3, арк. 114.

областей республіки, які указом Президії Верховної Ради Української РСР були призначені на 15 грудня 1940 р. Тільки в Тернопільській області до складу окружних виборчих комісій і довіреними особами було залучено 86 057 чол., у тому числі 19 256 жінок⁵. Вибори пройшли на високому організаційно-політичному рівні, стали свідченням єдності блоку комуністів і безпартійних. У голосуванні взяло участь 99,26% усіх виборців. За кандидатів проголосувало 98,09% виборців, що брали участь у голосуванні. До місцевих Рад західних областей було обрано 79 038 депутатів, у тому числі 6396 членів і кандидатів у члени ВКП(б), 23 286 жінок⁶.

Для забезпечення успішного втілення в життя політики партії при Радах, на основі Статуту ВКП(б), створювалися партійні групи. Важливе місце в їх діяльності належало, зокрема, вирішенню кадрових питань. Так у Станіславській (нині — Івано-Франківській) області на керівні посади для роботи у виконкомах районних, міських, сільських і селищних Рад партійними групами було рекомендовано 2373 активісти, в основному з місцевого населення⁷. Головами і заступниками голів обласних, міських та районних Рад обиралися члени партії, колишні члени КПЗУ, активісти. Використовуючи досвід радянського будівництва, партійні організації створювали при Радах постійні комісії, через які до управління державними справами, до громадсько-політичного життя залучалися десятки тисяч трудящих міст і сіл. Наприклад, у постійних комісіях сільських Рад Станіславської області, крім депутатів, працювали 16 120 активістів, у тому числі — 3462 жінки⁸.

Під керівництвом парторганізацій місцеві Ради успішно здійснювали націоналізацію промисловості та будинків, за їх активною участю проводилася реконструкція фабрик і заводів, розширювалося промислове виробництво. До кінця січня 1940 р. в західних областях республіки було націоналізовано 2218 промислових підприємств⁹.

Завдяки націоналізації, успішній відбудові та дальшому розвитку промисловості органи Радянської влади протягом короткого часу ліквідували безробіття — найтяжче зло капіталістичного суспільства. Вже до квітня 1940 р. 152,4 тис. безробітних дістали роботу за своїми здібностями і кваліфікацією¹⁰.

Сільські Ради депутатів трудящих провели значну роботу по соціалістичній перебудові сільського господарства. Вони організовували екскурсії селян-одноосібників у колгоспи східних областей, заняття по вивченню примірного Статуту сільськогосподарської артілі тощо. Депутати сільських Рад першими вступали в колгоспи, показували зразки високопродуктивної праці. Уже в 1940 р. в західних областях було організовано 404 колгоспи, і кількість їх швидко зростала. Особливо активізувався вступ до колгоспів після підведення підсумків першого (в умовах Радянської влади) сільськогосподарського року, коли селяни наочно побачили переваги колективного господарювання. До червня 1941 р. в західних областях діяло вже 2589 колгоспів, у яких об'єднувалося 172,5 тис. господарств, або 13% їх загальної кількості. Крім того,

⁵ Партархів Тернопільського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 11, арк. 38.

⁶ М. А. Бессарабов. Комуністична партія України в боротьбі за зміщення і розвиток соціалістичного суспільства (1937—червень 1941 рр.), К., 1971, стор. 37.

⁷ Партархів Івано-Франківського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 759, арк. 9.

⁸ В. О. Шийчук. Діяльність трудящих західних областей УРСР у місцевих Радах (1939—1941 рр.).— «УІЖ», 1974, № 11, стор. 77.

⁹ «Більшовик України», 1940, № 9, стор. 14.

¹⁰ І. П. Богодист. Соціалістичне будівництво в західних областях УРСР, К., 1961, стор. 34.

було створено 585 ініціативних груп по організації колгоспів, які охопили 14 тис. селянських дворів¹¹.

З самого початку своєї діяльності Ради виявляли велике піклування про розвиток народної освіти в західних областях України, дбали про забезпечення шкіл приміщеннями, про створення всіх необхідних умов для вчителів.

Значна робота проводилася також у справі ліквідації неписьменності і малописьменності серед дорослого населення. Уже в 1940 р. з цією метою за участю Рад було організовано тисячі шкіл і гуртків, які відвідували 440 тис. чол.¹² Швидко розширювалася в західних областях мережа культурно-освітніх закладів. До вересня 1940 р. тут працювало 3113 будинків культури, районних і сільських клубів, 460 бібліотек та 21 музей, діяло 226 стаціонарних кіноустановок, у тому числі 100 — в селах¹³.

Багато уваги приділяли Ради депутатів трудящих поліпшенню матеріального добробуту населення визволених земель. Завдяки наполегливій роботі Рад у містах і селах швидко налагоджувалася радянська торгівля. Докорінно поліпшилося медичне обслуговування, житлові умови робітників, благоустрій міст і сіл.

Таким чином, під керівництвом партійних організацій місцеві Ради за неповних два роки до початку Великої Вітчизняної війни провели значну роботу у справі соціалістичної перебудови життя в західних областях УРСР.

Керуючись ленінським положенням про те, що профспілки — це «...організація залучення, навчання, ...школа управління, школа господарювання, школа комунізму»¹⁴, партійні організації західних областей республіки з перших днів встановлення тут Радянської влади багато зробили для реорганізації профспілок, підготовки і проведення перших виборних зборів у новостворених профспілкових організаціях. У Львівській області, наприклад, уже до грудня 1939 р. пройшли перереєстрацію 52 693 члени профспілок, тобто 90% їх загальної кількості¹⁵.

Питання про діяльність профспілкових організацій систематично заслуховувалися на засіданнях бюро обкомів, міськкомів і райкомів партії, партзборах. Партійні організації допомагали фабричним, заводським і місцевим комітетам профспілок перебудувати свою роботу в світлі рішень X Пленуму ВЦРПС, який згідно з вимогами XVIII з'їзду ВКП(б) намітив заходи щодо підвищення активності профспілок в організації соціалістичного змагання, поліпшенні умов праці та відпочинку робітників. Уже до кінця 1940 р. на підприємствах деревообробної промисловості Станіславської області 80% робітників — членів профспілки були охоплені соціалістичним змаганням¹⁶. На підприємствах Львівської області працювало 5500 стахановців та більш як 9800 ударників праці. У соціалістичному змаганні брали участь 12 тис. нафтовиків Дрогобиччини¹⁷.

Значну увагу приділяли профспілкові організації поліпшенню умов праці робітників.

¹¹ М. К. Івасюта. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР, К., 1962, стор. 64.

¹² «Комуніст», 17 вересня 1940 р.

¹³ Там же.

¹⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 196.

¹⁵ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 3, спр. 1, арк. 142.

¹⁶ Партархів Івано-Франківського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 27, арк. 76.

¹⁷ І. П. Богодист. Назв. праця, стор. 36.

У січні 1941 р. в профспілкових організаціях західних областей проходили перші звітно-виборні збори. У зв'язку з цим обкоми партії прийняли відповідні постанови. Так, Львівський обком КП(б)У зобов'язав міськкоми і райкоми партії забезпечити проведення профспілкових звітно-виборних зборів під знаком мобілізації членів профспілок на дальше зміцнення Радянської влади, розгортання соціалістичного змагання і стахановського руху, виховання робітників у дусі соціалістичного ставлення до праці¹⁸.

Міськкоми і райкоми партії контролювали хід профспілкових звітно-виборних зборів, направляли на них своїх представників. Завдяки великій допомозі, що її подали партійні організації, звітно-виборні збори в профспілках пройшли організовано, на високому ідейно-політичному рівні.

Під безпосереднім керівництвом комуністів створювалися і набиралися досвіду роботи комсомольські організації західних областей України. Для роботи в них парторганізації направили 630 молодих членів партії, а ЦК ЛКСМУ — 2740 комсомольських працівників із східних областей республіки¹⁹. Вони проводили широку політичну роботу серед місцевої молоді, а найпередовіших її представників залучали до ініціативних груп по підготовці юнаків і дівчат для вступу в комсомол.

Для молоді, що об'єднувалася в ініціативні групи, організовувалися гуртки по вивченню Статуту ВЛКСМ, якими керували комуністи, працівники міськкомів і райкомів комсомолу.

З грудня 1939 р. в комсомольських організаціях західних областей розпочався прийом трудящої молоді до комсомолу. Одними з перших до лав ВЛКСМ були прийняті юнаки і дівчата, які в роки окупаційного режиму вели мужню боротьбу за соціальне і національне визволення краю, за возз'єднання його в єдиній Українській Радянській державі. Це, зокрема, — колишні члени КСМЗУ, депутати Народних Зборів Марія Кіх, Марія Соляк, Марія Перепелиця, а також студент Ян Красицький, робітник Львівського паровозовагоно-ремонтного заводу Федір Крестинський, селянки Ганна Мацко, Марія Дідик, Олена Сенюк та інші. Лише протягом перших трьох місяців у Львівській області відбулося 215 зборів по прийому молоді в комсомол, в роботі яких взяло участь понад 10 тис. місцевих юнаків і дівчат. До травня 1940 р. комсомольські організації Львівщини прийняли в члени ВЛКСМ 814 чол., у тому числі 187 робітників і 229 селян. Було створено 39 нових первинних комсомольських організацій, з них 9 — колгоспних²⁰⁻²¹.

Значну увагу роботі серед молоді було приділено на партійних звітно-виборних зборах і конференціях, які проходили у квітні 1940 р. У звітних доповідях на обласних партконференціях аналізувалася діяльність комсомольських організацій, висвітлювався перший досвід партійного керівництва комсомолом.

Велике значення для підвищення ролі комсомольських організацій у вихованні молоді мав XI Пленум ЦК ВЛКСМ (червень 1940 р.). На основі його рішень замість платних працівників при міськкомах і райкомах комсомолу створювалися комісії з питань організаційної, ідейно-виховної та спортивно-масової роботи, які працювали на громадських засадах. У Львівській області, наприклад, платний апарат комітетів комсомолу скоротився за рахунок цього на 208 чол., натомість до різ-

¹⁸ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 104, арк. 76.

¹⁹ Там же, ф. 1, оп. 3, спр. 41, арк. 23—24.

²⁰⁻²¹ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 1, арк. 78—79.

них комісій міськкомів і райкомів комсомолу було залучено 1050 комсомольських активістів, з них 615 — з числа прийнятих до лав ВЛКСМ місцевих юнаків і дівчат. У Дрогобицькій області в цих комісіях працювало 718 комсомольців, у Станіславській — 1059, Волинській — 826²².

Перебудова комсомольської роботи на основі рішень XI Пленуму ЦК ВЛКСМ, постійна увага і допомога, що її подавали партійні комітети, стали запорукою підвищення боездатності комсомольських організацій, їх організаційно-політичного зміцнення, посилення впливу на неспілкувану молодь. Про це, зокрема, свідчить і швидке зростання комсомольських організацій західних областей за рахунок місцевої молоді. Так, до 15 вересня 1940 р. лише по Львівській і Дрогобицькій областях до комсомолу було прийнято 4789 юнаків і дівчат, у тому числі 1146 робітників, 1882 колгоспники та селяни-бідняки. 93,5% прийнятих до лав ВЛКСМ становила місцева молодь²³. До перших обласних звітно-виборних комсомольських конференцій (вересень 1940 р.), які підбили підсумки роботи комсомольських організацій за неповний рік, проаналізували їх боротьбу за зміцнення Радянської влади, комсомол західних областей України прийшов організаційно зміцнілим, згуртованим навколо партійних організацій.

Обласним комсомольським конференціям передували звіти і вибори в низових комсомольських організаціях. Грунтовна підготовка до звітно-виборної кампанії та велика допомога партійних організацій сприяли тому, що звіти і вибори в комсомольських організаціях пройшли організовано, при високій активності комсомольців. У результаті виборів до керівництва комсомольськими організаціями переважно прийшли молоді, але вже перевірені на практичній роботі комсомольці. У Станіславській області з 1246 обраних на звітно-виборних зборах секретарів, їх заступників та членів комітетів первинних організацій 733 були юнаки і дівчата, прийняті до комсомолу в 1939—1940 рр. з місцевої молоді²⁴. У Львівській області з 682 секретарів первинних комсомольських організацій 322 були обрані вперше, 285 організацій очолили члени ВЛКСМ, які мали вищу, незакінчену вищу та середню освіту. В керівних комсомольських органах збільшився прошарок комуністів. Так, до складу бюро міськкомів і райкомів комсомолу Львівщини ввійшли 107 молодих комуністів. Секретарями міськкомів і райкомів комсомолу обиралися переважно члени і кандидати в члени ВКП(б)²⁵.

XII з'їзд ЛКСМ України, який відбувся наприкінці вересня 1940 р., зобов'язав комсомольські організації західних областей удосконалювати форми й методи роботи з молоддю, закликав комсомольців бути активними помічниками партійних організацій у здійсненні соціалістичних перетворень.

Виконуючи рішення з'їзду, звітно-виборних зборів і конференцій, комсомольські організації посилили роботу по вихованню молоді в дусі радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, розвитку трудової активності юнаків і дівчат. Комсомольці очолили соці-

²² Там же, ф. 66, оп. 16, спр. 3, арк. 4; ф. 5032, оп. 20, спр. 5, арк. 11; Партархів Івано-Франківського обкому Компартії України, ф. 40, оп. 13, спр. 1, арк. 117; Партархів Волинського обкому Компартії України, ф. 41, оп. 1, спр. 1, арк. 37.

²³ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 66, оп. 16, спр. 3, арк. 5; ф. 5032, оп. 20, спр. 5, арк. 18.

²⁴ Партархів Івано-Франківського обкому Компартії України, ф. 40, оп. 13, спр. 1, арк. 120.

²⁵ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 66, оп. 16, спр. 3, арк. 9, 51; «Вільна Україна», 21 вересня 1940 р.

алістичне змагання за дострокове виконання виробничих планів, що розгорнулося серед молодих робітників промисловості і транспорту. Так, комсомольська організація 9-го нафтопромислу Борислава стала ініціатором створення комсомольсько-молодіжних свердловин і бригад, які показували зразки високопродуктивної праці.

Високу активність виявляли комсомольці у боротьбі за колективізацію сільського господарства. Більшість колгоспів створювалося саме в тих селах, де діяли комсомольські організації. У Дрогобицькій області, наприклад, 800 комсомольців із своїми родинами першими вступили до колективних господарств і показували там зразки соціалістичної праці²⁶.

Проте в роботі сільських комсомольських організацій західних областей були й недоліки. На них, зокрема, вказав листопадовий (1940 р.) Пленум ЦК КП(б)У, який заслухав звіти Львівського та Ровенського обкомів партії. Значна кількість сільських комсомольських організацій були ще нечисленними, організаційно слабкими, повільно зростали за рахунок сільської молоді.

Пленум зобов'язав партійні організації західних областей рішуче поліпшити керівництво сільськими комсомольськими організаціями, зосередити їх увагу на розширенні зв'язків з молоддю та активізації ідейно-виховної роботи серед юнаків і дівчат²⁷.

Виконуючи рішення Пленуму, обкоми КП(б)У західних областей заслухали звіти ряду райкомів партії про їх керівництво комсомольськими організаціями.

Все це сприяло поліпшенню ідейно-виховної роботи серед юнаків і дівчат, помітно вплинуло на зростання комсомольських організацій за рахунок робітничої і селянської молоді. Тільки у Львівській області протягом 4 місяців 1941 р. до лав комсомолу було прийнято 2317 чол. Волинська обласна організація за цей самий період збільшилася на 1845 чол. До травня 1941 р. комсомольські організації західних областей УРСР уже налічували 61 824 члени ВЛКСМ²⁸.

Партійні організації західних областей здійснювали керівництво створенням та діяльністю й таких масових громадських організацій, як МОДР, Тсоавіахім та ін. В них трудящі проходили велику школу інтернаціонального та патріотичного виховання. Так, у жовтні 1940 р. в Бориславі діяли 53 первинні організації МОДР, які об'єднували 5 тис. індивідуальних і колективних членів. У квітні 1941 р. в Дрогобицькій області у 713 первинних організаціях МОДР налічувалося 35 тис. членів. На Ровенщині до кінця 1940 р. було створено 813 первинних організацій Тсоавіахім²⁹.

Таким чином, через Ради, профспілки, комсомол та інші масові організації трудящих партійні організації західних областей України залучали народні маси визволених земель до соціалістичного будівництва, згуртовували їх навколо Комуністичної партії, виховували мільйони трудівників у дусі безмежної відданості ідеям Ленінської партії, справі комунізму.

²⁶ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 5001, оп. 1, спр. 229, арк. 88.

²⁷ «Комуніст», 2 грудня 1940 р.

²⁸ Правду не здолати, Львів, 1974, стор. 32.

²⁹ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 5040, оз. 1-а, спр. 3, арк. 78; ф. 5001, оп. 1, спр. 221, арк. 19; «Червоний прапор», 12 жовтня 1940 р.

3 історії інтернаціональних зв'язків

З ДОСВІДУ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ СРСР І НДР НА СПОРУДЖЕННІ ОДНІЄЇ З ДІЛЯНИЦЬ ГАЗОПРОВОДУ «СОЮЗ»

О. М. КОЛОМІЄЦЬ (Умань)

На XXV з'їзді КПРС наголошувалося, що інтернаціональне виховання трудящих, особливо молодого покоління, було і залишається одним з найважливіших завдань партії¹. «Мірило успіху політичного виховання мас, — відзначав у Звіті Центрального Комітету КПРС з'їздові Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев, — звичайно, конкретні діла»².

Справжньою школою інтернаціонального виховання молоді не тільки Радянського Союзу, а й ряду інших країн соціалістичної співдружності стало спорудження трансконтинентальної газової магістралі Оренбург — Західний кордон СРСР («Союз»), яке здійснюється за рішенням XXVIII сесії РЕВ. Пройшовши по території трьох союзних республік — РРФСР, Казахстану і України, — газопровід простягнеться на 2750 км (у тому числі по території УРСР — на 1590 км). Флагман серед найважливіших будов соціалістичної економічної інтеграції країн — членів РЕВ пересіче три годинних пояси і 25 меридіанів. Ця інтернаціональна траса поділяється на п'ять ділянок.

Від Оренбурга до Александров-Гая підрядником є Болгарія, від Александров-Гая до селища Сохранівки — Чехословаччина, від Сохранівки до Кременчука — Польща, від Кременчука до Бара — НДР. І, нарешті, від Бара до Західного кордону СРСР — Угорщина. Румунія забезпечує технологічним обладнанням третю чергу Оренбурзького газопереробного комплексу. Спеціалісти СРСР подають допомогу у спорудженні ряду ділянок магістралі і деяких компресорних станцій, а також ведуть пошуківі роботи, виготовляють проектну документацію, забезпечують безперебійну експлуатацію траси.

Будівництво магістрального газопроводу ввійшло яскравою сторінкою в літопис співробітництва трудящих, зокрема молоді, країн соціалістичної співдружності. Автор даного повідомлення ставила своїм завданням показати значення, що його має будівництво магістралі «Союз» для інтернаціонального виховання, зокрема, радянської та німецької молоді, тобто висвітлити роботу, яка проводиться в цьому напрямі на ділянці газопроводу, споруджуваній будівельниками з НДР.

З величезним піднесенням сприйняли члени Спілки вільної німецької молоді (СВНМ) пропозицію Політбюро ЦК СЄПН оголосити будівництво дорученої НДР ділянки газопроводу ударною молодіжною будовою³⁻⁴.

26 березня 1975 р. берлінці тепло проводжали на будову перших добровольців. На молодіжному мітингу в «Конгресхалле» було прийнято листа на ім'я Першого секретаря ЦК СЄПН тов. Е. Хонеккера. «Спільно з комсомольцями, — зазначалося в ньому, — ми виконаємо в країні Леніна наш патріотичний і інтернаціональний обов'язок, ...зробимо

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 84.

² Там же, стор. 85.

³⁻⁴ ССНМ на строительство газопровода. — «ГДР», 1975, № 1, стор. 18.

своєю працею вагомий внесок і зміцнило братерський союз з Радянським Союзом і Ленінським комсомолом»⁵.

Незабаром будівельники з Німецької Демократичної Республіки прибули до Радянського Союзу, а 28 квітня, в переддень першотравневих свят, їх радісно зустрічали трудящі м. Черкас, де розмістився центральний штаб будівництва ділянки, на якій працювали посланці НДР. Наступного дня авангардний загін будівельників братньої країни приступив до роботи. За короткий строк між трудящими Черкащини, Вінниччини, Кіровоградщини і Полтавщини, по території яких проходила зазначена ділянка газопроводу, та будівельниками з НДР встановилися тісні і різноманітні зв'язки. В розмові з кореспондентом обласної газети «Черкаська правда» заступник керівника партійного штабу на будові В. Сухі зазначав, що основним напрямком ідейно-політичної роботи серед будівельників є виховання в дусі соціалістичного патріотизму та інтернаціоналізму, виховання любові і поваги до СРСР і КПРС, до радянського народу. «Ми прагнемо, — заявив він, — щоб усі працюючі тут після повернення додому були палкими пропагандистами дружби з Радянським Союзом»⁶. З цією метою комітети СВНМ і партійні організації будівельників разом з обласними, міськими та районними партійними, радянськими і комсомольськими органами згаданих областей уже з перших днів будівництва розгорнули значну виховну і культурно-масову роботу. Вони проводили спільні збори, зокрема, присвячені підписанню нової Стокгольмської відозви, мітинги солідарності з патріотами Чилі, встановлювали шефські зв'язки тощо⁷.

На початку 1976 р. Українське товариство дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами створило в областях, на території яких споруджувалася магістраль, 12 міських і районних відділень товариств дружби з НДР, УНР і ПНР. При Черкаському міськкомі і Тальнівському райкомі комсомолу, а також на будівельних майданчиках траси були організовані ради інтернаціональних зв'язків молоді⁸.

Важливим засобом зміцнення економічних і соціально-політичних основ інтернаціональної єдності трудящих братніх соціалістичних країн є змагання, яке в різних формах розгорнулося на всіх ділянках газопроводу Оренбург — Західний кордон СРСР.

За прикладом будівельників Байкало-Амурської магістралі в 1975 р. 25 бригад німецьких робітників змагалися за право носити імена Героїв Радянського Союзу Миколи Гастелло, Олександра Матросова, Миколи Кузнецова, Олега Кошового, письменників Миколи Островського, Аркадія Гайдара та ін.⁹ Німецький робітник Ганс-Георг Карссенс писав у «Робітничій газеті», що в їхній бригаді працює вісімнадцять чоловік, а «дев'ятнадцятий — почесний член колективу, Герой Радянського Союзу Володимир Молотков, який загинув у боях за Черкаси»¹⁰. Запозичуючи досвід ВЛКСМ в організації руху «За того хлопця» і зараховуючи героїв до своїх колективів, молоді братніх країн, яка працювала на спорудженні газопроводу, вивчала їх життєвий шлях і виконувала за них виробничу норму, а зароблені гроші надсилали до всесвітнього Фонду молодих спеціалістів.

⁵ „Neues Deutschland“, 27 березня 1975 р.

⁶ «Черкаська правда», 26 серпня 1975 р.

⁷ Див., наприклад: «Молодь Черкащини», 16 листопада 1976 р.

⁸ «Молодь Черкащини», 11 листопада 1975 р., 26 червня 1976 р.

⁹ «Черкаська правда», 7 жовтня, 4 грудня 1975 р.; «Правда», 26 серпня 1976 р.; О. Мантула. Траса інтернаціональної дружби. — «Радянська жінка», 1976, № 10, стор. 14; «Молодь України», 6 березня 1977 р., «Колос», 13 жовтня 1977 р.

¹⁰ «Робітничая газета», 13 березня 1976 р.

У зв'язку з 30-річчям визволення німецького народу від гітлерівського фашизму комітет СВНМ Тальнівської ділянки вирішив організувати змагання за право називатися ділянкою імені двічі Героя Радянського Союзу генерала армії І. Д. Черняховського. Ця ініціатива була підхоплена всіма молодіжними бригадами, і незабаром колективу Тальнівської ділянки було присвоєно ім'я видатного радянського воєначальника ¹¹.

Первинні організації СВНМ на спорудженні газопроводу боролися за почесне право стати володарем прапора комсомолії БАМу, який був вручений делегації німецьких будівельників на III фестивалі дружби молоді НДР і СРСР в м. Галле.

Висока виробнича і громадська активність, атмосфера братерського єднання, що панує на будівництві траси, сприяли досягненню значних трудових успіхів. На урочистих зборах, присвячених 26-м роковинам з дня утворення НДР, молодіжній бригаді, яка добилася найкращих показників у роботі, був вручений перехідний Червоний прапор, а будівельникам-ударникам — найвища відзнака СВНМ — бронзова медаль Артура Беккера * та медаль «За видатні успіхи у будівництві». Багатьом виробничникам було в цей день присвоєно почесне звання «Активіст соціалістичної праці» ¹².

Дійовим фактором зміцнення інтернаціоналістських переконань молоді є соціалістичне змагання між передовими колективами з Радянського Союзу та країн, що беруть участь у спорудженні траси. Воно справляє великий вплив на виховання у юнаків і дівчат почуття колективізму, високої відповідальності за доручену справу, сприяє розширенню і поглибленню зв'язків між колективами, що змагаються. У спільній праці молодь різних національностей краще усвідомлює благотворну силу дружби, взаємодопомоги, співробітництва. Однією з форм соціалістичного змагання між колективами є укладення договорів про творчу співдружність. Саме таким було творче співробітництво між будівельниками НДР та колективом Черкаського проектно-конструкторського технологічного інституту, працівники якого подавали німецьким друзям технічну допомогу, спрямовану на забезпечення високої якості зварювальних робіт. У свою чергу, спеціалісти з НДР допомагали співробітникам інституту в опрацюванні технологічної інформації, що надходила з Німецької Демократичної Республіки ¹³.

Важливе значення для успішного виконання виробничих планів, а водночас і для зміцнення інтернаціоналістських переконань молоді з братніх країн мав договір на змагання між колективами, які споруджували четверту і п'яту ділянки газопроводу, тобто між угорськими, німецькими і радянськими будівельниками. Об'єднані спільними інтересами і прагненнями, вони активно допомагали один одному впроваджувати передові методи праці, раціонально використовувати техніку, забезпечувати високу якість роботи при одночасному випередженні виробничого графіка. В цій діловій атмосфері міцніли відносини дружби і взаємодопомоги, а молоді будівельники траси діставали переконливі уроки інтернаціонального виховання ¹⁴. «З великим ентузіазмом, — писав з цього приводу журнал «ГДР», — виконується договір про соціалістичне змагання між колективами Угорщини і НДР, а також

¹¹ «Радянська Україна», 14 квітня 1976 р.; «Комсомольская правда», 2 жовтня 1976 р.

* Артур Беккер — німецький антифашист, страчений гестапівцями у 1938 р.

¹² «Черкаська правда», 8 жовтня 1975 р.; «Молодь Черкащини», 9 жовтня 1975 р.

¹³ «Черкаська правда», 10 грудня 1975 р.

¹⁴ «Правда», 26 серпня 1976 р.; «Молодь Черкащини», 28 жовтня 1976 р.

радянськими будівельниками. Мета, яку він ставить, полягає не тільки в зразковому виконанні виробничих завдань, але й у вихованні молодих будівельників свідомими борцями за комунізм»¹⁵.

Соціалістичне змагання, дружба і взаємодопомога стали одними з найважливіших факторів того, що програму будівельно-монтажних робіт 1976 р. виробничі колективи, які працювали на спорудженні траси, виконали достроково, до 5 жовтня. По суті за один рік було зварено 1400 км трубопроводу¹⁶. Багатонаціональний колектив будови продемонстрував почуття високої відповідальності за виконання планів і якість робіт.

За високі трудові показники, досягнуті в 1976 р., цілий ряд колективів будівельників траси було відзначено нагородами. Так, робітники четвертої ділянки газопроводу були нагороджені пам'ятним прапором ЦК СЄПН, а молодіжна бригада зварювальників під керівництвом Д. Бартрофа, що працювала в місті Шполі Черкаської області, — перехідним Червоним прапором ЦК ЛКСМ України¹⁷.

Багатий і різноманітний арсенал засобів інтернаціонального виховання місцевої молоді та будівельників з братніх соціалістичних країн використовується на Черкащині. Вони спільно організовують проведення дозвілля, суботників і недільників тощо¹⁸. Наприклад, у лютому 1975 р., у неділю, на місце будівництва районної лікарні у м. Тальному прийшли 80 робітників з НДР. Вони настелили 200 квадратних метрів підлоги, оштукатурили третій поверх сходів, зробили бетонну підготовку під мозаїчну підлогу, облицювали стіни в санвузлах та ін.¹⁹ Допомога німецьких друзів значно прискорила спорудження лікарні, а спільна праця ще більше згуртувала учасників недільника.

Протягом 1975—1976 рр. німецькі будівельники у вихідні дні побували у багатьох історичних місцях України, оглянули видатні пам'ятки культури і архітектури. Зокрема, вони відвідали Київ, Одесу, Кіровоград, Переяслав-Хмельницький, Умань, Канів та інші міста.

Урочисто відзначали молоді будівельники четвертої ділянки траси разом з радянськими юнаками і дівчатами революційні свята і знаменні дати — річниці Великого Жовтня та проголошення НДР, Першотравень, День працівників нафтової і газової промисловості, 90-річчя з дня народження Е. Тельмана, 30-річчя утворення СЄПН, СВНМ та ін.

Проведення спільних виховних заходів сприяло зближенню інтересів молоді соціалістичних країн. Так, у тижні молоді і спорту Німецької Демократичної Республіки, що проходив у липні 1975 р., разом з німецькими будівельниками, які працювали на трасі, брали участь і радянські юнаки та дівчата. В ці дні на території містечка будівельників з НДР був проведений спільний суботник, а зароблені на ньому гроші — передані у фонд солідарності з молоддю країн, що борються за свободу, незалежність, демократію і соціальні права²⁰.

Зміцненню дружби юнаків і дівчат, які працюють на спорудженні газопроводу, сприяють і спортивні змагання. Зокрема, в 1975—1977 рр. відбулася серія дружніх зустрічей футбольної команди німецьких будівельників з футболістами ряду підприємств Черкащини.

Після закінчення одного із спортивних змагань секретар організації СВНМ, яка працює в Черкасах, Ю. Лібертау сказав: «Ми налагодили добрі дружні зв'язки з комсомольцями і молоддю вашого міста.

¹⁵ «ГДР», 1977, № 9, стор. 13.

¹⁶ «Известия», 9 березня 1977 р.

¹⁷ «Черкаська правда», 4 лютого 1977 р.; «Молодь Черкащини», 8 лютого 1977 р.

¹⁸ «Черкаська правда», 30 березня, 17 квітня 1977 р.

¹⁹ «Колос», 2 березня 1976 р.

²⁰ «Колос», 8 липня 1975 р.

Доказом цього є сьогоднішні спортивні поєдинки. І хоч ми програли... не засмучуємося — тут виграла дружба»²¹.

Велике значення для ідейно-політичного та інтернаціонального виховання колективу будівельників газопроводу мають зустрічі з делегатами XXV з'їзду КПРС, XXV з'їзду Компартії України, ветеранами Великої Вітчизняної війни, передовиками виробництва. Традиційними на Черкащині стали вечори-зустрічі «Моя праця тобі, Вітчизно», «Я будівельник і цим пишаюся», «Молодь НДР і СРСР у боротьбі за побудову соціалізму і комунізму» та ін.²² Активну участь у цій роботі беруть колективи художньої самодіяльності. Тільки за десять місяців 1976 р. силами цих колективів з м. Черкас для іноземних газобудівників було влаштовано понад 80 концертів. На ділянці спорудження магістралі в районі Тального культпрацівники організували за цей самий період 70 концертів, 160 вечорів відпочинку²³.

Аналогічна робота проводилася і в інших населених пунктах, через які проходить траса газопроводу. Так, працівники палацу культури ім. Г. І. Петровського у Кременчуку організували для будівників магістралі зустрічі з Героями Соціалістичної Праці, тематичні вечори «Крокуй вперед, комсомольське плем'я!», «Люди в сірих шинелях», «Герой живуть серед нас» та ін.²⁴. Досвід роботи палацу культури ім. Г. І. Петровського по комуністичному вихованню молоді зацікавив німецьких друзів. Кіностудія «ДЕФА» зняла фільм про багатогранну діяльність цього вогнища культури, зокрема й у справі розвитку інтернаціональних зв'язків.

Міцна дружба єднає молодіжні бригади, які прибули на спорудження газопроводу з НДР, та комсомольців і молодь Байкало-Амурської магістралі. У лютому 1977 р. на центральній ділянці БАМу побувала делегація німецьких будівників газової артерії. Вони урочисто передали місцевим комсомольцям дарунок Спілки вільної німецької молоді — збірний житловий будинок, виготовлений на зекономлені кошти. На мітингу, який відбувся з цієї нагоди, комсомольці БАМу прийняли пропозицію друзів з НДР про трудову співдружність комсомольсько-молодіжних бригад двох великих будов²⁵.

Ефективною формою інтернаціонального виховання трудящих є пропаганда ідей дружби і співробітництва між народами, висвітлення досягнень братніх соціалістичних країн засобами мистецтва. Наприклад, під час святкування 27-ї річниці з дня проголошення Німецької Демократичної Республіки на Черкащині повсюдно влаштовувалися фотоекспозиції, виставки плакатів тощо. В ці дні обласне відділення Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами організувало для німецьких будівельників виставки «Радянська Україна від з'їзду до з'їзду», «Художники Черкащини» та ін.²⁶.

Будні будівників газопроводу, їх праця і відпочинок знайшли широке відображення у творах майстрів образотворчого мистецтва республіки. Близько 70 їх полотен ввійшло до експозиції «Трасою дружби», яка з успіхом демонструвалась у виставочному залі Спілки художників України²⁷.

²¹ «Молодь Черкащини», 3 липня 1975 р.

²² «Черкаська правда», 4 липня 1976 р.

²³ «Молодь Черкащини», 16 листопада 1976 р.

²⁴ О. Чикаленко. Траса дружби.— «Соціалістична культура», 1976, № 11, стор. 12.

²⁵ «Молодь Черкащини», 24 лютого 1977 р.; «Черкаська правда», 25 лютого, 30 березня 1977 р.; «Радянська Україна», 11 березня 1977 р.

²⁶ «Черкаська правда», 22 січня 1976 р.

²⁷ «Колос», 15 березня 1977 р.

Активно використовуються у проведенні виховної роботи серед будівників траси кращі здобутки радянської та зарубіжної кінематографії. Так, з 7 по 12 жовтня 1976 р. в Черкасах, Тальному, на четвертій ділянці газопроводу Оренбург — Західний кордон СРСР, проводився народний фестиваль фільмів виробництва студії «ДЕФА» та кіностудій Радянського Союзу. Для участі в ньому на Україну прибула делегація з Німецької Демократичної Республіки. Віце-президент Спільки працівників кіно і телебачення, лауреат Державних премій НДР кінорежисер Гюнтер Райш, висловлюючи загальну думку членів делегації, сказав: «Народний кінофестиваль фільмів НДР і українських кіностудій на Україні ще раз підтвердив шире дружбу, симпатію і взаємний інтерес двох наших народів»²⁸.

Справжнім святом інтернаціонального єднання став на спорудженні газопроводу фестиваль дружби народів соціалістичних країн (5—15 липня 1977 р.). Стартував він в Оренбурзі і пройшов у всіх областях, на території яких прокладається траса²⁹. Програма цього свята дружби передбачала зустрічі учасників інтернаціональної будови з трудящими СРСР, вечори, мітинги, зльоти молодих передовиків будівництва газопроводу, спортивні змагання, кінофестивалі, концерти професійних і самодіяльних артистів. У фестивалі взяли участь посланці Болгарії, Угорщини, НДР, Польщі, Чехословаччини.

Всі ці та інші заходи сприяли успішному виконанню взятих будівниками газопроводу соціалістичних зобов'язань. Так, будівельники з НДР у серпні 1977 р. завершили спорудження своєї ділянки магістралі (265 км). Того ж року, на 10 місяців раніше встановленого строку, закінчили прокладку газопроводу на своїй ділянці (583 км) і польські друзі³⁰. 14 листопада 1977 р. поблизу м. Кременчука відбулося стикування цих двох ділянок сталевих магістралей. Почесне право зробити «червоний стик» було довірено кращим зварникам — членам ПОРП Л. Рубаху та Х. Лисецькому і членам СЄПН Р. Брюкнеру та Л. Віланду.

«Ми щасливі, — сказав на мітингу з приводу цієї радісної події головний директор варшавської фірми «Енергополь» З. Гурський, — що разом з радянськими друзями ознаменували ювілей Великого Жовтня славними трудовими звершеннями. Робота по прокладанню найбільшої в Європі газової магістралі стала для наших людей чудовою школою інтернаціональної співдружності, школою передових методів праці, творчого і технічного зростання для наших людей»³¹.

У доповіді на листопадовому (1977 р.) Пленумі ЦК Компартії України член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький підкреслював, що для виховання молоді в дусі інтернаціоналізму необхідно активніше використовувати і соціалістичне змагання, і традиційні зв'язки з трудовими колективами братніх республік, широкий культурний обмін і такі цікаві форми, як клуби інтернаціональної дружби, тематичні вечори і зустрічі, лекторії і кінолекторії³².

Про дієвість зазначених форм інтернаціонального виховання тру-

²⁸ «Новини кіноекрану», 1976, № 11, стор. 14—15; «Черкаська правда», 22 жовтня 1976 р.; «На екранах України», 23 жовтня 1976 р.; «Культура і життя», 4 листопада 1976 р.

²⁹ «Комсомольская правда», 6 липня 1977 р.; «Радянська Україна», 7 липня 1977 р.

³⁰ «Правда», 27 вересня 1977 р.

³¹ «Радянська Україна», 15 листопада 1977 р.; «Молодь України», 15 листопада 1977 р.; «Молодь Черкащини», 17 листопада 1977 р.

³² Див.: «Радянська Україна», 26 листопада 1977 р.

дящих свідчить, зокрема, величезний досвід, нагромаджений у цій справі під час будівництва газопроводу «Союз»,— досвід, який заслуговує на всебічне вивчення і використання. Адже, як говорив товариш Л. І. Брежнев, «...в нинішніх умовах необхідність згуртування і найтіснішого співробітництва країн соціалізму не тільки не зменшилась, а, навпаки, зросла. Єдність, співробітництво, спільні дії потрібні нам ...насамперед для того, щоб швидше й ефективніше розв'язувати завдання розвитку соціалістичного суспільства і будівництва комунізму»³³.

³³ Л. І. Брежнев, Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 65—66.

РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН МІЖ БОЛГАРІЄЮ І СРСР (1944—1958 рр.)

А. НАКОВ (НРБ)

У перехідний період від капіталізму до соціалізму в Болгарії політичні відносини між нею і Радянським Союзом набули ролі вирішального фактора у боротьбі за встановлення в ній народно-демократичної влади, подоланні зовнішньополітичної ізоляції і зміцненні суверенітету, перетворенні її в соціалістичну державу. Відповідно до завдань, які розв'язував народ Болгарії, та в залежності від розвитку міжнародних відносин, політичні зв'язки між НРБ і СРСР пройшли ряд етапів. Автор поставив за мету розкрити зміст і форми політичних взаємовідносин і співробітництва між Болгарією і СРСР протягом перших двох етапів, що охоплюють період від 1944 по 1958 рр., зробити певні узагальнення і висновки стосовно їх ролі у дальшому розвитку НРБ.

Перемога 9 вересня 1944 р. народно-демократичної революції в Болгарії створила якісно нові умови для налагодження стосунків між цією балканською країною і Радянським Союзом, який подавав активну політичну і моральну, а також безпосередню матеріальну допомогу братньому болгарському народові, спрямовував свої зусилля на створення сприятливих умов на міжнародній арені для реалізації зовнішньополітичних питань, висунутих урядом Вітчизняного фронту. Найголовнішими із завдань у той період були захист свободи, демократичного розвитку, суверенітету і національних інтересів Болгарії.

Намагання останнього буржуазного болгарського уряду укласти влітку 1944 р. сепаратне перемир'я з Англією і США були зірвані в результаті активного втручання в цю справу Радянського Союзу. Укладення нового, справді демократичного перемир'я було можливе тільки завдяки підтримці з боку СРСР. І перші кроки в цьому напрямі були зроблені Радянською країною відразу ж після перемоги революції 9 вересня 1944 р. у Болгарії¹. Наступного дня міністерство закордонних справ СРСР оголосило, що Радянський уряд спільно з урядами Великобританії і США почав виробляти умови перемир'я з Болгарією².

Перемир'я, укладене 28 жовтня 1944 р., дало змогу Болгарії приєднатися до держав антигітлерівської коаліції і взяти участь в останньому етапі війни проти нацистської Німеччини. Функціонування на

¹ Внѣша политика на Народна Република България, т. I, София, 1970, стор. 8—9.

² Див.: Советско-болгарские отношения 1944—1948 гг., М., 1969, стор. 14.

болгарській території Союзницької контрольної комісії під керівництвом представника радянського командування сприяло нормалізації внутрішнього становища в Болгарії, а урядові Вітчизняного фронту забезпечило необхідні умови для розгортання широкої діяльності по створенню демократичних інститутів у країні. Водночас представникам Англії і США, які намагалися перешкоджати налагодженню нормального життя в Болгарії, не дозволялося втручатися у внутрішні справи цієї країни.

На Потсдамській конференції трьох великих держав представники СРСР, відстоюючи принципи радянської зовнішньої політики, виступали проти тиску на Болгарію і Румунію, пропонували налагодити дипломатичні зв'язки з державами антигітлерівської коаліції³. З свого боку, болгарський уряд виступив на Потсдамській конференції з такою самою пропозицією⁴.

Незважаючи на пертий опір з боку американської та англійської дипломатії, яка рішуче виступала проти відновлення будь-яких стосунків з Румунією, Угорщиною та Болгарією, Потсдамська конференція завдяки зусиллям радянської делегації в цілому позитивно розв'язала це питання. З цими країнами встановлені дипломатичні відносини⁵. На підтвердження своєї послідовної миролюбної зовнішньої політики та виконання міжнародних зобов'язань, Радянський уряд відновив дипломатичні відносини з Болгарією⁶ ще до підписання мирного договору з нею, що сприяло ліквідації політичної ізоляції цієї балканської країни й включенню її у сферу міжнародного життя.

Під час Паризької сесії Ради міністрів закордонних справ СРСР, США, Англії і Франції (25 квітня — 16 травня 1946 р.) та Паризької мирної конференції (29 липня — 15 жовтня 1946 р.) завдяки енергійному захисту болгарських національних інтересів з боку радянської делегації були відхилені домагання Греції стосовно болгарської території і максимально обмежені репараційні претензії щодо Болгарії. Складне міжнародне становище і номінальне співвідношення сил на Паризькій мирній конференції наклало своє відбиття на результати обговорення болгарської проблеми. Проте мирний договір, укладений між державами антигітлерівської коаліції та Болгарією, був найсприятливішим для неї за тих умов.

З початком формування світової соціалістичної системи між країнами соціалізму почав складатися новий тип міжнародних відносин, що базувався на принципах товариської взаємодопомоги, рівноправності і взаємної вигоди. Укладалися двосторонні договори про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між Радянським Союзом і окремими народно-демократичними державами, з одного боку, і народно-демократичними державами між собою, з другого. Болгарський уряд надавав великого значення Союзному договору між Болгарією і СРСР, який було укладено 18 березня 1948 р.⁷ Підписаний в обстановці, коли імперіалістичні держави заходилися створювати воєнні агресивні блоки, болгаро-радянський договір мав миролюбний характер. Разом з договорами, які Болгарія і Радянський Союз уклали з іншими народно-демократичними державами, Союзний договір став гарантією не тільки національної безпеки Болгарії, але й фактором зміцнення миру на Балканах і в Європі⁸. Він дав можливість болгарському урядові приступи-

³ Див.: Техеран, Ялта, Потсдам. Сборник документи, София, 1968, стор. 218.

⁴ Див.: Советско-болгарские отношения 1944—1948 гг., стор. 141—144.

⁵ Див.: Техеран, Ялта, Потсдам. Сборник документи, стор. 372.

⁶ Див.: Советско-болгарские отношения 1944—1948 гг., стор. 169.

⁷ Советско-болгарские отношения 1944—1948 гг., стор. 408—414.

⁸ ЦПА на БКП, ф. 147, оп. 2, спр. 1088, арк. 31.

ти до здійснення програми будівництва соціалізму в країні. Укладенням Союзного договору між Болгарією і Радянським Союзом почався новий етап у розвитку політичних відносин між двома державами.

На початку 50-х років у зовнішній політиці США домінуючою стала концепція т. зв. «тотальної дипломатії», метою якої було намагання американських правлячих кіл розв'язувати міжнародні проблеми, ігноруючи інтереси СРСР та інших соціалістичних держав⁹. Спираючись на договірні начала з Болгарією та іншими соціалістичними країнами, Радянський Союз рішуче заявив, що не дозволить імперіалістичним силам втручатися у внутрішні справи суверенних східноєвропейських держав, а також змінити існуючий там суспільно-політичний лад¹⁰.

Співвідношення сил на міжнародній арені продовжувало змінюватися на користь соціалізму. Об'єктивними передумовами цього процесу були зростання політичного й економічного потенціалу країн — членів Ради Економічної Взаємодопомоги, позитивні кількісні та якісні зміни, що сталися в соціалістичній співдружності у зв'язку з включенням до неї нових країн, а також ліквідації монополії США в галузі ядерної зброї. У такій обстановці в політичних відносинах між НРБ і СРСР найважливішою стала проблема збереження і зміцнення миру. На початку 1950 р. парламенти двох країн звернулися до Комітету світового конгресу прихильників миру з вимогою посилити боротьбу проти підготовки нової світової війни і виступили з декларацією на захист миру. Наступного року верховні законодавчі органи Болгарії і СРСР прийняли аналогічні закони на захист миру¹¹.

Зміцнення миру нерозривно зв'язане з питанням роззброєння. Тому в 1950 р. соціалістичні держави прийняли спільну декларацію проти сепаратного рішення урядів США, Великобританії і Франції відновити німецький військовий потенціал і ремілітаризувати Західну Німеччину¹². Болгарський та Радянський уряди засудили також застосування бактеріологічної зброї під час війни у Кореї. В 1954 р. уряд Болгарії підтримав висунуту делегацією Радянського Союзу на Генеральній Асамблеї ООН пропозицію «Про укладення міжнародної конвенції з питання скорочення озброєння і заборони атомної, водневої та інших видів зброї масового знищення». Послідовна і наполеглива боротьба соціалістичних країн за роззброєння створила сприятливу психологічну атмосферу і переконала світову громадську думку у необхідності вжиття конкретних і ефективних заходів у цьому напрямі¹³.

З 1947 по 1955 рр. болгарський уряд п'ять разів звертався до ООН з проханням прийняти Болгарію до цієї міжнародної організації. Однак проти цього виступали представники США і Англії, які обвинувачували її в анексії території Греції, порушенні статей мирного договору, прав людини та ін. На різних міжнародних форумах і в органах Організації Об'єднаних Націй радянські делегати, разом з представниками інших соціалістичних країн, захищали право Болгарії бути прийнятою у члени ООН¹⁴. 14 грудня 1955 р. Рада Безпеки схвалила пропозицію, внесену радянським представником, про прийняття до ООН 16 держав, у тому числі й Болгарії. Генеральна Асамблея ООН схвалила рішення Ради Безпеки, і Народна Республіка Болгарія зайняла своє законне місце у цій міжнародній організації.

⁹ Année politique 1950, Paris, 1951, стор. 44.

¹⁰ Див.: «Правда», 19 березня 1950 р.

¹¹ Див.: Внѣшна политика на Народна Република България, стор. 152—154, 168.

¹² Там же, стор. 158—165.

¹³ Див.: Дипломатия социализма, М., 1973, стор. 158.

¹⁴ Внѣшна политика на Народна Република България, стор. 174.

Важливе місце у болгаро-радянських відносинах зайняла проблема створення системи колективної безпеки в Європі. Болгарія підтримала конструктивну пропозицію, висунуту ще в 1952 р. Радянським Союзом, про забезпечення і зміцнення миру в Європі¹⁵. З ще більшою наполегливістю уряди двох братніх країн разом з урядами інших європейських соціалістичних держав піднімали це питання в 1954—1955 рр. Зокрема, на Берлінській нараді міністрів закордонних справ СРСР, США, Великобританії і Франції (25 січня — 18 лютого 1954 р.) Радянська делегація внесла пропозицію «Про гарантування безпеки в Європі» і проект «Загальноєвропейського договору про колективну безпеку в Європі». У проекті, зокрема, пропонувалося, щоб у системі колективної безпеки брали участь всі європейські держави, які побажають цього, в тому числі НДР і ФРН. Болгарський уряд схвалив ці пропозиції і висловив готовність надавати всіляку підтримку в їх реалізації¹⁶.

Однак правлячі кола США, Англії і Франції негативно прореагували на радянські пропозиції, протиставивши їм т. зв. «план Ідена», що передбачав створення єдиної Німеччини шляхом «поглинання» НДР і включення її у військово-політичне угруповання західних держав¹⁷, а також виступили проти пропозиції уряду СРСР щодо скликання наради всіх європейських держав для обговорення питання про організацію системи колективної безпеки в Європі.

23 жовтня 1954 р. західні держави підписали у Парижі угоду про включення ФРН у Північно-атлантичний блок (НАТО), Західноєвропейський союз та відновлення західнонімецьких збройних сил. У зв'язку з цим уряд СРСР повторно направив конкретні пропозиції щодо скликання 29 листопада 1954 р. у Москві чи в Парижі наради всіх європейських держав і США для обговорення питання про створення системи колективної безпеки в Європі. Болгарський уряд висловив також готовність брати участь у такій нараді¹⁸.

9 лютого 1955 р. Верховна Рада СРСР прийняла декларацію про встановлення безпосередніх зв'язків між народами і парламентами всіх держав. Нова радянська ініціатива була спрямована на пошуки форм і засобів здійснення ідеї колективної безпеки в Європі, відвернення небезпеки виникнення нової світової війни. Президія Народних зборів НРБ підтримала ініціативу СРСР і висловила готовність прийняти парламентські делегації з інших країн і направити свою делегацію до них. Виконавчий орган болгарського парламенту підкреслив, що налагодження тісних стосунків між парламентами окремих держав сприятиме розвитку дружніх відносин між народами, ослабленню міжнародної напруженості¹⁹.

Ратифікація Паризької угоди (5 травня 1955 р.) підтвердила зростаючу загрозу мирові і правильність вжитих соціалістичними країнами заходів по гарантуванню їх колективної безпеки. 14 травня 1955 р. вісім європейських соціалістичних країн уклали Варшавський Договір про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу²⁰, спрямований проти агресивного блоку НАТО та політики ремілітаризації Західної Німеччини. Відіграючи роль стабілізуючого фактора миру в Європі, Варшавський Договір водночас сприяв розвитку співробітництва і взаємодопомоги між самими соціалістичними країнами, в тому числі й Бол-

¹⁵ Див.: Там же, стор. 172—173.

¹⁶ Військова політика на Народна Република България, стор. 182—183.

¹⁷ История внешней политики СССР. 1945—1970 гг., т. II, М., 1971, стор. 195.

¹⁸ Див.: Військова політика на Народна Република България, стор. 191—192.

¹⁹ Див.: «Известия на Президиума на Народното събрание», 4 березня 1955 р.

²⁰ АМВнР — Документи, V/2/1/2/, 1955 р.

гарії²¹. Зокрема, в 1955 р. Радянський Союз і НРБ уклали двосторонні угоди про встановлення регулярних повітряних сполучень між двома країнами, а також подання Болгарії допомоги у використанні атомної енергії в мирних цілях та ін²². У 1956 р. СРСР і Болгарія уклали нові угоди про культурне співробітництво, подання НРБ допомоги у дальшому розвитку сільського господарства та включенню її до складу Об'єднаного інституту ядерних досліджень²³. Позитивну роль у розвитку політичних відносин між Болгарією і Радянським Союзом відіграв обмін парламентськими делегаціями в 1955—1956 рр. Він сприяв дальшому розширенню і поглибленню двосторонніх зв'язків між двома країнами²⁴.

Велику увагу уряди НРБ і СРСР приділяли політичному становищу на Балканах. Це обумовлювалося насамперед тим, що забезпечення миру і безпеки на Балканському півострові було невід'ємною частиною їх зовнішньополітичного курсу. Ще в лютому 1952 р. дві сусідні з Болгарією балканські країни — Греція і Туреччина — ввійшли до НАТО. В результаті цього Туреччина зайняла стратегічні позиції у південно-східному крилі НАТО, а грецький уряд уклав спеціальну угоду з США, згідно з якою Греція зобов'язувалася надавати свою територію для будівництва військових баз і розміщення підрозділів американської армії. У зв'язку з реальною загрозою мирові на Балканах уряди Болгарії і СРСР направили ноти протесту турецькому та грецькому урядам, в яких викрили мілітаристську суть їхніх дій і попередили про можливі тяжкі наслідки²⁵. Спільні зусилля Радянського Союзу і НРБ, а також підтримка з боку інших соціалістичних країн — членів Варшавського Договору, відвернули загрозу мирові в цьому районі.

З ініціативи Болгарії, підтриманої СРСР, влітку 1953 р. були зроблені конкретні дипломатичні кроки для нормалізації стосунків між НРБ і Югославією. У дальшому їх поліпшенні і розширенні суттєву роль відіграли зустрічі керівників Радянської держави з представниками югославського уряду наприкінці травня 1955 р., а також з болгарськими керівниками на початку червня 1955 р.²⁶ Налагодження і розширення зв'язків і співробітництва між НРБ і СФРЮ сприяло зміцненню миру на Балканах.

Надзвичайно важливе значення для розвитку політичних відносин між Болгарією і Радянським Союзом мали історичні рішення XX з'їзду КПРС та квітневого (1956 р.) Пленуму ЦК БКП. XX з'їзд КПРС розвинув далі основний принцип зовнішньої політики СРСР — принцип мирного співіснування країн з різним суспільним ладом, підкреслив важливе значення розв'язання спірних питань шляхом переговорів. Його рішення відіграла велику роль у виникненні та реалізації нових методів і форм співробітництва соціалістичних країн, в активізації зовнішньої політики.

Квітневий (1956 р.) Пленум ЦК БКП повністю схвалив і підкреслив велике практичне значення рішень XX з'їзду КПРС «для згуртуван-

²¹ Див.: В. Божинков. Българо-съветските политически отношения (1944—1958 гг.).— Октмврийската революция и българо-съветската дружба, София, 1957, стор. 235—257.

²² Див.: Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами, вып. XVII и XVIII, М., 1960, стор. 164—167; «Известия», 15 червня, 31 листопада 1955 р.

²³ Див.: Там же, вып. XVII—XVIII, стор. 334—349, 385—387, 622—629.

²⁴ «Работническо дело», 18 квітня 1956 р.; «Правда», 29 жовтня, 2 листопада 1955 р.; 4 лютого 1956 р.

²⁵ Див.: Г. Стефанов. Международни отношения и външна политика на България, София, 1965, стор. 242.

²⁶ Див.: «Работническо дело», 5 червня 1955 р.

ня всіх прогресивних сил світу на захист миру, розвитку по шляху соціалізму»²⁷. В галузі міжнародних відносин він накреслив програму боротьби за збереження миру на Балканах і в усьому світі, сприяв розширенню діяльності Компартії у міжнародному робітничому і комуністичному русі²⁸.

В лютому 1957 р. у Москві відбулися переговори між урядовими делегаціями Радянського Союзу і Народної Республіки Болгарії, під час яких розглядалися питання про зміцнення всебічного співробітництва між обома країнами в нових умовах, а також найважливіші проблеми міжнародного становища. Були обговорені й питання економічних зв'язків між СРСР і НРБ, що розвивалися на основі взаємної вигоди і братерської взаємодопомоги, підкреслено значення угоди 1956 р., згідно з якою Радянський Союз надав Болгарії кредит на суму 300 млн. крб. для дальшого розвитку сільського господарства та довгостроковий кредит на суму 200 млн. крб. для розвитку окремих галузей промисловості. Крім того, СРСР взяв участь у проектуванні й спорудженні заводів, підготовці болгарських спеціалістів тощо. В угоді було порушено питання про збільшення для Болгарії обсягу будівництва і ремонту кораблів у Радянському Союзі, про участь Болгарії в роботі Об'єднаного інституту ядерних досліджень та ін.

У питанні про політику імперіалістичних країн щодо Єгипту (жовтень -- листопад 1956 р.) НРБ і СРСР були одностайні в оцінці її як агресивної, що мала на меті відновити позиції колоніалізму на Близькому та Середньому Сході. В результаті рішучої позиції Радянського Союзу та інших соціалістичних країн, які подали єгипетському народу ефективну допомогу, англо-франко-ізраїльська агресія провалилася. Болгарський уряд підтримав проект Декларації, висунутий урядом СРСР, з питання миру і безпеки на Близькому та Середньому Сході і невтручання у внутрішні справи країн цього району. Проект був направлений урядам США, Англії і Франції.

Соціалістичні держави продовжували виступати з новими ініціативами про роззброєння, зміцнення миру і безпеки в Європі. Народні збори Болгарії підтримали Звернення Верховної Ради СРСР від 6 листопада 1957 р. до парламентів та урядів усіх країн світу зміцнювати мир і співробітництво між народами, а також постанову, прийняту Десятою сесією Верховної Ради СРСР від 21 грудня 1957 р., про послаблення міжнародної напруженості, збереження миру і захист людства від загрози атомної війни. В них Радянський Союз ще раз підтвердив вірність своїм пропозиціям, викладеним у нотах до урядів держав -- членів ООН. НРБ вітала рішення Радянського уряду від 8 січня 1958 р. про нове скорочення Збройних Сил СРСР і послання глав Радянського уряду від 9 січня 1958 р. до керівників держав -- членів НАТО та деяких інших країн з пропозицією провести переговори на високому рівні з актуальних міжнародних проблем. Народні збори Болгарії рекомендували своєму урядові й надалі проводити миролюбний зовнішньополітичний курс і діяти у повному єднанні і солідарності з Радянським Союзом та іншими соціалістичними країнами²⁹.

Бажливою міжнародною проблемою того часу вважалася ліквідація наслідків другої світової війни. Її розв'язанню уряди СРСР і НРБ спільно з урядами інших соціалістичних країн приділяли велику увагу

²⁷ Българска комунистическа партия в резолюции на конференциите и пленумите на ЦК, т. V, София, 1965, стор. 9.

²⁸ Див.: История на Българската комунистическа партия, София, 1969, стор. 589.

²⁹ Див.: «Известия на Президиума на Народното събрание», 21 січня 1958 р.

в своїй зовнішньополітичній діяльності. Вони, зокрема, пропонували підписати мирний договір з Німеччиною і на цій основі покінчити з питанням про Західний Берлін. Як і в 1952—1954 рр., так і на початку 1959 р. болгарський уряд підтримав пропозицію СРСР про укладення мирного договору з Німеччиною.

Дипломатична ініціатива СРСР укласти мирний договір з Німеччиною сприяла скликанню влітку 1959 р. Женевської наради міністрів закордонних справ СРСР, США, Англії і Франції. Напередодні наради міністри закордонних справ держав Варшавського Договору погодили позицію соціалістичних країн і заявили, що повністю підтримують пропозицію Радянського Союзу укласти мирний договір з Німеччиною і ліквідувати окупаційний режим у Західному Берліні³⁰. У декларації від 3 грудня 1958 р. та від 22 січня 1959 р. болгарський уряд висловив беззастережну підтримку зусиллям Радянського уряду щодо мирного і демократичного врегулювання німецького питання³¹.

НРБ продовжувала виступати з ініціативою підписання колективної або двосторонньої угоди про ненапад між балканськими країнами³². Однак правлячі кола Туреччини і Греції, які були зв'язані зобов'язаннями з агресивним блоком НАТО, висловили негативне ставлення до цієї ініціативи, охарактеризувавши її як «розширення мирного наступу, розпочатого Радянським Союзом»³³. Ідею регіонального балканського співробітництва позитивно зустріла прогресивна громадськість цих двох країн, яка вбачала в ній передумову для позитивного розв'язання широкого кола міжнародних проблем на Балканах.

Велику роль у розширенні та зміцненні позицій і впливу всієї соціалістичної системи, зростанні її міжнародного престижу відіграла дипломатична діяльність НРБ і СРСР в Організації Об'єднаних Націй. В 1957 р. Болгарія брала участь у роботі більш як 20 органів і самостійних організацій ООН, а також у важливих міжнародних договорах і конвенціях³⁴.

Закономірним результатом розвитку політичних, економічних і культурних відносин між двома братніми країнами стало підписання Договору про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між СРСР і НРБ, який зміцнює болгаро-радянські зв'язки в цих галузях, сприяє зближенню народів Болгарії і Радянського Союзу.

³⁰ Див.: История международных отношений и внешней политики СССР, т. III, М., 1964, стор. 536.

³¹ АМВНР — Документи, 1959 р.

³² Див.: «Работническо дело», 24 вересня 1957 р.

³³ АМВНР — Документи, V/2/2/9, 1959 р.

³⁴ Див.: АМВНР — Документи, IV/11/1/13, 1957 р.

* * *

ДО ПИТАННЯ ПРО ІДЕОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ НАРОДНОГОСПОДАРСЬКИХ ПЛАНІВ У ВОСЬМІЙ П'ЯТИРІЧЦІ

Г. Л. ЧАЙКА (Київ)

Комуністична партія, висуваючи вимогу про підвищення ефективності виробництва і якості роботи, особливу увагу приділяє свідомому ставленню трудящих до праці. «...Чим глибше перетворення, яке ми хочемо зробити,— вчив В. І. Ленін,— тим більше треба підняти

інтерес до нього і свідоме ставлення, переконати в цій необхідності нові й нові мільйони і десятки мільйонів»¹. У своїй книзі «Відродження» Л. І. Брежнєв писав, що люди завжди повинні розуміти, в ім'я чого вони виконують ті чи інші завдання. «Ось чому,— підкреслює Леонід Ілліч, — партійні організації в основу своєї діяльності повинні класти завдання виховання людини»². Удосконалення ідеологічної, виховної роботи, тісний зв'язок її з конкретними народногосподарськими завданнями є одним з найважливіших завдань усіх первинних парторганізацій.

Вже в перші роки Радянської влади поряд з головним завданням — подоланням спору буржуазії — висувалось більш істотне завдання творення нових економічних відносин, нового суспільства. Нові завдання партії в галузі господарського будівництва вимагали і нового підходу до ідеологічної роботи. Вся пропаганда, вчив В. І. Ленін, повинна бути побудована на політичному досвіді господарського будівництва³. «Треба вміти вести агітацію, — говорив Володимир Ілліч, — інакше підуть прахом плани народного господарства»⁴.

Виходячи з ленінських положень, партія вже в ті роки поставила перед пропагандою завдання все більше орієнтуватися в господарському напрямі, набирати більш конкретного характеру і підводити широкі маси до розуміння комунізму шляхом ознайомлення з тим, що партія робить в боротьбі з господарською розрухою і т. п.⁵.

Прикладом здійснення на практиці ленінських ідей ідеологічного забезпечення вирішення народногосподарських завдань є план електрифікації Росії (ГОЕЛРО). Висуваючи його як вирішальну ланку у створенні матеріально-технічної бази соціалізму, В. І. Ленін розробив струнку систему ідеологічного забезпечення втілення цього плану в життя, спрямовану на те, щоб, по-перше, «...захопити *масу* робітників і свідомих селян *великою* програмою на 10—20 років»⁶ і, по-друге, залучити їх до практичного виконання плану ГОЕЛРО⁷. Важлива роль в цій роботі відводилась засобам масової інформації, бібліотекам, клубам. По всій країні організовувались лекції, бесіди, доповіді про господарське і політичне значення електрифікації, з якими виступали керівні партійні і радянські працівники, делегати VIII Всеросійського з'їзду Рад; видавалися спеціальні листівки; влаштовувались загальнодоступні народні читання про електрику та про електрифікацію країни; проводилися екскурсії на електростанції тощо. Діяльність Комуністичної партії по втіленню в життя плану ГОЕЛРО є взірцем для партійних організацій на сучасному етапі комуністичного будівництва.

У даній статті розглядається діяльність парторганізацій України по ідеологічному забезпеченню виконання народногосподарських планів у роки восьмої п'ятиріччя. В документах партії чітко вказано головні ділянки і вузлові проблеми п'ятирічки. «Директиви по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 роки», затверджені XXIII з'їздом КПРС, попередньо були обговорені всіма парторганізаціями країни. Тільки в Українській РСР в обговоренні проекту

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 133—134.

² Л. І. Брежнєв. Відродження, К., 1978, стор. 16.

³ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 387.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 79.

⁵ Див.: КПСС в резолюціях і рішеннях съездів, конференцій і пленумів ЦК, т. 2, стор. 174.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 61.

⁷ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 104; т. 43, стор. 267; т. 44, стор. 48; т. 52, стор. 38—39.

Директив взяло участь 600 тис. чол.⁸ Думки трудящих знайшли відображення в прийнятому партією документі.

XXIII з'їзд КПРС визначив головне економічне завдання восьмої п'ятирічки: на основі всемірного використання досягнень науки і техніки, індустріального розвитку всього суспільного виробництва, підвищення його ефективності і продуктивності праці забезпечити дальше значне зростання промисловості, високі сталі темпи розвитку сільського господарства. Завдяки цьому партія намітила домогтись істотного піднесення матеріального і культурного рівня життя народу. Планом було визначено також і конкретні шляхи розвитку економіки Української РСР, як однієї з важливих металургійних і паливно-енергетичних баз Радянського Союзу, як республіки великої хімії та багатогалузевої харчової промисловості.

XXIII з'їзд партії накреслив і шляхи дальшого удосконалення організаційно-партійної та ідеологічної роботи у восьмій п'ятирічці. «...Дальші успіхи комуністичного будівництва, — відзначено в матеріалах з'їзду, — багато в чому залежать від розмаху і рівня ідейно-політичної роботи партії серед трудящих»⁹. З'їзд виправив деякі вільності у визначенні критеріїв ефективності ідеологічної роботи, рішуче відмовився від хибного уявлення ніби ідеологічна робота — справа тільки спеціалістів цієї галузі партійної діяльності. Ідеологічна робота — це справа всієї нашої партії, всіх комуністів, відзначалося в матеріалах з'їзду¹⁰.

Керуючись настановами XXIII з'їзду КПРС, партійні організації на місцях розгорнули широку роботу по ідеологічному забезпеченню виконання п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 роки. Парторганізації республіки організували роз'яснення широким масам трудящих рішень XXIII з'їзду партії і, перш за все, в галузі економіки. Матеріали з'їзду партії, Директиви п'ятирічного плану обговорювалися на партійних зборах, в колективах трудящих. Понад 2 млн. чол. вивчали їх в системі партійної освіти¹¹. Значну роль у цій справі відіграли лекторії, громадсько-політичні читання тощо. Певну роботу по мобілізації трудящих на успішне виконання народногосподарських завдань проводили делегати XXIII з'їзду КПРС та XXIII з'їзду Компартії України, керівні партійні, радянські, профспілкові і господарські працівники, активісти. Вони виступали перед трудящими з політичними лекціями, інформаціями про хід виконання рішень з'їзду партії, народногосподарських завдань. У своїх виступах, зокрема, вони приділяли багато уваги роз'ясненню питань, пов'язаних з переходом промисловості на нові умови планування і економічного стимулювання. Так, керівні працівники Держплану Української РСР у другому півріччі 1966 р. виступили у колективах більш як 120 великих промислових підприємств з питань переходу на нову систему господарювання¹².

Ідеологічні працівники брали участь в розробці економічно обгрунтованих соціалістичних зобов'язань, широко пропагували їх всіма засобами ідейно-виховного впливу, систематично інформували трудящих про хід виконання зобов'язань, поширювали цінні почини, ініціативи, орга-

⁸ XXIII з'їзд Комуністичної партії України. Матеріали з'їзду, К., 1967, стор. 49.

⁹ XXIІІ з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 2. Стенографічний звіт, К., 1966, стор. 298.

¹⁰ Див.: XXIII з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу, т. I. Стенографічний звіт, К., 1966, стор. 100.

¹¹ Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1977, стор. 664.

¹² Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 8457, оп. 4, спр. 114, арк. 32.

нізовували вшанування переможців змагання, героїв праці тощо. Завдяки широкій роботі по організаційному та ідеологічному забезпеченню соціалістичного змагання наприкінці восьмої п'ятирічки в ньому брало участь близько 14 млн. чоловік¹³.

У роки восьмої п'ятирічки партійні організації республіки нагромадили цінний досвід роботи по ідеологічному забезпеченню виконання державних планів та соціалістичних зобов'язань. На початку восьмої п'ятирічки, наприклад, відповідальні завдання були поставлені партією і урядом перед Кременчуцьким автомобільним заводом. Поряд з забезпеченням виконання п'ятирічного плану колектив заводу повинен був вирішити проблему підвищення надійності, довговічності та якості вантажних автомобілей.

З метою успішного виконання цих завдань партійний комітет заводу розробив заходи щодо поліпшення організаційно-партійної та ідеологічної роботи. На початку 1966 р. заводський партійний актив розглянув питання про посилення ідейно-виховної роботи в колективі. Головну увагу парткому, цехових партійних організацій було зосереджено на роботі низових виробничих ланок — бригад, дільниць, змін, а центр ідейно-виховної роботи серед трудящих було покладено на партійні групи. Переглянувши розстановку комуністів на виробництві, партійний комітет значно збільшив кількість партійних груп і в першу чергу на найвідповідальніших ділянках. Для подання допомоги в проведенні ідейно-виховної роботи за окремими змінами, бригадами, дільницями були закріплені члени партійного комітету та керівні господарські працівники.

Партійний комітет вжив заходи щодо поліпшення політичного та економічного навчання комуністів і безпартійних. Пропагандистами, політінформаторами, лекторами, агітаторами тут працювало понад 1200 чоловік. Тільки в системі партійної освіти на заводі навчалося понад 1400 слухачів, а економічним навчанням було охоплено близько 7 тис. чол. Однією з перших в республіці тут була створена група політінформаторів, встановлено єдиний день проведення політичних інформацій. За виробничими підрозділами були закріплені агітатори з числа провідних спеціалістів та передовиків виробництва. На кожний місяць партійний комітет затверджував план проведення лекцій в усіх цехах та відділах. Понад 70% лекцій щороку читалося на загальнополітичну та економічну тематику. Велика роль у пропаганді рішень партії, планових завдань відводилася засобам масової інформації: багатотиражці «Автобудівник», сатиричному щотижневнику «Крокодил», стіннівкам та заводській радіогазеті, які висвітлювали хід виконання державного плану та соціалістичних зобов'язань. Понад 12 тис. робітників, інженерно-технічних працівників та службовців заводу були охоплені змаганням за комуністичне ставлення до праці.

Значну увагу партійна організація заводу приділяла підвищенню загальноосвітнього рівня працівників та їх кваліфікації. У вищих і середніх спеціальних учбових закладах, школах робітничої молоді, на курсах підвищення кваліфікації тут навчався кожний третій працівник заводу. Тільки у 1966 р. 25 чол. закінчили навчання в інститутах та 160 чол. — в технікумах.

На заводі склалася чітка система проведення ідейно-виховної роботи: понеділок — навчання у мережі партійної і комсомольської політичної освіти, вівторок — лекції в цехах та відділах, середа — технічне навчання та огляд якості продукції, четвер — інформації, п'ятни-

¹³ Народне господарство Української РСР. Ювілейний статистичний щорічник, К., 1967, стор. 42.

ця — заходи громадських організацій, субота та неділя — робота будинку культури, постійно діючих агітпунктів та 4 заводських агітмай-данчиків¹⁴.

Внаслідок удосконалення виробництва, поліпшення організації праці, підвищення рівня ідейно-виховної роботи колективів Кременчуцького автомобільного заводу успішно виконав свою п'ятирічну програму, домогівся значних успіхів у поліпшенні якості готової продукції¹⁵.

Значну роботу по ідеологічному забезпеченню державних планів і конкретних господарських завдань проводили також партійні організації більшості промислових підприємств, установ, колгоспів і радгоспів. На республіканській нараді ідеологічних працівників, що відбулася в Центральному Комітеті Компартії України у вересні 1971 р., було відзначено, що партійні організації республіки, забезпечуючи виконання плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 роки, провели велику роботу по створенню чіткої системи партійної освіти, зробили більш планомірною і дієвою усну політичну агітацію, поліпшили тематичну спрямованість лекційної пропаганди, підвищили виховну і мобілізуючу роль засобів масової інформації і пропаганди, активізували діяльність культосвітніх установ, більшу увагу стали приділяти виховній роботі серед молоді. Об'єктивним критерієм діяльності ідеологічних працівників, підкреслювалось на нараді, стало те, наскільки вони сприяли підвищенню трудової і політичної активності радянських людей, їх ідейній переконаності, їх боротьбі за виконання плану п'ятирічки. Нарада визначила напрями ідеологічного забезпечення виконання народногосподарського плану наступної п'ятирічки¹⁶.

У досліджуваній період в багатьох партійних організаціях республіки була створена система роботи по ідеологічному забезпеченню державних планів і взятих трудовими колективами соціалістичних зобов'язань. Практика партійних організацій дає можливість узагальнити набутий досвід і зробити певні висновки відносно самого поняття «ідеологічне забезпечення виконання народногосподарських планів». На наш погляд, воно точніше і конкретніше відбиває зміст тієї ідеологічної роботи, що її проводить парторганізація по мобілізації трудящих на успішне виконання державних планів. В умовах вирішення великих і складних завдань комуністичного будівництва ідеологічне забезпечення являє собою самостійну систему, елементи якої взаємодіють одне з одним і з іншими складовими частинами ідейно-виховної роботи. Аналіз цієї системи свідчить про те, що партійний комітет приймає конкретні рішення, спрямовані на успішне виконання затверджених державних планів і взятих колективами соціалістичних зобов'язань, здійснює координацію ідеологічної роботи всіх своїх органів, ланок, а також громадських організацій, визначає роль і місце кожного; формує конкретні завдання і головну ланку на кожному етапі виконання планів. Партійний комітет також враховує специфіку трудового колективу, перед яким ставляться ці відповідальні завдання, здійснює добір і розста-

¹⁴ Див.: Партархів Полтавського обкому Компартії України, ф. 13, оп. 13, спр. 1, арк. 150—153; оп. 16, спр. 1, арк. 8, 76—77; оп. 17, спр. 752, арк. 8, 9, 132; ф. 2784, оп. 1, спр. 175, арк. 1—191; спр. 174, арк. 1—50; спр. 176, арк. 1—338; спр. 177, арк. 1—76; спр. 178, арк. 1—52; спр. 179, арк. 1—255; спр. 180, арк. 1—258; спр. 182, арк. 1—304; спр. 183, арк. 1—235; спр. 184, арк. 1—214; спр. 187, арк. 1—202; спр. 188, арк. 1—257; спр. 189, арк. 1—184.

¹⁵ Див.: О работе партийных организаций и коллективов ярославского объединения «Автодизель» и Кременчугского автомобильного завода по повышению качества, увеличению моторесурса двигателей и пробега грузовых автомобилей.— «Справочник партийного работника». Вып. 13, М., 1973, стор. 73—75.

¹⁶ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 262, спр. 245, арк. 1—238.

новку партійних і ідеологічних кадрів у цьому колективі; визначає напрямки, форми, засоби і методи ідеологічного впливу; аналізує наслідки ідейно-виховної роботи.

З метою поліпшення партійного керівництва народним господарством партійні організації у роки восьмої п'ятирічки більше уваги стали приділяти вивченню, узагальненню та розповсюдженню кращого досвіду роботи по ідеологічному забезпеченню виконання народногосподарських завдань. Такими центрами узагальнення передового досвіду стали будинки та кабінети політичної освіти, кімнати політичної агітації, кабінети організаційно-партійної роботи (вони з'явилися в роки восьмої п'ятирічки за прикладом Жовтневого райкому партії м. Києва¹⁷), кабінети економічної і науково-технічної пропаганди тощо. Наприклад, Київський міськком партії протягом восьмої п'ятирічки вивчив і узагальнив досвід 23 партійних організацій міста по ідеологічному забезпеченню державних планів і взятих колективами соціалістичних зобов'язань¹⁸.

Піднесення рівня роботи партійних організацій республіки по ідеологічному забезпеченню виконання народногосподарських завдань сприяло успішному виконанню п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 роки. За роки восьмої п'ятирічки обсяг промислового виробництва в УРСР зріс на 49,7% проти передбачених планом 47%, продуктивність праці збільшилась на 28%, за рахунок чого одержано дві третини приросту промислової продукції. Всі галузеві міністерства й відомства виконали встановлені державні плани¹⁹.

Вивчення досвіду, набутого у восьмій п'ятирічці, дасть можливість парторганізаціям настійніше впроваджувати в життя ленінські положення про органічне поєднання ідеологічної роботи і господарського будівництва, поліпшувати форми і методи діяльності по забезпеченню виконання складних народногосподарських завдань десятої п'ятирічки.

¹⁷ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 262, спр. 226, арк. 37; оп. 257, спр. 239, арк. 127; спр. 421, арк. 60—73.

¹⁸ Підраховано автором по матеріалах Партархіву Київського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 35, спр. 14—18.

¹⁹ XXIV з'їзд Комуністичної партії України. Стенографічний звіт, К., 1972, стор. 21.

ПРАЦІ ВИДАТНИХ ДІЯЧІВ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ ПРО ПЕРЕБУДОВУ РАДЯНСЬКОГО СЕЛА В 1917—1920 рр.

Н. Ф. ГНАТЮК (Київ)

Побудова у нашій країні розвинутого соціалістичного суспільства означала й здійснення глибоких соціально-економічних перетворень у сільському господарстві. Керуючись ленінським ученням з аграрного питання, КПРС послідовно проводила і проводить курс на створення необхідних передумов для перетворення радянського селянства в новий клас, активного будівника комуністичного суспільства. У матеріалах XXV з'їзду партії підкреслювалося, що аграрна політика залишається і сьогодні одним з основних напрямів усієї народногосподарської політики КПРС.

Дослідження історичного шляху радянського села, пройденого ним за останні 60 років, є важливим завданням наших учених, хоч у цій справі, зокрема щодо розкриття питань соціалістичної перебудови сільського господарства, вони вже досягли певних успіхів¹. Однак для всебічного висвітлення даної проблеми необхідно залучати якомога більше історичних джерел. Цінними матеріалами з історії переходу села на шлях соціалізму є твори видатних діячів Комуністичної партії та Радянської держави, в яких показано процес вироблення партією рішень з питань розвитку сільського господарства, її боротьбу з ворогами кооперування села, а також містяться статистичні дані. Автор повідомлення прагнула розкрити вклад соратників В. І. Леніна у втілення в життя ленінських ідей про соціалістичну перебудову села. Для цього нею зроблена спроба проаналізувати праці видатних партійних і державних діячів — М. І. Калініна, С. В. Косіора, Н. К. Крупської, В. В. Куйбишева, Г. І. Петровського, В. Я. Чубаря, О. Г. Шліхтера.

У промовах, статтях і доповідях соратників В. І. Леніна знайшли відображення найактуальніші проблеми, що постали перед Радянським урядом у перші місяці його існування і в роки громадянської війни, зокрема зміцнення союзу робітничого класу і селянства, перебудова економіки всієї країни, створення матеріально-технічної бази сільського господарства. В цілому вони відтворюють яскраву картину соціалістичної революції на селі в один з найважчих періодів історії Радянської держави — в 1917—1920 рр.

Важливе місце у творчій спадщині видатних діячів партії і держави займають їх публічні виступи, видані згодом окремими брошурами, статті, в яких безпосередньо висвітлюються основні положення ленінського кооперативного плану, а також бесіди, під час яких порушувалися актуальні проблеми аграрної політики молодого Країни Рад, підготовчі матеріали до них, що дають змогу зрозуміти складність вироблення рішень з питань перебудови сільського господарства.

Розвиваючи вчення К. Маркса і Ф. Енгельса про революційну перебудову селянських господарств, В. І. Ленін вказував, що реальні передумови для цього виникли в нашій країні після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. До їх числа він відносив цілий комплекс економічних, соціально-політичних і культурних заходів, здійснених Комуністичною партією і Радянською державою. Соратники і учні Володимира Ілліча у своїх статтях і виступах роз'яснювали суть ленінської аграрної політики, рішуче відстоювали її основні принципи від нападок ворогів партії. Розповідаючи про перші завоювання соціалістичної революції — націоналізацію землі, промислових підприємств і банків, що об'єктивно сприяла створенню матеріально-технічної бази сільського господарства, видатні партійні і державні працівники високо оцінювали значення декрету «Про землю», який поклав початок переходу села на шлях соціалізму.

¹ С. П. Трапезников. Ленинизм и аграрно-крестьянский вопрос, т. I—II, М., 1967; П. Н. Першин. Аграрная революция в России, кн. 1—2, М., 1966; Ю. А. Поляков. Переход к нэпу и советское крестьянство, М., 1967; В. М. Селунская. Борьба Коммунистической партии Советского Союза за социалистическое преобразование сельского хозяйства. (Октябрь 1917—1934), М., 1961; Г. В. Шарпов. Октябрьская революция и разрешение аграрного вопроса в СССР, М., 1967; його ж. Ленинский кооперативный план и его международное значение, М., 1970; А. А. Воронович. Ленинская аграрная программа и ее осуществление в СССР, М., 1961; В. И. Погудин. Путь советского крестьянства, М., 1975; В. А. Смышляев. Торжество ленинского кооперативного плана (Историографический очерк), Л., 1972; А. Д. Гончаров, П. И. Луняков. Ленин и крестьянство, М., 1976; А. Д. Гончаров. Ленин и социалистические преобразования в деревне, М., 1974; та ін.

Як відомо, Декрет про землю, прийнятий 26 жовтня 1917 р. II Всеросійським з'їздом Рад, ліквідував поміщицьку власність і націоналізував землю. Але при розподілі землі партія більшовиків зробила певні поступки селянству, ставши на шлях зрівняльного землекористування, хоча водночас у декреті говорилося про право селян вільно вибирати різні форми землекористування, створювати на базі колишніх великих поміщицьких маєтків сільськогосподарські товариства або комуни.

У цей час соратники В. І. Леніна багато зробили для роз'яснення найширшим масам селянства суті Декрету про землю, значення соціалістичної перебудови села. Праці М. І. Калініна, Н. К. Крупської, Г. І. Петровського, що були результатом їх агітаційних поїздок по країні, містять багатий фактичний матеріал про боротьбу партії за втілення в життя Декрету про землю. У них підкреслювався позитивний вплив цього важливого документа на перспективи розвитку сільського господарства молодой Радянської республіки. Так, 9 жовтня 1920 р. Г. І. Петровський у доповіді на засіданні Президії ВУЦВК наголошував, що націоналізація землі за умов існування диктатури пролетаріату відкриває можливість економічного зростання села і має велике значення для розвитку колективних форм господарювання².

Сучасні буржуазні фальсифікатори твердять, нібито Декрет про землю був лише тактичним кроком партії і всіляко намагаються «довести», що він не сприяв соціалістичній перебудові села. Зокрема, американський історик Кларксон пише, буцімто аграрна програма більшовицької партії суперечила інтересам селянства, основну частину якого, на його думку, становило куркульство³. У працях соратників В. І. Леніна переконливо показано послідовність земельної політики партії, починаючи з видання перших законів з аграрного питання, і підтримку її найбіднішим селянством. Цим самим вони спростовують вигадки ворогів Країни Рад.

Вибір шляхів, форм і методів соціалістичної перебудови радянського села Комуністична партія розглядала у взаємозв'язку з іншими питаннями своєї економічної програми. Політика партії була спрямована на зміцнення економічної бази народного господарства, забезпечення селянства необхідними промисловими товарами. У статтях і промовах видатних партійних і державних діячів, присвячених цьому періоду, знайшли відображення різні аспекти діяльності партії в справі створення і зміцнення соціалістичного сектора промисловості, без якого була б неможлива соціалістична перебудова села. Вони виступали активними провідниками ленінських ідей про націоналізацію промислових підприємств, банків, встановлення робітничого контролю над виробництвом, заміну старого буржуазного апарату.

З перших днів існування Радянської держави Комуністична партія приділяла велику увагу суворому обліку і контролю за виробництвом та розподілом продуктів, а також зростанню продуктивності праці. У працях В. І. Леніна «Чергові завдання Радянської влади», «Доповідь про чергові завдання Радянської влади» та інших особливо підкреслювалося, що в здійсненні повсякденного обліку і контролю полягала трудність економічної політики партії. На необхідності боротьби за втілення в життя цих ленінських настанов неодноразово наголошували в публічних виступах видатні діячі Комуністичної партії. Особливий інтерес щодо цього становлять матеріали до статті «Робітники, ваше місце в Комуністичній партії», підготовленій Г. І. Петровським після поїзд-

² ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 176, арк. 24—25.

³ J. Clarkson. A history of Russia, New York, 1966, стор. 485.

ки по Україні навесні 1920 р. В них показано напружену роботу партії в умовах війни щодо налагодження обліку і контролю в промисловості для забезпечення селянства всім необхідним⁴.

Для праць соратників В. І. Леніна, присвячених створенню передумов соціалістичної перебудови села, характерною є оцінка їх авторами успішної боротьби трудящих за реорганізацію всієї економіки країни як одного з основних засобів розв'язання завдання ліквідації сільської буржуазії. Наприклад, В. В. Куйбишев, характеризуючи головне завдання того періоду, зазначав, що економічна політика партії ґрунтувалася на ленінських вказівках про організацію суворого обліку і контролю, спрямовану на забезпечення перемоги «господарського плану над дрібнобуржуазною стихією»⁵. Таким чином, остаточна перемога соціалізму на селі безпосередньо залежала від створення там соціалістичного укладу.

Увагу наших дослідників привертають праці соратників і учнів В. І. Леніна, в яких відображена боротьба партії за використання для розвитку соціалістичного укладу в народному господарстві державного капіталізму, що, як відомо, викликало різку опозицію з боку троцькістів, «лівих комуністів» та інших ворогів партії. Не вірячи у можливість побудови соціалізму в одній, окремо взятій країні, вони звинувачували більшовиків у тому, що подібні господарські закони нібито призведуть до відродження буржуазних порядків, пропонуючи натомість усуспільнити всі засоби виробництва дрібних товаровиробників, ліквідувати гроші, податки, що викликало б анархію господарства.

Видатні державні і партійні діячі доклали багато зусиль для відстоювання і роз'яснення ленінських вказівок про необхідність проведення нового типу економічної політики. Обґрунтуванню доцільності непу присвячені стаття Н. К. Крупської «Ленін про організацію справи будівництва соціалізму» (1927 р.), промови і доповіді С. В. Косіора на V конференції КП(б)У (1920 р.), мітингу представників Червоної Армії і робітників м. Одеси (1920 р.), публічні виступи В. Я. Чубаря, В. В. Куйбишева, М. І. Калініна, О. Г. Шліхтера⁶.

Викриваючи помилкові погляди псевдореволюціонерів, соратники Володимира Ілліча у своїх виступах роз'яснювали геніальну ідею В. І. Леніна про використання апарату буржуазної кооперації як різновидності державного капіталізму для налагоджування зв'язків між промисловістю і сільським господарством та про перебудову кооперації на соціалістичних засадах. Ґрунтуючись на ленінській теорії соціалістичного кооперування, вони показували роль постачальницько-збутових форм кооперації для встановлення правильних, економічно еквівалентних взаємовідносин між містом і селом. Зокрема, на II Всеукраїнському з'їзді профспілок В. Я. Чубар, показуючи зміну класової природи кооперації в умовах диктатури пролетаріату, наголошував на важливості розвитку її простих форм, які могли б привчати селян до колективізму спочатку в сфері обігу, полегшити їх зв'язок з промисловістю, а потім привели б до виробничого кооперування⁷.

⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 176, арк. 7, 74, 76.

⁵ В. В. Куйбишев. Статті и речи, М., 1935, стор. 216.

⁶ Н. К. Крупская. Сборник статей и выступлений, М., 1967, стор. 219—220; С. В. Косіор. Вибрані статті і промови, К., 1968, стор. 25, 34—35; В. Я. Чубар. Вибрані статті і промови, К., 1970, стор. 13—14, 35, 41; ЦДАЖР УРСР, ф. 4402, оп. 1, спр. 250, арк. 14; В. В. Куйбишев. Избранные произведения, М., 1958, стор. 422; його ж. Статті и речи, стор. 215—216; М. І. Калінін. Статті и речи, М., 1936, стор. 429—430; О. Г. Шліхтер. Вибрані твори, К., 1959, стор. 100—103; та ін.

⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 4402, оп. 1, спр. 16, арк. 4.

У промові перед робітниками залізничних майстерень 30 квітня 1919 р., присвяченій в основному становищу на фронтах, М. І. Калінін звернув увагу на важливість налагоджування зв'язків між містом і селом, роль у цьому кооперації та необхідність якнайшвидшого її залучення до соціалістичного будівництва⁸. Шляхи реорганізації старої кооперації з метою використання її в інтересах трудящего селянства розкриті в працях С. В. Косіора «Рік боротьби комнезамів» та «Нові завдання», написаних у період пошуків найраціональніших форм роботи радянської кооперації⁹. Ці ж питання висвітлювалися в статтях та промовах інших відомих партійних і державних діячів, які відіграли важливу роль у підготовці умов для залучення селянства до колективних форм господарювання.

Науково обгрунтована економічна політика Комуністичної партії, спрямована на створення передумов соціалістичної реорганізації сільського господарства, викликала шалений опір сільської буржуазії. Особливо яскраво виявилися суперечності між пролетаріатом і дрібною буржуазією в зв'язку з виникненням продовольчої проблеми, від розв'язання якої, за словами В. І. Леніна, залежала доля Радянської влади. У практичному розв'язанні цієї проблеми активну участь взяли О. Г. Шліхтер, М. І. Калінін, Г. І. Петровський, Н. К. Крупська. Їх статті і виступи містять цінний матеріал для характеристики політики партії у той час. Вони гостро ставили питання про організацію спеціальних господарських органів для керівництва справою розподілу наявних запасів продовольства як дійового засобу у боротьбі проти куркульського саботажу.

Активним захисником ленінських ідей про взаємозалежність боротьби за чітку організацію продовольчої справи і заходів, спрямованих проти сільських багатіїв, виступив на I Всеросійському продовольчому з'їзді (січень 1918 р.) О. Г. Шліхтер¹⁰. Особливо аргументовано обгрунтовувалася політика Комуністичної партії щодо класової боротьби на селі, яка тоді набула досить значного розмаху, у виступах О. Г. Шліхтера і Г. І. Петровського на засіданнях ВЦВК IV скликання (червень 1918 р.). Критикуючи позицію есерів Череваніна, Кареліна, Дана, які звинувачували більшовиків у підірванні основ союзу робітничого класу і селянства, О. Г. Шліхтер і Г. І. Петровський підкреслювали значення класового розшарування і класової боротьби на селі для з'ясування справжніх труднощів на сільськогосподарському фронті¹¹. Отже, даючи гідну відсіч ворогам більшовицької партії, соратники і учні В. І. Леніна вкладали в поняття «громадянська війна на селі» глибокий соціальний смисл. Соціалістичні перетворення на селі за тих умов без класової боротьби, як цілком слушно підкреслювали М. І. Калінін, С. В. Косіор та інші, були неможливими¹².

Значну наукову цінність становлять праці видатних діячів Комуністичної партії і Радянської держави про роботу комітетів бідноти. Як відомо, комбіді стали виникати навесні 1918 р., а в червні 1918 р. було прийнято декрет «Про організацію сільської бідноти і постачання її хлібом, предметами першої необхідності і сільськогосподарськими

⁸ М. И. Калинин. Избранные произведения, т. I, М., 1960, стор. 260.

⁹ С. В. Косіор. Вибрані статті і промови, стор. 43, 50.

¹⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. I, оп. 1, спр. 176, арк. 67; О. Г. Шліхтер. Вибрані твори, К., 1960, стор. 559.

¹¹ Протоколи засідань ВЦВК IV созыва. Стенографический отчет, М., 1920, стор. 2, 254.

¹² М. И. Калинин. Избранные произведения, т. I, стор. 60, 66, 77; т. II, стор. 45, 306—312; С. В. Косіор. Вибрані статті і промови, стор. 52—53, 70.

знаряддями»¹³, яким узаконювалася їх діяльність. Соратники В. І. Леніна високо оцінювали роль комбідів не лише у проведенні правильної продовольчої політики на селі. Ці організації, на їх думку, мали об'єднати бідноту для боротьби з експлуататорами. Партійні і державні діячі роз'яснювали помилковість поглядів «лівих комуністів», лівих есерів і меншовиків, які виступали проти створення комбідів, не враховуючи того факту, що боротьба між біднотою і куркульством різко загострилася. Так, ігноруючи процес класового розшарування селянства, есер Карелін під час обговорення Декрету про комбіди на засіданні Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету 11 червня 1918 р. звинуватив більшовиків у створенні нової категорії «хазяїв, що мають лишки хліба»¹⁴.

О. Г. Шліхтер і М. І. Калінін, пов'язавши питання про діяльність комбідів із боротьбою партії за поширення ідей соціалістичної революції на селі, підкреслювали велику роль цих організацій у зміцненні там Радянської влади і зазначали, що вони сприяли підвищенню активності сільської бідноти¹⁵. А в статті «Про комбіди» (січень 1920 р.) Г. І. Петровський показав необхідність створення на Україні саме таких класових організацій трудящого селянства, як комітети бідноти¹⁶.

Таким чином, у працях видатних партійних і державних діячів є цінні відомості про процеси, що відбувалися в 1917—1920 рр. на селі, зокрема показано значення комбідів для розвитку там другого етапу соціалістичної революції.

У 1918 р. завдяки величезній агітаційно-пропагандистській і практичній діяльності Комуністичної партії середнє селянство почало поступово переходити на бік Радянської влади. Творча спадщина соратників В. І. Леніна містить багатий матеріал про цей аспект роботи партії. Своє завдання вони вбачали в роз'ясненні робітничому класу і трудящому селянству основних принципів соціальної політики партії, спрямованої на зміцнення союзу з середніми верствами селянства. Так, восени 1918 р., виступаючи на II з'їзді КП(б)У у дебатах на Звітну доповідь ЦК, С. В. Косіор підкреслював важливе значення дальшого зміцнення союзу робітничого класу з найбільш бідним селянством, а також вказував на необхідність надання певних поступок середняцтву для залучення його на бік Радянської влади¹⁷. Конкретний план зміни політики партії щодо середняків було обгрунтовано в статті В. Я. Чубаря «Роль Центральної спілки фабрично-заводських комітетів в організації Вищої Ради Народного Господарства» (1918 р.)¹⁸. У той час це питання було особливо актуальне і широко обговорювалося в зв'язку з підготовкою VIII з'їзду РКП(б), на якому прийнято спеціальне рішення про союз із середнім селянством.

Доводячи, що перехід до соціалістичної перебудови сільського господарства може успішно здійснюватися лише за умови союзу з середнім селянством, М. І. Калінін, Н. К. Крупська, Г. І. Петровський, О. Г. Шліхтер у своїх працях вказували на необхідність залучення його на бік Радянської влади і для остаточної перемоги соціалістичної ре-

¹³ Собрание узаконений, № 43, М., 1918, стор. 324.

¹⁴ Протоколы заседаний ВЦИК IV созыва. Стенографический отчет, стор. 254.

¹⁵ О. Г. Шліхтер. Твори, т. IV, К., 1936, стор. 261; М. І. Калінін. Избранные произведения, т. I, стор. 249.

¹⁶ «Известия ВУЦИК», 29 січня 1920 р.

¹⁷ С. В. Косіор. Вибрані статті і промови, стор. 11.

¹⁸ В. Я. Чубар. Вибрані статті і промови, стор. 36.

волюції, її захисту від внутрішніх і зовнішніх ворогів¹⁹. Отже, вони науково обґрунтували стратегію партії більшовиків щодо непролетарських верств населення, яка давала змогу розширити соціальну базу диктатури пролетаріату, значною мірою сприяла успішному завершенню громадянської війни.

Перші кроки на шляху перебудови села, здійснені в 1918 р. (створення колективних господарств у формі комун, артільей, товариств по спільному обробітку землі), відіграли велику роль у розв'язанні аграрного питання в країні. Видатні діячі ленінської школи розцінювали вироблення заходів, спрямованих на усупільнення сільського господарства, як головне завдання в справі переведення радянського села на соціалістичні рейки. Цілий ряд їх статей і виступів присвячено аналізу діяльності комун, однак разом з тим вони вказували на необхідність пошуку простіших форм спільного обробітку землі, що стимулювали особисту заінтересованість селян²⁰.

У працях соратників і учнів В. І. Леніна відображена діяльність партії по конкретному здійсненню ленінських ідей про соціалістичну перебудову села: суворе додержання принципу добровільності вступу до колективних господарств, їх матеріальну підтримку з боку держави. У статті «Незаможникам про колективізацію» С. В. Косіор писав, що основним принципом при організації колективних господарств є добровільність і підкреслював величезну роль перших показових господарств для роз'яснення селянству переваг колективного обробітку землі²¹. Неодноразово вказував на важливість додержання принципу добровільності при створенні колективних господарств і М. І. Калінін. Так, у промові, виголошеній 30 квітня 1919 р. в залізничних майстернях Муромського району, він зазначав: «Ми несемо селянам комуністичне вчення, але разом з тим ми самі повинні у цих самих селян вчитися господарської постановки справи»²². Під час поїздки по країні на агітаційно-інструкторському поїзді «Жовтнева революція» навесні 1919 р. він часто порушував це питання у бесідах з селянами²³.

Незважаючи на складне становище молодой Радянської республіки, викликане громадянською війною, вивченню і узагальненню досвіду роботи перших колективних господарств Комуністична партія приділяла значну увагу. Про це, зокрема, свідчив той факт, що у Програмі РКП(б), прийнятій VIII з'їздом партії, і у всіх законах, присвячених земельному питанню, починаючи з декрету «Про землю», говорилося про необхідність подання державою матеріальної підтримки товариствам по спільному обробітку землі, комунам і артілям. Партійні і державні діячі постійно наголошували на ролі колективних господарств як перших паростків соціалізму на селі і ставили перед їх членами

¹⁹ М. И. Калинин. Избранные произведения, т. I, стор. 43—45, 60, 219—220, 538—539, 670, 676; Н. К. Крупская. Сборник статей и выступлений, стор. 223, 244; Г. И. Петровский. Выбранные статьи и промови, К., 1974, стор. 80—83; його ж. Незаможники й середняки в десятирічній боротьбі за соціалізм, Харків, 1927; О. Г. Шліхтер. Твори, т. VI, стор. 18—20, 53—54.

²⁰ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 78, оп. 1, спр. 5, арк. 12—13; М. И. Калинин. За эти годы, кн. 2, М.—Л., 1926, стор. 66—67, 277—278; його ж. Избранные произведения, т. I, стор. 57, 174; ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 4, спр. 369, арк. 79; Г. И. Петровский. Речи, М.—Л., 1920, стор. 18—19; Н. К. Крупская. Сборник статей и выступлений, стор. 243—244; О. Г. Шліхтер. Твори, т. II, стор. 13—14, 502—504; його ж. Выбранные творы, К., 1960, стор. 342—344, 352.

²¹ С. В. Косіор. Вибрані статті і промови, стор. 332.

²² М. И. Калинин. Избранные произведения, т. I, стор. 50.

²³ Там же, стор. 55, 57.

завдання — обов'язково бути прикладом для одноосібників, завойовувати їх довір'я²⁴.

Соратники В. І. Леніна багато зробили для роз'яснення трудящим соціалістичної природи кооперативного сектора економіки і в зв'язку з цим значення кооперації в справі усупільнення селянських господарств. Ролі кооперації в організації сільськогосподарського виробництва на новій основі присвячено багато статей, брошур і виступів партійних та державних діячів. У бесіді з кореспондентом газети «Кооперация» М. І. Калінін зазначав: «Велику роль я відводжу кооперації в галузі землеробського господарства, тут перед кооперацією мені бачаться великі завдання. Так, з одного боку, кооперація могла взяти у своє відання і розробку частини земель, а з другого, — культуру цілого ряду овочів і фруктів»²⁵. Крім виробничих питань, вона мал допомагати партії проводити серед селянства політико-виховну роботу але для цього необхідно було докорінно змінити характер кооперації.

Отже, книги, брошури, статті та публічні виступи соратників В. І. Леніна розкривають головні закономірності переходу селянства на шлях соціалізму, дають яскраве уявлення про розвиток соціалістичної революції на селі в перші роки Радянської влади. Без їх залучення неможливо створити ґрунтовні спеціальні дослідження з історії соціалістичної перебудови радянського села, а також інших питань будівництва соціалізму і комунізму в СРСР.

²⁴ М. І. Калінін. За эти годы, кн. 1, М.—Л., 1924, стор. 277—279.

²⁵ «Кооперация», 16 квітня 1919 р.

Записки

В. Я. МОСЯКОВ (Запоріжжя)
**ДІЯЛЬНІСТЬ КРИМСЬКОЇ
ПАРТІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
ПО УДОСКОНАЛЕННЮ РОБОТИ
МІСЦЕВИХ РАД У РОКИ
КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ**

XVI з'їзд ВКП(б), який увійшов в історію як з'їзд розгорнутого наступу соціалізму по всьому фронту, підкреслив величезне значення для перемоги нового ладу в СРСР масового колгоспного руху. Продовжуючи курс партії на розвиток

радянської демократії, з'їзд накреслив широкий план дальшого удосконалення роботи низового радянського апарату. Ради мали стати провідниками генеральної лінії партії, мобілізувати широкі маси трудящих на дострокове виконання завдань першої п'ятирічки.

Становище ускладнювалося тим, що в період розгортання масового колгоспного руху ідеологи куркульства висунули зрадницьку «теорію» про відмирання Радянської влади в районах суцільної колективізації. Важливу роль у справі ідейного й організаційного розгрому правих опортуністів, які намагалися зірвати процес удосконалення низового радянського апарату, відіграли партійна нарада при ЦК ВКП(б) (13 січня 1930 р.) і нарада радянських працівників при ЦВК СРСР (20—22 січня 1930 р.)¹. З доповіддю «Про завдання Рад на новому етапі» на нараді радянських працівників виступив М. І. Калінін. Він викрив антимарксистську теорію правих опортуністів про відмирання Рад.

Матеріали нарад лягли в основу постанови ЦВК СРСР від 25 січня 1930 р. «Про нові завдання Рад у зв'язку з широко розгорнутою колективізацією на селі», у якій, зокрема, відзначалося, що «всі спроби ліквідувати сільські Ради, ослабити чи принизити їх керівну роль у зв'язку з масовою колективізацією як у відкритій, так і в замаскованій формі передачі прав сільських Рад правлінням колгоспів — всі ці спроби є по суті антирадянськими і виражають настрої наших класових ворогів, які намагаються підірвати диктатуру пролетаріату і послабити його органи. Подібні ліквідаторські наміри позинні дістати найрішучіший і непримиренний опір»². Згідно з постановою призначалися дострокові вибори сільських органів влади, насамперед, у районах суцільної колективізації.

Обстановка, що склалася на селі в період масової організації колгоспів, вимагала негайного запровадження нового законодавства про сільські Ради. За пропозицією ЦК ВКП(б) Президія ЦВК СРСР 3 люто-

¹ «Правда», 15, 22, 24 січня 1930 р.

² «Правда», 26 січня 1930 р.

го 1930 р. затвердила «Основні положення про організацію сільських Рад в СРСР»³.

Рішення XVI з'їзду партії, матеріали нарад, постанови Радянського уряду стали програмою діяльності й для Кримської партійної організації по перебудові роботи місцевих Рад. Важливим заходом на шляху дальшого удосконалення радянського апарату була чергова кампанія виборів до Рад, підготовку до якої обласна партійна організація розпочала заздалегідь. У жовтні 1930 р. бюро обкому двічі розглядало питання про перевиборчу кампанію, затвердивши при цьому склад Центрвибіркому і строки її проведення⁴. Обком партії включив також до порядку денного районних і міських партійних конференцій питання про підготовку до виборів⁵.

Перевиборча кампанія 1930—1931 рр. проходила в умовах розгорнутого соціалістичного наступу по всьому фронту при загостренні класової боротьби. Переможній ході соціалізму в СРСР чинили запеклий опір недобитки експлуататорських класів та їх підголоски. 3 січня по листопаді 1930 р. в Криму, наприклад, було зафіксовано 104 антирадянські виступи і 60 терористичних актів⁶.

Вся робота по підготовці і проведенню звітно-виборчої кампанії проводилася під керівництвом обласного комітету партії. IV пленум обкому, що відбувся 9—11 листопада 1930 р., заслухав доповідь «Про перевибори Рад» і прийняв у цьому питанні відповідну резолюцію. Вона стала розгорнутою програмою підготовки до перевиборів Рад для всієї партійної організації Криму. Резолюція вимагала перетворити звітну кампанію Рад на генеральну перевірку їх діяльності і накреслювала заходи щодо роз'яснення завдань наступної кампанії⁷.

Питання про наступну кампанію перевиборів Рад розглядалося на районних партійних конференціях, що відбулися в листопаді 1930 р. У прийнятих резолюціях вони зобов'язували місцеві партійні осередки тісно пов'язувати підготовку до перевиборів Рад з проведенням поточних господарсько-політичних кампаній. Так, резолюція «Про перевибори Рад», прийнята Бахчисарайською районною партконференцією, вимагала «організувати соціалістичне змагання між сільськими Радами за краще проведення виборів; особливу увагу звернути партійним осередкам на вироблення наказу тощо»⁸.

Для подання практичної допомоги у проведенні звітно-перевиборчої кампанії Рад на місцях обком партії мобілізував 45 відповідальних працівників⁹. Успішне проведення перевиборчої кампанії великою мірою залежало від діяльності виборчих комісій. Щоб краще організувати їх роботу, було скликано нараду голів районних і міських виборчих комісій. У прийнятій постанові відзначалася необхідність проведення пропаганди нового виборчого законодавства, посилення живого інструктажу на місцях, ширшого висвітлення питань перевиборів Рад місцевою пресою¹⁰.

³ Собрание законов СССР 1930 г., отд. 1, № 16, ст. 172.

⁴ Партархів Кримського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 954, арк. 2.

⁵ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 21, спр. 2474, арк. 271.

⁶ Очерки по истории Крыма, ч. III, Симферополь, 1964, стор. 96.

⁷ Партархів Кримського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 947, арк. 291—293.

⁸ Бахчисарайская партконференция, Бахчисарай, 1930, стор. 37.

⁹ Партархів Кримського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1018, арк. 135.

¹⁰ Бюллетень ЦИК и СНК КрымАССР, 1930, № 68, стор. 5.

Велике значення для зміцнення Рад і перебудови їх роботи мали рішення грудневого 1930 р. об'єднаного Пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б). З доповіддю про вибори до Рад на Пленумі виступив М. І. Калінін. Велику увагу він приділив питанню про зв'язок Рад з масами¹¹.

Рішеннями грудневого Пленуму ЦК ВКП(б) керувався обласний комітет партії у своїй роботі по проведенню звітно-виборчої кампанії. У грудні 1930 р. відбулося бюро обкому, на якому слухалася доповідь «Про хід звітно-перевиборчої кампанії Рад». По доповіді було прийнято резолюцію, в якій накреслювався план посилення діяльності місцевих партійних організацій по перевиборах Рад¹².

На місцях роботу по проведенню виборчої кампанії очолювали партійні осередки. Так, партійна організація Лібкнехтівської сільської Ради Ленінського району створила бригади для організації мітингів на виборчих дільницях, проводила обговорення кандидатур до нового складу сільських Рад на зборах груп незаможників і батраків, а також на загальних зборах колгоспників¹³.

Велика організаційно-масова робота, проведена під керівництвом обласної партійної організації, активізувала діяльність трудящих мас по удосконаленню роботи низового радянського апарату. Явка виборців на звітні збори низових Рад зросла з 61% у 1929 р. до 74,5% у 1930 р. Значно зросла активність жінок. Їх явка збільшилася з 49,8% до 66%. Найвищу явку на звітні збори дали селянська біднота і батрацтво. На збори-звіти Рад у 1930 р. з'явилося 70,5% незаможників (проти 63% у 1929 р.) і 81,5% батраків і сільськогосподарських робітників (замість 71,3% у 1929 р.). Колгоспники дали явку 76,2% замість 67,6% у 1929 р. У дебатах на звіти сільських Рад виступило в середньому 7,4% виборців¹⁴.

Питання перевиборчої кампанії Рад не сходили з порядку денного роботи обласної партійної організації. Так, 1 січня 1931 р. на засіданні бюро обкому було заслухано доповідь голови КримЦВК «Про хід звітно-перевиборчої кампанії Рад». Бюро розробило план заходів щодо удосконалення роботи низового радянського апарату. Планом передбачалося розглянути на найближчих засіданнях бюро питання про заходи, спрямовані на зміцнення кадрів радянського апарату, виконання директив партії та уряду по перебудові роботи місцевих Рад, про радянське будівництво в національних районах¹⁵.

Напружена робота обласної партійної організації забезпечила широкую участь трудящих мас у виборах нового складу радянського апарату. В цілому по Кримській АРСР було проведено 20 046 виборчих звітів, у яких взяли участь 202 492 виборці, з них жінок — 101 581. На вибори до сільських Рад з'явилися 166 185 чол., що становило 82,1%, у тому числі жінок — 78 597, або 77,4%. За соціальним складом найбільшу активність на виборах виявили незаможники — 85,8%, а також батраки та сільськогосподарські робітники — 84%. Найактивнішу участь у виборах взяли члени і кандидати у члени ВКП(б) — 91,3%, з також комсомольці — 89,7%, колгоспники — 83,8%, робітники радгоспів — 87,1% і члени профспілок — 87,8%¹⁶. Перевибори до Рад свідчили про

¹¹ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 4, М., 1970, стор. 510.

¹² Партархів Кримського обкому Компартії України, ф. 1 оп. 1, спр. 954, арк. 117.

¹³ Там же, спр. 1019, арк. 132.

¹⁴ Кримський обласний державний архів, ф. Р-663, оп. 3, спр. 494, арк. 8.

¹⁵ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 21, спр. 2475, арк. 10.

¹⁶ Кримський обласний державний архів, ф. Р-663, оп. 2, спр. 192, арк. 62.

величезне зростання політичної активності трудящих і їх тверду рішучість боротися за здійснення генеральної лінії партії. До 451 сільської Ради було обрано 4468 депутатів, з них жінок 1140, або 25,5%. Збільшився партійний прошарок серед членів сільських Рад. Якщо у 1929 р. він становив 13,2%, то в 1931 р.— 18,5%; кількість членів БЛКСМ у складі Рад зросла з 7,7% до 8,4% у 1931 р. Значно зміцніло ядро колгоспників. Якщо у 1929 р. вони становили 17,2% складу депутатів, то у 1931 р.— 55%.

Вперше під час виборів до складу сільських Рад КримАРСР було обрано 59,4% депутатів. Значно поліпшився і склад голів сільських Рад. 80,2% їх становили хлібороби. Членів партії серед голів сільських Рад налічувалося 50,1%, тоді як у 1929 р.— 32%; жінок — 45%¹⁷.

Завершальним етапом зміцнення низових Рад у ході виборів стали їх районні з'їзди, які проходили з 15 січня по 1 лютого. З'їзди свідчили про значне якісне оновлення складу низового радянського апарату і схвалили діяльність партії по зміцненню Рад передовими представниками трудящих мас.

Підсумки роботи низового радянського апарату Кримської АРСР підбив VII Всекримський з'їзд Рад, що відбувся в лютому 1931 р. За два роки, що пройшли після попереднього з'їзду, під керівництвом партійної організації трудящі Криму досягли великих успіхів. Питома вага валової продукції промисловості у загальній продукції народного господарства Криму зросла з 51% у 1928 р. до 75% у 1930 р. Капітальні вкладення у ценову промисловість за цей час становили 57 465 тис. крб. замість 55 794 тис., передбачених п'ятирічним планом. Було реконструйовано Керченський держметзавод, розширено Севастопольський морський і Сакський хімічний заводи, збудовано Феодосійську консервну фабрику та інші промислові підприємства¹⁸.

Під керівництвом партійної організації низові радянські органи зуміли залучити широкі маси трудящих до колективізації сільського господарства. Якщо у 1929 р. у колгоспах налічувалося 17,1% селянських господарств, то до 1 лютого 1931 р. до колгоспів було залучено вже 56,3% цих господарств. Посівна площа колгоспів зросла за 1930 р. на 193% і становила до початку роботи з'їзду 267 360 га¹⁹.

VII Всекримський з'їзд Рад звернувся до всіх трудящих Кримської АРСР із закликом згуртуватися навколо Рад і під керівництвом партії повести рішучу боротьбу за дальший наступ соціалізму по всьому фронту²⁰.

Важливу роль у справі дальшого зміцнення низових Рад відіграла проведена з ініціативи обласної партійної організації Всекримська нарада по радянському будівництву. На ній обговорювалося два питання: завдання Рад у реконструктивний період, а також форми та методи масової роботи Рад. Однією з основних форм діяльності Рад було визначено секційну роботу. Нарада зажадала посилення роботи з групами бідноти, а також прискорення підготовки кадрів для низового радянського апарату²¹. «Перебудувати Ради відповідно до завдань реконструктивного періоду,— відзначалося в постанові наради,— значить — стати на чолі керівництва, очолити ентузіазм робітничих і се-

¹⁷ Там же, арк. 14.

¹⁸ Бюллетень ЦІК СНК КримАРСР, 1931, № 10, стор. 1.

¹⁹ Отчет правительства КрымАССР VII Всекрымскому съезду Советов, Симферополь, 1931, стор. 5.

²⁰ Кримський обласний державний архів, ф. Р-663, оп. 3, спр. 438, арк. 93—95

²¹ Там же, спр. 427, арк. 54—55.

ляньських мас, спрямувати їх творчу енергію на проведення в життя генеральної лінії партії на практиці, рішуче повернути Ради обличчям до виробництва, обличчям до колгоспу»²².

Велику увагу зміцненню низових Рад приділяла комуністична фракція Кримського ЦВК. З її ініціативи за період з березня по червень 1931 р. Президія ЦВК Кримської АРСР розглядала питання про діяльність Рад на своїх засіданнях 9 разів²³.

Дальшому вдосконаленню низового радянського апарату сприяв огляд роботи Рад, проведений обласною партійною організацією у вересні 1931 р. Під час огляду розгорнулося соціалістичне змагання та ударництво. У Сейтлерському районі, зокрема, було укладено 84 соціалістичні договори між сільськими Радами і колгоспами за краще проведення огляду²⁴. Огляд роботи Рад показав, що вони вміло застосовують нові форми і методи роботи.

Обласна партійна організація приділяла велику увагу підготовці і закріпленню кадрів керівного складу Рад. У листі обкому партії «Про боротьбу з плінністю керівних кадрів» перед міськими і районними комітетами ВКП(б) було поставлено завдання поліпшити роботу з керівним складом низового радянського апарату²⁵. З цією метою у березні 1932 р. на бюро обкому слухався звіт про роботу обласної радпартшколи. Бюро затвердило резолюцію на доповідь радпартшколи, в якій підкреслювалася необхідність «докорінного поліпшення і посилення всієї системи робіт по підготовці і перепідготовці низових радянських кадрів»²⁶. У квітні 1932 р. обком партії провів нараду голів низових Рад, на якій розглядалося питання «Про стан кадрів сільських Рад». За її матеріалами секретаріат обкому прийняв постанову «Про стан радянських кадрів на селі, про їх підготовку, перепідготовку і закріплення», якою передбачалося відновлення відділу радянського будівництва при партшколі і перетворення двох шкіл колгоспної молоді у спеціальні школи підготовки низових радянських кадрів²⁷.

13 травня 1932 р. на засіданні бюро обкому було розглянуто питання «Про роботу Кримського комвузу». У постанові з цього приводу було накреслено заходи посилення ідейно-політичної роботи по підготовці і перепідготовці керівних кадрів низових Рад²⁸.

Під керівництвом обласної партійної організації низовим Радам вдалося перебудувати свою роботу відповідно до завдань досліджуваного періоду. Комплекс заходів, розроблених партійною організацією в 1929—1932 рр., сприяв організаційному зміцненню низового радянського апарату Кримської АРСР, а в кінцевому результаті — поліпшенню керівництва соціалістичною реконструкцією народного господарства.

²² Бюллетень ЦИК и СНК КрымАССР, 1931, № 27, стор. 11.

²³ Кримський обласний державний архів, ф. Р-663, оп. 3, спр. 93, арк. 93.

²⁴ Там же, спр. 234, арк. 5.

²⁵ Положення о работе по кадрам, Симферополь, 1932, стор. 54.

²⁶ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 21, спр. 2518, арк. 139.

²⁷ Бюллетень ЦИК и СНК КрымАССР, 1932, № 31, стор. 8.

²⁸ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 21, спр. 2476, арк. 103.

В. Є. ЗАДОРЖНИЙ (Ужгород)

**З ІСТОРІЇ ТОРГОВЕЛЬНИХ
ЗВ'ЯЗКІВ ГАЛИЧИНИ
ІЗ СХІДНОЮ УКРАЇНОЮ І РОСІЄЮ
У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.**

Торговельні зв'язки Галичини з Росією, і в тому числі із східноукраїнськими землями, в першій половині ХІХ ст. ще мало вивчені. А тим часом дослідження цього питання з позицій марксистсько-ленінської методології допомагає

розкрити проблеми генезису капіталізму на всій території України формування української нації, показати джерела виникнення і зміцнення нерозривної дружби між російським і українським народами і минулому.

Торговельні зв'язки Галичини з Росією і, зокрема, Східною Україною у першій половині ХІХ ст. являли собою безпосередню експортну та імпорتنу торгівлю, що здійснювалася через митниці, розташовані на австро-російському кордоні: Бродівську, Радзівілівську*, Волочиську (Підволочиську), Гусятинську та Ісаковецьку¹. Крім того, існували ще так звані пропускні пункти і застави.

Галичина, як аграрно-сировинний придаток Габсбурзької монархії, могла експортувати в Росію лише переважно споживчі сировинні товари. Головним предметом галицького вивозу були ремісничі вироби, дерево і вироби з нього, керамічна сировина, мінеральні води, сіль, овочі, фрукти та інші продукти землеробства².

Протягом першої половини ХІХ ст. на територію насамперед Східної України завозилися численні вироби галицьких ремісників, зокрема, львівських бондарів і столярів³, бродівських ковалів, ливарників, кушнірів, римарів⁴, різноманітні знаряддя праці тощо⁵. У 1850 р. через Гусятинську митницю, зокрема, було пропущено «предметів столярної роботи» на суму 2977 крб.⁶ Крім того, на російських і українських ярмарках великим попитом користувалися львівські меблі, вози, карети і сідла. Про це свідчить хоча б такий факт, що у 1843 р. через Бродівську митницю було вивезено карет львівського виробництва на суму 12 470 флоринів⁷.

З Галичини завозилися також знаряддя праці, каміння і плитка для будівництва шляхів і брукування вулиць, тротуарів, підлоги і т. п. Окремі каменоломні краю виробляли свою продукцію спеціально для вивозу в Східну Україну. Це, зокрема, каменоломня у Теребовлі⁸ і «фабрика нацину кам'яного» в Глинську⁹. В 1826—1827 рр. через Волочиську митницю було ввезено: брусків — 939 250 шт., точил — 3950 шт., плиток для мостіння підлоги — 607 шт. — всього предметів на суму майже 34 тис. крб.¹⁰ У наступні роки потреба в цих товарах у

* Радзівілів — нині м. Червоноармійськ.

¹ Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові (далі — ЦДІА УРСР у м. Львові), ф. 146, оп. 4, спр. 2157, арк. 9—12 зв.

² W. Sargus-Zaleski. Dzieje przemysłu w Galicje 1804—1929, Kraków, 1930, стор. 33.

³ „Dodatek do Cazyty Lwowskiej”, 1851, № 51.

⁴ S. Barącz. Wolne miasto handlowe Brody, Lwów, 1865, стор. 157.

⁵ К. Шмедес. Географические и статистические обозрения Галиции и Буковины, изд. 2. СПб, 1870, стор. 123.

⁶ Центральний державний історичний архів СРСР (далі — ЦДІА СРСР), ф. 19, оп. 3, спр. 984, арк. 768.

⁷ Tafeln zur statistik der österreichischen Monarchie, Wien, 1943, стор. 37.

⁸ Журнал Министерства народного просвещения, 1838, ч. 19, № 7, стор. 105.

⁹ „Dodatek do Gazety Lwowskiej”, 1811, № 30.

¹⁰ ЦДІА СРСР, ф. 19, оп. 3, спр. 965, арк. 306—309, 312, 315—317-а; спр. 966, арк. 353—355 (Підрахунки автора).

Східній Україні зростає ще більше. У звіті Радзівілівського митного округу за 1850 р. зазначалося, що через Волочиську митницю збільшився вивіз брусків, точил і кам'яних плиток для мостіння підлоги, тому що на них зріс попит у Києві ¹¹.

Одне з перших місць у галицькому експорті в Російську державу займало дерево і вироби з нього. Карпатський ліс і лісоматеріали відігравали значну роль у господарському житті, зокрема, малолісистих південноукраїнських районів, де у першій половині XIX ст. швидкими темпами розвивалися капіталістичні відносини ¹².

Маючи потребу в будівельних матеріалах, російський уряд не перешкоджав завезенню деревини і виробів з неї з Галичини. Спеціальною постановою департаменту зовнішньої торгівлі у 1825 р. було збільшено строки «перевезення громіздких товарів від Прута до Дністра» ¹³. Іншим розпорядженням російського уряду від 15 квітня 1840 р. дозволялося «як російським підданам, так й іноземцям вести по всьому Дністру цілком вільну торгівлю іноземним лісовим товаром оптом і в роздріб» ¹⁴.

Австрійський уряд, з свого боку, ідучи назустріч вимогам великих магнатів Галичини, дозволяв їм вивозити без мита необроблене дерево твердих і м'яких порід у Росію, а на пиляне і тесане встановив помірне мито ¹⁵. Внаслідок цього в першій половині XIX ст. вартість завезених з Галичини і Буковини на південь України лісоматеріалів становила 400 тис. крб. ¹⁶

Ще від давніх часів з Галичини на Східну Україну вивозилася сіль. У 1805—1806 рр. лише в Подільську губернію було завезено її понад 141 тис. пудів ¹⁷. Протягом 1807—1810 рр. на Поділлі та Київщині було реалізовано понад 213 тис. пудів галицької солі ¹⁸. В першій половині XIX ст. її завозили до Василькова, Сквири, Радомишля, Умані та інших містечок і багатьох сіл Наддніпрянської України ¹⁹.

Після Вітчизняної війни 1812 р. і до 1822 р. включно в Росію з Галичини щорічно ввозилося в середньому 70—80 тис. пудів солі ²⁰. Найбільша її кількість надходила до Волинської губернії, що безпосередньо межувала з Галичиною ²¹. Великим попитом серед населення України користувалася так звана «ступкова» сіль, що вироблялася на прикарпатських солеварнях майже протягом усього XIX ст. ²² За свої-

¹¹ Там же, спр. 955, арк. 98.

¹² І. О. Гуржій. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні, К., 1962, стор. 19—52, 130—138; Е. И. Дружинина. Южная Украина в 1800—1825 гг., М., 1970, стор. 263—264; Я. Е. Водарский. Население России за 400 лет (XVI—начало XX вв.), М., 1973, стор. 93—94.

¹³ Государственная внешняя торговля 1825 года в разных ее видах, СПб, 1826, стор. 3.

¹⁴ Государственная внешняя торговля 1840 года в разных ее видах, СПб, 1841, стор. 9.

¹⁵ Г. Неболсин. Статистическое обозрение внешней торговли России, ч. I и II, СПб, 1850, стор. 166; В. Фаас. Лесная торговля и торговые договоры с иностранными государствами, СПб, 1914, стор. 63.

¹⁶ В. Покровский. Сборник сведений по истории и статистике внешней торговли России, СПб, 1902, т. I, стор. 133.

¹⁷ ЦДІА СРСР, ф. 1281, оп. 11, спр. 105, арк. 90—90 зв. (Підрахунки автора).

¹⁸ Там же, арк. 121, 166 зв., 207 зв.—208.

¹⁹ Статистическое описание Киевской губернии, т. III, СПб, 1852, стор. 511.

²⁰ „Gazeta Lwowska”, 1848, № 29.

²¹ ЦДІА СРСР, ф. 1281, оп. 11, спр. 31, арк. 166, 213 зв.; спр. 32, арк. 24—24 зв., 65—65 зв., 100, 135, 173; спр. 33, арк. 42—42 зв., 67—67 зв., 120—137.

²² Я. Д. Ісаєвич. Солеварна промисловість Підкарпаття в епоху феодалізму.— «Нариси з історії техніки», вип. 7, К., 1961, стор. 100.

ми споживчими якостями вона переважала кримську і молдавську і мала ціну вищу від них у 3—4 рази²³.

Однак у другій чверті XIX ст. внаслідок колоніальної політики Габсбургів у Галичині вивіз прикарпатської солі порівняно з попередніми роками зменшився. У Прикарпатті закрилося багато соляних копалень²⁴. Крім того, австрійський уряд почав обмежувати торгівлю з Росією. У 1819 р. ним було видано спеціальний циркуляр, за яким значно обмежувався експорт солі, зокрема, на Україну. Якщо раніше торгівля прикарпатською сіллю проводилася через численні пропускові пункти, то відтепер, зазначалося у цьому документі, вона повинна здійснюватися лише через 5 головних митниць на австро-російському кордоні, а саме: Стоянів, Броди, Підволочиськ, Гусятин і Окопи. Власники закупленої в Галичині солі підлягали суворому контролю з боку австрійських чиновників²⁵. Вплинула також і митна політика російського уряду²⁶, який почав поступово обмежувати ввіз у країну галицької солі у зв'язку з інтенсивним розвитком чорноморських соляних промислів.

Однак, незважаючи на перешкоди з боку феодално-кріпосницьких урядів Австрії і Росії, експорт солі з Галичини у Східну Україну продовжувався і в другій чверті XIX ст. В одному з документів того часу говориться, що «через Ісаковецьку митницю, всупереч суворим заборонам, все одно перевозиться галицька сіль, хоч і у меншій кількості, ніж у попередні періоди»²⁷. За далеко не повними підрахунками, у 1827—1846 рр. середньорічний ввіз солі з Галичини до Росії через головні митниці становив: 1827—1831 рр.—1230 пудів, 1832—1836 рр.—383 пуди, 1837—1841 рр.—872 пуди, 1842—1846 рр.—237 пудів²⁸, а в 1849—1850 рр. він досяг понад 650 тис. пудів²⁹.

З давніх часів Карпати славилися своїми мінеральними водами. У 20—40-х рр. XIX ст. у Росію і, зокрема, на Східну Україну експортували мінеральну воду з прикарпатських джерел. В одному з документів 1811 р. наголошувалося на тому, що «вода мінеральна — дуже вигідна стаття торгового прибутку при вивозі її за кордон, особливо до Росії. Необхідно забезпечити розливні пункти для цього». Далі в тому ж документі повідомлялося, що в тому ж році «дорненська мінеральна вода відправляється пляшками до Молдавії і Новоросійської губернії, до Хотина та Ясс..., і навіть замовлено кілька тисяч пляшок до Одеси»³⁰.

У звітах митниць мінеральна вода зазначалася під загальною назвою «буркут»*. У 1826—1827 рр. через Волочиську, Гусятинську та Ісаковецьку митниці було завезено до Росії 18 ящиків, 900 глеків і 1023 пляшки «буркутної води» на суму 1137 крб. У наступні роки вивіз мінеральної води з Галичини значно зріс і досягав у 30-х роках у середньому щорічно 15 тис. глеків, а в 40-х роках — 20 тис. глеків. Протягом другої чверті XIX ст. на територію Російської держави було

²³ ЦДІА СРСР, ф. 1281, оп. 11, спр. 33, арк. 137.

²⁴ Wł. Szajnoch. Kopalnie i warzelnie soli w Galicji. — „Przewodnik naukowy i literacki”, Lwów, 1893, стор. 978.

²⁵ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 609, арк. 11, 12—12 зв.

²⁶ Г. Неболсин. Назв. праця, стор. 210; В. Покровский. Назв. праця, стор. 207.

²⁷ ЦДІА УРСР, ф. 444, оп. 1, спр. 465, арк. 1—2.

²⁸ Г. Неболсин. Назв. праця, стор. 210.

²⁹ Tafeln zur statistik der österreichischen Monarchie 1849—1851, стор. 6, 9—10.

³⁰ „Dodatek do Gazety Lwowskiej”, 1811, № 37.

* Ще й понині жителі Карпатських гір так називають джерела з мінеральною водою.

завезено мінеральної води на суму 92 542 крб.³¹ Для її перевезення застосовувалися великі вози (фури), які завантажувалися дерев'яними ящиками із скляними пляшками і глиняними глеками. «Буркутну воду» відправляли до Петербурга, Москви, Києва, Одеси, Кишинєва, де вона користувалася великим попитом серед населення.

Водночас з Росії і, зокрема, Східної України в Галичину ввозилося багато продуктів сільського господарства і тваринництва, рибальства і мисливства³². Кількість і асортимент їх був досить широким. За 1838—1850 рр. митні доходи від ввезених з Росії товарів лише через Бродівську митницю становили 228 285 флоринів³³.

Протягом першої половини XIX ст. Росія стала одним з головних постачальників хліба на світовий ринок³⁴. Споживачем його було і населення Галичини. Ввіз хліба відбувався в основному під час неурожайних років або стихійного лиха³⁵.

У період наполеонівських війн, коли становище в Галичині було особливо тяжким, російський уряд видав у 1806 р. указ про вивіз хліба та інших продуктів у австрійські володіння. За цим указом у 1808 р. лише у Київській губернії було заготовлено для відправки в Радзівілів, а звідти в Галичину 38 284 четверті борошна, 5088 четвертей крупи та 20 058 четвертей вівса³⁶.

Починаючи з другої чверті XIX ст., хліб із Східної України регулярно завозився в Галичину³⁷. Польський шляхетський історик В. Калинка визначив потребу краю в той час у хлібі, імпортованому з Російської держави, приблизно в 250 тис. корців щорічно³⁸.

В експорті з Росії, зокрема Східної України, в Галичину значне місце займали продукти тваринництва, насамперед, велика рогата худоба і коні. Так, у звіті київського губернатора міністерству внутрішніх справ за 1808 р. зазначалося, що в Полтавській і Чернігівській губерніях закуплено і відігнано через Радзівілів до Галичини 3000 волів на суму 106 919 крб.³⁹ У 1825—1835 рр. через цю митницю було перевезено 12 115 волів і коней на суму 597 938 крб.⁴⁰

Особливо пошвавилася торгівля худобою у 40-х роках. Найвищий процент серед неї становила велика рогата худоба — 72%. Далі йшли вівці і кози — 20%, коні — 5%, свині — 3%⁴¹. Це пояснюється насамперед тим, що велику рогату худобу було легше переганяти. Вона менш вибаглива в дорозі і давала значно більше прибутку, ніж дрібна худоба. Крім того, підвищений попит на галицьких ярмарках на корів, волів і коней був пов'язаний з тим, що останні використовувалися як головна тяглова сила в господарстві поміщиків і селян.

³¹ ЦДІА СРСР, ф. 19, оп. 3, спр. 965—966, арк. 313-а, 353, 357, 361; спр. 967—973; спр. 974—984 (Підрахунки автора).

³² „Gazeta Lwowska”, 1840. № 88, dodatek nadzwyczajny.

³³ T. Lutman. Studja nad dziejami handlu Brodów w latach 1773—1880, Lwów, 1937, стор. 196.

³⁴ І. О. Гуржій. Місце України в зовнішній торгівлі Росії кінця XVIII — першої половини XIX ст. — «УІЖ», 1960, № 5, стор. 54.

³⁵ ЦДІА СРСР, ф. 19, оп. 3, спр. 955, арк. 109; Г. Неболевин. Назв. праця, стор. 115; Государственный внешний торговля в разных ее видах за 1845 год, СПб., 1846, стор. 5.

³⁶ ЦДІА СРСР, ф. 1287, оп. 1, спр. 206, арк. 80.

³⁷ Там же, ф. 19, оп. 3, спр. 1037, арк. 267; спр. 1038, арк. 322; спр. 1039, арк. 348; спр. 1040, арк. 373; спр. 1041, арк. 251.

³⁸ W. Kalinka. Galicja i Kraków pod panowaniem austriackim. Dzieła, t. X, Kraków, 1898, стор. 272.

³⁹ ЦДІА СРСР, ф. 1281, оп. 11, спр. 56, арк. 7.

⁴⁰ Там же, ф. 16, оп. 3, спр. 1036—1046 (Підрахунки автора).

⁴¹ К. Шмедес. Назв. праця, стор. 97.

За свідченням очевидців, галицькі купці, заможні міщани і селяни орендували у таврійських, причорноморських, подільських і бессарабських степах за вигідну плату величезні площі землі, закупували табун коней, телят, овець і випасали їх там. Вирощену худобу вони великими гуртами переганяли до Галичини і збували її на торгових ярмарках у Львові, Бродах, Тернополі, Улашківцях, Ярославлі⁴², Коломиї, Мостиськах⁴³.

Багато худоби із Східної України галицькі торгівці переганяли транзитом в інші райони Австро-Угорщини, Німеччину, деякі європейські країни⁴⁴. В 30-х роках річний транзит худоби через Галичину становив у середньому 40 тис. голів, а в 1843 р.— понад 80 тис.⁴⁵ Найбільш високого рівня транзитна торгівля худобою через Галичину досягла у 40-х роках⁴⁶.

Галицькі купці вели жваву торгівлю вовною, шкірами, хутром та виробами з нього, прасольними товарами з Росії. Привезена сировина у багатьох випадках оброблялася в дубильних майстернях Бродів, Буська, Доброжан, Пошиковців, Засова⁴⁷. Для більшої зручності до Бродів, зокрема, неодноразово запрошувалися російські кушніри, які виробляли тут шкіри і шили «шуби на зразок московський...». Активну торгівлю шкірами і хутром вели у Галичині московські і калузькі купці⁴⁸. Хутро, що не збувалося на галицьких ярмарках, переправлялося до Лейпціга, Відня та інших західноєвропейських міст.

На галицьких ярмарках широко була представлена вовна з Росії і, зокрема, Східної України. У Львові, наприклад, у 30-х роках XIX ст. щорічно відбувалися спеціальні вовняні ярмарки. Сюди приїздили купці з різних країн, в тому числі з Російської держави. Так, у 1837 р. на ці ярмарки приїздили свій товар купці з Волині, Кам'янця-Подільського, Кишинева, які продали тут 474 центнери вовни⁴⁹. В свою чергу, львівські і бродівські купці часто виїздили для закупки вовни на ярмарки Росії і, зокрема, Східної України. У 1854 р. ними було закуплено лише на вовняній ярмарці в Харкові 31 623 пуди вовни⁵⁰, що була привезена спочатку до Бродів, а звідти у Львів.

Значне місце в торгівлі з Росією займала риба і рибопродукти, що доставлялися в Галичину з берегів Дніпра, Дону, Азовського і Чорного морів⁵¹. Асортимент був досить широким. Це свіжа, в'ялена, солоні і сушена риба, зокрема, солоні і мариновані оселедці, ікра, риб'ячий жир. Як свідчать документи російських митниць, найбільше риби було завезено у 20—30-х роках XIX ст. Так, у 1825—1830 рр. у Галичину поступило через Радзівівську, Волочиську і Гусятинську мит-

⁴² А. А. Скальковский. Взгляд на скотоводство Новороссийского края 1846—1848 гг.—Журнал Министерства внутренних дел, кн. 4, ч. 30, СПб, 1850, стор. 369.

⁴³ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 146, оп. 80, спр. 296, арк. 5—12 зв.; „Rozmaitości”, 1824, № 18; Rozprawy c. k. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego, (далі — Rozprawy...), t. IV, 1848, стор. 1.

⁴⁴ ЦДІА УРСР, ф. 560, оп. 11, спр. 258, арк. 3—3 зв.; ф. 1281, оп. 11, спр. 105, арк. 116; Rozprawy..., t. IV, 1848, стор. 1—42; Rocznik statystyki, Lwów, 1885, стор. 7.

⁴⁵ „Gazeta Lwowska”, 1844, 36; 1846, № 110.

⁴⁶ Rocznik statystyki..., стор. 8.

⁴⁷ К. Шмедес. Назв. праця, стор. 127.

⁴⁸ «Коммерческая газета», 1827, № 38.

⁴⁹ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 146, оп. 80, спр. 233, арк. 59—60, 140, 228—232, 156—160.

⁵⁰ И. Аксаков. Исследование о торговле на украинских ярмарках, СПб, 1858, ч. I, II, стор. 210.

⁵¹ Г. Неболсин. Назв. праця, стор. 256—257; A. Lipp. Verkehrs und Handels — Verhältnisse Galiziens, Praga, 1870, стор. 215.

ниці свіжої, солоної і сушеної риби — 14 147 пудів (204 120 штук), оселедців маринованих і солоних — 112 бочок (9561 пуд, 3424 шт.), ікри — 522 пуди, всього рибопродуктів на суму 181 702 крб.⁵²

Крім вищеназваних товарів, у першій половині XIX ст. в Галичину з Росії і, зокрема Східної України, ввозилися мед, патока, віск, свічки воскові і сольні (з лою) тощо. Найбільше цих товарів було завезено у 1825—1830 рр. У той період через Радзівілівську, Волочиську, Гусятинську та Ісаковецьку митниці в Галичину було переправлено: меду-сирцю і вареного «питного» — 55 895 пудів (986 бочок, 113 відер) на суму 361 049 крб., воску жовтого — 236 448 пудів на суму 1 201 445 крб., свічок — 533 пуди (9633 шт.) на суму 37 931 крб.⁵³ Частина привезених товарів знаходила застосування на місці, решта — відправлялася в інші райони Австро-Угорщини. У Львові працювала велика медоварня, яка, крім галицького, переробляла мед, завезений із Східної України і Молдавії. Імпортні свічки успішно конкурували з львівськими, оскільки були кращої якості і дешевші⁵⁴.

Таким чином, розглянуті вище найважливіші предмети вивозу і ввозу свідчать про те, що в першій половині XIX ст. між Галичиною і Росією, зокрема із Східною Україною, існували і розвивалися безпосередні торговельні зв'язки. Галицькі купці вивозили на схід ремісничі вироби, лісоматеріали, керамічну сировину, мінеральні води, сіль тощо. З численних російських і українських ярмарків та торгів вони завозили в Галичину багато хліба і хлібопродуктів, худоби, продуктів тваринництва, рибальства і мисливства та ін.

Розвиток торгівлі між насильно розчленованими українськими землями значною мірою прискорював ломку старого, феодально-кріпосницького ладу, сприяв формуванню українського національного ринку, який був складовою частиною всеросійського ринку. Тісні торговельні стосунки зміцнювали взаємовідносини між братніми російським і українським народами, сприяли не лише економічному, а й культурному розвитку західноукраїнських земель, соціальному і національному пробудженню народних мас, які боролися за возз'єднання з українськими землями, що перебували у складі Росії.

⁵² ЦДІА СРСР, ф. 19, оп. 3, спр. 1036—1041, арк. 249, 260, 264, 265, 271, 274, 286, 287, 321, 341, 347, 355, 371, 375, 380, 394 (Підрахунки автора).

⁵³ Там же. арк. 243, 258, 259, 261, 263, 264, 271—273, 276, 284, 314, 327, 341, 343, 347, 355, 367, 373, 374, 380, 386, 393, 394 (Підрахунки автора).

⁵⁴ „Gazeta Lwowska”, 1818, № 74.

На допомогу викладачу історії

КОНТРОЛЬНА РОБОТА СТУДЕНТІВ ВУЗІВ — ВАЖЛИВА ФОРМА ЗАОЧНОГО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ КПРС

У загальній системі вищої і середньої спеціальної освіти важлива роль належить заочній і вечірній формам навчання. За роки Радянської влади в нашій країні склалася дійова система заочної вищої освіти. Успішно функціонують самостійні вищі учбові заклади вказаного профілю (Всесоюзний заочний політехнічний інститут, Всесоюзний заочний сільськогосподарський інститут, Всесоюзний заочний юридичний інститут та ін.), а також заочні відділення при денних інститутах. Одним з таких закладів є Київський заочний факультет Ленінградського інституту водного транспорту. За час свого існування (з 1950 р.) він нагромадив певний досвід підготовки і комуністичного виховання висококваліфікованих та ідейно переконаних спеціалістів з вищою освітою.

Чільне місце в навчальній і виховній роботі в вузах належить суспільним дисциплінам, які покликані озброїти спеціаліста науковим матеріалістичним світоглядом і широким політичним кругозором. Вивчення ж суспільних наук у вузах, як відомо, починається з історії КПРС, що має неоціненне значення для комуністичного виховання молоді.

В умовах заочної освіти навчальний процес з історії КПРС будується з урахуванням ряду особливостей. Головна з них полягає в тому, що викладачі в даному разі мають значно менший бюджет часу для безпосереднього спілкування з студентами. Доводиться враховувати й те, що останні у свою чергу також більше обмежені в часі порівняно з студентами, які навчаються на денному відділенні.

Така специфіка вивчення історії КПРС у заочній формі зумовлює нагальну необхідність вдосконалення методичної майстерності викладачів. Питання вдосконалення методики викладання історії КПРС, у тому числі в умовах заочного навчання, розглядаються в ряді публікацій¹. Однак у них не дістала належного висвітлення така важлива ланка у заочному вивченні історії КПРС, як методика організації та рецензування контрольних робіт. У даній статті на основі вивчення наявної літератури, а також досвіду кафедри Київського заочного факультету

¹ В. А. Безродный, Б. С. Кузьмак. О методике работы слушателей заочников по изучению общественных наук, Л., 1967; Г. В. Рождественский. Как готовить контрольную работу по истории КПСС, М., 1967; В. Т. Нижников. Как изучать историю КПСС, М., 1970; Актуальные вопросы преподавания истории КПСС, Минск, 1972; Вопросы методики преподавания истории КПСС, Днепропетровск, 1973; Вопросы методики преподавания истории КПСС студентам высших учебных заведений, М., 1973; Методика преподавания истории КПСС в высшей школе, К., 1974; Организация самостоятельной работы студента-заочника по изучению истории КПРС. Методична розробка, К., 1975; Планы семинарских занятий и методические рекомендации по изучению курса истории КПСС для студентов заочной формы обучения, К., 1977.

Ленінградського інституту водного транспорту зроблено спробу якоюсь мірою заповнити цю прогалину.

Як відомо, провідним методом заочного навчання є самостійна робота студентів. Один з основних її видів — виконання письмових контрольних робіт. Вони становлять обов'язкову складову частину навчального процесу. Виконання контрольних робіт сприяє поглибленому вивченню марксистсько-ленінської теорії, набуттю навиків самостійного навчання, узагальнення і викладу в писемній формі зібраного з певної теми матеріалу. Контрольна робота показує, чи вміє студент-заочник розкрити і сформулювати основні положення обраної теми, чи навчився він пов'язувати теоретичні проблеми марксизму-ленінізму з практикою комуністичного будівництва.

Останнім часом кафедрам історії КПРС у заочній системі освіти надане право за бажанням студентів замінювати їм письмові контрольні роботи усними заліками з курсу історії партії. Але при цьому вони зобов'язані подати викладачеві докладний конспект усієї літератури, рекомендованої до теми.

Деякі автори навіть надають перевагу усному залікові, вважають його дійовішою формою перевірки знань, ніж письмова контрольна робота². Не відкидаючи позитивних сторін усного заліку як засобу виявлення ступеня засвоєння навчального матеріалу, слід, проте, сказати, що замінювати контрольну роботу заліком доцільно лише в окремих випадках, пов'язаних з умовами життя і праці студентів.

Корисність і цінність контрольних робіт полягає насамперед у тому, що під час їх підготовки студент-першокурсник з самого початку свого навчання у вузі привчається орієнтуватись у величезній масі наукової інформації, набуває навиків самостійної роботи з літературою. Разом з тим виявляється і його вміння логічно викладати матеріал, використовувати праці класиків марксизму-ленінізму, відбирати факти, робити висновки й узагальнення. Контрольна робота — це своєрідний звіт, який дає можливість викладачеві дістати уявлення про те, як глибоко засвоїв студент теоретичні положення теми, як розуміє він політику партії, характер і своєрідність її діяльності на певному історичному етапі.

Підготовка студентів до написання контрольних робіт починається під час бесіди з ними на першій же настановчій лекції. Тоді ж студенти знайомляться з основними вимогами, що висувуються до контрольних робіт, отримують поради про порядок їх написання, оформлення й подання. Ознайомивши студентів з примірною тематикою контрольних робіт з історії КПРС, викладач визначає варіанти для кожного з них.

Розподіл тем контрольних робіт не можна вважати формальним актом. В ході його враховується спеціальність і місце роботи студента, час закінчення ним середнього навчального закладу. При визначенні теми кожної наступної контрольної роботи береться до уваги характер попередньої. Так, якщо перша мала теоретичне спрямування, то другу бажано дати на якусь конкретну тему періоду, що вивчається. Для тих студентів, які не змогли бути присутніми на першій лекції викладача, в навчальному кабінеті суспільних наук факультету на стенді визішуються методичні поради, як готувати контрольну роботу з історії КПРС. Крім того, студенти мають можливість ознайомитися із зразками написання й оформлення робіт.

² Вопросы методики преподавания истории КПСС студентам высших учебных заведений, стор. 283.

У своїй бесіді про порядок написання контрольних робіт викладач повинен викласти основні етапи їх підготовки, починаючи з добору рекомендованої до кожної контрольної роботи основної літератури і складання плану.

Наступний етап роботи — вивчення всієї літератури, добір фактичного матеріалу для ілюстрації тих чи інших теоретичних положень і для розкриття зв'язку основних питань теми з сучасністю.

Викладач звертає особливу увагу студентів на написання тексту контрольної роботи. Рекомендується спочатку підготувати чернетку, в якій має бути викладений зміст теми. Потім перечитати текст, переконатися в тому, наскільки чітко й повно викладено матеріал, чи не випущені головні питання теми. Після цього текст переписується начисто.

Важливо чітко викласти студентам вимоги до оформлення роботи. На обкладинці її треба повністю вказати прізвище, ім'я та по-батькові студента, назву інституту, факультету, курс і навчальну групу. На першій сторінці зазначити номер контрольної роботи, її тему, план, а в кінці подати список використаної літератури, проставити підпис і дату завершення роботи. Звертається увага на зовнішній вигляд контрольної роботи. Вона має бути написана чорнилом, чітко, розбірливо, грамотно, без помарок. Сторінки її слід пронумерувати, на них залишити поля для зауважень рецензента. Обсяг роботи — 20—24 стор. шкільного зошита.

Рецензування контрольних робіт є важливою формою зв'язку викладача з студентом-заочником, засобом контролю за виконанням ним індивідуального навчального плану та якістю засвоєння матеріалу, за своєчасною підготовкою до екзаменів.

Починаючи рецензування контрольної роботи, викладач насамперед перевіряє відповідність її теми визначеному для студента варіантові. Після цього звертається увага на зовнішнє оформлення контрольної роботи. Потім рецензент перевіряє оформлення й першої сторінки, встановлює, чи вказано на ній тему контрольної роботи, її номер, чи є план. Якщо роботу написано за планом, який склав студент, переглядається його правильність. Перевіряється також правильність складання довідкового апарату, цитування, посилання на джерела і літературу тощо. Поширеним упущенням у роботах є відсутність посилань на джерела при цитуванні матеріалу. Це вважається серйозним недоліком контрольної роботи, і студентові пропонується до екзамену усунути його.

Перевіряється й наявність у кінці контрольної роботи списку використаної літератури, дати її виконання і підпису студента. Особливо багато помилок допускається при складанні списку. Йдеться, зокрема, про те, що інколи порушується прийнята послідовність подання літератури, не повністю наводяться вихідні дані, не всі джерела, що згадуються в тексті, вносяться до списку та ін. Рецензент вказує на ці недоліки і пропонує студентові усунути їх також до екзамену. Якщо ж списку використаної літератури взагалі немає, робота може бути й не зарахована.

Закінчивши таким чином попереднє ознайомлення з контрольною роботою, рецензент приступає до перевірки її змісту. При цьому зосереджується увага на виявленні ідейно-теоретичного спрямування роботи, наукової обґрунтованості викладу теми, ступеня використання творів класиків марксизму-ленізму, правильності аналізу й висновків. Важливо встановити, наскільки виклад пов'язаний з практикою комуністичного будівництва, чи залучається місцевий матеріал. Необхід-

но звернути увагу на методику і техніку, а також чіткість і послідовність викладу загалом матеріалу.

Оцінювати контрольні роботи важливо, зокрема, за так званими еталонними відомостями. Наприклад, викладач робить структурний аналіз теми контрольної роботи, виділяє елементи, які мають дістати відображення в ній, по них звіряє повноту висвітлення теми в цілому, визначає рівень її виконання. Такий підхід дає можливість виявити типові прогалини у засвоєнні теми студентом й урахувати це в наступній роботі викладача.

Як свідчить досвід, найпоширенішими недоліками, що виявляються в контрольних роботах у процесі рецензування, є неповне висвітлення змісту теми, неправильний виклад окремих питань, використання застарілих літературних джерел, відсутність зв'язку з сучасністю, з місцевим матеріалом. Великим недоліком усе ще лишається й недостатня самостійність виконання контрольних робіт. Найчастіше вона полягає в тому, що студент переписує відповідний до теми матеріал з підручника, не аналізуючи особисто рекомендованих першоджерел, що, на наш погляд, є головною метою роботи.

Трапляється й таке, що робота написана дещо кострубато, з стильовими огріхами, в ній, як-то кажуть, не все гладко. Але відчувається самостійна думка студента, його прагнення творчо підійти до висвітлення теми. Рецензент повинен заохочувати подібні тенденції.

На наявні в контрольних роботах недоліки треба звертати увагу студентів, роблячи помітки на полях. Однак слід, на наш погляд, уникати таких зауважень, як: «Неправильно!», «Неповно!», «Що це значить?», «Це не так!» і т. д., не можна обмежуватися і знаком запитання чи оклику, «пташкою» або підкреслюванням того чи іншого місця в роботі. Кожне зауваження має бути конкретним, предметним, спрямованим на виправлення помилки, а не лише на її констатацію, супроводжуватися якою-небудь рекомендацією по суті. Треба формулювати його ясно, дохідливо.

Ознайомившись із змістом контрольної роботи, викладач починає писати рецензію. Її пишуть тут же, в зошиті, або на спеціальному бланку інституту (в деяких вузах), що підкреслює офіційний характер оцінки. Писати рецензію бажано розбірливим, чітким почерком, літературно грамотно. Рекомендується уникати скорочень, недбалих формулювань. Слід особливо підкреслити те, що за своєю суттю вона завжди повинна бути складена у доброзичливому тоні, сповнена поваги до студента-заочника, прагнення подати йому допомогу, навчити самостійній роботі при засвоєнні такого важливого і складного предмета, яким є історія КППС. Зауваження, зроблені в різкій, нетактовній формі, можуть образити людину, викликати почуття розчарування, небажання вдосконалювати свою роботу, творчо усувати недоліки в ній.

Рецензія повинна мати розгорнутий характер і, на нашу думку, складатися з трьох основних частин. В першій — у стислій формі відзначаються позитивні риси роботи, вказується на її якість порівняно з попередньою. При цьому слід виходити з того, що заохочення навіть слабого студента має психологічне значення. Навіть у незадовільно, в цілому, підготовленій контрольній роботі необхідно виділити її окремі позитивні сторони і сказати про них у рецензії. Це стимулює подальшу роботу студента, спонукає його до більш старанного виконання наступного завдання. Якщо роботу виконано добре, то й тоді рецензент не повинен обмежитися лаконічним «зараховано». Слід у своєму висновку зосередити увагу студента на дальшому поглиблен-

ні його знань і на можливості їх застосування у громадській роботі (виступ з лекцією, доповіддю, проведення бесіди і т. д.).

Друга частина рецензії присвячується докладному аналізу помилок, виявлених у контрольній роботі. Це — найважливіша частина рецензії, в ній, по суті, викладач консультує заочника з питань курсу, які слабо або недостатньо ним засвоєні. Тут даються конкретні вказівки відносно додаткової літератури, яку необхідно використати, щоб ліквідувати прогалини у висвітленні теми і краще підготуватися до екзаменів.

Залежно від характеру помилок і недоліків у роботі рецензент вирішує питання про необхідність повернення студенту контрольної для повної чи часткової переробки її. При цьому треба чітко викласти рекомендації, які студент має врахувати при доопрацюванні або виконанні нової контрольної, а також при підготовці до екзамену. Інколи необхідно запросити студента на усну консультацію з питань дальшої роботи над темою.

У третій частині рецензії викладач робить висновки і дає оцінку контрольної роботи в цілому, з урахуванням усіх її позитивних рис і недоліків.

Важливо звернути увагу студентів на необхідність уважного ознайомлення із змістом рецензії, особливо з наявними в ній зауваженнями і рекомендаціями, навіть при позитивній оцінці роботи.

В разі «незарахування» контрольної роботи студент повинен, залежно від зауважень рецензента, переробити її цілком або доопрацювати окремі питання. Щоб мати чітке уявлення про те, що зробив студент для реалізації рекомендацій рецензента, в кінці рецензії пропонується з новим варіантом контрольної подати і попередній. В окремих випадках за пропозицією викладача студент може написати роботу й на іншу тему.

Важливе значення має питання про строки рецензування контрольних робіт. Необхідно докласти максимум зусиль до того, щоб у строк, встановлений Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти СРСР — протягом 7 днів, контрольну було прорецензовано й повернуто викладачем на кафедру. Затримка оцінки контрольної студента-заочника дуже негативно відбивається на виконанні ним навчального графіка.

Слід відзначити, що процес організації і рецензування контрольних робіт студентів-заочників є складною і відповідальною органічною частиною навчальної і виховної діяльності викладача. Оцінюючи їх, він повинен добиватися того, щоб вивчення марксистсько-ленінської теорії «...сприяло розвитку творчого мислення молодих спеціалістів, допомагало їм глибше розуміти закони і перспективи суспільного розвитку, прищеплювало вміння пов'язувати теоретичні питання з діяльністю партії і народу»³.

О. М. КИСІЛЕВСЬКИЙ (Київ)

³ Справочник партийного работника, вып. 15. М., 1975, стор. 359.

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

БІЛЬШОВИЦЬКЕ ПІДПІЛЛЯ НА УКРАЇНІ В 1918 р. *

ОДЕСЬКА ОБЛАСНА ПАРТІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ

Назва партійного органу.
Коротка довідка про його діяльність

Джерела

ХЕРСОНСЬКА ГУБЕРНІЯ

Одеський обласний комітет КП(б)У.

Тимчасове бюро області було сформовано Оргбюро ще в червні 1918 р., в період підготовки до I з'їзду КП(б)У. Обласна партійна організація була створена в липні згідно рішення з'їзду. До її складу входили більшовицькі організації Херсонської, Таврійської губерній та Бесарабії. В обкомі КП(б)У працювали: Я. Б. Гамарник (голова), І. М. Крейсберг, П. І. Онн-шенко, А. В. Трофимов, О. Янковська, В. Бухарцева та ін. Під керівництвом обкому створювались нові партосередки, організовувались ревкоми, формувались партизанські загони. 20 вересня 1918 р. відбулася обласна партконференція. На час II з'їзду КП(б)У (делегати Я. Б. Гамарник та І. М. Крейсберг) парторганізації області налічували більше 1500 членів. У жовтні 1918 р. обком і облревком зазнали провалу. Новий склад обкому партії, до якого входили С. І. Соколовська, І. Є. Клименко, Л. П. Каргвелішвілі та інші, очолював І. Ф. Смирнов (Ласточкін). Друкований орган Одеського обкому КП(б)У — газета «Коммунист». Широко видавалися листівки і відозви. Велася агітаційна робота серед населення і військ окупантів.

Протоколи першого съезда КП(б)У, стор. 3; Второй съезд КП(б)У, стор. 28—30; ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 112, арк. 379; спр. 114, арк. 281, спр. 118, арк. 66, 84; Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 355, арк. 7; Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 197—202; «Коммунист», 1918, № 6, стор. 134.

* Одеський міськком КП(б)У (1917)

Міська парторганізація розпочала роботу в підпіллі весною 1918 р. У квітні на партійних зборах (до 80 комуністів) було обрано тимчасовий міськком на чолі з А. В. Трофимовим («Дід»). Видавалася більшовицька газета «Голос пролетаря». Представники Одеської більшовицької організації брали участь у Всеукраїнській партійній нараді 26 травня в Києві та в роботі I з'їзду КП(б)У (делегати Федорко, Корочанський, Резнікін, Ровнер). У липні-жовтні 1918 р. було проведено три загально-міські партконференції. Працювало чотири райкоми партії. Велась робота з профспілками. Восени в 15 з них працювали більшовицькі осередки. За доповіддю делегата II з'їзду КП(б)У Я. Б.

Протоколи першого съезда КП(б)У, стор. 3; Второй съезд КП(б)У, стор. 30; ПА IIII при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 2, спр. 3, арк. 4; оп. 13; спр. 4, арк. 28; спр. 6, арк. 19; спр. 8, арк. 6; Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 192—202.

* Початок див.: «УІЖ», 1978, №№ 7, 8, 9, 10.

Назва партійного органу. Коротка довідка про його діяльність	Джерела
Гамарника 22 парторганізації міста налічували близько 800 комуністів. У середині жовтня сталися провали. В листопаді з прибуттям нової групи підпільників робота міської партійної організації активізувалась.	
* Пересипсько-Слобідський райком КП(б)У Районна більшовицька організація створена у червні 1918 р. на базі партійних осередків заводу «РОПИТ» та інших підприємств. До райкому входили А. Алагаров, В. Петрович, В. Конечко, Н. Поздняков, Романюк. У червні та вересні відбулися районні партконференції. Райком керував страйковим рухом, зокрема на заводі «Анатра».	Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 915, арк. 1, 4; спр. 922, арк. 2; Октябрь на Одещине. Сборник статей и воспоминаний, Одесса, 1927, стор. 407—411.
Партосередки: * Заводу «РОПИТ», * Електростанції, * Млина Підпільні партосередки цих підприємств були створені навесні 1918 р. і стали основою районної партійної організації.	Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 915, арк. 1.
Партосередки сіл: Нерубайське, Куяльник, Усатово Створені райкомом партії влітку 1918 р. з робітників-каменотесів. В партосередках налічувалось близько 25 комуністів.	Там же, арк. 1; спр. 922, арк. 2.
* Залізничний райком КП(б)У (1917) Створений у червні 1918 р. Провів значну роботу по організації страйку залізничників. Керівні працівники району: В. Т. Бессонов, В. Школа, М. Іванченко та ін. Влітку в районній парторганізації працювало 50 комуністів.	Там же, спр. 924, арк. 4—6; Борьба и строительство на Юго-Западной железной дороге за 10 лет. 1917—1927, К., 1927, стор. 232; Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 194—197.
Партосередки: * Станції та депо Одеса, ст. Одеса-Товарна, ст. Одеса-Мала Активізували роботу в період страйку залізничників влітку 1918 р.	Там же.
Морський райком КП(б)У Створений у липні 1918 р. Керував роботою парторганізації порту та суден. До складу райкому партії входили: Б. Гумперт, О. Александров, А. Рудковський. У серпні районна парторганізація налічувала 30 членів, а в листопаді — близько 70.	Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 1057, арк. 3—9; Октябрь на Одещине, стор. 426.
Міський райком КП(б)У (1917) Керував роботою більшовицьких осередків у профспілках міста. В райкомі працювали Танин, Вишкурров, Соболев, Величко та ін. В наслідок проведеної роботи восени 1918 р. правління багатьох профспілок стали більшовицькими.	Второй съезд КП(б)У, стор. 30; Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 194—195.
Партосередки профспілок: * Швейників, * шкіряників, * деревообробників, * комунальників, * харчовиків, * друкарів	Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 194—195.

Назва партійного органу. Коротка довідка про його діяльність	Джерела
Окремі члени партії, що працювали на невеликих підприємствах та в установах міста об'єднувались в осередки при профспілках.	
Активна діяльність більшовиків у профспілках сприяла звільненню робітників з-під впливу меншовиків та есерів. Очолювали партосередки при профспілках комуністи Жуковський, Рудовець, Перепечка, Матяш та ін.	
* Молдаванський райком КП(б)У (1917) Створений в червні. Активні партпрацівники — Федоров, Дзенціола, Пітерський та ін.	Т а м же, стор. 194—197.
* Партійна організація м. Херсона (1917) На початку окупації більшовицька організація, яка очолила збройне повстання трудящих міста проти окупантів і гайдамаків (березень-квітень), зазнала жорстоких репресій. У квітні вона відновила діяльність, були встановлені зв'язки з більшовниками Одеси, Києва та з Оргбюро. Була представлена на I з'їзді КП(б)У (делегат Дубосаров). Влітку та восени 1918 р. Херсон став одним з центрів партійної та військово-революційної роботи на півдні України. Діяв окружний ревком, підпільна типографія, створювались партизанські загони.	ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 77, арк. 64, 73; спр. 115, арк. 31, 33; спр. 118, арк. 87; Херсонський обласний державний архів, ф. Р-2, оп. 6, спр. 67, арк. 1; Победа Советской власти на Херсонщине (1917—1920). Сборник документов и материалов, Херсон, 1957, стор. 128—132.
Партійна організація м. Берислав Створена після I з'їзду КП(б)У. Більшовики поширювали листівки. Діяв ревком. Восени організація налічувала 18—20 членів партії та співчуваючих. Партійні активісти: А. І. Манойленко, І. Д. Радченко, В. С. Чайка та ін.	Сорок років Радянської влади на Херсонщині (1917—1957), Херсон, 1957, стор. 35; Історія міст і сіл УРСР. Херсонська область, К., 1972, стор. 147.
Партосередок заводу Іванушкіна, м. Берислав Партосередок заводу очолював А. І. Манойленко.	Херсонський обласний державний архів, ф. 1924, оп. 1, спр. 15, арк. 2.
Партосередок с. Дудчани Створений Херсонським партійним комітетом після I з'їзду КП(б)У. Очолював осередок І. Шульга.	Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 35.
Партосередок с. Кам'янка Створений Херсонським партійним комітетом влітку 1918 р.	Т а м же.
Партосередок с. Качкарівка Створений після I з'їзду КП(б)У. Очолював осередок Я. Гуляйбіда.	Т а м же.
Партосередок м. Каховка Очолював партосередок М. Кахновер. Головою ревкому був комуніст І. Ф. Туренко.	Історія міст і сіл УРСР. Херсонська область, стор. 467.
Партосередок м. Британка Створений Херсонськими більшовниками.	Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 35.
Партосередок с. Велика Лепетиха Створений Херсонським партійним комітетом. Ревком очолював К. Д. Слабко.	Історія міст і сіл УРСР. Херсонська область, стор. 239.
* Партійна організація м. Миколаєва Комуністи очолили збройне повстання миколаївських робітників проти німецько-гайдамацьких військ у березні 1918 р. Організація зазнала значних втрат. У травні з допомогою представника Оргбюро організація відновила діяльність. У червні був обраний міським партії: А. Г. Гордон, П. Л. Ровнер, Л. Л. Тарський,	Протоколи первого съезда КП(б)У, стор. 3, 103; Второй съезд КП(б)У, стор. 34; Партархів Миколаївського обкому Компартії України, ф. 1817, оп. 1, спр. 508, арк. 1; ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1; спр. 118, арк. 66, 84, 89; Николаевщина в годы

Назва партійного органу. Коротка довідка про його діяльність	Джерела
І. А. Чигрин та ін. Делегати організації брали участь в роботі I з'їзду КП(б)У (П. Л. Ровнер, Л. Л. Тарський). В місті діяли чотири райкоми, ревком, підпільна типографія. У жовтні 1918 р. більшовицька організація налічувала 200 членів. Видавалися і поширювалися листівки, значну роботу комуністи проводили в селах. Арешти наприкінці жовтня ослабили організацію.	иностранный военной интервенции и гражданской войны (1918—1920). Документы и материалы, Херсон, 1962, стор. 61—81.
* Кузнецкий райком КП(б)У Створений напередодні I з'їзду КП(б)У. Керував діяльністю парторганізації підприємств та порту. В райкомі працювали: Г. К. Акімов, В. П. Акімова, В. З. Зоркін, В. Шелестов та ін.	Партархів Миколаївського обкому Компартії України, ф. 1817, оп. 1, спр. 512, арк. 1; спр. 343, арк. 2, 2-а.
* Слобідський райком КП(б)У Створений напередодні I з'їзду КП(б)У. Активні партпрацівники району: І. А. Чигрин, Т. В. та І. В. Габестро, М. І. Щеглов та ін.	Т а м ж е.
Дачний райком КП(б)У Створений після I з'їзду КП(б)У. Активні партпрацівники: Д. С. Давидов, А. М. Возняк, Ю. Юровський та ін.	Боротьба за владу Рад на Миколаївщині. Збірник спогадів. Миколаїв, 1959, стор. 59
* Миський райком КП(б)У До складу райкому входили: А. Г. Гордон, Білявський та ін.	Т а м ж е.
*Партійна організація м. Вознесеньск (1917) З весни в підпіллі діяла група більшовиків: О. І. Чаленко, М. К. Іршенко, Г. М. Гордієнко, М. Л. Тхоровський та ін. Члени організації розповсюджували нелегальну літературу, керували страйком залізничників. Восени був створений ревком.	ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 118, арк. 91; Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 93—97.
Партосередок ст. Вознесеньск Заснований у липні 1918 р. Члени осередку: П. Савескул, Г. Гордієнко, С. Немченко та ін.	Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, стор. 93—97.
* Партосередок с. Натягайлівка Створений до I з'їзду КП(б)У з ініціативи комуністів М. Л. Тхоровського та М. І. Кердівара. В осередку працювали: Г. С. Іванов, П. П. Орленко, І. М. Чернега.	Т а м ж е.
Партосередок с. Калинівка Один з найактивніших партійних сільських осередків. Очолював його робітник В. С. Бондар.	Партархів Миколаївського обкому Компартії України, ф. 1817, оп. 1, спр. 590, арк. 10—11.
Партосередок с. Парутіно Створений у липні—серпні 1918 р. До осередку входили: Г. І. Кобець, П. Ф. Москалик, Л. М. Авдієнко, Г. Ф. Перепадня та ін.	Історія міст і сіл УРСР. Миколаївська область, К., 1971, стор. 644.
Партійна організація м. Єлисаветград (1917) Відновила діяльність у серпні 1918 р. і налічувала 15 членів. Восени були створені партосередки на підприємствах. Представник організації брав участь в роботі обласної наради ревкомів. У жовтні в організації стався провал.	ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 4, спр. 82, арк. 62; ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 118, арк. 91.
Партосередок с. Колосівка У жовтні 1918 р. налічував 9 членів. Незабаром був вистежений гетьманською вартою.	ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, стр. 118, арк. 91.
Партосередок с. Станіслав	Т а м ж е.

Назва партійного органу. Коротка довідка про його діяльність	Джерела
У жовтні 1918 р. налічував 5 членів. Наприкінці місяця зазнав провалу.	
Олександрійська повітова організація КП(б)У	ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 4;
Створена Одеським обкомом КП(б)У на початку вересня 1918 р. В організації налічувалося близько 150 комуністів. Була представлена на II з'їзді КП(б)У. Підпільники розповсюдили тисячу листівок та відозв, створили ревком.	оп. 4, спр. 157, арк. 5.
Ананьєвська повітова організація КП(б)У	З історії Одеської обласної
Повітова партконференція відбулася у серпні 1918 р. Партком очолив М. Данилов. Члени комітету: І. Стрижак, В. Дубецький та ін. В селах повіту створювалися партосередки та партизанські загони.	партійної організації, Одеса, 1962, стор. 185.
* Партійна організація м. Ананьєв (1917)	Протоколи першого съезда
Тимчасовий партійний комітет на чолі з М. Даниловим був створений у травні 1918 р. З ініціативи ананьєвських більшовиків були встановлені зв'язки з іншими осередками та проведена повітова партконференція.	КП(б)У, стор. 3; Історія міст і сіл УРСР. Одеська область, стор. 144
Партосередок с. Анатолівки	Партархів Одеського обкому
Створений у серпні 1918 р. представником Одеського обкому партії М. Ф. Потриваєвим.	Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 202, арк. 32.
Партосередок с. Тузли	Там же; Красные партизаны
Створений у серпні 1918 р. В осередку працювали Охотниченко, Миколенко та ін.	на Одещине, Одесса, 1927, стор. 28.
Партосередок с. Бірзула (нині м. Котовськ)	Г. Грибоедова. Котовск.
Створений у липні 1918 р. Очолював його В. Ф. Самборський.	Историко-краеведческий очерк, Одесса, 1963, стор. 25
Партосередок с. Березівка	П. Стронкин. Балта. Истори-
Очолював партосередок А. С. Пашкевич.	ко-краеведческий очерк, Одесса, 1962, стор. 59
Партійна організація с. Голта Ананьєвського повіту та м. Богопіль Балтського повіту (нині м. Первомайськ).	Борьба за власть Рад на Николаевщине, стор. 125—126
У вересні 1918 р. партосередки цих населених пунктів провели загальні збори комуністів та створили єдину парторганізацію.	
Партосередок заводу Гейне	Там же.
Створений у серпні 1918 р. І. Я. Мельником. До осередку входили Б. С. Латій, О. І. Громлюк та ін.	
Партосередок заводу Фратца	Історія міст і сіл УРСР. Мико-
Створений влітку 1918 р. Очолював його А. П. Уляницький.	лаївська область, стор. 659
* Партійна організація м. Балта Подільської губернії	Партархів Одеського обкому
У квітні 1918 р. місцеві більшовики встановили зв'язки з Одеським міським партійним комітетом. Представники організації брали участь в роботі I з'їзду КП(б)У. Влітку комуністи провели значну роботу по організації партизанських загонів. Керували парторганізацією Л. Безносов та Ф. Крижанівський.	Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 1347, арк. 7; П. Стронкин. Балта. Историко-краеведческий очерк, стор. 61

БЕСАРАБІЯ

Партійна організація м. Кишинів

У другій половині 1918 р. комуністи Бесарабії працювали під керівництвом Одеського об-

ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 59

Назва партійного органу. Коротка довідка про його діяльність	Джерела
кому КП(б)У. З його допомогою були об'єднані окремі партосередки та проведені партконференції. Всього в організації працювало близько 40 чол. Представники кишинівських більшовиків брали участь в роботі обласної партконференції та II з'їзду КП(б)У.	Протоколи першого съезду КП(б)У, стор. 3; 3 історії Одеської обласної організації, стор. 185
* Партійна організація м. Тираспіль Група більшовиків міста ще до I з'їзду КП(б)У встановила зв'язки з одеським підпіллям. У серпні 1918 р. з допомогою обкому партії була проведена партконференція.	Т а м ж е
Партійна організація м. Бендери Працювала під керівництвом Одеського обкому КП(б)У. У серпні була проведена партійна конференція.	Второй съезд КП(б)У, стор. 28; Н. Пастушенко. Очаков. Историко-краеведческий очерк. Одесса. 1973, стор. 23
Партійна організація м. Очаків Створена Одеським обкомом КП(б)У. У жовтні 1918 р. організація налічувала 15 членів. Актив організації: П. І. Губницький, О. А. Воробйова, Д. М. Павлинцев та ін.	
ТАВРІЙСЬКА ГУБЕРНІЯ	
Бердянська повітова організація КП(б)У Створена у серпні 1918 р. На початку жовтня в селах повіту працювало 19 осередків, в яких налічувалося близько 150 комуністів. Наприкінці 1918 р. у зведенні ЦК РКП(б) організація відзначалась як активна.	Второй съезд КП(б)У, стор. 30—31; ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, спр. 64, арк. 124; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 21; Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 1163, арк. 1.
* Партійна організація м. Бердянська (1917) На початку окупації більшовицька організація міста була розгромлена. Наприкінці травня 1918 р. відновила діяльність. З Москви був надісланий Л. Р. Романов (Лопатько), з Сімферополя — А. Яковлев. Були створені нові партосередки і об'єднані в повітову організацію.	Т а м ж е; Історія міст і сіл УРСР. Запорізька область, К., 1970, стор. 123
Партосередок с. Бешеул Створений влітку 1918 р.	Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, опр. 1163, арк. 1
* Партійна організація с. Великий Токмак (1917) Розпочала підпільну роботу у квітні 1918 р. Активізувала діяльність після I з'їзду КП(б)У. Відбулося сім партзборів. Працював ревком. Восени організація налічувала близько 100 комуністів.	ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 17, арк. 6; За власть Советов. Сборник документов и воспоминаний, Запорожье, 1957, стор. 67.
Дніпровська повітова організація КП(б)У Створена влітку 1918 р. Була однією з активних сільських повітових організацій області. Восени налічувала близько 150 комуністів.	Історія міст і сіл УРСР. Херсонська область, стор. 578
Партійна організація м. Олешки (нині Цюрупинськ) (1917)	Т а м ж е
Стала основою створення повітової парторганізації. Восени в містечку працювало 50 комуністів.	Історія міст і сіл УРСР. Запорізька область, стор. 211
Партосередок с. Білозірка Створений влітку 1918 р. комуністами-матросами М. Будковим та В. Денисенком. Партизанський загін очолив комуніст Г. Чайка.	

Назва партійного органу. Коротка довідка про його діяльність	Джерела
Партосередок с. Горностаївка Створений з комуністів — членів ревкому. Очолював осередок С. П. Походун.	Сорок років Радянської влади на Херсонщині, стор. 44; Історія міст і сіл УРСР. Херсонська область, стор. 416—417.
Партійна організація с. Копані (1917) Зв'язок з Одеським обкомом КП(б)У був встановлений у вересні 1918 р. В жовтні організація налічувала 50 членів і була представлена на II з'їзді КП(б)У (делегат Федорченко).	ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 19
Партосередок с. Челбаси У підпіллі працювала група більшовиків. Партизанські загони формували С. Гончар та І. Бетер.	Історія міст і сіл УРСР. Запорізька область, стор. 598.
Партосередок с. Михайлівка На чолі осередку були М. С. Манжола та В. Ф. Єременко. Був створений партизанський загін.	Т а м же, стор. 469
* Партійна організація с. Роботіно Створена до I з'їзду КП(б)У. У жовтні 1918 р. за даними делегата II з'їзду КП(б)У Толстоусова вона налічувала 35 комуністів. Було організовано ревком.	ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 42.
* Партійна організація м. Мелітополь (1917) Відновила діяльність до I з'їзду КП(б)У. У місті та на залізничній станції працювали партосередки під керівництвом А. Н. Суворіна та С. Т. Дзюби. На початку липня 1918 р. в місті працювало 52 члени партії. Організація була представлена на I з'їзді КП(б)У. В липні комуністи С. Г. Лобанов, С. Т. Дзюба, М. А. Семенов очолили страйк залізничників. У зведенні ЦК РКП(б) парторганізація відзначена як одна з активних.	Протоколи первого съезда КП(б)У, стор. 4; Второй съезд КП(б)У, стор. 30—31; ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, спр. 64, арк. 124—125; Запорізький обласний державний архів, ф. Р-2046, оп. 1, спр. 350, арк. 6—7; Історія міст і сіл УРСР. Запорізька область, стор. 421.
Партосередок заводу Вайбейна Партосередок очолювали комуністи Булгаков та Пашин.	Історія міст і сіл УРСР. Запорізька область, стор. 31.

ПАРТІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ КРИМУ

Кримський обком КП(б)У

Більшість підпільних партійних організацій Криму відновили діяльність тільки влітку 1918 р. Значну допомогу в організації більшовицького підпілля в Криму подавав Одеський обком КП(б)У. Питання про партійну роботу в Криму спеціально розглядав вересневий Пленум ЦК КП(б)У. Після II з'їзду КП(б)У ЦК РКП(б) прийняв рішення про включення Кримської партійної організації до складу КП(б)У на правах обласної.

У листопаді 1918 р. симферопольські комуністи виступили з ініціативою скликання обласної партконференції. Оргбюро по скликанню обласної партконференції видало кілька відозв та гектографовану газету «Крымский коммунист». 1 грудня 1918 р. була проведена конференція. 24 її делегати представляли 17 підпільних більшовицьких організацій. Був обраний обком у складі 9 членів: Петерс, Шульман, Смоляков, Гамарник, Мансаров, Щерба та ін.

ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 4, спр. 43, арк. 1—2; оп. 1, спр. 38, арк. 3; Борьба большевиков за Советскую власть в Крыму, Симферополь, 1957, стор. 176

Назва партійного органу. Коротка довідка про його діяльність	Джерела
Партійна організація м. Сімферополь (1917) Відновила діяльність у підпіллі в липні 1918 р. У середині серпня разом з севастопольськими підпільниками була проведена партійна нарада. У вересні встановлено зв'язок з ЦК РКП(б). На період II з'їзду КП(б)У в парторганізації працювало 39 членів. Партосередки діяли в профспілках та на залізниці. У листопаді міська парторганізація розгорнула роботу по скликанню обласної партконференції.	Протоколи першого съезда КП(б)У, стор. 31; ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 4, спр. 43, арк. 1—2; ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 46; Великим путем Октяб-ря, Симферополь, 1968, стор. 22.
Партійна організація м. Севастополь (1917) Відновила діяльність наприкінці липня 1918 р. і налічувала 15 комуністів. На початок жовтня кількість членів партії подвоїлась, а в грудні 1918 р. досягла 200 членів. Активно працювали І. А. Назукін, Д. Скрипник, О. Вапельник, Т. Кривожиha та ін.	Протоколи першого съезда КП(б)У, стор. 31; ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 4, спр. 43, арк. 10; оп. 1, спр. 64, арк. 124; Борьба большевиков за Советскую власть в Крыму, стор. 170—171; «Правда», 11 вересня 1918 р.
Партійна організація м. Євпаторія (1917) В підпіллі була залишена група більшовиків. Через І. А. Находкіна встановили зв'язок з ЦК РКП(б). Актив міської парторганізації: Н. М. Демішев, В. Г. Матвеев, сім'я Неміч та ін.	ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, спр. 64, арк. 24; Партархів Кримського обкому Компартії України, ф. 150, оп. 1, спр. 46, арк. 143
Партійна організація м. Керч (1917) Влітку 1918 р. в місті діяв партосередок. До осені він значно виріс. Було обрано партійний комітет: С. Г. Самойленко, Л. І. Юрченко, С. М. Горбульський, Ф. Ф. Чаплинський та ін.	Партархів Кримського обкому Компартії України, ф. 150, оп. 1, спр. 603, арк. 4—5; Ф. Гусаров, А. Чустов. Керчь. Историко-краеведческий очерк, Симферополь. 1963, стор. 57
Партійна організація м. Феодосія (1917) Відновила діяльність у серпні 1918 р. Активно працювали комуністи Я. Будницький, Ф. Денисенко, Й. Полонський, А. Молочек, А. Марков та ін.	В. Балахонов. Феодосия. Историко-краеведческий очерк, Симферополь. 1970, стор. 85
Партосередок м. Карасубазар У містечку працювала група більшовиків на чолі з А. І. Слюсаренком. Восени стався провал.	Історія міст і сіл УРСР. Кримська область, К., 1974, стор. 276

Матеріал підготували

Р. Я. ПИРИГ (Київ), Ю. В. ШИЛОВЦЕВ (Київ)

ДОКУМЕНТАЛЬНІ РОЗПОВІДІ

НА ТРАСАХ МУЖНОСТІ

Під час Великої Вітчизняної війни всі загони робітничого класу нашої країни вносили свій посильний вклад у перемогу над фашизмом. Гідно стояли на трудовій і бойовій вахті моряки радянського цивільного флоту. Багато екіпажів суден, портовики, судноремонтники, зокрема, Чорноморсько-Азовського пароплавства брали безпосередню участь у бойових операціях. Поруч з воїнами Радянської Армії і Військово-Морського Флоту СРСР вони билися з гітлерівцями під стінами обложених Одеси і Севастополя, під Керчу і Новоросійськом, на легендарній Малій землі, забезпечували висадження морських десантів.

Пропоновані читачеві розділи з однойменної документальної повісті доктора історичних наук, професора Є. І. Цимбала розповідають про успішне виконання моряками Чорноморсько-Азовського пароплавства завдань партії і радянського військового командування у період боїв за Крим і Кавказ, за визволення приморських областей України.

ЗАГРАВА НАД СЕВАСТОПОЛЕМ

...У ставці вермахту били на сполох. Пізнього вечора 16 жовтня 1941 р. Гітлер по прямому проводу вів розмову зі спеціальним поїздом, який стояв на Вигоді. Тут, на невеликій залізничній станції, що губилася у причорноморському степу, розташувався штаб румунської армії, яка наступала на Одесу.

Одержавши шифровку від німецької військової місії в Румунії про те, що численні радянські війська, які захищали Одесу, безперешкодно навантажилися на морські транспортні і взяли курс на Севастополь, Гітлер, як це часто бувало, розлютився. З «ситуаційного бараку», цього осинового гнізда у Східній Пруссії, на адресу «безталанного» союзника — Йона Антонеску посилалися найвідбірніша лайка, запозичена «фюрером» ще в мюнхенських шинках.

Хоч як не біснувався Гітлер, але вже не можна було нічого зробити. Кораблі Чорноморського флоту і транспортні судна з військами і бойовою технікою, відбиваючи шалені атаки фашистської авіації, впевнено прямували визначеним курсом — до берегів Криму. Виконавши свій обов'язок під Одесою, вони поспішали на допомогу нашим військам, що билися з гітлерівцями у степах Таврії.

На той час ворог уже був під Ленінградом, зайняв Прибалтику і Білорусію, рвався до Москви. Бої точилися й на підступах до Криму. Вдосвіта 17 жовтня основна частина кораблів і транспортних суден з військами евакуйованої з Одеси Приморської армії входила в Південну бухту Севастополя.

Гітлерівське командування розуміло, що війська, загартовані в жорстоких боях під Одесою, — серйозна сила, відчутне поповнення для захисників Криму. І генерали вермахту намагалися виграти час. Вони розраховували ще до підходу цих з'єднань закінчити операцію на півострові і, найголовніше, захопити головну базу Чорноморського флоту — Севастополь. «Взяти його з ходу» — таким був наказ Гітлера.

На військові об'єкти і жилі квартали радянського міста ворожа авіація обрушила тисячі бомб. Нальоти здійснювалися по кілька разів на день. В цих умовах був організований міський комітет оборони з представників партійних, радянських і військових органів, який робив усе можливе для згуртування і зміцнення військових і цивільних контингентів у боротьбі проти ворога. Дні і ночі готувалися севаستопольці до оборони рідного міста. Приморська і 51-а Окрема армії, гарнізон Севастополя вели вперті бої, які не стихали ні вдень, ні вночі. Це зумовлювало підвищену, постійно зростаючу потребу в нових поповненнях, зброї, боєприпасах, інженерному обладнанні.

Майже всі військові вантажі доставлялися у Крим на суднах Чорноморсько-Азовського пароплавства. Для них, як і для військових кораблів, був залишений на підступах до міста з моря тільки вузький фарватер серед обширних мілких полів — «севастопольський лабіринт».

В кінці жовтня фронт впритул підійшов до Севастополя, ворог намагався вкрай стиснути напівкілце, що створилося навколо міста. Гітлерівці ні на хвилину не залишали спроб паралізувати, вивести з ладу головну базу Чорноморського флоту. Але збити відважних захисників з позицій, що їх вони займали, ні безрозсудними жертвами, на які щедро йшов ворог, сп'янілий першими успіхами, ні варварським руйнуванням міста так і не вдалося.

На допомогу відважному гарнізону Севастополя Ставка Верховного Головнокомандування підкидала морем поповнення. Першими з військовими вантажами і маршовими ротами в порт один за одним прийшли транспортні судна «Арменія», «Чехов», «Абхазія», «Белосток», «Україна» і «Львов». Слідом за ними севастопольці зустрічали моряків Чорноморсько-Азовського пароплавства. Крізь артилерійський богоп'ять і бомбові атаки ворожої авіації прорвалися в Північну бухту і суховантажі «Курск» та «Березина». Вони доставили захисникам міста боеприпаси і зброю. Успішно курсували між кавказьким узбережжям і Севастополем й екіпажі танкерного флоту. Нафтоналивні судна «И. Сталин», «Советская нефть», «В. Кутюрє» і «М. Громов» поряд з паливним привозили севастопольцям танки, автомашини, продовольство і навіть маршові поповнення.

У передостанній день жовтня екіпаж танкера «И. Сталин», який доставив у Севастополь танки, боеприпаси і продовольство, готувався у зворотний рейс. Над містом, не стихаючи, як джмелі, гули літаки — свої і противника. Було чути гуркіт залпів гармат, снарядів і бомб, що вибухали. Тільки в перший місяць війни моряки з оголошенням повітряних тривог припиняли вантажні роботи. Тепер вони працювали навіть без цих змушених пауз. Танкер «И. Сталин» прийняв на борт 2500 червонофлотців-курсантів і понад 100 т бойових торпед. Такі вантажі на одному судні за нормами мирного часу були несумісні. В обстановці війни доводилося йти і не на такий ризик. «И. Сталин», навантажившись, поволі підходив до бонового загородження. Тут, на траверзі Костянтинівського равеліну, взяли на буксир недобудований есминець і рушили вузьким фарватером у тривожну пільму відкритого моря...

Раннього ранку в районі Феодосії танкер зазнав нальоту трьох ворожих літаків-торпедоносців. Але улюблений прийом раптовості цього разу гітлерівцям не вдалося. Вони не змогли захопити екіпажу теплохода зненацька. Моряки зустріли літаки противника залпами всіх своїх гармат. Комендори під керівництвом штурмана К. Л. Лук'янова і моториста Д. Р. Олейникова влучним вогнем примусили торпедоносців звернути з бойового курсу. Ворожі торпеди пройшли далеко від танкера¹.

Під час нальотів і бомбувань з повітря судно змушене було маневрувати — міняти курс слідування, ухилятися від обстрілу, торпедних ударів ворога. Це часто призводило до обривів буксира. Одного разу, коли це сталося, буксований танкером корабель понесло штормовою хвилею на мінне поле. Здавалося, загибель ескадреного міноносця неминуха. Але й цього разу перемогла кмітливість і залізна воля радянських моряків. Старший штурман танкера Дем'ян Ковшов, оцінивши обстановку, що склалася, віддав команду:

— Шлюпку на воду! Добровольці за мною!

Старпом, як і належить комуністові, очолив рятувальні роботи. Він із жменькою сміливців під безперервним обстрілом з літаків ворога підійшов до корабля і закріпив кінець буксира.

— Ну, братці, жити нам з вами ще по сто років, якщо цілими і здоровими вирвалися з лап самої косої, — сказав Ковшов морякам, коли шлюпка залишила далеко позаду мінне поле.

Для екіпажу танкера «И. Сталин» рейс виявився й справді дуже тяжким. Але вони витримали усі випробування, відбили десятки ворожих атак. І в намічений строк судно кинуло якорі на рейді Новоросійського порту.

Кінчався 1941 рік. Гітлерівці все ще намагалися надолужити програне в перші місяці війни. Вони не шкодували ні солдатів вермахту і своїх сателітів, ні бойової техніки. Але севастопольці були готові скоріше вмерти під стінами міста, ніж припинити опір.

7 листопада 1941 р., коли на Красній площі у Москві відбувався парад радянських військ і військові частини прямо від Мавзолею В. І. Леніна направлялися на передові позиції, штаб Чорноморського флоту одержав шифровку від Ставки Верховного Головнокомандування. В ній говорилося, що першочерговим завданням Чорноморського флоту є «активна оборона Севастополя і Керченського півострова». Ставка підкреслювала: «Севастополь не здзвати ні в якому разі...»². Штаб новоствореного Севастопольського оборонного району посилив роботу по організації відсічі окупантам.

11 листопада почався наступ фашистів на Севастополь. Жорстокої бої на підступах до міста не стихали протягом десяти діб. В цій напруженій обстановці працювали і моряки Чорноморсько-Азовського пароплавства. Екіпажі суден «Фабрикус»,

¹ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 189, оп. 1, спр. 29, арк. 9.

² Відділення ЦВМА, ф. ШТ, спр. 822, арк. 27.

«Анатолій Серов», «Ногин», «Макаров», «Курск», «Василій Чапаєв» і «Берсина», незважаючи на смертельну небезпеку, переслідувані підводними човнами й літаками-торпедоносцями ворога, проривалися крізь лабіринт мінних полів і сміливо доставляли військові вантажі захисникам міста. Авторів цих рядків уже по війні довелося розмовляти з капітаном далекого плавання К. К. Третьяковим. Під час оборони Севастополя він був старшим штурманом на рудовозі «Анатолій Серов». На запитання: чи тяжкими й небезпечними були рейси в обложено місто?, — навчений довголітнім досвідом, вкритий сивиною моряк, який зборознив мало не всі моря й океани планети і подолав чимало знегод, відповів так:

— Всіляке було. Але характерно, що тоді — в період суворих випробувань мужності, моральної стійкості — ми не відчували небезпечності ситуацій. Про них згадували згодом, коли найстрашніше залишалося позаду. Кожний рейс у Севастополь був, по суті, тим самим боем з ворогом. І ми, не задумуючись, йшли назустріч смерті з прагненням неодмінно виконати свій обов'язок. Тільки повернувшись у Новоросійськ або Туапсе, поступово починали розуміти, з якого страшного пекла вирвалися. Потім знову і знову поверталися в це пекло — доставляли севастопольцям усе необхідне, щоб бити фашистів.

Корній Кононович неначе задумався, а потім додав:

— Тим, хто захищав Севастополь, було значно важче, і ми це добре знали. Що ж до нас, то ризик і моряк — завжди поруч!

Зазнавши невдачі в ході першого наступу, ворог почав новий штурм міста, який широко рекламувався як «генеральний наступ». У той час, як відомо, Севастополь був відрізаний від Великої землі. Тільки морем у місто надходили маршові поповнення і військові вантажі. Бойові кораблі і судна Чорноморсько-Азовського флоту евакуйовували поранених, населення, державні цінності.

Особливо тяжко доводилося в севастопольських рейсах морякам цивільних суден. Їх не завжди супроводжувала бойова охорона, а встановлені на них старенькі гармати скоріше були психологічним фактором. Про один такий рейс розповідав у своєму донесенні політвідділові пароплавання перший помічник капітана теплохода «Жан Жорес» В. Т. Маклаков: «1 грудня 1941 р. прийшли у Севастополь, ошвартувалися у Сухарній балці. Коли ми входили в Південну бухту, з'явився ворожий літак-розвідник. В результаті по кормі лягло 4 снаряди далекобійної артилерії, що вела облогу міста... Замість запланованих 3200 т, взяли понад 4 тис. т. З них снаряди і порох — 2050 т, тягачі — 7 штук, гармати — 4, автомати-прожектори — 10, автомашини — 8, а також 1130 т іншого військового вантажу та 450 пасажирів — військових і цивільних. Усі члени екіпажу, поряд з виконанням своїх прямих обов'язків, брали участь у вантаженні... В Поті прибули 7 грудня — на 3 години раніше встановленого строку»³.

3 грудня 1941 р. генерал-лейтенант О. М. Василевський за дорученням Ставки передав командуючому Закавказьким фронтом, що Верховне Головнокомандування наказало перекинути 338-у стрілецьку дивізію з Закавказзя в Севастополь для посилення відсічі ворогові. Здійснити це доручалося морякам Чорноморсько-Азовського басейнового управління. Вантаження було призначено в Поті на 6 грудня⁴.

Першим прийняв на борт 1700 солдатів та офіцерів теплохід «Анатолій Серов», потім особовий склад і бойову техніку взяли на себе транспортні судна «Зырянин», «Ногин», «Димитров», «Абхазия» і «Курск». Слідом за цими суднами на Севастополь опрямував курс і теплохід «Львов». Його екіпаж доставляв обложеному гарнізону продовольство.

Невтомно працювали на «трасі життя» екіпажі танкерного флоту. На початку грудня кілька рейсів до причалів порту здійснили моряки танкерів «Москва» і «Апшерон». Останній, ідучи з вантажем пального в умовах поганой видимості, наскочив на ворожу міну і 11 грудня затонув на підході до севастопольського фарватеру.

20 грудня 1941 р., враховуючи тяжке становище наших військ, Ставка Верховного Головнокомандування прийняла рішення негайно послати в Севастополь одну дивізію, перекинути туди 3 тис. чол. маршового поповнення й налагодити регулярне постачання боеприпасами⁵.

Переправити з Поті на Кримський півострів особовий склад та озброєння 345-ї дивізії, а також з Новоросійська 81-й танковий батальйон випало на долю моряків торгового флоту⁶. У портах закінпіла робота. Управління і політвідділ пароплавання для виконання бойового завдання терміново добирали найбільш швидкохідні судна, які переустатковувалися з урахуванням майбутніх перевезень. Доукомплектовувалися й інструктувалися суднові екіпажі. Відбулися партійні і комсомольські збори. Кому-

³ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 188, оп. 1, спр. 40, арк. 31.

⁴ Відділення ЦВМА, ф. ШТ, спр. 834, арк. 36.

⁵ История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941—1945, т. II, М., 1961, стор. 307.

⁶ Відділення ЦВМА, ф. ШТ, спр. 837, арк. 62.

ністі і комсомольці очолили бригади вантажників. Разом з портовиками вони підготували судна до рейсу достроково — менш як за добу.

21 грудня, тільки-но почало світати, від потійського порту відійшли в суворе зимове море і взяли курс на Севастополь великотоннажні судна: «Калинин», «Дмитров», «Анатолий Серов». Вони везли в Крим 5250 солдатів і офіцерів 345-ї дивізії та 21 артилерійську гармату. Слідом за ними пароплави «Курск», «Фабрицус» і «Красногвардеец» доставили севастопольцям ще 4820 чол., 16 гармат і 12 мінометів. Екіпажу теплохода «Жан Жорес» командування довірило перекинути з Новоросійська в Севастополь 81-й окремий танковий батальйон⁷.

В кінці грудня, за дорученням Ставки Верховного Головнокомандування, маршал Б. М. Шапошников повідомив захисників міста про те, що в їх розпорядження направляється 3-й дивізіон 8-го гвардійського мінометного полку⁸. Виконання цього відповідального завдання також було покладено на моряків торгового флоту.

Таким чином, лише в грудні з портів Кавказу в Севастополь було доставлено близько 30 тис. військ і велику кількість зброї. Понад половину цих військових вантажів перекинули у Крим екіпажі суден Чорноморсько-Азовського басейнового управління.

Так радянські війська, трудящі міста з допомогою моряків створили на підступах до Севастополя нездоланий заслін. На цій ділянці фронту гітлерівці зазнавали величезних, небачених раніше, втрат.

У ТИЛ 11-І ФАШИСТСЬКОЇ АРМІЇ

Ця нова бойова операція розроблялася порівняно швидко — протягом місяця, але готувалася вона старанно, неодноразово продумувалися найнесподіваніші варіанти. Ще в ті дні, коли точилися жорстокі бої під Ростовом і Севастополем, а під Москвою завдавалося нищівних ударів по броньованих клинах Гудеріана, виникла думка — висадити морський десант на Керченський півострів.

На початку грудня 1941 р. Ставка Верховного Головнокомандування запропонувала віце-адміралові П. С. Октябрському прибути до Новоросійська і спільно з штабом Закавказького фронту завершити роботу по організації десантування військ. Керівництво обороною Севастополя на цей період доручалося контр-адміралові Г. В. Жукову⁹. Командування фронту визначило мету десантної операції: розгромити керченське угруповання ворога, оволодіти півостровом.

На засіданні Військової ради командуючий Закавказьким фронтом надав слово начальникові пароплавання. Він повідомив про те, що робота по переобладнанню пароплавів і теплоходів іде повним ходом.

— Який настрій у людей? — спитав командуючий фронтом.

— Усі екіпажі десантних суден палко бажають виконати будь-яке найскладніше завдання фронту! — була відповідь.

Керівництво підготовкою десантної операції доручалося начальникові штабу Чорноморського флоту контр-адміралові І. Д. Єлсєєву і членові Військової ради флоту дивізійному комісару І. І. Азарову. Вздож усього Кавказького узбережжя проводилася велика робота, мобілізувалися усі наявні сили флоту. Військова рада вважала необхідним тимчасово скоротити перевезення військових та інших вантажів на комунікаціях між портами Кавказу і Севастополем. На цій лінії було залишено тільки воєнізовані транспорти — «Абхазія», «Львов», «Белосток», «Чехов» і «Красная Кубань». Виконання завдань вогневої підтримки та конвоювання транспортних суден до севастопольських бухт було покладено на 4 базових тральщики й есмінця «Свободный»¹⁰. Решта кораблів бойового і торгового флоту Чорного та Азовського морів посилено готувалася до десантування військ.

Основним районом висадки наше командування обрало Феодосійський порт, оскільки його причали могли приймати великі судна. Разом з військовими моряками до операції готувалися й екіпажі суден торгового флоту, що базувалися в портах Азовського моря, особливо у Темрюку. Пароплави «Красный флот», «Ейск», «Пенай», малотоннажні судна «Фанагорія», «Николаев», «Горди́пия», «Тананс», «Дофиновка», «Урицкий» і «Должанка», баржі «Таганрог», «Хопер», «Минная» і земснаряд «Ворошилов» прийняли понад 3 тис. десантників, 21 гармату, 6 танків, велику кількість автомашин, боеприпасів, продовольства. До операції військове командування залучило і всі самохідні ріболовецькі судна, Азовтехфлот й Азово-Кубанське пароплавання. Тільки з найближчих рибколгоспів було зібрано і відремонтовано в Темрюку 55 сейнерів, 150 байд та човнів¹¹.

⁷ Відділення ЦВМА, ф. ШТ, спр. 772, арк. 209—210, 214—215; спр. 837, арк. 62.

⁸ Там же, спр. 838, арк. 134.

⁹ Там же, спр. 835, арк. 74.

¹⁰ Там же, спр. 836, арк. 43.

¹¹ Там же, ф. 175, спр. 32594, арк. 3—4.

Колективи багатьох підприємств Новоросійська, Туапсе, Темрюка допомагали морякам готувати флот до бойових походів. За рішенням міського комітету оборони, який успішно діяв у Темрюку, в невеликих доках організували ремонт суден, додатково залучили незайняту робочу силу, доставили на пароплави паливо, теплу одягу, продовольство, газети й журнали¹². Після окупації ворогом Донбасу доставка вугілля в порти Кавказу різко скоротилася. З тієї ж причини флотові не вистачало й металу. Це стримувало ремонт бойових кораблів і транспортних суден.

На допомогу морякам прийшли партійна організація і уряд Грузинської РСР. Ще в ході підготовки до десантної операції з Грузії надійшло 4500 т вугілля для торгового і технічного флоту і 4000 т — для військового¹³. Водночас Раднарком республіки із своїх скромних запасів передав морякам кілька тонн листової сталі.

Усі 14 транспортних суден загальною вантажопідйомністю в 60 780 т, що їх виділило паропластво в розпорядження Закавказького флоту, моряки відремонтували і підготували для прийому особового складу військових частин, зброї і техніки. Серед них були: «Зырянин», «Жан Жорес», «Ногин», «Анатолий Серов», а також «Шахтер», «Ташкент», «Красный Профинтерн» та «Азов», зібрані в Новоросійську і зведені в перший загін. Другий загін десантних суден формувався в Туапсе. До нього ввійшли судна «Калинин», «Димитров», «Курск», «Красногвардеец» і «Фабрицус». Крім них, до загону вогневої підтримки і висадочних засобів, що складався з бойових кораблів, підключили теплохід «Кубань».

Безпосередньо підготовкою транспортних суден до десантної операції керували заступник наркома Морського флоту Є. Самборський, начальник управління військово-транспортної служби Б. Бортновський, начальник управління паропластва Г. Мезенцев і начальник політвідділу паропластва А. Степанов. На допомогу береговим службам й екіпажам суден політвідділ направив велику групу партійно-господарського активу.

За короткий час моряки виготовили 126 бокс-ящиків, 182 сходні, понад 200 стропів, 80 вантажних сіток та велику кількість інших пристосувань. На всіх суднах встановили конов'язі, фальшпалуби, підготували необхідний інвентар. Люди трудилися по-фронтовому. В мирні дні такий ремонт суден проводили тільки в заводських умовах, на нього витрачалися тижні. Тепер такі строки аж ніяк не влаштовували наших людей. І моряки пароплава «Димитров» з допомогою ремонтної бригади зуміли протягом однієї доби перевести третій котел на рідке паливо. Не менш напружено відбувався ремонт і пароплава «Курск», який своєчасно був підготовлений до виконання бойового завдання.

Слідом за навантаженням техніки, боеприпасів, зброї і продовольства перед самим виходом у море бойові кораблі і транспортні судна прийняли на себе і особовий склад десантних частин. На крейсерах «Красный Кавказ», «Красный Крым», есмінцях «Железняков», «Шаумян» і «Незаможник» розмістили підрозділи 251-го і 633-го полків 9-ї гірськострілецької дивізії. Разом з цією групою бойових кораблів відходило торгове судно «Кубань», яке взяло на борт 627 чол. особового складу, 9 гармат, 15 автомашин, 62 т боеприпасів і близько 200 т іншого військового вантажу. Одnocześnie в Новоросійську і Туапсе транспортні судна навантажили близько 18 тис. солдатів і офіцерів, 34 танки, 96 гармат і мінометів, близько 1,5 тис. коней, 634 т боеприпасів, майже 300 автомашин, велику кількість продовольства, фуражу та інженерного майна.

У підготовці до десанту все враховувалося, до найдрібніших подробиць перевірялося, зважувалося, аналізувалося. Найбільше непокоїло військове командування те, що бойовим кораблям і суднам торгового флоту належало увірватися в Феодосійський порт темної зимової ночі. Світлової обстановки у воєнний час не було. Маяки огортав морок, буї були зняті.

Як же бути? Хто ж покаже шлях десантним засобам у нічній північній підходах до Феодосії? Віце-адмірал П. С. Октябрський запропонував використати для цього підводні човни. Зокрема, «М-51» (командир — капітан-лейтенант В. М. Прокоф'єв) і «Щ-201» (командир — капітан 3-го рангу О. І. Стрижак) доручалося вийти на задані позиції, провести навігаційне забезпечення і розвідати погоду в районі висадки десанту. Підводники висадили на зайнятому ворогом узбережжі офіцерів гідрографічного відділу Чорноморського флоту Д. Г. Вижулла і В. Є. Моспана. У винятково важких штормових умовах вони дісталися на шлюпці до берега, встановили й засвітили сигнальний вогонь на місці Ельчан-Каю.

Тільки в морі командири і комісари оголосили морякам і десантникам, що вони мають висадитися у Феодосії. Цю звістку на бойових кораблях і торгових суднах зустріли з великим піднесенням.

29 грудня 1941 р., рано-зранці, кораблі Чорноморської військової ескадри підійшли до Кримського берега і вступили в артилерійську дуель з батареями ворога.

¹² ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 8, спр. 495, арк. 15.

¹³ ПА ІП при ЦК Компартії Грузії, ф. 14, оп. 1, спр. 11727, арк. 196.

Слідом за артпідготовкою сторожові катери рушили до акваторії порту. Фашистські батареї, встановлені в районі мису Ільї, гори Лисої, станції Саргіль і на безіменній висоті, вели вогонь по кораблях, що залишилися в морі. Це дало можливість катерам із штурмовими загонами та спеціальними групами для прийняття швартових з крейсера «Красный Кавказ» порівняно легко підійти безпосередньо до району порту.

Першим увійшов у гавань і висадив штурмову групу сторожовий катер «МО-0131». Своє завдання — захопити хвилелом і Феодосійський маяк на ньому — він виконав. Незважаючи на шалений вогонь з берега, висадився і перший штурмовий загін. Він швидко оволодів захисним молотом. Лише тоді, коли в гавань увійшло відразу шість катерів і почалася висадка десанту, ворог переніс вогонь на близькі підступи — по входу в порт і хвилелому. Але вже ніщо не могло допомогти окупантам. Транспорт, один за одним прориваючись крізь завісу артилерійського, мінометного і кулеметного вогню, швартувалися до стінки порту й до причалів, висаджували війська. Зав'язувався жорстокий бій. Десантні частини тіснили ворога, вибивали його з портowych об'єктів, проривалися на вулиці міста.

Чимало героїчних подвигів у ті дні здійснили моряки торгового флоту. Вони старалися в усьому наслідувати воїнів-десантників. Якщо потрібно було, то разом з ними йшли у бій, допомагали ліквідувати вогневі точки ворога в районі порту. Їх же головне завдання полягало у своєчасній доставці десантові поповнень, зброї та боеприпасів. Виконувати його в умовах бойової обстановки — справа теж не проста. І моряки робили все необхідне, щоб виправдати виявлене їм довіря.

Дивовижну стійкість, самовладання, презирство до смертельної небезпеки виявили в десантній операції члени екіпажу «Кубань». На чолі з капітаном Г. Вислобоковим та його помічником по політичній частині В. Ярошенком моряки теплохода в умовах шторму, неймовірно колючого вітру, обминаючи мінні поля, буквально вдерлися в порт. Ворожа артилерія вела сильний прицільний вогонь по транспорту. Один снаряд влучив у верхню палубу, пробив її і зруйнував кілька кают. На «Кубань» з'явилися перші жертви. Незважаючи на снаряди і міни, що вибухали навколо судна, обстріл причалів ворожими автоматниками, які засіли в руїнах порту, екіпаж теплохода чітко виконував накази капітана. Приклад сміливості й відваги в цьому рейсі показав, зокрема, В. Ярошенко. Коли «Кубань» підійшла до берега, помполіт, незважаючи на смертельну небезпеку, першим спустився на пірс, прийняв і закріпив швартові. Він допоміг матросам установити сходні, по яких десантники нестримною лавиною ринулися в бій...

Водночас з висадженням десанту моряки вивантажували на берег матеріальну частину. Під осколками ворожих снарядів члени команди працювали на лебідках і вантажних стрілах, витягали вантажі з трюмів. На цю трудомістку операцію військове командування виділило екіпажів судна близько семи годин, але вантажі були доставлені на берег значно раніше — за три години.

Прийнявши на борт поранених бійців і перших військовополонених, захоплених у Феодосії, «Кубань» почала відчаливати. Її супроводжував сильний вогонь противника. У цей час над портом з'явилось близько 30 гітлерівських бомбардувальників, які обрушили на десантників тонни смертоносного металу. Капітан Г. Вислобоков уміло вів судно до вихідних воріт порту. Йому доводилося весь час маневрувати — ухилятися від пікіруючих атак стервятників 8-го авіаційного корпусу Ріхтгофена. Теплохід кидало з одного боку в інший. Він то завмирав на мить, то знову мчався по курсу. Не раз там, де тільки-но була «Кубань», здіймалися фонтани води, піску й каміння, підняті з дна бухти бомбами, що вибухали. Але жодна з них не влучила в ціль.

Уже за молотом теплохід знову був обстріляний артилерійськими батареями ворога, встановленими за містом. Один снаряд вибухнув над палубою, вдарившись об вантажну стрілу першого трюму. Осколком смертельно поранило капітана Г. Вислобокова. В цій обстановці волю і витримку знову виявив помполіт В. Ярошенко. Він прийняв командування судном — віддав відповідні вказівки матросу Богиничу, який стояв на рулі. Потім викликав на місток старшого штурмана С. Шапошнікова. «Кубань» почала швидко відходити в море, беручи курс на Новоросійськ...

29 грудня, пізно ввечері, до Феодосії підійшли транспортні судна першого загону. В тісній гавані маневрування було майже неможливе. До того ж дув шестибальний порд-вест. Пароплав «Ташкент» різкими порывами вітру притиснуло до захисного молу. Капітан П. Безаїс, не бажаючи ризикувати, прийняв у тих умовах найбільш правильне рішення — висадив десантні війська прямо на стінку молу. Нездовзі стали підходити до причалів порту судна другого загону, а опівдні 30 грудня ошвартувалися «Азов» і «Анатолий Серов».

Ворог вирішив потопити кораблі й транспортні і цим позбавити десантні війська поповнень та постачання. Над акваторією порту й на рейді раз у раз вибухали бомби і снаряди. З'єднання фашистських бомбардувальників йшли хвилями, діючи фактично безперешкодно. В зайнятому десантниками порту не була ще організована

протиповітряна оборона, а зенітна артилерія бойових кораблів і батареї, встановлені на торгових суднах, розв'язували інші завдання. Наші ж винищувачі з'являлися в районі Феодосії на нетривалий час, оскільки посадочних площадок для них тут ще не було. Протягом двох тижнів фашисти розбомбили і потопили сім торгових суден, які постачали десантні війська. Багато моряків загинуло і було поранено.

Борючись за свої судна, екіпажі «Ташкента», «Красногвардейца», «Калініна», «Димитрова» виявляли справжній героїзм. Коли ворожа бомба влучила у другий трюм пароплава «Димитров», спалахнула пожежа. Величезне полум'я при штормовому вітрі загрожувало катастрофою. Кожна хвилина була дорога. І моряки не розгубилися. Комуністи Фомін, Полуянов і Фелюшкін першими кинулися гасити вогонь. Їх приклад наслідували комсомольці Слоєв, Нестеров, Степанов. У цій катастрофічній обстановці розвантаження пароплава не припинялося. Командори на чолі з комуністом Бондаренком вели вогонь по авіації ворога. Комсомолки-матроси Ася Нога і Тамара Кирилук підносили боеприпаси, перев'язували поранених моряків та солдатів. І залізна воля радянських моряків перемогла: полум'я відступило, фашистські бомбардувальники змушені були піти з бойового курсу — судові командори стріляли добре. «Димитров» підійшов до причалу. Матрос Нестеров, як і перший помічник капітана «Кубани», під вогнем автоматників ворога спустився на пірс, прийняв і закріпив кінці на кнехтах. Цей відважний молодий моряк відзначився і в наступному рейсі. Пароплав привіз у порт Камиш-Бурун боеприпаси, бойову техніку і спорядження. Ошвартувавшись, екіпаж приступив до розвантаження судна. Все йшло гаразд — на пірсі зростали штабелі ящиків із снарядами, стрічкою вишпукувались автомашини, тягачі, танки. На борту залишалося вже зовсім небагато вантажу, коли старий строп не витримав — зірвалася й пішла на дно бухти санітарна машина.

Борис Нестеров, який обслуговував вантажну стрілу, звернувся до капітана:

— Прошу дозволити підняти машину, адже шкода, поранених он скільки, а воєнти буде нічим.

— Як же ти думаєш це зробити?

— Не турбуйтеся, товариш капітан, усе буде в найкращому вигляді.

— Давай пробуй, санітарна машина тут справді дуже потрібна, а іншої поки що немає.

Комсомолец Нестеров без водолазного костюму спустився на дно. Крижана вода судорогами зводила тіло, але юнак терпів. Він кілька разів виринав і знову пірнав. Нарешті йому вдалося застропити автомашину — і її підняли. За трудові подвиги на фронті матрос Б. О. Нестеров був нагороджений бойовим орденом Червоного Прапора¹⁴.

Багато зусиль довелося докласти і під час висадження десанту на Керченський півострів екіпажем пароплава «Курск». Окремі епізоди тих героїчних днів, події фронтового життя моряків торгового флоту відбито в щоденнику капітана далекого плавання В. Я. Труша. На пожовклих сторінках загального зшитка записано: «30 грудня 1941 р. В море вишли з караваном суден. Жорстокий шторм, але до порту призначення прибули точно — в строк. Морська піхота вже займала місто. Йшли вуличні бої. Швидко висаджуємо бійців, вивантажуємо коней, боеприпаси, техніку».

«31 грудня. Вранці — о 8.30 масовий наліт фашистських стервятників. З витьям і свистом падають бомби в бухту, піднімаючи водяні стовпи. Але розвантаження продовжується. О 13.30 все переправлено на берег. Двічі робимо спробу знятися, але перешкоджає вітер. І все ж нам щастить. Тільки-но відходимо від причалу, на те місце, де ми стояли, лягає серія бомб. Повертаємося на старе місце. Знову рвуться бомби, але вже пізно. Ворог явно полую за нашим судном... Нарешті о 15.30 відходимо. Фашистські бомбардувальники буквально переслідують нас. Та ми віддаляємося від них цілými, якщо не рахувати сотні пробойн у бортах і кормі від осколків. Уже в морі здавав — сьогодні переддень Нового, 1942 року. Приємна зустріч, нема що й казати, п'ять з лишком годин під безперервним бомбардуванням»¹⁵.

Мужністю й відвагою прославив себе в Керченсько-Феодосійській десантній операції дружний екіпаж пароплава «Красный флот». Він був ніби невеличкою частиною нашої багатонаціональної країни. Капітан П. Черсков, рульовий Я. Зверков — росіяни; старший механік Г. Гуров, боцман П. Белоусов, матрос В. Терещенко — українці; машиніст Х. Сагдєєв — татарин; кочегар Г. Фурдуй — молдаванин і т. д. Це був дисциплінований, міцно згуртований трудовий колектив. Моряки не розгубилися навіть у той момент, коли загинув судна здавалася неминуною. Гітлерівські бомбардувальники, наздогнавши пароплав у відкритому морі, скинули на нього десятки бомб. Одна з них вибухнула на палубі — почалася пожежа. Від сильного вогню і детонації вибухали боеприпаси: міни, снаряди, патрони, складені штабелями. Охоплений полум'ям «Красный флот» продовжував йти до порту призначення. Члени екіпажу, воїни-десантники вели боротьбу з вогнем. Головним осередком пожежі ви-

¹⁴ Партархів Одеського обкому Компартії України. ф. 188, оп. 1, спр. 70, арк. 201.

¹⁵ «Морской флот», 13 квітня 1944 р.

явилася ділянка палуби над машинним відділенням, де були складені боеприпаси. Кожну хвилину можна було чекати вибуху, і тоді катастрофа неминуча, — судно піде на дно...

Працювали мотопомпи. Моряки і солдати набирали відрами за бортом воду і гасили полум'я. Частина ящиків з боеприпасами вдалося відтягти далі від пожежі. Але кілька їх з мінами все ж вибухнуло. В машинному відділенні склалося загрозливе становище, і капітан наказав коцегарам залишити вахту, оскільки судно було змушене лягати в дрейф. Це означало — позбутися маневреності і стати більш зручною мішенню для ворожої авіації. Тоді до капітана звернувся секретар партійної організації пароплава Г. Г. Фурдуй. Хоч у цей час була і не його вахта, він попросив дозволу стати до котлів. З переконливими доводами цього навченого досвідом моряка-ветерана не можна було не погодитися, і капітан дозволив. На палубі тривали вибухи, приміщення машинного відділення було пошкоджене, очі застигали, але Гаврило Григорович Фурдуй управлявся біля котлів, приймав команди з капітанського містка. Самовідданий вчинок парторга надихнув весь екіпаж. Моряки зуміли справитися з вогнем, заклали пробоїни від осколків бомб у корпусі судна «Красный флот» своєчасно доставив до берегів Криму понад тисячу десантників, боеприпаси, інженерне обладнання¹⁶.

Багато героїчних подвигів під час висадження десанту здійснили моряки — члени екіпажів суден «Калинин», «Жан Жорес», «Фабрициус», «Анатолий Серов». Вони подали велику допомогу радянським військам, не тільки доставляючи їх до місця висадки, а й, як правило, беручи участь у розвантаженні суден, приймали поранених. Енергійні дії загону висадження, особливо морської піхоти, що входила до штурмового загону і загону першого кидка десанту, не лише примусили ворога відступити від Феодосії, але й створили серйозну загрозу оточення всього його Керченського угруповання. Десантна операція поліпшувала становище оточеного севастопольського гарнізону, а також хоч на якийсь час знімала загрозу ворога використати Кримський півострів як трамплін для проникнення на Кавказ, до найбагатших нафтоносних районів нашої країни.

Моряки торгового флоту, які брали участь в Керченсько-Феодосійській десантній операції, заслужили високу оцінку і вдячність військового командування. За зразкове виконання бойового завдання, виявлену мужність і відвагу багато моряків було удостоєно найвищих урядових нагород. Капітан теплохода «Кубань» Г. Вислобоков (посмертно) і старший штурман С. Шапошников нагороджені орденом Леніна, поміліт В. Ярошенко — орденом Червоного Прапора. Орденом Леніна за самовідданість і героїзм під час врятування пароплава з десантними військами і боеприпасами був відзначений і секретар судової партійної організації коцегар Г. Фурдуй¹⁷. Урядові нагороди отримали й інші моряки, а також трудівники Новоросійського порту, які розвантажували десантні судна в Феодосії.

Активну участь брали моряки торгового флоту і в бойових операціях на Керченському півострові взимку й навесні 1942 р. Судна Чорноморсько-Азовського пароплавання були важливою ланкою у своєрідному конвейєрі, який з'єднував Крим з портами Кавказу і забезпечував радянські війська всім необхідним для успішного ведення бойових дій.

Є. І. Цимбал (Одеса)

(Далі буде)

¹⁶ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 188, оп. 1, спр. 96, арк. 145, 147.

¹⁷ Там же, спр. 70, арк. 79, 80; «Морской флот», 1942, № 6, стор. 1.

Наш календар

ДО 100-РІЧЧЯ УТВОРЕННЯ «ПІВНІЧНОГО СОЮЗУ РОСІЙСЬКИХ РОБІТНИКІВ»

Постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», — випала важка, але й почесна роль першопрохідця у створенні нового суспільства. Виражаючи корінні інтереси абсолютної більшості населення країни, робітничий клас у союзі з трудящим селянством забезпечив перемогу революції і встановив свою владу. За революцією, за робітничим класом пішли найширші маси трудового народу, всі передові люди науки і культури»¹.

В історії становлення, непримиренної, рішучої боротьби робітничого класу Росії проти соціального і національного гніту важливу роль відіграв «Північний союз російських робітників», що був остаточно сформований у 1878 р. Це була перша загальноросійська пролетарська організація з центром у Петербурзі.

У 60—70-х роках XIX ст., в початковий період свого розвитку, робітничий клас вів економічну, стихійну боротьбу, яка допомагала робітникам усвідомити, що лише спільними зусиллями можна досягти успіхів у боротьбі за власні права. Вже в 70-х роках XIX ст. пролетаріат висунув із свого середовища ряд відомих революціонерів — передових робітників, які ставали на шлях самовідданої боротьби проти самодержавства, соціального і національного гноблення, створювали перші робітничі гуртки та організації, ставили перед собою політичні завдання. Це свідчило, що робітничий клас Росії ставав на шлях пробудження, боротьби за свої права, за визволення від експлуатації.

В другій половині 70-х років XIX ст. хвиля революційного руху в країні зростала, підносилася страйкова боротьба робітничого класу. В боротьбі проти експлуатації і гноблення робітникам допомагали революційні народники, які виступали проти самодержавства, за ліквідацію залишків кріпосництва. Вони несли в робітниче середовище знання, освіту, закликали робітників до боротьби з існуючим ладом, поширювали нелегальну літературу тощо. Водночас, революційні народники, дотримуючись теорій утопічного соціалізму, не визнавали ролі політичної боротьби для пролетарського руху, що звужувало завдання робітничого класу до тред-юніонізму. Поступово передові робітники відходили від народницьких настанов. Вони починали усвідомлювати необхідність боротьби за власні інтереси, створювали свої перші пролетарські організації, раніше народників піднесли прапор політичної боротьби. Такою першою організацією робітників, яка почала створюватись у Петербурзі ще в 1876 р. на базі існуючих тут робітничих гуртків, був «Північний союз російських робітників».

У грудні 1876 р. найбільш передові робітники — майбутнє ядро організації — разом з революціонерами-народниками провели в Петербурзі на Казанській площі відкрити політичну демонстрацію. Як згадував Г. В. Плеханов, робітники старанно готувалися до проведення демонстрації, прагнули провести її так, щоб вона своїм «революційним характером» відрізнялася від демонстрацій «інтелігентів»². Незважаючи на розгром демонстрації, арешт кількох її учасників, вона сприяла пробудженню революційного протесту проти існуючого в країні політичного безправ'я. В. І. Ленін назвав демонстрацію на Казанській площі першою соціально-революційною демонстрацією в Росії³.

¹ «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції». Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року. К., 1977, стор. 4—5.

² Див.: Г. В. Плеханов. Сочинения, т. III, М.—Л., 1928, стор. 150—152.

³ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 5, стор. 352.

Протягом 1877—1878 рр. робітнича організація продовжувала формуватись, вироблялись її програмні основи. Члени організації проводили широку агітаційно-пропагандистську роботу в робітничих гуртках Петербурга, окремі з них виїздили за кордон для ознайомлення з боротьбою західноєвропейського пролетаріату, діяльністю і програмними документами І Інтернаціоналу.

В грудні 1877 р. передові робітники міста знову організували демонстрацію під час похорону товаришів, які загинули від вибуху на Василеостровському патронному заводі. Були випущені перші листівки, в яких події, що трапилися на заводі, пояснювалися загальним тяжким і безправним становищем робітничого класу⁴.

Остаточно перша робітнича організація в Петербурзі сформувалася в грудні 1878 р., коли робітники на зборах оголосили створення «Північного союзу російських робітників», прийняли його програму. Основним своїм завданням «Північний союз» ставив знищення існуючого політичного і економічного ладу, як ладу неправильного⁵. Програма «Північного союзу» була свідченням продовження і збагачення досвіду боротьби «Південноросійського союзу робітників», що діяв на півдні Росії в 1875 р. Робітнича організація в Петербурзі, її програма за своїм ідейним змістом, широтою питань була значно зрілішою порівняно з «Союзом» Є. Заславського. Ідеї класової боротьби, пролетарської солідарності, завдання боротьби за політичні свободи, які вперше прозвучали в статуті «Південноросійського союзу робітників», знайшли своє більш зріле і глибоке втілення в програмному документі «Північного союзу російських робітників». Найсвідоміші петербурзькі робітники дійшли до думки об'єднання не лише робітників певного району, а й усіх робітників Росії — створити загальноросійську пролетарську організацію.

Члени «Північного союзу» більш ґрунтовно і конкретно, порівняно з «Союзом» Є. Заславського, ставили завдання боротьби за політичні свободи. «...Політична свобода, — писали петербурзькі робітники, — забезпечує за кожною людиною самостійність переконань і дій... нею насамперед забезпечується розв'язання соціального питання», а тому потрібно вимагати свободи слова, друку, прав зібрань і сходок, станових прав і переваг, обмеження робочого дня, заборони дитячої праці тощо⁶. Висування таких вимог свідчило, що передові російські робітники поставили завдання завоювання політичних свобод як попередню і обов'язкову умову для остаточної перемоги над експлуататорами, знищення соціального гніту. Проти такого спрямування програми «Північного союзу» виступали народники, які доводили, що в ній досить багато уваги відводиться значенню боротьби за політичні свободи. Робітники завзято відстоювали пункти про політичні свободи, хоча на окремих інших програмних вимогах відчуваються поступки народницьким поглядам.

В. І. Ленін зазначав: «Коли в 1875 р. утворився «Південноросійський робітничий союз» і в 1878 р. «Північноросійський робітничий союз», то ці робітничі організації стояли осторонь від напряду російських соціалістів; ці робітничі організації вимагали політичних прав народів, хотіли вести боротьбу за ці права, а російські соціалісти помилково вважали тоді політичну боротьбу відступом від соціалізму»⁷.

Петербургські робітники чіткіше, ніж члени «Південноросійського союзу робітників» розуміли і визначали завдання пролетаріату і його місце в революційній перестрої суспільства. Вони підкреслювали, що в робітниках закладена «вся сила і значення країни»⁸.

В програмі «Північного союзу» чіткіше відчувалася тенденція до постановки самостійних класових завдань пролетаріату. Члени організації, запозичивши більшість статутних положень із Ейзенахської програми соціал-демократичної робітничої партії Німеччини, яка входила до І Інтернаціоналу, тим самим збагатили і розвинули досвід «Південноросійського союзу робітників». Вони зверталися, як і їх колеги-попередники до програмних документів західноєвропейського пролетаріату, до більш досвідчених братів по класу.

Отже, програма «Північного союзу російських робітників» свідчила про зростання ступеню політичної зрілості передових робітників 70-х років XIX ст., зародження свідомого розуміння своїх класових завдань.

Організаторами «Північного союзу російських робітників» були передові робіт-попередники, до програмних документів західноєвропейського пролетаріату, до більш ніж слюсар В. Обнорський і столяр С. Халтурін. В. Обнорський приїхав 1873 р. в Одесу і проводив революційну роботу серед місцевих робітників. У 1874 р. він з Одеси виїхав за кордон, побував у Лондоні, Парижі, Женеві. Повернувшись у 1877 р. до Петербурга, В. Обнорський проводив широку організаційно-пропагандистську роботу серед робітників, сприяв справі об'єднання робітничих гуртків у «Союз».

⁴ Рабочее движение в России в XIX веке, т. II, ч. 2, 1875—1884, М., 1950 стор. 206—208.

⁵ Див.: там же, стор. 240.

⁶ Там же, стор. 241.

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 235.

⁸ Рабочее движение в России в XIX веке, стор. 242.

Другим організатором і керівником «Північного союзу російських робітників» був С. Халтурін. Свою революційну діяльність розпочав у Петербурзі. Зокрема, С. Халтурін брав активну участь у роботі революційних гуртків, керував підпільною робітничою бібліотекою. Він був добре обізнаний із соціалістичним рухом на Заході, із боротьбою західноєвропейського пролетаріату. Разом з тим йому були близькі і зрозумілі потреби і сподівання робітників Росії, які повинні, на його думку, визначити свій власний шлях боротьби, висунути першочергові революційні завдання, об'єднатись для розв'язання цих завдань у пролетарську організацію. Разом з В. Обнорським, С. Халтурін проводив велику роботу по об'єднанню петербурзьких робітників у самостійну організацію.

До основного ядра «Північного союзу» ввійшло близько 200 робітників, стільки ж було і співчуваючих. Відділення організації знаходилися в тих районах Петербурга, де працювали в переважній більшості робітники-металісти — найбільш організований і свідомий загін російського пролетаріату. При «Союзі» існували каса і бібліотека.

Члени «Північного союзу російських робітників» брали участь у страйках, керували ними, випускали і розповсюджували серед страйкуючих листівки, в яких закликали до солідарності в боротьбі, до підтримки один одного. «Всі за одного, один за всіх!» — цей заклик дедалі ширився серед пролетаріату Росії. Так, коли в січні 1879 р. на Новій базовнопрядильній фабриці в Петербурзі почався страйк, члени «Північного союзу» випустили прокламацію, з якій закликали робітників інших фабрик і заводів підтримати страйкуючих товаришів. «Коли до вас дійде, — писали вони у листівці, — ми підтримаємо вас, і ваші вимоги будуть враховані! Так буде завжди! Всі за одного, один за всіх!»⁹. На заклик відгукнулися робітники інших підприємств Петербурга, зокрема, робітники фабрики Шау, які в знак братерської підтримки розпочали страйк і випустили прокламацію, в якій говорилось: «Тепер треба спробувати діяти дружно, разом. Вірте, брати, так краще буде. Адже нас тут одних фабричних — сила. Нехай-но вони спробують осилити нас всіх. Тепер ми так і будемо робити!»¹⁰. На обох цих підприємствах страйками керував «Північний союз російських робітників», підтримував страйкуючих зібраними серед членів організації коштами. Керівники «Північного союзу» допомогли також робітникам Нової базовнопрядильної і фабрики Шау скласти спільні вимоги до хазяїв.

Члени «Північного союзу» робили спроби заснувати власний друкований орган. Велику роботу в цьому напрямі проводив В. Обнорський. Він виїздив до Москви, за кордон, щоб купити друкарський верстат¹¹. У власному друкованому органі (журналі чи газеті), що, на думку керівників «Північного союзу», мав докорінно відрізнятись від народницьких періодичних видань, планувалось опублікувати програму організації, статут, листівки тощо¹². Через відсутність власної друкарні, члени «Північного союзу» змушені були звернутися до народників з проханням видрукувати програму і прокламації.

Передові робітники Петербурга все-таки організували власну друкарню, в якій надрукували один номер (лютий 1880 р.) підпільної робітничої газети «Рабочая зоря»¹³. Газета висвітлювала тяжке економічне становище робітників, закликала їх об'єднуватись в майбутній боротьбі з гнобителями. «...Сила наша в нашій єдності, в нашому згуртуванні; коли ми будемо йти всі разом, заодно — тоді ніяка сила не устоїть проти нас», — писалось в газеті¹⁴.

Перша загальноросійська пролетарська організація, заснована 100 років тому в Петербурзі, проіснувала недовго, але відіграла визначну роль у революційно-визвольному русі Росії. У 1880 р. поліція розгромила робітничу організацію, а її керівники були заарештовані. Тюрма, заслання до Сибіру, каторжні роботи — така участь випала на долю керівників і активних членів «Північного союзу». С. Халтурін уник арешту, перейшовши на нелегальне становище.

Виникнення та діяльність «Північного союзу російських робітників» було значущою віхою на шляху розвитку робітничого руху. В рядах першої організації робітників у Петербурзі разом з керівниками В. Обнорським і С. Халтуріним проходили школу зрілості, загартуваності такі відомі представники робітничої демократії, як П. Мойсеєнко, Д. Смирнов, С. Волков та ін., які в наступні роки революційної боротьби стали керівниками і організаторами страйків, учасниками підпільних робітничих гуртків, діячами соціал-демократичного руху.

А. К. ВОЛОЩЕНКО (Київ)

⁹ Там же, стор. 307.

¹⁰ Там же, стор. 309.

¹¹ О. Д. Соколов. На заре рабочего движения в России, М., 1978, стор. 244—245.

¹² Э. А. Корольчук. Северный союз русских рабочих, Л., 1946, стор. 225—226.

¹³ О. Д. Соколов. Назв. праця, стор. 245—246.

¹⁴ Рабочее движение в России в XIX веке, т. II, ч. 2, стор. 274.

НЕЗЛАМНИЙ БОЄЦЬ ПАРТІЇ
(до 75-річчя з дня народження
М. О. Вознесенського)

Життєвий шлях Миколи Олексійовича Вознесенського був коротким, але надзвичайно насиченим — від учня столяра до видатного партійного і державного діяча, першого заступника Голови Ради Міністрів

СРСР, визначного вченого-академіка, лауреата Державної премії СРСР.

Народився М. О. Вознесенський 1 грудня (18 листопада за старим стилем) 1903 р. у с. Теплому Черньського повіту Тульської губернії (нині Тепло-Огарьовського району Тульської області). Дитячі і юнацькі роки він провів у невеличкому повітовому місті Черні, де його батько працював прикажчиком на лісоскладі. Тут М. О. Вознесенський закінчив так зване вище початкове училище. Після смерті батька 13-річний юнак почав свою трудову діяльність. Спочатку він працював учнем столяра, а потім — учнем складальника в друкарні. Восени 1919 р. його обрали головою повітового комітету комсомолу і водночас доручили редагувати газету повіткому «Юный коммунист». Тоді ж М. О. Вознесенський став членом Комуністичної партії. В 1920 р. молодий комуніст очолив економічно-правовий відділ Тульського губкому РКСМ.

У 1921 р. його направили на навчання до Москви — в Комуністичний університет ім. Я. М. Свердлова, який він закінчив 1924 р. і одержав призначення в Донбас. У липні того ж року М. О. Вознесенський почав працювати заступником завідувача відділом агітації і пропаганди Артемівського окружного партії. Працюючи на цій посаді, він виїздив на промислові підприємства — заводи, шахти, кар'єри, де виступав з лекціями і доповідями з питань поточної політики, багато розмовляв з робітниками й інженерно-технічними працівниками. Одночасно М. О. Вознесенський читав курс лекцій з ленінізму в окружній радпартшколі, яку невдовзі очолив. Під його керівництвом школа стала справжнім центром ідеологічної роботи в широких робітничих масах. Її слухачі постійно виступали на заводах і шахтах Артемівщини як пропагандисти, агітатори, доповідачі, організатори стінної преси тощо.

М. О. Вознесенський, як і раніше, систематично відвідував промислові підприємства, особливу увагу приділяючи Єнакіївському металургійному заводу. Незабаром за клопотанням комуністів заводу Миколу Олексійовича Вознесенського направили туди працювати штатним пропагандистом. На перших же звітньо-виборних зборах його обрали секретарем заводського парткому. Кілька років М. О. Вознесенський очолював одну з найбільших парторганізацій Донбасу, в якій налічувалося понад 500 комуністів. Він також керував районним семінаром з марксизму-ленінізму, виступав з доповідями і лекціями, давав рішучу, аргументовану відсіч опозиціонерам, що намагалися повести за собою робітників Донбасу.

Восени 1928 р. М. О. Вознесенський знову повернувся на навчання — на цей раз до Інституту червоної професури. У 1930 р. інститут було розділено і на базі його відділень утворено самостійні інститути. Економічне відділення, де вчився М. О. Вознесенський, було перетворено на Економічний інститут червоної професури. Навчаючись в інституті, Микола Олексійович Вознесенський водночас читав лекції і керував кафедрою політекономії в одному з московських вузів, публікував у журналах наукові праці з питань політичної економії соціалізму.

В 1931 р., після закінчення інституту, М. О. Вознесенського залишили там для наукової роботи. Він багато працював над удосконаленням навчального процесу, друкував теоретичні статті у журналі «Большевик» — органі ЦК партії. У 1932 р. молодого науковця запросили працювати в ЦКК ВКП(б) — Наркомат РСІ СРСР у групу планування й обліку, яку він очолював майже три роки. За цей час М. О. Вознесенський здійснив значну і плідну роботу по вдосконаленню та спрощенню обліку і звітності на промислових підприємствах і транспорті.

На початку 1935 р. його призначили головою Ленінградського міськплану, а наприкінці 1937 р. — спочатку заступником, а пізніше — головою Держплану при Раднаркомі СРСР. На цій посаді він працював понад десять років. Тут розкрилися його найкращі ділові і політичні якості партійного і державного діяча ленінського гарту, величезні організаторські здібності, вміння бачити перспективу, принциповість, беззастережна відданість справі партії. Колишній міністр фінансів СРСР А. Г. Зверев, який довгий час працював разом з М. О. Вознесенським, пізніше писав, що той «був дуже сильним керівником Держплану, мислив масштабно і сміливо, дивився далеко вперед. Справжній державний діяч...»¹.

Під керівництвом М. О. Вознесенського Держплан став, за його висловом, «економічним штабом Центрального комітету партії», основними завданнями якого були перспективне планування, забезпечення пропорційного розвитку всіх галузей народного господарства країни і дійова перевірка виконання державних планів. «Справа честі планових працівників,— заявляв М. О. Вознесенський,— перетворити

¹ А. Г. Зверев. Записки министра, М., 1973, стор. 229.

органи соціалістичного планування народного господарства на бойові штаби перевірки виконання народногосподарських планів»².

У 1939 р. за ініціативою Миколи Олексійовича Вознесенського виник перший загальносоюзний орган по збиранню й обробці науково-технічної інформації — Інститут техніко-економічної інформації при Держплані СРСР (нині — Всесоюзний інститут науково-технічної інформації).

Під керівництвом і за безпосередньою участю М. О. Вознесенського Держплан СРСР розробив такі важливі загальнодержавні плани, як третій п'ятирічний і воєнно-господарський плани, план відбудови і дальшого розвитку народного господарства країни в першій післявоєнній п'ятирічці. А на XVIII з'їзді партії, який відбувся в березні 1939 р., М. О. Вознесенський висунув ідею про «розробку генерального господарського плану, розрахованого на кілька п'ятирічок»³. В лютому 1941 р. ЦК ВКП(б) і Раднарком СРСР доручають Держплану розробити генеральний план розвитку народного господарства Радянського Союзу на 15 років⁴.

На XVIII з'їзді партії його обирають членом ЦК ВКП(б), у квітні 1939 р. призначають заступником, а в березні 1941 р. — Першим заступником Голови Раднаркому СРСР. Залишаючись головою Держплану СРСР, М. О. Вознесенський водночас займав посади голови Ради оборонної промисловості, голови Комісії в поточних справах при Раднаркомі СРСР, заступника голови Державного Комітету Оборони.

У лютому 1941 р. пленум ЦК партії обрав його кандидатом у члени Політбюро ЦК ВКП(б).

Багато уваги Микола Олексійович Вознесенський приділяв зміцненню обороноздатності Радянської країни. Разом з А. О. Ждановим він очолював спеціальну комісію по перевірці стану Збройних Сил СРСР. З перших днів Великої Вітчизняної війни М. О. Вознесенський усі свої знання, організаторські здібності, енергію віддавав справі перебудови економіки країни на воєнний лад, налагодженню і збільшенню виробництва військової техніки, найновітніших видів озброєння тощо. Протягом короткого часу очолюваний ним апарат Держплану розробив мобілізаційний народногосподарський план на третій квартал 1941 р., а пізніше — воєнно-господарський план на четвертий квартал 1941 р. і на 1942 рік, який став економічною програмою діяльності радянського тилу.

Як член найвищого, надзвичайного органу влади воєнного часу — Державного Комітету Оборони — М. О. Вознесенський займався широким колом питань, пов'язаних з економічним забезпеченням перемоги над фашизмом. На нього, зокрема, було покладено персональну відповідальність за забезпечення фронту озброєнням і боеприпасами. Водночас він керував діяльністю всіх евакуйованих з Москви наркоматів, насамперед пов'язаних з воєнною економікою, і відновленням у найкоротший строк роботи вивезених на Схід промислових підприємств, представляв у Куйбишеві Раднарком СРСР.

За дорученням ЦК партії під керівництвом М. О. Вознесенського і наркома чорної металургії І. Ф. Тевосяна в квітні 1942 р. було розроблено план заходів по форсуванню будівництва та прискореному розвитку потужностей цієї галузі на Уралі і в Західному Сибіру. На основі доповідної записки Вознесенського було значно збільшено капіталовкладення в електроенергетику і вугільну промисловість східних районів.

Коло питань, що ними займався М. О. Вознесенський, надзвичайно широке. Він виїздив до Сибіру для вивчення стану справ у сільському господарстві, знайомився на місці з роботою Челябінського вугільного басейну, брав активну участь у роботі Комітету по відбудові народного господарства в районах, визволених від фашистських окупантів, зокрема, піклувався про відродження господарства півдня країни, про відбудову житлового фонду. На початку 1943 р. ДКО затвердив складений Держпланом і Наркоматом вугільної промисловості СРСР план відбудови шахт Донбасу.

Протягом усього воєнного часу головну увагу М. О. Вознесенський звертав на забезпечення діючої армії військовим спорядженням, озброєнням, боеприпасами. Маршал О. М. Василевський, який тоді був начальником Генерального штабу, пізніше згадував, як на засіданнях Політбюро ЦК ВКП(б) і ДКО з доповідями про стан воєнної економіки виступав М. О. Вознесенський. Його слово, як пише Василевський, було «найавторитетнішим... Він нерідко не згоджувався з думкою Й. В. Сталіна, інших членів Політбюро й точно називав кількість матеріально-технічних засобів, що їх може дати промисловість для розглядуваної операції. Його думка була вирішальною. М. О. Вознесенський чудово знав народне господарство, мав точні відомості про його роботу і в своїх судженнях, оцінках майже ніколи не помилявся»⁵.

² «Большевик», 1938, № 2, стор. 16.

³ XVIII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). Стенографический отчет, М., 1939, стор. 340.

⁴ «Правда», 22 лютого 1941 р.

⁵ А. Василевский. Дело всей жизни, М., 1976, стор. 538.

Своєю самовідданою працею по перебудові економіки на воєнний лад, по зміцненню економічного потенціалу країни, своїм хистом організатора і вченого-економіста М. О. Вознесенський вніс гідний вклад у перемогу радянського народу над німецько-фашистськими загарбниками.

В перші післявоєнні роки всю діяльність Держплану було спрямовано на планування й організації відродження економіки країни. Вже в березні 1946 р. перша сесія Верховної Ради СРСР другого скликання, на якій з доповіддю виступив М. О. Вознесенський, одноставно прийняла четвертий п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства Союзу РСР, що передбачав у 1948 р. досягти довоєнного рівня промислового виробництва, а у 1950 р. — перевершити його на 43%. План було виконано достроково — за 4 роки і 3 місяці. Багато сил і енергії віддав цій справі Миксла Олексійович Вознесенський, який, залишаючись головою Держплану і заступником голови Ради Міністрів СРСР, будучи членом Політбюро ЦК партії (з листопада 1947 р.), водночас очолював Бюро по металургії й хімії, що здійснювало оперативне керівництво розвитком цих галузей промисловості.

У 1947 р. Держплан приступив до розробки генерального плану розвитку народного господарства країни, розрахованого на 20 років. М. О. Вознесенський очолив спеціальну комісію, що займалася цією роботою. До складу комісії було залучено міністрів, відповідальних господарських працівників, учених, Інститут економіки АН УРСР. Значну увагу Держплан приділяв питанням економічного районування й оптимального розміщення продуктивних сил країни, капітального будівництва.

Батьківщина високо оцінила самовіддану роботу М. О. Вознесенського. Його було нагороджено 2 орденами Леніна, обрано депутатом Верховної Ради СРСР від одного з виборчих округів у Донбасі.

Багатогранну партійну і державну діяльність М. О. Вознесенський поєднував з науковою працею. У 1931 р. вийшла з друку його праця «До питання про економіку соціалізму». В 1935 р. він захистив докторську дисертацію. Протягом 30-х років надрукував ще ряд праць з питань економіки. У вересні 1943 р. загальні збори АН СРСР одноставно обрали М. О. Вознесенського дійсним членом Академії. Його фундаментальна монографія «Воєнна економіка СРСР в період Великої Вітчизняної війни», що являла собою першу спробу наукового аналізу розвитку радянської економіки у воєнні роки, була удостоєна Державної премії СРСР (1948 р.).

Миколі Олексійовичу були притаманні кращі риси державного діяча і вченого: висока ерудиція, виняткова працездатність, дисциплінованість та організованість, вимогливість до себе та підлеглих. При цьому він був надзвичайно скромною і чуйною людиною. Достить зазначити, що він жодного разу не одержував свою академічну винагороду, а всі гроші, які протягом кількох років зібралися на його рахунок в АН СРСР, передав дитбудинку імені академіка Комарова. За його проханням дитячим будинкам було передано і всю суму Державної премії (200 тис. крб.). Ще з довоєнних часів за розпорядженням М. О. Вознесенського у фонд держави відраховувалися й усі гонорари за його книги і статті.

Маршал О. М. Василевський пізніше згадував, що Вознесенський залишився в його пам'яті не лише як чудовий організатор, відмінний знавець своєї справи, винятковий працелюб, а й «як людина — чарівна, доступна, доброзичлива. Він був цілісною й яскравою натурою, чудовим представником державних і господарських кадрів ленінської школи»⁶.

Радянські люди свято шанують пам'ять про М. О. Вознесенського — полум'яного борця за перемогу комунізму, талановитого вченого й організатора соціалістичної економіки.

В. С. ЛЕВІН (Київ)

⁶ А. Василевський. Назв. праця, стор. 538.

ВАЖЛИВА ПОДІЯ В ІСТОРІЇ ПОЛЬСЬКОГО НАРОДУ

(До 35-річчя утворення
Крайової Ради Народової)

В ніч з 31 грудня 1943 р. на 1 січня 1944 р. у житті польського народу, який вів героїчну боротьбу проти німецько-фашистських поневолювачів, відбулася важлива подія. У Варшаві на підпільній квартирі робітника Чеслава Бліхарського було створено Крайову Раду Народову (КРН) — своєрідний підпільний парламент Польщі. Це був помітний крок на шляху до відновлення польської державності і створення нової, народно-демократичної Польщі.

Заснування КРН відбулося в той час, коли завершувався докорінний перелом у другій світовій війні на користь антигітлерівської коаліції. Перемога Червоної Армії під Сталінградом викликала загальне піднесення визвольної антифашистської

боротьби народів Європи. Важливі завдання стояли тоді й перед волелюбним польським народом.

Реакційна зовнішня політика емігрантського польського уряду в Лондоні призвела до розриву відносин Польщі з Радянським Союзом, армії якого були єдиною силою, спроможною визволити Польщу. Спроби польських комуністів створити національний фронт усіх антигітлерівських сил були саботовані буржуазією. На чолі буржуазного крила руху Опору (т. з. «лондонського табору») стали найбільш реакційні сили, які намагалися відновити у Польщі буржуазно-поміщицькі порядки. Вороже ставлення та боротьба «лондонців» проти революційних сил Опору — Польської робітничої партії (ППР) та її військової організації — Гвардії Людової (ГЛ) дезорієнтували багатьох учасників антигітлерівської боротьби, загрожували паралізувати їхні дії. Вказуючи на загострення класової боротьби в країні, ЦК ППР відзначав, що польська реакція, побачивши безпосередню загрозу своїм класовим інтересам, розв'язала громадянську війну¹. В цих складних умовах на зміну концепції національного фронту «без зрадників і капітулантів» ППР розробила програму створення національного демократичного фронту, основним завданням якого мала бути організація трудящих мас на боротьбу за незалежність Польщі і встановлення в країні народної влади.

Вперше політична платформа національного демократичного фронту була сформульована в програмній декларації ППР «За що ми боремось»², опублікованій у листопаді 1943 р. Обґрунтовуючи тезу про поєднання національно-визвольного руху з класовою боротьбою, польські комуністи наполягали на консолідації всіх демократичних і патріотичних сил під керівництвом ППР. В листопаді 1943 р. ЦК ППР прийняв рішення про створення політичного представництва Польщі в особі Крайової Ради Народової³.

Головні завдання КРН були накреслені у Маніфесті демократичних суспільно-політичних і військових організацій у Польщі, опублікованому 15 грудня 1943 р. у підпільному органі ЦК ППР «Трибуна вольності»⁴. Основою Крайової Ради Народової стало об'єднання на спільній платформі Польської робітничої партії з лівими опозиційними групами Робітничої партії польських соціалістів (РППС) і Стронніцтва людowego (СЛ).

Одним з головних завдань КРН, поряд з керівництвом усіма формами боротьби польського народу проти німецько-фашистських загарбників, було встановлення дипломатичних відносин з СРСР. Зовнішньополітична програма Маніфесту передбачала, зокрема, «встановити східні кордони Польщі згідно з волею населення східних земель і на основі дружнього порозуміння з Радянським Союзом»⁵.

Організація національного демократичного фронту у Польщі стала можливою наприкінці 1943 р. у зв'язку з новими умовами, що склалися як на міжнародній арені, так і всередині країни. Докорінний перелом у другій світовій війні на користь антигітлерівської коаліції, який стався головним чином завдяки мужній боротьбі народів Радянського Союзу і його переможної Червоної Армії, консолідація сил антигітлерівської коаліції, швидка їх поляризація всередині національно-визвольного руху змінили політичне обличчя польського суспільства, його концепції майбутньої польської держави. Відновлення буржуазної Польщі, про яку мріяли польська реакція та західні держави, що підтримували її, було вже неможливим. Провісником нової, народно-демократичної Польщі стала Крайова Рада Народова — підпільний парламент прогресивних, патріотичних сил польського народу.

На першому пленарному засіданні КРН були схвалені основні ідейно-політичні й організаційні документи: програмна декларація КРН, тимчасовий статут Рад народових, декрети про організацію Армії Людової (АЛ) та її головного командування, відозва до союзницьких держав тощо⁶. До першого складу президії КРН увійшли: Б. Берут (голова), В. Ковальський і М. Роля-Жимерський.

Крайова Рада Народова виконувала дві головні функції: підпільного парламенту й об'єднавчого центру національного демократичного фронту, що формувався. Згідно із статутом їй належала верховна влада на всій території Польщі до часу її визволення й утворення конституційних урядових органів⁷. Створення КРН як національно-

¹ A. Przygoński. Z zagadnień strategii frontu narodowego PPR. 1942—1945, Warszawa, 1976, стр. 230.

² Kształtowanie się podstaw programowych PPR w latach 1942—1945. Wybór materiałów i dokumentów, Warszawa, 1958, стр. 140—159.

³ A. Przygoński. Назв. праця, стр. 198; Archiwum ruchu robotniczego, t. 4, Warszawa, 1977, стр. 235.

⁴ Документи и материалы по истории советско-польских отношений, т. VII (1939—1943 гг.), М., 1973, стр. 443—446.

⁵ Там же, стр. 445.

⁶ Protokół pierwszego posiedzenia Krajowej Rady Narodowej (31 grudnia 1943 r.—1 stycznia 1944 r.).— Archiwum ruchu robotniczego, t. 2, Warszawa, 1975, стр. 8—62.

⁷ Там же, стр. 38.

визвольного представництва польського народу ліквідувало монополію лондонського емігрантського уряду представляти інтереси Польщі на міжнародній арені.

Воно означало наявність нового співвідношення сил у польському суспільстві на користь демократичного прогресивного табору.

Головний напрям діяльності Крайової Ради Народової підпорядковувався основному національному завданню, що постало тоді перед польським народом, а саме — дальшій мобілізації всіх сил на боротьбу проти німецько-фашистських окупантів. Організаційними формами національного демократичного фронту стали територіальні Ради народові й Армія Людова, які згуртували національно-визвольний рух у Польщі та підготували умови для здобуття влади народно-демократичним табором.

Діяльність КРН на міжнародній арені фактично почалася з переговорів уповноважених КРН з керівниками Радянського уряду. В березні 1944 р. Президія КРН вирішила надіслати делегацію КРН до СРСР⁸. Перед представниками КРН були визначені три головні завдання: встановити відносини з урядами держав антигітлерівської коаліції, вирішити питання про забезпечення Армії Людової зброєю, а також налагодити постійний зв'язок з Центральним бюро комуністів Польщі і Спілкою польських патріотів в СРСР⁹.

22 травня уповноважені КРН були прийняті Головою Ради Народних Комісарів СРСР Й. В. Сталіним та Народним комісаром закордонних справ В. М. Молотовим. Під час тривалої бесіди відбувся діловий обмін думками про майбутнє визнання уряду демократичної Польщі урядом СРСР¹⁰. Радянські керівники вважали, що новий польський уряд має бути створений поляками, які знаходяться на території своєї країни і ведуть тут боротьбу з фашистами. Вони погодилися встановити стосунки з виконавчим органом КРН, коли він буде створений¹¹. Тим самим було підтримано Крайову Раду Народову — орган національного демократичного фронту польського народу. Цей захід Радянського Союзу мав величезне значення для боротьби прогресивних сил Польщі за відновлення державності та народно-демократичну владу в країні. «Союз і братерство по зброї з Країною Рад були основою відродження польської держави після другої світової війни», — відзначав Перший секретар ЦК ПОРП Е. Герек¹².

Крайова Рада Народова об'єднала усі демократичні сили в Польщі та за її межами, створила передумови для формування гідного довір'я народу Тимчасового національного уряду. Ним став Польський комітет національного визволення (ПКНВ) — перший уряд трудящих мас Польщі, який був створений для керівництва визвольною боротьбою народу, для завоювання незалежності і відбудови польської державності¹³. В Маніфесті ПКНВ від 22 липня 1944 р. Крайова Рада Народова проголошувалася найвищою владою в країні.

Створенням Польського комітету національного визволення закінчився важливий період у діяльності Крайової Ради Народової, що виникла в результаті боротьби за керівництво національно-визвольним рухом у Польщі між силами демократії і реакції, як закономірний етап розвитку цього руху. У 1947 р. Крайова Рада Народова передала всі свої функції Законодавчому сейму.

О. Р. СИМОНЕНКО (Львів)

⁸ W. Ważniowski. Krajowa Rada Narodowa — tymczasowy parlament Polski Ludowej (1944—1947). — „Z pola walki”, 1974, № 2 (66), стор. 18.

⁹ F. Zbiniwicz. U źródeł powstania PKWN i Ludowego Wojska Polskiego. — „Z pola walki”, 1964, № 4 (28), стор. 46.

¹⁰ Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны. Документы и материалы, т. 2, М., 1946, стор. 137.

¹¹ B. Druker. Początki Polski Ludowej. Szkice i przyczynki. Warszawa, 1966, стор. 24—25.

¹² «Известия», 23 жовтня 1977 р.

¹³ Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. VIII (январь 1944 — декабрь 1945 гг.), М., 1974, стор. 141.

РАДЯНСЬКА І ПОЛЬСЬКА СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО РЕВОЛЮЦІЙНУ БОРІТЬБУ ТРУДЯЩИХ ПОЛЬЩІ В 1917—1920 рр.

Урочисто й радісно відзначили торік трудящі нашої великої Батьківщини — багатонаціонального Союзу РСР, — народи зарубіжних країн соціалістичної співдружності, все прогресивне людство 60-ї роковини Великої Жовтневої соціалістичної революції. «Жодна з подій світової історії не мала таких глибоких, довготривалих наслідків для людства, як Велика Жовтнева соціалістична революція, — вказував Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев у своїй доповіді «Великий Жовтень і прогрес людства» на спільному урочистому засіданні Центрального Комітету КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР у Кремлівському Палаці з'їздів 2 листопада 1977 р. — Зірниця жовтневої грози освітила шлях у майбутнє народам багатьох країн»¹.

Величезне значення мала перемога Жовтня, зокрема, для польського народу. «З Жовтневою революцією, — зазначається в постанові ЦК Польської об'єднаної робітничої партії, опублікованій у лютому минулого року, — пов'язані головні етапи сучасної історії нашого народу: відновлення незалежності в 1918 р., визволення від ярма гітлерівської окупації і вступ Польщі на шлях соціалізму»².

Створена в результаті перемоги Великого Жовтня Країна Рад анулювала поділи Польщі і проклала їй шлях до здобуття державної незалежності. Разом з тим Великий Жовтень справив вирішальний вплив на розвиток революційного руху, який охопив країну в 1917—1920 рр. Протягом першої половини цього періоду (жовтень 1917 — листопад 1918 рр.) польський народ, землі якого більш як 120 років входили до складу Росії, Австро-Угорщини і Німеччини, боровся за національне визволення та відродження польської держави, яке й завершилося в листопаді 1918 р., що наголошується в привітанні товариша Л. І. Брежнева до керівників ПНР³. Водночас польський народ рішуче виступив за свої соціальні і політичні права.

Друга половина цього періоду, яка почалася після відродження польської держави, характеризувалася бурхливим революційним піднесенням робітничого руху, створенням Комуністичної робітничої партії Польщі, організацією і діяльністю Рад робітничих депутатів, активізацією боротьби трудящого селянства за землю, окремими виступами у польській армії. Найбільшими масштабами й організованістю відзначалася революційна боротьба на території колишнього Королівства Польського.

За час, що минув відтоді, радянськими і польськими істориками створено чимало праць, в яких тією чи іншою мірою висвітлюються згадані події. Докладний аналіз усієї цієї літератури зроблено одним з нас у двох спеціальних статтях⁴, а також у наукових доповідях і повідомленнях, виголошених цього року (спільно з В. П. Колесником) на VIII Всесоюзній науковій конференції істориків-славистів у Донецьку, на V конференції істориків-полоністів і міжреспубліканській історіографічній конференції, що відбулися у Львові.

На нашу думку, в радянській і польській історіографії революційної боротьби польських трудящих, яка розгорнулася під благотворним впливом Великого Жовтня у 1917—1920 рр., можна виділити три основні етапи. Перший з них почався невдовзі після Жовтневої революції і тривав майже до початку другої світової війни, точніше до необгрунтованого розпуску Комуністичної партії Польщі в 1938 р.⁵

¹ Л. І. Брежнев. Великий Жовтень і прогрес людства, К., 1977, стор. 16.

² «Трубина Луду», 24 лютого 1977 р.

³ «Радянська Україна», 7 листопада 1978 р.

⁴ П. М. Калениченко. Радянська історіографія про революційний рух у Польщі в 1917—1920 рр. — «Питання нової та новітньої історії. Міжвідомчий науковий збірник», вип. 3, К., 1966; його ж. Польська марксистська історіографія про революційний рух у Польщі (1917—1920). — Під впливом ідей Великого Жовтня. 3 історії міжнародного революційного руху, 1917—1924. Збірник статей, К., 1969.

⁵ КПП було розпущено за рішенням Виконкому Комінтерну в зв'язку з тим, що, мовляв, до складу її партійного активу широко проникла ворожа агентура. Як оста-

В цей час марксистська історіографія в буржуазно-поміщицькій Польщі по суті не розвивалась. У Радянському Союзі вийшло кілька праць з окремих питань даної проблеми. Їх авторами були діячі польського робітничого руху та польські історики-марксисти, що перебували в нашій країні у політичній еміграції,— Е. Пішибишевський (У. Ясинський), Т. Домбаль (В. Тенгоборський), С. Гельтман, С. Крушевський і М. Здзярський, Г. Каменський, Г. Біч і Б. Шмідт. Важливу роль у розвитку польської марксистської історіографії відіграли 16 томів спеціального збірника «Z pola walki», який у 1924—1936 рр. видавала Польська комісія Істпарту.

Другий етап охоплює роки від встановлення в Польщі народно-демократичного ладу до повної реабілітації КПП. У СРСР над окремими питаннями даної теми працювали О. Я. Манусевич, М. В. Миско, Ф. Г. Зуєв, У. А. Шустер, П. С. Юсєфович, дослідження яких привернули увагу наукової громадськості до питань польського революційного і національно-визвольного руху, поклали початок серйозному їх вивченню. Разом з тим працям названих та деяких інших авторів були властиві певні недоліки об'єктивного характеру. По-перше, говорячи про революційний рух у Польщі, історики не згадували діячів цього руху, які свого часу були безпідставно репресовані. По-друге, характеризуючи діяльність Компартії Польщі та її складових частин— КПЗУ і КПЗБ— автори в силу названих вище причин в основному зосереджували увагу лише на помилках цих партій, які до того ж часто перебільшувалися.

Ці ж самі недоліки були властиві й польській історіографії 1944—1956 рр. У своїх працях зазначеного періоду польські історики-марксисті велику увагу приділяли викриттю основних положень буржуазної історіографії, пов'язаних з відродженням польської держави в листопаді 1918 р. Ці положення коротко зводилися до того, що Польща як держава була відновлена, мовляв, тільки завдяки політиці західних держав і що зовнішня політика Країни Рад та революційний рух польських трудящих нібито лише перешкоджали здобуттю Польщею державної незалежності.

Велику роботу в справі наукової розробки окремих моментів історії революційного руху в Польщі у перші роки післяжовтневого періоду провів Відділ (з 1956 р.— Інститут) історії партії при ЦК ПОРП. З'явилися книги Т. Данішевського, Ю. Ковальського, Т. Кузьмінського, Ю. Гуйського та інших дослідників. І хоч більшість їх праць не відзначалася необхідною глибиною, але для того часу вони мали важливе значення. Написані з позицій марксизму-ленінізму, ці дослідження знайомили читачів з багатьма дуже важливими подіями, які доти або замовчувалися, або неправильно трактувалися представниками буржуазно-шляхетської історичної науки.

Справді наукова, поглиблена розробка історії революційної боротьби польських трудящих у 1917—1920 рр. стала можливою тільки після повної реабілітації Комуністичної партії Польщі та її складових частин— КПЗУ і КПЗБ. Протягом останніх більш як 20 років, що становлять третій період у розвитку марксистської історіографії з даної теми, історики СРСР і ПНР створили цілий ряд серйозних наукових досліджень, присвячених висвітленню різних її аспектів. Автори даної статті поставили своїм завданням проаналізувати переважно літературу, що вийшла саме в цей, третій період.

Насамперед слід назвати дві узагальнюючі праці з історії Польщі. Перша з них— це останній том тритомної «Історії Польщі», підготовленої Інститутом слов'янознавства і балканістики АН СРСР. У книзі, яка охоплює час від листопада 1917 р. до липня 1944 р., періодові 1917—1920 рр. відведено кілька початкових розділів. Друга із згаданих узагальнюючих праць являє собою першу частину четвертого тому багатотомної «Історії Польщі», яка готується Інститутом історії ПАН і видається протягом ряду років⁶. В обох виданнях уперше з великою докладністю і повнотою знайшли наукове висвітлення складні події недалекого минулого польського народу. Однак їх автори не ставили своїм завданням показати лише революційну боротьбу трудящих, що є цілком закономірним при створенні великих синтетичних праць з історії того чи іншого народу.

Тут же слід сказати і про великий збірник статей «Жовтнева революція і Польща», підготовлений Відділом суспільних наук ПАН і виданий до півстолітнього ювілею Радянської влади, а також про підготовлену під науковою редакцією директора Інституту соціалістичних країн ПАН проф. Л. Базильова і доц. Я. Собчака і видану до 60-річчя Великого Жовтня «Енциклопедію Жовтневої революції»⁷. В останньому з цих видань не тільки докладно висвітлено історію власне Великої Жовтневої соціалістичної революції, а й з урахуванням запитів широкого кола читачів ПНР дається

точно з'ясувалося майже через 20 років, це звинувачення ґрунтувалося на матеріалах, що були сфабриковані викритими потім провокаторами. У лютому 1956 р. добре ім'я КПП було повністю відновлено (Див.: «Правда», 21 лютого 1956 р.).

⁶ История Польши (в трех томах), т. III, М., 1958; Historia Polski, t. IV, cz. 1, Warszawa (далі— W.), 1969.

⁷ Rewolucja Październikowa a Polska, Rozprawy i studii, W., 1967; Encyklopedia Rewolucji Październikowej, W., 1977.

широка інформація про діяльність різних польських революційних, військових, культурно-освітніх та профспілкових організацій, товариств і установ, що існували в ті роки на території нашої країни, наводяться біографічні дані про багатьох поляків — учасників Жовтневої революції в Петрограді, Москві, в районах України, Білорусії, Прибалтики, Закавказзя, Середньої Азії.

Цінним і корисним для всіх полоністів є довідник про матеріали архівів ПНР — «Жовтнева революція та її вплив на польські справи в 1917—1921 рр.» (Варшава, 1967). У першому його розділі вміщено дані про архіви, які підлягають Головній дирекції державних архівів (Архів нових актів і Центральний архів стародавніх актів, а також воеводські архіви в Бидгощі, Гданську, Катовіцах, Кельцах, Кракові, Любліні, Лодзі, Познані, Жешові, Щеціні і Вроцлаві), а в другому — про Центральний архів Міністерства внутрішніх справ, Центральний військовий архів, Архів Інституту історії партії при ЦК ПОРП (нині — Центральний архів ЦК ПОРП) та Архів Польської Академії наук.

Загальні питання революційного руху в Польщі у перші роки після Великого Жовтня розробляються рядом радянських істориків, зокрема у численних статтях І. С. Яжборовської, О. Я. Манусевича, І. М. Теодоровича, монографії одного з авторів цих рядків⁸ та інших дослідників.

Значно більшу увагу вчених обох країн привертає польський робітничий рух, який є найважливішою складовою частиною революційної боротьби трудящих Польщі. певним складом у його вивчення є монографія С. М. Стецкевича⁹. В ній автор на відміну від більшості своїх попередників — радянських учених — не обмежується розглядом, так би мовити, традиційних питань, а й робить спробу докладно проаналізувати діяльність урядової ППС, визначити її місце в польському робітничому русі.

Характеризуючи стан висвітлення всього польського робітничого руху сучасною польською історіографією, слід назвати кілька узагальнюючих праць, зокрема підготовлених колективами авторів, а також Т. Данишевським, К. Грюнбергом і Ч. Козловським, Ю. Ковальським¹⁰. Ці дослідження охоплюють великі історичні епохи, тому роки, які цікавлять нас у даному разі, висвітлені у щойно згаданих працях недостатньо. До того ж більшість з них охоплюють період 1917—1920 рр. не повністю.

Слід особливо підкреслити, що останнім часом у народно-демократичній Польщі з'явилися книги, в яких висвітлюється історія робітничого руху в окремих районах країни, в тому числі у тих з них, які до другої світової війни лише частково входили до складу польської держави. Йдеться про книги Г. Зелінського, Р. Вапінського¹¹ та ін.

Випробуванням і загартуванням у жорстоких класових битвах авангардом польського робітничого класу була створена в грудні 1918 р. Комуністична робітничая партія Польщі, 60-річчя якої минає цього місяця. Найбільш повна і глибока оцінка діяльності КПП, її ролі і місця в історії революційного руху в країні міститься в Тезах ЦК ПОРП «З нагоди 40-річчя створення Комуністичної партії Польщі», опублікованих наприкінці 1958 р.

Саме в дусі Тез ЦК ПОРП написані про Компартію Польщі монографії І. С. Яжборовської, Г. Маліновського, Ф. Светлікової, М. Меглицької, Ф. Гавранека, Ю. Ковальчика, колективна монографія «Нариси з історії комуністичного руху в Краківському воеводстві», брошура С. Кшикалі¹² та інші праці. Ряд наукових статей

⁸ П. М. Калениченко. Великий Жовтень і революційний рух у Польщі (листопад 1917 — жовтень 1919 р.), К., 1971.

⁹ С. М. Стецкевич. Рабочее движение в Польше в 1918—1919 годах (ноябрь 1918 — июль 1919 года), Л., 1966.

¹⁰ Historia polskiego ruchu robotniczego, 1864—1964 (we 2 tomach), t. I, 1864—1939, W., 1967; T. Daniszewski. Zarys historii polskiego ruchu robotniczego, cz. I, lata 1864—1917, W., 1954; K. Grünberg, Cz. Kozłowski. Historia polskiego ruchu robotniczego. Węzłowe zagadnienia, 1864—1918, W., 1962; J. Kowalski. Zarys historii polskiego ruchu robotniczego w latach 1918—1939, cz. I, lata 1918—1928, W., 1962.

¹¹ H. Zieliński. Położenie i walka górnośląskiego proletariatu w latach 1918—1922, W., 1957; R. Wapiński. Ruch robotniczy na Pomorzu w latach 1920—1939, Gdynia, 1963; Odegnęty 1917 roku w Zagłębiu Dąbrowskim, Częstochowie i na Śląsku. Pod redakcją H. Rechowicza, Katowice, 1967.

¹² И. С. Яжборовская. Коммунистическая партия Польши и идеи Октября, 1918—1923 гг., М., 1967; H. Malinowski. Powstanie i pierwszy okres działalności KPP, W., 1958; F. Swietlikowa. Komunistyczna partia robotnicza Polski, 1918—1923, W., 1968; M. Meglicka. Prasa Komunistycznej partii robotniczej Polski, 1918—1923, W., 1968; F. Hawranek. Ruch komunistyczny na Górnym Śląsku w latach 1918—1921, Wr.—W.—Kr., 1966; J. Kowalczyk. Ze wspomnień redaktora, W., 1978; Szkice z dziejów ruchu komunistycznego w województwie Krakowskim, Kr., 1958; S. Krzykała. Z dziejów KPP na Lubelszczyźnie, 1919—1923, Lublin, 1961.

про КПП, зокрема про її створення, опублікували І. О. Хренов, С. М. Стецкевич, І. І. Костюшко, Г. Рехович, В. Карвацький.

Одним з важливих аспектів польського робітничого руху була діяльність Рад робітничих депутатів у 1918—1919 рр. Її вивчення в нашій країні лише починається, якщо не брати до уваги праці польського історика Г. Біча, яка була опублікована у 1934 р. в Москві у вигляді обширної вступної статті до підготовленого цим же автором документального збірника¹³.

Історики ПНР присвятили цій проблемі ряд книжок. Різноманітна діяльність Рад — політична, економічна і культосвітня — знайшла відображення в узагальнюючій, хоч і порівняно невеликій за обсягом, праці З. Щигельського і А. Тименської¹⁴. Цінним вкладом у вивчення діяльності Рад є книга З. Рибицького¹⁵, написана в історико-юридичному плані. Історія окремих Рад висвітлюється в дослідженнях Е. Гурської, А. Калужі і С. Поправської, С. Кшикали¹⁶, а також у статтях В. Карвацького, Л. Смосарського і К. Зволинського, Я. Ванькевича.

З польським робітничим рухом, як відомо, був тісно зв'язаний В. І. Ленін. Окремі питання, які характеризують ці зв'язки протягом 1917—1920 рр., знайшли висвітлення у збірнику статей «Ленін і Польща. Проблеми, контакти, відкриття» (М., 1970) та колективній монографії «Інтернаціональна сила ленінських ідей. В. І. Ленін і революційний рух у країнах Центральної і Південно-Східної Європи» (К., 1970).

Під час святкування 90-річчя і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна та в наступні роки марксистська історіографія в нашій країні та ПНР збагатилася цілим рядом праць, у яких розкривається величезне значення ленінського вчення для історичної долі польського робітничого руху і в цілому Польщі. Ми маємо на увазі, передусім, велику колективну монографію «В. І. Ленін і формування комуністических партій в країнах Центральної і Юго-Восточної Європи», книги В. Найдус, Я. Собчака, збірники матеріалів спеціальної наукової сесії і спогадів, брошури Г. Яблонського, С. Вронського, В. Булата¹⁷, статті Ф. Тиха і Я. Канцевича, Т. Данішевського і Ю. Ковальського, В. Серчика, Е. Кушка, Я. Шренявського та ін.

Під благотворним впливом ленінських ідей Великого Жовтня революційний рух охопив і польське село, і Військо Польське. На жаль, він ще не знайшов гідного відображення в радянській історіографії. Що ж до польської історичної науки, то в ній ці питання почали розглядатися. Підється про монографії Ч. Мадайчика, Т. Кузьмінського, В. Станкевича, В. Кушника, Г. Маліновського, А. Чубінського і М. Сксхека, А. Айненкеля¹⁸. Безумовно, не мають рації ті з польських авторів, які починають виклад революційного руху на селі тільки з листопада 1918 р., тобто з часу утворення польської буржуазно-поміщицької держави. А хіба до цієї, безумовно, важливої в історії Польщі, події на селі не було революційних виступів? Ми твердо переконані, що вивчення революційної боротьби польських трудящих у селах, як, зрештою, і в містах та робітничих селищах, слід починати з 1917 р.

Порівняно з селянським рухом революційні заворушення у Війську Польському і Міліції людській висвітлені в літературі значно гірше. В цьому відношенні можна

¹³ H. Bicz. Rady delegatów robotniczych w Polsce w 1918—1919 r., W., 1934.

¹⁴ Z. Szczygielski i A. Tymieniecka. Z dziejów Rad delegatów robotniczych w Polsce, W., 1960.

¹⁵ Z. Rybicki. Rady delegatów robotniczych w Polsce, 1918—1919, W., 1962.

¹⁶ E. Górski. Rady delegatów robotniczych w Zagłębiu, Katowice, 1954; A. Kałuża, S. Poprawska. Rady delegatów robotniczych w Zagłębiu Dąbrowskim, 1918—1919, Katowice, 1961; S. Krzykała. Lubelska Rada delegatów robotniczych, Lublin, 1957.

¹⁷ В. І. Ленін і формування комуністических партій в країнах Центральної і Юго-Восточної Європи, М., 1973; W. Najdus. Lenin wśród przyjaciół i znajomych w Polsce, 1912—1914, W., 1977; J. Sobczak. Lenin bliski polakom. Śladami wspomnień i dokumentów, W., 1977; Z dziejów idei leninowskich w Polsce (Materiały sesji leninowskiej), W., 1961; Polacy o Leninie. Wspomnienia, W., 1970; H. Jabłoński. Lenin a polski ruch robotniczy i wyzwolenie dążenia narodu polskiego, W., 1969; S. Wroński. Leninowskie zasady internacjonalizmu proletariackiego, W., 1970; W. Bułat. Lenin a sprawa Polski, W., 1969.

¹⁸ Cz. Madajczyk. Burżuazyjno-obszarnicza reforma rolna w Polsce, 1918—1939, W., 1956; T. Kuźmiński. Walki klasowe na wsi Lubelskiej w latach 1918—1919, W., 1955; W. Stankiewicz. Konflikty społeczne na wsi polskiej, 1918—1920, W., 1963; W. Kuszyk. Wrzenie rewolucyjne na wsi polskiej w latach 1917—1919, W., 1957; H. Malinowski. Program i polityka rolna Komunistycznej partii robotniczej Polski, 1918—1923, W., 1964; A. Czubiński i M. Skrzek. Strajki rolne w Wielkopolsce, 1919—1922. Materiały archiwalne, W., 1959; A. Ajnenkiel. Położenie prawne robotników rolnych w Polsce, 1918—1939, W., 1962.

назвати хіба що книжку І. Павловського¹⁹ та дві-три статті З. Щигельського і А. Лейнванд.

Розгляд літератури про революційний рух у країні буде неповним, якщо не згадати праці про діяльність польських урядовських партій — ППС-фракції, ППС, ППСД Галичини і Щещинської Сілезії. Серед цих праць по праву виділяється капітальне дослідження Г. Яблонського, в якому висвітлюється політика ППС у роки першої світової війни²⁰. Про ППС опублікували свої книжки також Є. Гольцер і А. Лейнванд, а про табір пілсудчиків — С. Мігдаль і С. Арський²¹.

Дуже актуальною і до того ж явно недостатньо дослідженою в працях радянських істориків темою є створення польської буржуазно-поміщицької держави. Щоправда, ця тема досліджується в книжці М. В. Миско²². Проте, як не дивно, відношенню незалежності Польщі, тобто центральній проблемі згаданої праці, в ній приділено непропорційально мало місця.

Дещо краще стоїть щодо цього справа в польській марксистській історіографії. Ще в 1952 р. вийшла книга Ю. Ковальського «Велика Жовтнева соціалістична революція і Польща», потім з'явилися праці Г. Яблонського «Народження другої Речі Посполитої (1918—1919)» та «Жовтнева революція і незалежність Польщі»²³. До 50-річчя Радянської влади в російському перекладі вийшла брошура Г. Яблонського і А. Кручковського «Великая Октябрьская социалистическая революция и Польша» (М., 1967). Питання, пов'язані з відновленням незалежності Польщі, значною мірою розкрито у монографії Л. Гросфельда²⁴.

Говорячи про дослідження, присвячені різним аспектам революційного руху в Польщі у 1917—1920 рр., слід також згадати і про висвітлення в історичній літературі радянсько-польських відносин того часу. В цьому плані заслуговують на особливу увагу перші томи багатотомного збірника «Документы и материалы по истории советско-польских отношений»²⁵, підготовка і випуск яких здійснюється спільно істориками й архівістами двох братніх країн. «Польсько-радянські відносини в 1917—1945 рр.» — таку назву має збірник документів, підготовлений Інститутом історії польсько-радянських відносин ПАН (нині — Інститут соціалістичних країн) (Варшава, 1967). Майже шоста частина документів цього збірника, взятих з радянських і польських архівів, а також тогочасної преси, охоплює період Жовтневої революції та громадянської війни в нашій країні. Більшою чи меншою мірою відносини між Країною Рад і Польщею у згаданий період висвітлюються в монографіях двох радянських і одного польського авторів (П. М. Ольшанського, І. С. Хміля, В. Гостинської)²⁶.

Складовою частиною революційної боротьби трудящих Польщі у 1917—1920 рр., була участь польських інтернаціоналістів у Жовтневій революції та громадянській війні в нашій країні. Протягом останніх півтора десяти років було зроблено значний крок уперед у вивченні цієї славної сторінки в історії польського народу. Серед найбільш солідних досліджень радянських істориків на цю тему назвемо, зокрема,

¹⁹ I. Pawłowski. *Polityka i działalność wojskowa KPP, 1918—1928*, W., 1964.

²⁰ Г. В. Яблонський. *Политика Польской социалистической партии во время войны 1914—1918 годов*. Сокращенный перевод с польского, М., 1963.

²¹ J. Holzer. *Polska partia socjalistyczna w latach 1917—1918*, W., 1962; A. Leinwand. *Polska partia socjalistyczna wobec wojny polsko-radzieckiej, 1919—1920*, W., 1964; S. Migdal. *Piłsudczyzna w latach pierwszej wojny światowej. Zarys działalności i ideologii*, Katowice, 1961; S. Arski. *My, pierwsza brygada*, W., 1963.

²² М. В. Миско. *Октябрьская революция и восстановление независимости Польши*, М., 1957.

²³ J. Kowalski. *Wielka Październikowa rewolucja socjalistyczna a wyzwolenie Polski*, W., 1952; H. Jabłoński. *Narodziny drugiej Rzeczypospolitej (1918—1919)*, W., 1962; його ж. *Rewolucja Październikowa a sprawa niepodległości Polski*, W., 1967.

²⁴ L. Grosfeld. *Polityka państw centralnych wobec sprawy polskiej w latach pierwszej wojny światowej*, W., 1962.

²⁵ *Документы и материалы по истории советско-польских отношений*, т. I, февраль 1917 г.—ноябрь 1918 г., М., 1963; т. II, ноябрь 1918 г.—апрель 1920 г., М., 1964; т. III, апрель 1920 г.—март 1921 г., М., 1965; *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, т. I, W., 1962; т. II, W., 1963; т. III, W., 1964.

²⁶ П. Н. Ольшанский. *Рижский мир. Из истории борьбы Советского правительства за установление мирных отношений с Польшей (конец 1918—март 1921 гг.)*, М., 1969; його ж. *Рижский договор и развитие советско-польских отношений, 1921—1924*, М., 1974; І. С. Хміля. *З прапором миру крізь полум'я війни. Дипломатична діяльність Української РСР (1917—1920 рр.)*, К., 1963; W. Gostyńska. *Stosunki polsko-radzieckie, 1918—1919*, W., 1972.

дві колективні монографії, видані у Москві, і одну — в Києві²⁷. Всі вони містять розділи, присвячені участі польських інтернаціоналістів у Жовтневій революції та громадянській війні, причому в останній монографії йдеться тільки про територію України — складової і невід'ємної частини Країни Рад.

Крім колективних праць, згадана проблема досліджується і в ряді індивідуальних монографій. З радянських істориків в останні роки, мабуть, найбільш плодотворно працював над нею О. Я. Манусевич. У 1965 р. вийшла з друку його фундаментальна монографія, яку незабаром було перевидано у Варшаві²⁸. У ній йдеться про події, що відбувалися на території всієї нашої країни, але за часом книга охоплює лише кілька місяців одного, 1917 р. О. Я. Манусевич є також автором ґрунтовного розділу про польських інтернаціоналістів, вміщеного у великій колективній монографії «Очерки революционных связей народов России и Польши, 1815—1917 гг.» (М., 1976), та цілого ряду статей, які в основному висвітлюють події не далі початку 1918 р.

Цю ж тему і в тих же часових рамках (але стосовно всіх зарубіжних інтернаціоналістів) розкрито і в книжці В. Р. Копилова²⁹. Натомість над періодом не лише Жовтневої революції, а й громадянської війни (1917—1920 рр.) працювали О. Ф. Хацкевич (за матеріалами Білорусії) та один з авторів цих рядків (за матеріалами України)³⁰.

Давно визчає питання, пов'язані з діяльністю інтернаціоналістів, І. І. Белякевич, який ще понад 20 років тому випустив невелику книжку про участь польських трудящих у підготовці пролетарської революції в нашій країні³¹. Потім у нас і в ПНР з'явився ряд його глибоких статей, в яких висвітлюються окремі важливі питання діяльності поляків-інтернаціоналістів у Петрограді і Криму переважно до перемоги Жовтневої революції. Події того ж періоду, але в зовсім іншому географічному регіоні — Середній Азії — розглядаються в книжці ташкентського історика О. М. Матвеева, яка нещодавно вийшла в світ³².

Майже завжди винятково на архівному матеріалі будує свої праці Р. О. Ермолаєва, яка знайомить читача з такими маловідомими сторінками, пов'язаними з участю польських трудящих у боротьбі за владу Рад на території нашої країни, як агітація і пропаганда серед них, створення груп СДКПІЛ та ППС-лівих, діяльність польських комуністичних організацій і органів РКП(б) серед польського населення. До речі, Р. О. Ермолаєва є одним з авторів наукової біографії видатного сина польського народу, залізного лицаря революції Ф. Е. Дзержинського, випущеної до 100-річчя з дня його народження (М., 1977).

Аналізуючи сучасну радянську історіографію участі польських, як й інших зарубіжних, інтернаціоналістів у Жовтневій революції та громадянській війні, слід також сказати про нещодавно видану монографію В. Ю. Мельниченка, написану переважно в історико-партійному плані, та одну невелику, але змістовну брошуру трьох авторів, випущену ще в 1966 р., яка була в той час однією з перших спроб дослідження цієї проблеми у нашій республіці³³. Варто назвати й праці науково-популяр-

²⁷ Интернационалисты. Трудящиеся зарубежных стран — участники борьбы за власть Советов, М., 1967; Интернационалисты. Трудящиеся зарубежных стран — участники борьбы за власть Советов на Юге и Востоке Республики, М., 1971; Зарубіжні інтернаціоналісти в рядах борців за владу Рад на Україні (1917—1920), К., 1967.

²⁸ А. Я. Манусевич. Польские интернационалисты в борьбе за победу Советской власти в России (февраль—октябрь 1917 г.), М., 1965; його ж. *Polacy w rewolucji Październikowej (luty—październik 1917)*, W., 1967.

²⁹ В. Р. Копилов. Зарубежные интернационалисты в Октябрьской революции (1917—1918), М., 1977.

³⁰ А. Ф. Хацкевич. Польские интернационалисты в борьбе за власть Советов в Белоруссии, Минск, 1967; П. М. Калениченко. Брати по класу — брати по зброї. Участь польських інтернаціоналістів у боротьбі за владу Рад на Україні, 1917—1920 роки, К., 1973; його ж. *Polacy w rewolucji Październikowej i wojnie domowej na Ukrainie, 1917—1920*, W., 1969.

³¹ И. И. Белякевич. Революционное содружество польских и российских трудящихся в 1917 г. Из истории участия польских рабочих и солдат в подготовке Великой Октябрьской социалистической революции, Львов, 1957.

³² А. М. Матвеев. Зарубежные выходцы в Туркестане на путях к Великому Октябрю (1914 — октябрь 1917 гг.), Ташкент, 1977.

³³ В. Ю. Мельниченко. Діяльність іноземних комуністичних груп на Україні, 1918—1920, К., 1977; П. М. Калениченко, І. М. Кулинич, П. С. Сохань. Під єдиним прапором (Участь зарубіжних інтернаціоналістів у боротьбі за встановлення Радянської влади на Україні), К., 1966.

ного характеру, зокрема книжки В. Г. Коновалова і М. Ю. Озерова³⁴. Ці автори доклали багато зусиль, у тому числі вдавалися й до суто журналістських пошуків, щоб відобразити героїчну боротьбу зарубіжних громадян, серед них і поляків, разом з радянськими людьми за захист завоювань Великого Жовтня.

Переходячи до сучасної польської історіографії проблеми, назвемо передусім, як найбільш значну працю, своєрідний біографічний словник польських трудящих — безпосередніх учасників Жовтневої революції, що був підготовлений співробітниками колишнього Інституту історії партії при ЦК ПОРП³⁵. Це надзвичайно оригінальне багатолісткове видання (наскільки нам відомо, в жодній іншій зарубіжній соціалістичній країні подібної книги ще немає). Тут вміщено більш чи менш — залежно від наявного матеріалу — біографічні довідки близько 7700 осіб. Викликає захоплення наукова сумлінність упорядників книги — Александра Коханського, Лідії Калестинської та Веслава Топорович, які, працюючи над нею, переглянули тисячі справ в архівах ПНР і СРСР.

Познайомившись з біографіями, наведеними в словнику, читач довідається, що на Україні активно діяли принаймні 1300 польських революціонерів. Однак імена деяких поляків — учасників революційних подій на Україні — не ввійшли до словника. Так, в Одесі одним з керівних працівників Іноземної колегії була вчителька Гелена Гжелякова, а депутатами міської Ради робітничих і червоноармійських депутатів — Казімеж Водзіньський, слюсар Станіслав Карасінський, Ян Міллер, робітник Лейба Жмудський, Ян Глінка, Антоні Вонсік, столяр Владислав Шершень, Вацлав Вармузіньський (Говорек), Антоні Невінський. Слід вказати й на те, що в названому словнику не фігурують також прізвища деяких активних учасників революційних подій у Кам'янському (нині — Дніпродзержинськ).

Є до цієї книги й зауваження часткового характеру, на що свого часу вже вказувалося в «Українському історичному журналі»³⁶. Однак, незважаючи на ці та деякі інші недоліки, здійснена упорядниками титанічна робота і сам словник заслуговують найвищої оцінки.

Серед найгрунтовіших видань сучасної польської історіографії участі поляків у боротьбі за владу Рад слід назвати кілька монографічних досліджень. Два з них належать перу Валентина Найдуса³⁷, яку по праву можна назвати піонером у науковій розробці даної проблематики (перша її наукова стаття з цього питання з'явилася ще 1952 р.). Використання широкої джерельної бази дало автору можливість створити цінні дослідження, в яких крок за кроком простежується діяльність різних польських соціалістичних організацій.

Заслужують на пильну увагу читача ще кілька фундаментальних книг наших польських колег. В одній з них (автор — Ірена Спустек) йдеться про життя польського населення в столиці царської Росії напередодні і протягом першого року світової імперіалістичної війни³⁸. Тут також зображуються події, які мали місце після прибуття в 1915 р. до Петрограда польських біженців. Книжка закінчується передднем Лютневої революції, і таким чином, є немовби своєрідним розгорнутим вступом до щойно названих праць В. Найдуса.

Ніби логічним і ґрунтовним доповненням до книги І. Спустек є монографія пресознавця А. Сліша (про польські видання, які виходили в нашій країні у роки першої світової війни) і дослідника в галузі культури К. Сероцької³⁹. В першій з них проаналізовано майже 300 газет і журналів як революційного, так і буржуазного напрямів.

Якщо в досі згадуваних дослідженнях питання про безпосередню участь поляків-військовослужбовців у бойових діях за перемогу Жовтня та в захисті його ідей розглядалося, так би мовити, побіжно, то добре написана науково-популярна праця І. Павлозського і К. Собчака «Вони боролися за Польщу. Поляки і польські заго-ни в Жовтневій революції та громадянській війні в Росії, 1917—1917» охоплює весь

³⁴ В. Г. Коновалов. Герои одесского подполья, М., 1960; його ж. Иностранная коллегия, Одесса, 1958; М. Озеров. По следам героев революции, Симферополь, 1967.

³⁵ Księga polaków uczestników rewolucji Październikowej, 1917—1920. Biografie, W., 1967.

³⁶ Див.: «УІЖ», 1968, № 4.

³⁷ W. Najdus. Polacy w rewolucji 1917 roku, W., 1967; її ж. Lewica polska w Kraju Rad, 1918—1920, W., 1971.

* В монографіях використано документальні матеріали з партійних і державних архівів Москви, Ленінграда, Києва, Мінська, Тбілісі, Баку, Єрвана, Харкова, Ростова, Красноярська, Курська, Саратов, Тули, а також Варшави і Любліна та деяких інших радянських і польських міст.

³⁸ I. Spustek. Polacy w Piotrogradzie, 1914—1917, W., 1966.

³⁹ A. Ślisz. Prasa polska w Rosji w dobie wojny i rewolucji, 1915—1919, W., 1968; K. Sierocka. Polonia radziecka, 1917—1939. Z działalności kulturalnej i literackiej, W., 1968.

комплекс цих і споріднених питань. Лише одній польській революційній військовій частині присвячено книгу А. Заторського⁴⁰.

Розповіді про основні польські революційні частини, автори першої книжки роблять висновок, що загальна кількість поляків — солдатів революції становила понад 130 тис. чол. А втім інші польські дослідники вважають, що ця цифра не відповідає дійсності і що кількість польських революціонерів, які зі зброєю в руках разом з трудящими Росії, України, Білорусії, Середньої Азії, Кавказу захищали завоювання Жовтня, була набагато більшою. Так, історик Александер Коханський на сторінках «Trybuna Ludu» пише навіть про 200 тис. чол.⁴¹. Тим часом у збірнику спогадів поляків — учасників Жовтневої революції і громадянської війни в Росії наводиться вдвоє менша цифра — 100 тис. чол.⁴²

Такі великі розбіжності в даних, що їх наводять різні дослідники, пояснюються дуже просто. Зараз, через кілька десятиріч після тих далеких і грізних днів, коли смерть безжалісно косила захисників революції, коли був відсутній систематичний облік, уже неможливо встановити точну цифру польських трудящих, які боролися за встановлення і зміцнення Радянської влади. До того ж чітко не визначено, кого саме слід вважати учасником революції — тільки того, хто з гвинтівкою в руках ішов на штурм старого світу, чи й того, хто, скажімо, шив обмундировання для потреб фронту. Щойно названий збірник вміщує спогади 100 учасників буремних революційних подій на території нашої країни. Переважна більшість цих цікавих документів доти ніде не публікувалася. Вони зберігалися в тодішньому Інституті історії партії при ЦК ПОРПІ, а також у ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, де їх свого часу зібрала Польська комісія Істпарту. Решта спогадів друкувалася у 20-х роках польською, російською, українською і білоруською мовами в газетах.

Не всі матеріали, вміщені в збірнику, який має 7 розділів, рівноцінні за своїм значенням і достовірністю. Подекуди впадають у вічі авторська суб'єктивність в оцінці тих чи інших подій, деякі неточності. В цілому ж можна сказати, що колектив упорядників підготував книгу, яка є значним кроком уперед порівняно з трьома невеликими збірниками спогадів, виданими з нагоди 40-річчя Великого Жовтня у Варшаві, Катовіцах і Гданську⁴³.

В рік, коли відзначався піввіковий ювілей Жовтневої революції, в Лодзі з'явився ще один подібний збірник⁴⁴. Приблизно в ті ж самі роки вийшли з друку спогади Е. Семія і С. Шпрінгера⁴⁵, а також були перевдані спогади Г. Бобінської, С. Будзінського, С. Пестковського, Е. Стефанського, Р. Яблоновського, В. Узембло та інших революціонерів⁴⁶ (деякі з них були вперше опубліковані значно раніше).

У зв'язку з 50-річчям і 60-річчям Жовтневої революції в Польщі були видані праці науково-популярного характеру. Маємо на увазі брошури В. Найдуса, а також Т. Буткевича і А. Сліша, в яких у доступній формі розповідається про Великий Жовтень і громадянську війну в нашій країні⁴⁷. Особливий наголос у них робиться — і це цілком зрозуміло — на участі польських трудящих у тих вікопомних подіях.

На перший погляд може здатися, що монографії М. Вжосека і Л. Гросфельда⁴⁸ не стосуються даної теми. Але це не зовсім так. Адже матеріал, який міститься в них свідчить, що польські контрреволюційні частини були не такими численни-

⁴⁰ I. Pawłowski i K. Sobczak. Walczyli o Polskę. Polacy i oddziały polskie w rewolucji Październikowej i wojnie domowej w Rosji, 1917—1921, W., 1967; A. Zatorski. Dzieje pułku Białgorodzkiego — I polskiego pułku rewolucyjnego w Rosji, W., 1960.

⁴¹ „Trybuna Ludu”, 12 грудня 1967 р.

⁴² Na granicy epok. Wspomnienia o udziale polaków w rewolucji Październikowej i wojnie domowej w Rosji, 1917—1921, W., 1967, стр. 13.

⁴³ Wspomnienia polaków o rewolucji Październikowej, W., 1957; Śląscy bojownicy rewolucji Październikowej, Katowice, 1958; Wspomnienia polaków — uczestników Wielkiej socjalistycznej rewolucji Październikowej (zamieszkałych na terenie województwa Gdańskiego), Gdańsk, 1957.

⁴⁴ Wspomnienia weteranów rewolucji 1905 i 1917 roku, Łódź, 1967.

⁴⁵ E. Semil. Przed drugą wojną była pierwsza. Wspomnienia uczestnika rewolucji, W., 1962; S. Szpinger. Z Pierwszą Kona, Łódź, 1967.

⁴⁶ H. Bobińska. Pamiętnik z tamtych lat, W., 1963; S. Budzyński. Dni październikowe w Moskwie. Wspomnienia, W., 1958; E. Stefański. Wspomnienia z pociągu śmierci, W., 1967; S. Pestkowski. Wspomnienia rewolucjonisty, Łódź, 1961; R. Jabłonowski. Wspomnienia, 1905—1928, W., 1962; W. Uziembo. Wspomnienia, 1900—1939, W., 1965.

⁴⁷ В. Найдус. Участие поляков в Октябрьской революции, Варшава, 1967; Т. Буткевич, А. Сліш. Уdział polaków w rewolucji Październikowej i obronie jej zdobyczy, W., 1967; іх же. Polscy żołnierze Października, W., 1977.

⁴⁸ М. Wrzosek. Polskie korpusy wojskowe w Rosji w latach 1917—1918, W., 1969; Л. Grosfeld. Polskie reakcyjne formacje wojskowe w Rosji w 1917—1919, W., 1956.

ми, як це дехто на Заході силкується довести, сприяє більш рельєфному відображенню вкладу польських інтернаціоналістів у збройну боротьбу радянських людей.

Характеризуючи розвиток сучасної польської історіографії за два останні десятиріччя і відзначаючи її незаперечні успіхи, ми водночас вважаємо своїм обов'язком сказати, що окремі історики в ПНР, які займаються вивченням революційної боротьби польських трудящих, відійшли від марксизму і, по суті, скотилися на ревізійонистські позиції. Йдеться, зокрема, про А. Литвина, який намагається будь-що перебільшити помилки молодого Комуністичної партії Польщі та Рад робітничих депутатів і разом з тим всіляко розхвалити реформістську ППС. Подібним спробам, які особливо посилилися останнім часом у зв'язку з 60-річчям утворення польської буржуазно-поміщицької держави, дає рішучу відсіч орган ЦК ПОРП — газета «Trybuna Ludu»⁴⁹. Виступи проти намагань перекрутити суть історичних подій містилися в цій газеті та деяких інших органах преси й раніше, років десять тому⁵⁰.

Не можна заперечувати, що КРПП і Ради робітничих депутатів допускали деякі помилки. Так, у перший період своєї діяльності Компартия Польщі, дотримуючись люксембургіанських поглядів, недооцінювала роль селянства як союзника пролетаріату, вважала, що тоді не варто було ставити питання про здобуття польським народом своєї державності. Але не можна, як кажуть, з водою вихлюпувати й дитину, тобто, критикуючи КРПП і Ради робітничих депутатів за справжні, а ще більше — за уявні помилки, не бачити всього того цінного, що вони здійснили.

Одночасно не слід, як це робить дехто, бачити в діяльності ППС тільки позитивні риси, забуваючи, що її праві керівники проводили політику угодовства щодо польської буржуазії, силкувалися відгородитися непрохідною стіною від Країни Рад, виховували своїх рядових членів у дусі недовіри і підозри до першої в світі країни робітників і селян. Хоч, звичайно, були в діяльності ППС і позитивні моменти.

Досі ми говорили про праці істориків-марксистів. Але слід пам'ятати, що протягом 20-річного існування буржуазно-поміщицької Польщі представники польської історичної науки, які стояли на чужих нам, ворожих ідейних позиціях, доклали немало зусиль до того, щоб події 1917—1920 рр. зобразити в спотвореному вигляді.

Мабуть, найбільше перекинувалося питання про відродження польської держави. Одні з буржуазних істориків, зв'язані з табором Пілсудського, силкувалися довести, що Польща здобула державність саме завдяки політиці Пілсудського. Зовсім іншої точки зору дотримувалися історики, які належали до ендеків (так званих національних демократів). Вони твердили, нібито польська держава зобов'язана своїм відродженням Антанті, тобто передусім царській Росії, а також Франції, Англії та США — країнам-переможцям, що створили після першої світової війни систему Версальського договору.

Були серед польських буржуазних істориків і такі, які намагалися у своїх працях примирити обидві ці концепції. Однак, незважаючи на деяку різницю в політичних і наукових поглядах, представники всіх названих напрямків в одному питанні виступали, так би мовити, єдиним фронтом: вони або повністю замовчували, або явно недооцінювали величезну роль Великої Жовтневої соціалістичної революції у створенні польської державності.

Абсолютно неправильно висвітлювали польські буржуазні історики відносини своєї країни з Радянською державою, безпідставно звинувачуючи останню в агресивності, в тому, що вона, мовляв, успадкувала від царизму його зовнішню політику. Типовим прикладом щодо цього були брудні антирадянські писання, підготовлені свого часу у Варшаві спеціальним інститутом, який займався боротьбою проти комуністичної ідеології.

Таким чином, під благотворним впливом Великого Жовтня польський народ піднявся на рішучу боротьбу проти капіталістів і поміщиків, за свою свободу і незалежність. Десятки тисяч польських робітників і селян, опинившись в силу тих чи інших причин у нашій країні, зі зброєю в руках відстоювали ідеї переможного Жовтня. Борючись за свободу Країни Рад, наші польські брати по класу, брати по зброї тим самим воювали і за свободу свого народу, за справді демократичну, робітничо-селянську Польщу.

П. М. Калениченко (Київ),

В. П. Колесник (Луцьк)

⁴⁹ Див., напр., «Trybuna Ludu», 6, 12 вересня, 21—22 жовтня 1978 р.

⁵⁰ Див.: «Miesięcznik literacki», 1968, № 6; «Trybuna Ludu», 29 вересня 1968 р.

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

Рецензуємо багатотомну «Історію Української РСР»

ТОМ ТРЕТІЙ.

УКРАЇНА В ПЕРІОД РОЗКЛАДУ
І КРИЗИ ФЕОДАЛЬНО-
КРІПОСНИЦЬКОЇ СИСТЕМИ.
СКАСУВАННЯ КРІПОСНОГО ПРАВА
І РОЗВИТОК КАПІТАЛІЗМУ
(XIX ст.).

вид-во «Наукова думка»,
К., 1978, 608 с.*

Наукова громадськість нашої країни з великим інтересом сприймає вихід у світ кожної чергової книги багатотомної «Історії Української РСР». І це закономірно, оскільки всі вони є певним підсумком досягнень радянської історичної науки. Третій том, в якому висвітлено історію України XIX ст., тобто коли в нашій країні відбувся перехід від феодальної формації до капіталістичної, своїм глибоким змістом, чіткістю структури, доступністю викладу, безперечно, виправдає сподівання і задовольнить наукові та освітні запити трудящих.

Спираючись на марксистсько-ленінську методологію, автори тому дали справді наукову оцінку процесам, явищам і фактам в історії України вказаного періоду. На основі використання різноманітних архівних та інших джерел, узагальнення здобутків радянських істориків, економістів, філософів, літературознавців і мистецтвознавців їм вдалося ґрунтовно висвітлити основні соціально-економічні та суспільно-політичні процеси, що відбувалися на українських землях у XIX ст. Крім того, ряд важливих питань ними поставлено і успішно розв'язано по-новому.

Зміст книги пройнятий ідеєю близькості історичного розвитку російського й українського народів, а розвиток економіки і культури, розгортання класової боротьби і революційно-демократичного руху подано в ній у нерозривному зв'язку з соціально-

економічними і суспільно-політичними процесами у масштабах всієї Росії.

Велику увагу в рецензованому томі приділено дослідженню економічного розвитку на Україні в системі всеросійського ринку. В книзі наведено нові узагальнені дані про зміни, що сталися в першій половині XIX ст. у промисловості і сільському господарстві України, проаналізовано найважливіші явища, які свідчили про посилення нових, буржуазних відносин. Водночас переконливо розкрито негативний вплив на розвиток продуктивних сил феодально-кріпосницької системи та основні прояви її глибокої кризи в 40—50-х роках XIX ст.

Автори змістовно показали розвиток економіки України після селянської реформи 1861 р., яка, незважаючи на свою обмеженість, половинчатість, створила необхідні умови для переходу до капіталістичного способу виробництва. В праці досліджено зростання провідних галузей великої індустрії і виникнення на їх основі промислових районів загальноросійського значення (Донецький вугільно-металургійний, Придніпровський металургійний, Криворізький залізорудний, Нікопольський марганцевий, цукрової промисловості на Правобережжі), наведено конкретні дані про фабрики і заводи, вказано на якісні зміни — завершення технічного перевороту, поглиблення концентрації виробництва тощо.

Ґрунтовним аналізом і багатьма яскравими прикладами підкріплено в рецензованій книзі висновки про істотні зміни, які, незважаючи на кріпосницькі пережитки (поміщицькі латифундії, відробітки, викупні платежі, становість та ін.), відбулися у сільському господарстві України. Наприкінці XIX ст. у більшості її губерній вже переважали капіталістичні відносини.

У праці такого узагальнюючого характеру вперше достатньо висвітлене питання про українські міста в період капіталізму, наведено цікаві дані про їх кількість, зростання міського населення (особливо в індустріальних і торговельних центрах), про стан і зміни в господарстві міст (спорудження електростанцій, водогонів, ліній електричних трамваїв та ін.).

Певний інтерес викликають сторінки кни-

* Редакційна колегія: А. Г. Шевелєв (відповідальний редактор), А. К. Волощенко (відповідальний секретар), В. Н. Котов, М. М. Кравець, М. Н. Лещенко, Ф. Є. Лось, В. Г. Сарбей, Г. Я. Сергієнко.

ги, присвячені розвитку торгівлі на Україні, що обумовлювався поглибленням суспільного поділу праці, господарською спеціалізацією окремих районів країни, посиленням товарно-грошових відносин. Автори звернули увагу на істотні зміни у формах і структурі торгівлі, на її обсяг і географію (особливо на торговельні зв'язки з іншими районами Росії), на виникнення різних банків і кредитних установ та їх роль у розширенні внутрішнього ринку.

Значним досягненням авторського колективу рецензованого тому є ґрунтовний аналіз змін класової структури населення, особливо у пореформений період. Глибше і повніше, ніж це робилося раніше, показано процес диференціації в селянському середовищі. Наприкінці XIX ст. селянство розкололося на дві протилежні групи — куркулів і сільський пролетаріат. Господарства сільської бідноти і куркулів становили 3/4 усіх селянських дворів України. Сільська буржуазія (5 млн. чол.) зосереджувала в своїх руках близько 40% надільних і приватних селянських земель, до 80% орендних земель, понад 50% робочої і продуктивної худоби, переважну більшість сільськогосподарських машин та інших знарядь праці. 9—10 млн. чол. становили сільські пролетарі і напівпролетарі, які не могли прожити, не продаючи свою робочу силу.

Досить ґрунтовно в томі дослідженні основні питання формування і розвитку нового пригнобленого класу — пролетаріату: джерела і кількісне зростання, утворення постійних кадрів робітників і процес їх концентрації на великих підприємствах. У книзі всебічно обґрунтована думка про те, що робітничий клас України формувалася як невід'ємна складова частина всього пролетаріату Росії, в нього вливалися здебільшого вихідці з двох братніх народів — українського й російського. Спільність класових інтересів і пролетарська солідарність об'єднували робітників усіх національностей. Численні конкретні дані, наведені авторами, спростовують фальсифікаторські твердження українських буржуазних націоналістів про те, що в Україні нібито не було національного пролетаріату.

В книзі досить глибоко розкрито процес формування на Україні буржуазії, широко показано складання буржуазних класових груп у промисловості, торгівлі та сільському господарстві. Новий експлуаторський клас за своїм складом був багатонаціональним. Значну частину його становила українська буржуазія. Так, наприкінці XIX ст. у групі міського населення, яке жило за рахунок прибутків з апіталу та нерухомого майна, українці а мовою становили 28,2 тис. осіб (без левів сім'ї), або 19,5%. Переважно з українців складалася сільська буржуазія. Ці та інші факти повністю спростовують аціоналістичну «теорію» безкласовості української нації.

Чільне місце в книзі займає докладне висвітлення питань класової боротьби. Показавши тяжке становище основної маси селян у дореформений період й розкривши його причини (жорстока експлуатація, свавілля поміщиків і царських чиновників), автори більш чітко визначили характер боротьби селянства, на конкретних матеріалах розглянули її форми (подання скарг, підпали маєтків, убивства поміщиків та управителів, відкриті масові виступи). За неповними даними, протягом 1797—1854 рр. відбулося 787 заворушень кріпаків. Особливо масовістю відзначався рух 1855—1856 рр. («Київська козаччина» та похід «у Таврію за волею»).

Антифеодална боротьба селянства відіграла значну роль у прискоренні ліквідації кріпосного права, справила помітний вплив на суспільно-політичне життя в країні. Створювані розвитком капіталізму і численними кріпосницькими пережитками нестерпні умови життя основної маси сільського населення були головною причиною розгортання класової боротьби на селі й після реформи 1861 р. У книзі глибоко проаналізовано основні тенденції, форми і ступінь інтенсивності селянських виступів, показано найбільш масові з них, подано точніші підрахунки їх кількості. Селяни боролися проти кабального викупу, за одержання земельних угідь, знищення непомірно тяжкої поміщицької експлуатації, за обмеження сваволі й насильства царської адміністрації. Водночас розгорталася боротьба між сільськими пролетарями і сільськими підприємцями.

На сторінках рецензованого видання знайшли своє висвітлення результати найновіших досліджень про робітничий рух на Україні — проаналізовано виступи робітників з точки зору їх спрямованості, розподілу по галузях промисловості, підраховано загальну кількість (в 60—70-х роках відбулося 52 страйки і 20 заворушень, а в 1885—1894 рр. — відповідно 71 і 13) і підсумовано їх наслідки. Основною формою боротьби пролетаріату з 70-х років став страйк. Страйкова боротьба мала переважно економічний характер. Водночас поступово зростала політична свідомість її учасників, що, зокрема, проявилася у виникненні «Південноросійського союзу робітників» та багатьох революційних робітничих гуртків, в активній участі пролетарів у загальноросійському революційно-демократичному русі.

Виходячи з лєнінської періодизації визвольного руху в Росії, автори досить повно, у багатьох випадках оригінально, висвітлили суспільно-політичний рух на українських землях.

У рецензованому томі ґрунтовно і послідовно викладено матеріал про формування поглядів декабристів, які започаткували революційний рух у Росії, про виникнення та діяльність таємних організацій дворянських революціонерів, особливо Південного і Північного товариств, Товариства об'

єднаних слов'ян, про повстання декабристів у Петербурзі й на Україні та його величезний революціонізуючий вплив на наступні покоління борців проти самодержавства і кріпосництва. У параграфах, присвячених таємним політичним гурткам 20-х років, організації «Співдружність польського народу», Кирило-Мефодіївському товариству, читач знайде не тільки нові фактичні дані, а й уточнені класові оцінки як самих організацій, так і їх діячів.

Як підкреслено в праці, одним з найважливіших підсумків розвитку визвольного руху в країні у пореформений період було виникнення в 40-х роках революційно-демократичної течії. У суспільно-політичному русі розпочалося все глибше розмежування її з буржуазно-ліберальною течією. Будучи ідеологами і захисниками інтересів селянства, революційні демократи боролися за повалення самодержавного ладу та ліквідацію кріпосницької системи шляхом селянської революції. У книзі яскраво показано громадсько-політичну діяльність і суспільну значимість творчості великого українського революціонера-демократа Т. Г. Шевченка, вплив революційно-демократичного табору (В. Г. Бєліґський, О. І. Герцен, М. Г. Чернишевський, М. О. Добролюбов та ін.) Росії на розгортання революційного руху на Україні. Посилення боротьби різночинної інтелігенції проти самодержавства у період найвищого піднесення першої революційної ситуації знаменувало початок нового етапу визвольного руху в країні.

Вдалими, на наш погляд, є ті сторінки книги, які розповідають про революційно-народницький рух. Дуже важливо, що автори не тільки піддали критиці теорії, окремі програмні положення і тактичні методи боротьби революційних народників, а й показали ризиках їх практичної діяльності серед селян, інтелігенції і робітників, підкреслили бойовий демократизм їх устремлінь, героїзм і самовідданість у боротьбі проти самодержавства, значну роль у революційно-демократичному вихованні трудящих мас.

Значно більше, ніж у попередніх узагальнюючих працях, у рецензованому томі наведено даних про студентський і земський буржуазно-ліберальні рухи у період капіталізму. Чіткість викладу і оцінок притаманна тим місцям книги, де йдеться про завершення формування української буржуазної нації, національно-визвольний рух та його тенденції.

З урахуванням найновіших досліджень радянських істориків у томі висвітлено питання про поширення марксизму на Україні, робітничий і селянський рухи на початку пролетарського етапу визвольного руху, показано процес з'єднання наукового соціалізму з робітничим рухом, підготування до створення революційної партії пролетаріату. Вирішальна роль в цьому належала В. І. Леніну, діяльність якого ма-

ла величезний вплив на соціал-демократичний рух на українських землях.

Систематизовано викладений у томі матеріал про класову боротьбу та суспільно-політичний рух на Україні і зроблені на його основі глибоко наукові узагальнення, висновки і оцінки дають гідну відсіч намаганням буржуазних і буржуазно-націоналістичних ідеологів фальсифікувати діяльність революційно-демократичного табору та історію поширення марксизму в Росії, заперечити значення революційно-демократичних традицій.

У книзі широко висвітлено розвиток культури українського народу в XIX ст., який обумовлювався зрушеннями в соціально-економічному укладі країни, показано зміни в початковій, середній та вищій освіті, здобутки в галузі науки, літератури, театрального, образотворчого і музичного мистецтва. При цьому головну увагу в праці звернуто на ідейну спрямованість культури, її класовий зміст. Розкривши реакційну суть політики царського уряду у галузі освіти, науки і культури, наголосивши на наявності двох протилежних напрямів (реакційний і демократичний) в українській культурі, автори присвятили багато сторінок показу утвердження демократичного напрямку в його боротьбі з ідеологією царизму, поміщицьких кіл та буржуазно-націоналістичних діячів. Тут же підкреслено, що на демократичний напрям в українській культурі глибокий вплив справляли ідеї революційної демократії і визвольний рух. У той же час передові культура впливала на розгортання визвольної боротьби.

У процесі дослідження багатьох проблем автори рецензованого тому приділили велику увагу висвітленню історичних зв'язків і дружби народів Росії, їх єднання у боротьбі проти соціального і національного гніту. У книзі на конкретних фактах показано участь представників різних національностей у селянських виступах, страйках і заворушеннях робітників на Україні, єднання кращих синів і дочок народів Росії, що проявилось у декабристському русі, діяльності революційних демократів і революційно-народницькому русі. Міжнародні зв'язки і революційна солідарність трудящих різних націй особливо посилюлася на пролетарському етапі визвольного руху. Тема дружби народів знайшла відображення при висвітленні участі українського народу в розгромі наполеонівських військ (1812 р.), у героїчній обороні Севастополя. Матеріали тому яскраво свідчать про тісні зв'язки між представниками демократичного напрямку в культурі народів нашої країни, спільність ідейно-естетичної основи їх творчості, про благотворний вплив передової російської культури на розвиток культури України.

Слід зазначити, що авторський колектив повністю справився з покладеним на нього

го завданнями. Йому вдалося створити серйозну, багатопланову наукову працю, яка важлива не тільки завдяки правдивому висвітленню соціально-економічних і суспільно-політичних процесів, а й своєю політичною загостреністю — непримиренністю до будь-яких буржуазних і буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історії українського народу. Широким показом славних революційних традицій, численних проявів дружби народів праця відігравали важливу роль у комуністичному вихованні трудящих.

У процесі викладу матеріалу автори не уникли окремих недоліків, що пояснюються, насамперед, різносюжетністю і складністю досліджуваних проблем. Окремі питання вимагали конкретнішого і ширшого висвітлення, зокрема про економічний розвиток України у першій половині XIX ст., про технічний переворот у промисловості, революційно-демократичний рух на Україні в період першої революційної ситуації, ліберальне народництво. Деякі матеріали, на нашу думку, подано не на своєму місці (очевидно не було потреби виділяти параграф 5 у розділі 13; про статистичну діяльність земців, шкільну реформу 1864 р. мова мала йти у розділі,

присвяченому культурі). У тексті трапляються окремі повторення, не підкріплені фактичними даними твердження, неточні формулювання. Наприклад, на стор. 370 говориться, що «Південноросійський союз робітників» у січні 1875 р. організував страйк на машинобудівному заводі Беліно-Фендеріха в Одесі, в той час як сам Союз виник пізніше — у травні; на стор. 527 лише зазначено, що М. Уманець і А. Спілка упорядкували російсько-український словник, а слід було ще й додати, що словник видано в 4-х томах, що М. Уманець — це псевдонім відомого українського бібліографа М. Ф. Комарова, а А. Спілка — це збірний псевдонім групи його одеських помічників, та ін.

Третій том «Історії Української РСР», безперечно, є значним успіхом української радянської історичної науки. Підсумовуючи досягнення досліджень історії України XIX ст. радянськими вченими, рецензована праця відкриває нові горизонти для наукових пошуків. Вона стане у нагоді викладачам вузів, працівникам музеїв, архівів, учителям, пропагандистам, широким колам читачів.

Л. Г. Мельник (Київ),
А. М. Катренко (Київ)

* * *

І. Назаренко.

ПІД ЛЕНІНСЬКИМ ПРАПОРОМ

(В. І. Ленін і революційно-визвольна боротьба трудящих України в трьох російських революціях),

Вид-во політичної літератури України,
К., 1978, 216 с.

З безсмертним іменем В. І. Леніна нерозривно пов'язана історія боротьби трудящих України за своє соціальне і національне визволення. За покликом вождя вони пішли на штурм буржуазно-поміщицького ладу, створили свою суверенну Радянську державу і за короткий історичний відрізок часу досягли нечуваних перемог у соціалістичному будівництві. У дружній сім'ї радянських народів під прапором ленінізму Українська РСР піднялась до вершин світової цивілізації. Про все це розповідається у рецензованій праці доктора філософських наук, професора, лауреата Ленінської премії І. Д. Назаренка.

Керуючись ленінським положенням, автор на великому фактичному матеріалі показав, що визначальним фактором формування і розвитку інтернаціонального характеру революційної боротьби всеросійсь-

кого пролетаріату, складовою частиною якого був робітничий клас України, стала спільність економічного, соціального і політичного розвитку народів Росії.

Марксизм-ленінізм теоретично озброював більшовиків у їх діяльності по згуртуванню в єдину армію революціонерів усіх націй, за інтернаціональне виховання кадрів революціонерів-борців проти реакційної ідеології шовінізму і націоналізму.

Докладно в праці розповідається про виникнення соціал-демократичних організацій на Україні, роль ленінської «Искры» і праць В. І. Леніна в утвердженні їх на революційних позиціях. Цікавий матеріал наведено про велику і різноманітну діяльність агентів «Искры», серед яких були такі видатні революціонери, як Р. С. Землячка, Р. В. Ленгін, М. О. Скрипник, Д. І. Ульянов, В. А. Шелгунов, О. Г. Шліхтер і О. Д. Цюрупа. Згуртування місцевих партійних організацій навколо В. І. Леніна, правильно зазначає автор, створило необхідні умови для ліквідації внутріпартійної кризи, викликані розколювальними діями меншовиків, які на Україні діяли разом з націоналістичними партіями, і для консолідації сил більшовизму. Росія швидко йшла назустріч великій революції. В цих умовах, як слушно підкреслено в праці, збереження, ідейне загартовування і організаційне зміцнення бо-

йової революційної партії, партії більшовиків, чітке визначення її стратегії і тактики, яке здійснив В. І. Ленін, мало вирішальне значення.

І. Д. Назаренко добре показав, що боротьба, яку вели пролетарі та трудяще селянство України в роки революції 1905—1907 рр., спростовувала і відкидала теорії і лозунги дрібнобуржуазних націоналістичних партій про відособлення руху українських трудящих, про особливі національні завдання на Україні, про те, що національна справа є найголовнішою і що всі назрілі питання слід розв'язувати мирним, реформістським шляхом, а не збройною революційною боротьбою. Автор показав антинародність націоналістичних партій. Революційні події підтвердили, що визволення трудящих мас України від соціального рабства і національної неволі неможливе без інтернаціональної єдності трудящих усіх націй Росії. Досвід революції показав, що єдиним виразником корінних інтересів трудящих, їх провідною силою є більшовицька партія. У праці на численних яскравих фактах і прикладах показано, що національно-визвольний рух українського народу був складовою частиною буржуазно-демократичної революції в Росії, важливим резервом у боротьбі російського пролетаріату проти самодержавства.

В книзі показано, що після поразки революції 1905—1907 рр., в період жорстокої реакції, коли в країні панували чорносотенне свавілля і терор, більшовицька партія на чолі з Леніном, мужньо переборюючи неймовірно трудні в умовах наступу реакції, відбиваючи атаки ліквідаторів, троцькістів та інших опортуністів, відстояла нелегальну марксистську партію пролетаріату, її теорію й революційні принципи, зберегла основні найбільш свідомі кадри, зміцнила зв'язки з масами. У складних умовах переслідувань і репресій, зазначає автор, більшовицькі організації України разом з усіма більшовиками під керівництвом Леніна активно боролись за збереження і єдність партії, неупливно пропагували ленінські ідеї.

І. Д. Назаренко докладно розповідає про значення ленінських праць в ідейному житті партії. Твори В. І. Леніна, справедливо зазначає він, відіграли неоціненну роль в ідейному житті більшовицької партії, в її боротьбі проти буржуазної ідеології. На підставі великого фактичного матеріалу, керуючись ленінськими положеннями, автор показав, як створена великим Леніном і загартована в класових битвах більшовицька партія, об'єднуючи в своїх рядах кращих представників усіх національностей Росії, виступала натхненником і організатором союзу робітничого класу і селянства, прапорноносцем ідей пролетарського інтернаціоналізму і дружби народів.

Розробляючи корінні питання імперіалізму, стратегії і тактики революції в Ро-

сії, що наближалась, В. І. Ленін приділяв велику увагу розробці теорії і програми партії з національного питання. Цій проблемі він присвятив більше двадцяти праць, в яких показав і всебічно обгрунтував, що тільки єдність робітників усіх національностей і нещадна боротьба проти шовінізму і націоналізму забезпечить перемогу в боротьбі проти соціального і національного гноблення.

У книзі на високому науково-теоретичному рівні розповідається, як, викриваючи великодержавний шовінізм, твердо й послідовно відстоюючи національні права українського народу, як і всіх інших пригноблених народів царської Росії, В. І. Ленін разом з тим викривав реакційну суть українського буржуазного націоналізму, який прагнув відмежувати визвольну боротьбу трудящих України від загальноросійських завдань боротьби за демократію і соціалізм, намагався отруїти маси згубними ідеями національної замкнутості, відрубності, протиставити українців росіянам, націоналізм — інтернаціоналізмові, маскуючи свої справжні egoїстичні інтереси і прагнення.

Автор показав, що під час світової війни на шлях соціал-шовінізму сповзла більшість партій II Інтернаціоналу з його лідерами на чолі. Війна, пише І. Д. Назаренко, зірвала облудну маску «захисників» національних прав українського народу з українських буржуазних націоналістів, більшість яких організувала так званий «Союз визволення України» (СВУ), який розгорнув шалену націоналістичну пропаганду в дивину України від Росії і відкритого запродажу її німецьким імперіалістам.

На великому конкретному матеріалі в книзі розповідається, що єдиною партією, яка залишилась до кінця вірною інтересам пролетаріату і всіх трудящих, своїм інтернаціональним принципам, була ленінська партія більшовиків, яка рішуче виступила проти імперіалістичної бойні, затаврувала імперіалістичну війну як нечуваний злочин панівних класів проти трудящих. Автор показує, що ленінські праці тих днів відіграли неоціненну роль не лише в боротьбі більшовицької партії проти імперіалістичної війни, за здійснення пролетарської революції в нашій країні, а й у зростанні міжнародного впливу і значення партії більшовиків у підготовці і створенні III, Комуністичного інтернаціоналу.

Книга І. Д. Назаренка завершується розповіддю про перемогу соціалістичної революції і утворення Української Радянської Соціалістичної Республіки. Автор добре показав своєрідність і складність боротьби за владу Рад на Україні, де після Лютневої революції, поряд із створенням Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів та органів влади Тимчасового уряду виникла націоналістична Центральна рада, якій вдалось підступно захопити владу і з допомогою своєї со-

ціальної демагогії вести за собою значну частину трудящих, насамперед селянства. У книзі переконливо показано, як керовані великим Леніним більшовики України крок за кроком завойовували маси на свою сторону. Важко переоцінити, робить висновок автор, роль Володимира Ілліча у боротьбі трудящих України проти соціального і національного гноблення, у здійсненні Жовтневої революції на Україні і створенні Української Радянської соціалістичної держави.

Як бачимо, книга цінна і змістовна. Проте вона, на жаль, не позбавлена й окремих недоліків. Дуже побіжно сказано про Ради робітничих депутатів у революції 1905—1907 рр. На нашу думку, треба було б хоч коротко сказати про дві соціальні війни на селі. Не досить глибоко висвітлені причини поразки та історичне значення революції. Не точною є оцінка столипінської аграрної політики, бо основною її метою було не зміцнення помі-

щицького землеволодіння, як пише автор (стор. 90), а розширення соціальної бази царизму на селі шляхом руйнування общини і росту куркульства.

Не можна погодитися, що «одним з найбільш малописьменних» народів колишньої царської Росії були «українці» (стор. 129). Не слід було ставити в один ряд з Могилянським, Струзе і Щоголевым С. Ю. Семковського (стор. 130), який хоч і мав серйозні помилки, будучи меншовиком, але в радянський час він був протягом багатьох років членом ВУЦВК і академіком АН УРСР, активним пропагандистом марксистської філософії. У книзі зустрічаються інколи невідлі формулювання думок.

В цілому книга написана на належному науково-теоретичному рівні і є помітним вкладом в українську радянську літературу.

Д. Х. Острянин (Київ).

Л. В. Олійник (Київ)

А. Н. Ацаркин.

**ЖИЗНЬ И БОРЬБА РАБОЧЕЙ
МОЛОДЕЖИ В РОССИИ
(1900 — ОКТЯБРЬ 1917 г.).**

2-е изд., изд-во «Мысль»,
М., 1976, 415 с.

«Ми партія майбутнього, а майбутнє належить молоді. Ми партія новаторів, а за новаторами завжди охочіше йде молодь. Ми партія самовідданої боротьби з старим гнилям, а на самовіддану боротьбу завжди першою піде молодь»¹. Цими словами В. І. Леніна відкривається книга О. М. Ацаркіна, присвячена історії молодого робітничого покоління Росії — від часу зародження більшовицької партії до Великої Жовтневої соціалістичної революції.

З марксистсько-ленінських поглядів автор дослідив процеси соціального і духовного формування молодого покоління російського пролетаріату, висвітлив історію виникнення і розвитку масових соціалістичних союзів робітничої молоді — попередників ВЛКСМ, розкрив кропітку і наполегливу діяльність більшовицьких організацій по втіленню в життя ленінської програми, ленінських принципів виховання і організації молоді, залучення її до революційної боротьби пролетаріату.

Головною особливістю книги є те, що революційне виховання молоді, консолідація її на більшовицькій політичній і організаційній платформі показані на фоні гострої ідейної боротьби між більшовика-

ми і опортуністами, які силкувалися відвернути робітничу молодь від класової боротьби в бік буржуазного культурництва. Буржуазні, дрібнобуржуазні, націоналістичні партії і групи, використовуючи соціальну і національну різноманітність юнацького руху, намагалися притупити класову свідомість і революційну пильність молоді, заразити її отрутою аполітичності, безідейності, скептицизму і байдужості до марксистської теорії.

На основі вивчення теоретичної спадщини К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, широкого використання історичних документів, архівних матеріалів на конкретних прикладах і фактах автор показав, що партія більшовиків, виступаючи на захист інтересів молоді, відстоюючи її політичні права і свободу, невтомно викривала розгальовування меншовиків, анархістів, есерів, націоналістів та інших фальшивих «друзів» молоді, постійно дбала про її класове виховання, формування наукового марксистського світогляду, нерозривно пов'язаного з революційною теорією і практикою. Яскравим свідченням зростання впливу більшовиків серед молоді є вступ її в ряди РСДРП. В. І. Ленін у 1914 р. писав, що молодий російський робітник становить «9/10 серед організованих марксистів Росії»².

Складовою частиною формування марксистського світогляду робітничої молоді було виховання її в дусі пролетарського інтернаціоналізму, класової солідарності. Тому, як цілком слушно зазначає автор, уся діяльність партії в справі виховання

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 14, стор. 150.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 179.

молодого покоління була прийнята ідеями пролетарського інтернаціоналізму.

Багато уваги приділено в книзі вихованню більшовицькими організаціями молодого покоління на революційних традиціях робітничого класу, партії, яка забезпечувала спадкоємність поколінь, збагачувала молодь дорожчим досвідом старших товаришів.

Основоположний принцип ленінської теорії виховання — єдність теорії і революційної практики, участь у революційній боротьбі свого класу. В монографії наводиться багато яскравих прикладів, які відображають участь молодих робітників у страйках, мітингах, демонстраціях, збройних виступах пролетаріату. Про революційну активність робітничої молоді свідчать наведені автором рецензованої праці дані про її вступ на шлях класової боротьби з 1903 по 1914 р.: 26,6% учасників революційних подій почали свою революційну діяльність у 14—16 років, 54,4% — у віці до 18 років, 78% — до 21 року.

Робота партії по революційному вихованню юнаків і дівчат та їх організаційному згуртуванню забезпечила перехід від неорганізованих стихійних виступів молоді до більш високого етапу юнацького руху — створенню молодіжних революційних спілок. Як вказує О. М. Ацаркін, можливість згуртування молоді в масові революційні спілки вперше виникла після Лютневої буржуазно-демократичної революції. Організація молоді значною мірою сприяла зростанню ідейно-політичного впливу більшовиків на юнацтво, залученню його до політичної армії пролетарської революції.

У монографії показано розвиток пролетарського молодіжного руху в національних окраїнах Росії, зокрема на Україні, де класова боротьба після Лютневої революції 1917 р. набула особливої гостроти. Автор висвітлює наполегливу боротьбу більшовиків України за молодь, проти українських і єврейських дрібнобуржуазних націоналістів та угодівців, які створювали під соціалістичними вивісками різні буржуазно-націоналістичні організації і намагалися залучити до них недосвідчену молодь.

Закономірним результатом процесів поглиблення революції після липневих подій і корніловського заколоту було розмежування пролетарських і дрібнобуржуазних елементів у спілках молоді, створення і зміцнення послідовно інтернаціоналістських

організацій, керованих більшовицькою партією. Під прапором ленінізму в історичні дні Жовтня робітнича молодь та її бойові спілки боролися пліч-о-пліч з своїми батьками і старшими братами за владу Рад, за встановлення диктатури пролетаріату.

У книзі аргументовано спростовуються вимисли буржуазних фальсифікаторів, які, боячись зростаючого впливу ленінських ідей на молодь, перекидують історію революційного молодіжного руху в Росії.

У заключенні О. М. Ацаркін стисло висвітлив героїчний шлях попередників Ленінського комсомолу, який нерозривно пов'язаний з історією радянського народу, історією Комуністичної партії.

Позитивною рисою книги є те, що діяльність партії по революційному вихованню робітничої молоді розкривається в тісному взаємозв'язку з ходом історичного розвитку Росії, який зумовив застосування більшовиками різноманітних форм і методів роботи. Через усю монографію червоною ниткою проходить думка про те, що сила молодіжного руху полягає в партійному керівництві ним.

Однак рецензована праця не позбавлена недоліків. Зокрема, викликає сумнів визначення автором верхньої межі вікових рамок дореволюційної молоді в 19—20 років (стор. 31). Більш правомірним, на наш погляд, було б віднесення до категорії молоді осіб віком до 25 років, зважаючи хоча б на те, що, наприклад, законом від 3 червня 1907 р. виборчих прав позбавлялися юнаки і дівчата, які не досягли 25 років.

Приділивши значну увагу розвитку юнацького руху на Україні, автор не використав таке важливе джерело, як журнал «Літопис революції», на сторінках якого опубліковано цінні матеріали з даного питання. Крім того, бажано було б доповнити книгу списком використаних джерел та літератури.

Монографія О. М. Ацаркіна, присвячена героїчному минулому робітничої молоді Росії, безумовно, приверне увагу не лише дослідників цієї проблеми, але й широкого кола читачів, зокрема підростаючого покоління. Безсмертні революційні традиції робітничого класу та Комуністичної партії надихають юнаків та дівчат на боротьбу за побудову комунізму.

О. В. Ростовська (Київ)

Владимир Дрозд.

ДОБРАЯ ВЕСТЬ.

Повесть о Ювеналии
Мельникове

М., Политиздат, 1978, 312 с.

В останні роки до історичної тематики звертається багато письменників. Успішно розвивається жанр біографічного роману і повісті, в яких на документальній основі змальовується життя визначних історичних діячів. Широкою популярністю користуються у читача видання серій «Життя славетних», «Пламенные революционеры» та ін. Залишаючи літературознавчим значення художніх якостей цих творів, наукова критика не може обходити їх історичний аспект. Виходячи з загальних методологічних вимог історичної науки, бажано, зокрема, проаналізувати їх історичну концепцію, документальність зображення подій і осіб, правильність їх оцінок та ін.

Життя і революційна діяльність Ю. Д. Мельникова — видатного революціонера, одного з перших марксистів на Україні, самовідданого борця за визволення робітничого класу — не раз висвітлювалися в історико-партійних та художній літературі, в статтях, присвячених історії соціал-демократичного руху в 90-х роках XIX ст.¹ Помітне місце серед них займають художньо-документальні твори українського радянського письменника В. Г. Дрозда². Нещодавно (з деякими змінами і доповненнями) у Москві вийшло нове видання його

книги «Добрая весть. Повесть о Ювеналии Мельникове».

Символічна назва цього твору добре відображає його зміст. Добра вість — це ідеї марксизму, ідеали соціалізму, які Ю. Д. Мельников та інші марксисты несли в маси робітничого класу, щоб збудити їх свідомість, підняти на боротьбу проти царизму і капіталістів, за світле майбутнє.

При написанні повісті автор широко використав наявну історичну літературу, вивчив документальні джерела, опубліковані й неопубліковані спогади учасників. Глибоко проникнувши в тогочасну епоху, цілі й завдання, що стояли перед російськими марксистами, він створив історично й художньо правдивий образ пристрасного революціонера-борця, який всього себе віддав революційній справі, палко вірив у її перемогу.

Книга охоплює останні десять років життя Ю. Д. Мельникова, коли він став марксистом. Ретроспективно автор торкається і попередніх років його біографії, з'ясовуючи мотиви вступу в революційний рух, участь у революційних гуртках Харкова і Ростова-на-Дону, перебування в петербурзькій тюрмі «Кресты», формування марксистського світогляду молодого революціонера. Мистецькими засобами він показав, як Ю. Д. Мельников встановив зв'язки з передовими робітниками Києва, ввійшов до складу «Російської групи соціал-демократів», брав участь в утворенні і діяльності Робітничого комітету. Особливо вдало є висвітлення ролі Ю. Д. Мельникова в здійсненні переходу від гурткової пропаганди марксизму до масової агітації серед київських робітників, його особистої агітаційної діяльності, знання життя і побуту робітників, уміння працювати з ними, переконувати в необхідності революційної боротьби.

Увагу читача, безперечно, привернуть сторінки, присвячені виступу Ю. Д. Мельникова на зборах соціал-демократів при обговоренні реферату Я. М. Ляховського і вступі в «Російську групу соціал-демократів» (стор. 48—50); обґрунтуванню думок про провідну роль робітничого класу, про необхідність поєднання пропаганди та агітації в розмовах з А. Кондратенком (стор. 83—84, 98), переходу до агітації (стор. 110—111, 203, 237); заняттю школи пропагандистів у «Лук'янівському клубі» (стор. 113—115); обдумуванню і написанню листівок (стор. 135—138); пропагандистській роботі в робітничому гуртку (стор. 123—130); засіданню Робітничого комітету після повернення Ю. Д. Мельникова з Гомеля (стор. 201—205) та ін. З'ясування цих сюжетів цілком обґрунтовує загальний висновок автора про те, що в середині 90-х років Ю. Д. Мельников був визначним діячем робітничого руху, керівником київських соціал-демократів.

Поряд з висвітленням політичної діяльності Ю. Д. Мельникова у рецензованій

¹ Б. Эйдельман. К истории возникновения РСДРП.— «Пролетарская революция», 1921, № 1; його ж. Первый съезд РСДРП, М.—Л., 1926; В. Манилов. Очерки по истории социал-демократического движения в Киеве (80—90-е годы).— «Летопись революции», 1923, №№ 3, 4, 5; З. Дружинина. Ювеналии Мельников, М., 1924; Н. Мосин. Ю. Д. Мельников, Астрахань, 1925; В. Перазич. Ю. Д. Мельников, Харьков, 1930; Ф. Глущенко. Записки робітника-підпільника, Харків, 1932; І. І. Шевченко. Із історії соціал-демократичних організацій на Україні, К., 1958; Д. І. Мишко. Ювеналій Мельников, К., 1959; О. А. Парасунько. Становище і боротьба робітничого класу України (60—90-ті роки XIX ст.), К., 1963; І. Мирончиков, М. Рюмпін. Ювеналій Мельников, Харьков, 1963; Д. Мишко, П. Шморгун. Ювеналій Дмитрович Мельников, К., 1970.

² Володимир Дрозд. Ювеналій Мельников, К., 1972; його ж. Добра вість. Біографічний роман, К., 1976, та ін.

праці приділено значну увагу його особистості. Змальовуючи образ Ювепалія Дмитровича, В. Г. Дрозд підкреслює такі його моральні якості, як вірність революційному обов'язку, витримка, солідарність з товаришами по боротьбі, людяність, непримиренність до класового ворога. Хвилююче і зворушливо змальовано в книзі його турботу про хвору дружину, народження сина, смерть дружини, зародження почуття до М. С. Куліш і одруження з нею, спілкування з рідними і близькими родичами, товаришами по спільній праці. З сторінок повісті перед читачем постає цільна натура людини, яка відзначалася твердими марксистськими переконаннями, глибокою душевною чистотою, високими моральними якостями революціонера. Виховне значення цього драматичного образу не втрачене і в наші дні.

Позитивно оцінюючи повість, слід відзначити, що автор дещо обмежив свої можливості у висвітленні діяльності Ю. Д. Мельникова. Зокрема, труднощі революційної роботи людини, що перебувала під постійним відкритим поліцейським наглядом, були значно складнішими, ніж про це сказано в книзі. Збереглися звіти філерського стеження за Ю. Д. Мельниковим, які відомі авторові. Їх слід було б використати в книзі. Розповідаючи про пошуки роботи і часті зміни місця роботи, автор мав би вказати ще на три місця, де з 1892—1893 рр. тимчасово працював революціонер (оптична майстерня Графа, контора по проведенню каналізації, слюсарня залізнична майстерня на ст. Київ-1) і звідки його звільняли як неблагонадійного.

Можна було б предметніше викласти зв'язки київських соціал-демократів з їх однодумцями в Петербурзі. В столиці перебували, були членами ленінського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» колишні київські соціал-демократи Я. М. Ляховський та П. К. Запорожць. Вони постійно підтримували зв'язки з киянами, допомагали їм. Упущено в повісті також можливість показати участь представника від Києва в соціал-демократичній нараді в Петербурзі в лютому 1895 р., на якій було прийняте рішення про перехід від пропаганди до масової агітації.

Відомо, що Ю. Д. Мельников брав участь у боротьбі з народництвом, у вихрті націоналістичної діяльності місцевої української «громади» та групи польських соціалістів (ППС). Завдяки цій роботі українська націоналістична «громада» не мала впливу серед робітників. Внаслідок дискусій з марксистськими органі-

заціями з ППС виділилася група польських соціал-демократів, яка згодом увійшла до складу київського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу». З'ясування цих аспектів діяльності Ю. Д. Мельникова певною мірою побагатило б повість.

Оскільки автор двічі випускає працю про Ю. Д. Мельникова, від нього можна було чекати детальної біографії, яка б охопила і заслання в Астрахані. Але він обмежився лише епілогом (стор. 308—310).

У повісті зустрічаються неточності. Автор забігає вперед, коли, характеризуючи робітничий рух у Росії на початку 90-х років, пише: «У всіх великих містах робітники повстають проти хазяїв. У Петербурзі на вулиці виходять, протестують, страйкують» (стор. 65).

Вкладаючи в уста Ю. Д. Мельникова відповідні репліки, В. Г. Дрозд перебільшує значення досвіду харківського робітничого гуртка другої половини 80-х років для марксистської організації Києва, називає цей гурток соціал-демократичним, ставить його досвід на рівень з досвідом марксистських груп Петербурга (стор. 50, 56, 65 75—76, 83 та ін.). Але, як відомо, названий харківський робітничий гурток не був марксистською організацією, а Харків, де тоді ще не було великих промислових підприємств, не міг відігравати тієї провідної ролі в робітничому русі України, яка прийшла до нього пізніше.

Автор без будь-яких підстав розглядає утворення «Лук'янівського клубу» як реалізацію рекомендацій М. І. Бруснева (стор. 101), вважає, що ленінська праця «Пояснення закону про штрафи...», помічена з метою конспірації як видана в Херсоні, справді була видана в цьому місті (стор. 119).

Мова твору — образна, переклад на російську — вдалий. Але залишення в російському тексті українських слів, на нашу думку, не створює українського «колориту». Не зовсім вдалі деякі вжиті в повісті порівняння. Зокрема, автор порівнює Ю. Д. Мельникова з деревом, а його зв'язки з масами — з коріннями цього дерева (стор. 116). Але чи нема в цьому порівнянні чогось від теорії про «активних героїв» і «пасивний натовп»?

Незважаючи на окремі недоліки, книга В. Г. Дрозда в цілому заслуговує позитивної оцінки. Вона буде корисною для всіх, хто цікавиться життям полум'яних революціонерів, історією визвольної боротьби робітничого класу.

П. Л. Варгатюк (Київ)

*ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ.
ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІЯ,
вип. 4, вид-во «Наукова думка»,
К., 1978, 98 с.*

Серед численних досліджень, присвячених шістдесятирічній історії нашої Батьківщини, рецензований збірник Інституту історії АН УРСР — явище досить помітне. Адже в ньому розглядається один з найскладніших етапів в історії республіки — період післявоєнної відбудови народного господарства, дальшого соціально-політичного розвитку Української РСР у 1946—1958 рр.

Надихаюча й організуюча роль Комуністичної партії, безпосередня участь комуністів України у розв'язанні складних завдань післявоєнного періоду цілком закономірно становлять основний напрям опублікованих у збірнику статей.

Завдяки вдалому тематичному об'єднанню праць у збірнику відтворюється багатогранне життя республіки, акцентується увага на найактуальніших проблемах дальшого розвитку Української РСР, зокрема, на питаннях розширення і удосконалення принципів соціалістичної демократії в економічній і суспільно-політичній галузях. Так, Є. П. Талан, автор першої вміщеної у збірнику статті, переконливо, з допомогою великого фактичного і статистичного матеріалу доводить, що вирішальним фактором подолання труднощів післявоєнної відбудови було залучення широких народних мас до цієї роботи через усі ланки політичної системи радянського суспільства, у тому числі через Ради депутатів трудящих — найширші представницькі органи державної влади. Багатогранна господарсько-організаційна і виховна робота Рад широко ілюструється прикладами виконання численних наказів виборців, починаннями активу місцевих Рад тощо.

У рецензованому збірнику аналізуються заходи по перебудові роботи радянського апарату, удосконаленню структури, наближенню його до підприємств, колгоспів та радгоспів, висвітлюється діяльність Рад по зміцненню соціалістичної законності, правосвідомості і радянського правопорядку. Особливо важливими є зміни, внесені до відповідних статей Конституції Української РСР, зокрема, у зв'язку з віднесенням до відання союзних республік законодавства про судоустрій і судочинство, цивільне і кримінальне законодавство.

Як позитивний факт слід відзначити органічну єдність поданих у збірнику матеріалів не лише за темами, а й за висновками та узагальненнями. Народна ініціатива у відбудовний період, як відомо, особливо яскраво виявилася у значному піднесенні соціалістичного змагання трудящих. Багато положень попередньої статті (автор — Є. П. Талан) обґрунтовується у дослідженні, присвяченому розгортанню соціалістичного змагання робітничого класу

Української РСР у 1946—1958 рр. Так, розповідаючи про трудові звершення гірників Ворошиловградщини і машинобудівників Харківщини, металургів Криворізького басейну і будівельників Львівщини, автор статті показує, що саме в широкому розвитку соціалістичного змагання, у численних патріотичних починах за дострокове виконання завдань післявоєнних п'ятирічок виявилися висока політична свідомість, трудова і творча активність мас.

Могутнім фактором у розв'язанні народногосподарських завдань відбудовного періоду були дружба, співробітництво і взаємодопомога народів СРСР. З позицій історизму у статті «Братерське співробітництво народів СРСР у господарському житті» робиться висновок про те, що поряд з розширенням міжреспубліканського взаємобміну промисловою та сільськогосподарською продукцією значний вплив на зміцнення трудової єдності радянських людей справляло розгортання всенародного соціалістичного змагання. В. Ф. Панібудьласка простежує, як разом з дальшим розвитком традиційних форм змагання, зокрема таких, як стахановський рух, у післявоєнні роки на більш високий рівень було піднесено Всесоюзне соціалістичне змагання промислових та сільськогосподарських колективів. Ця стаття цінна ще й тим, що ініціативи та патріотичні рухи, які народжувалися у промисловості та сільському господарстві, з кожним роком дедалі більше виходять за рамки галузей та окремих районів, набувають всесоюзного розмаху, мають величезне значення для об'єднання трудових зусиль трудящих усіх республік, для зміцнення дружби народів СРСР.

У взаєморозвитку і зіставленні, з позицій перспективності аналізуються у збірнику проблеми, пов'язані з дальшим розвитком матеріального добробуту і духовної культури українського народу у післявоєнний період. Питання підвищення матеріально-культурного рівня трудящих Української РСР, як складової частини соціально-економічних перетворень, вже висвітлювалося вченими республіки. Проте донедавна не всі аспекти його розглядалися комплексно, у взаємозв'язку, як це має місце у рецензованому збірнику. Тим рельєфніше виділяються на фоні попередніх економічних досліджень статті «Поліпшення побутових умов населення Української РСР» Л. Д. Вітрук, «Охорона здоров'я трудящих Української РСР» Р. А. Худяк та «Підвищення загальноосвітнього рівня населення Української РСР» Л. А. Шевченко. Їх автори зробили вдалу спробу не лише осмислити конкретні досягнення в справі піднесення матеріального і культурно-освітнього рівня трудящих, а й простежити ті шляхи, якими йшла республіка до сучасних висот, наприклад, у справі народної освіти.

Для історичної науки важливе значення має правильне пояснення характеру корін-

них змін, що відбулися протягом останніх десятиліть у матеріальному і духовному житті радянських людей. Саме цими змінами визначається поняття «радянський спосіб життя». З великої кількості аспектів цієї теми автори розглядають п'ять головніші — втілення в життя накреслень ХХІ—ХХІV з'їздів КПРС, процес зростання національного доходу, підвищення на цій основі народного добробуту. Особливий інтерес викликає висвітлення процесу ліквідації історично успадкованого відставання села від міста, перебудови села, перетворення його на впорядковане селище міського типу. Адже саме у період, якому присвячено статті Р. А. Худяк та Л. А. Шевченко, культурно-побутові умови на селі, медичне обслуговування ще значно поступалися міським, не задовольняли повністю потреб сільського населення. Зростий економічний потенціал СРСР у наступні роки став основою для розв'язання цих соціально-економічних завдань.

Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев на ХХV з'їзді КПРС підкреслював: «...Діяльність нашої партії, її прагнення спрямовані на те, щоб зробити все необхідне для блага людини, в ім'я людини. Саме ця найвища, гуманна мета партії ріднить її з народом, з'єднує її з усіма радянськими людьми міцними, нерозривними узами»¹. У загальній системі заходів по забезпеченню неухильного духовного прогресу суспільства винятково важливу роль відіграє підвищення загальноосвітнього рівня населення. Автор статті, присвяченої зазначеній проблемі, на значному матеріалі показує титанічну роботу Комуністичної партії і Радянської держави в галузі народної освіти, спрямовану не лише на ліквідацію тяжких наслідків війни, а й на піднесення загальноосвітнього рівня найширших верств населення країни в умовах розвинутого соціалістичного суспільства. Охоплюючи матеріал до 1975 р. включно, ця стаття відзначається послідовністю і завершеністю. Адже в ній простежується шлях від відновлення обов'язкової загальної освіти і залучення до навчання молоді, якій війна перешкодила здобути освіту, до сучасного періоду, коли втілюється в життя основне програмне завдання Комуністичної пар-

тії в цій галузі — завершення переходу до загальної середньої освіти. Дослідження Л. А. Шевченко — одне з небагатьох, де предметно, у певних співвідношеннях аналізується діяльність шкіл для дорослих у їх різноманітних формах, а також масових шкіл, системи профтехосвіти, процес підготовки учительських кадрів тощо.

Читачі — науковці, пропагандисти, учителі, студенти, партійні, комсомольські й профспілкові працівники знайдуть у збірнику численні показники розвитку окремих галузей народного господарства, культури, освіти у різних областях республіки. Це — багатий довідковий матеріал, в який життя постійно вносить свої корективи.

Загалом позитивно оцінюючи рецензоване видання, слід вказати на наявність у ньому окремих недоліків. Насамперед, на наш погляд, тут недостатньо висвітлено проблеми економічних перетворень на селі. Завершеного вигляду збірнику надало б дослідження про трудові досягнення і соціалістичне змагання працівників сільськогосподарства Української РСР. Недостатньо обмежуватися переліком прізвищ передовиків промисловості, новаторів змагання. Очевидно, треба було б пояснити суть змагання за високу якість виробів у досліджуваній період і тим самим забезпечити своєрідну наступність досліджуваних проблем. Дещо обмежено розкрито авторами проблему поліпшення побутових умов для трудящих республіки. Слід було б ширше згадати й про забезпечення населення товарами народного споживання, про роботу транспорту, засобів зв'язку тощо. Дослідження з економічних питань тільки виграло б, якби в ньому не лише аналізувалися трудові звершення виробників провідних підприємств Києва, Харкова, Ворошиловграда, Дніпропетровська і Львова, а наводилися б деякі приклади творчої ініціативи трудівників інших міст.

Зважаючи на тематичну спрямованість і певну завершеність рецензованого збірника (як і його попередніх випусків), доцільно було б, на наш погляд, і наступні випуски видавати як тематичні збірники. Це сприятиме їх популяризації і полегшить опрацювання всіма, хто систематично користується матеріалами історичних досліджень.

В. О. Браніцький (Херсон),
К. О. Лівшиць (Кіровоград),
Д. П. Соколов (Херсон)

¹ Матеріали ХХV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 98.

В. А. Молибошко.

**КРИТИКА БУРЖУАЗНОЇ
ФАЛЬСИФИКАЦІЇ ВОПРОСОВ
ПАРТИЙНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА КПСС,
изд-во «Беларусь», Минск, 1977, 192 с.**

Характеризуючи позитивні зрушення у світовій політиці, Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев у Звітній доповіді XXV з'їздові партії підкреслив, що в сучасних умовах «...ідейне протистояння двох систем стає більш активним, імперіалістична пропаганда — більш витонченою»¹. Виходячи з настанов з'їзду про те, що у боротьбі двох світоглядів не може бути місця нейтралізму і компромісам, що тут повинна бути висока політична пильність, активна, оперативна і переконлива пропагандистська робота, своєчасна відсіч ворожим ідеологічним диверсіям, автор рецензованої монографії поставив завдання довести теоретичну і практичну неспроможність концепцій буржуазних «радянологів» за основних питань партійного будівництва на сучасному етапі.

В. О. Молибошко, як він сам пише, «добре усвідомлює, що обрана ним тема дуже широка і багатогранна, що всебічне дослідження її потребує колективних зусиль» (стор. 8). Слід одразу підкреслити, що автор, спираючись на досягнення історико-партійної науки, на нашу думку, в основному справився з поставленим завданням. Головне вістря своєї критики він спрямував на праці найбільш відомих сучасних американських і англійських буржуазних «радянологів» — таких, як А. Адамс, З. Бжезінський, А. Інкелес, Н. Хір, М. Гелен, Р. Конкуест, А. Мейер, Д. Хазард, Д. Решетар, А. Кац та ін. Водночас він не залишив поза увагою і маситих антикомуністів — австралійського професора Т. Рігбі, західнонімецького «радянолога» А. Авторханова, швейцарського історика В. Гаучі, французького «радянолога» М. Таню, сіоніста А. Унгера та інших, а також ревізіоністів — Р. Гаролі, Е. Фішера, «нових лівих» — Г. Маркузе, А. Туріна та їм подібних.

У першому розділі монографії автор піддав гострій критиці фальсифікацію буржуазними «радянологами» ідейних та організаційних принципів будівництва і діяльності КПРС, показав, як вони з позицій вульгарного матеріалізму перекручують основні положення марксистсько-ленінського вчення про партію, роблять спроби довести, що ленінізм, на відміну від марксизму, начебто «проголосив нову доктрину про партію» (стор. 10). Спираючись на твори К. Маркса, Ф. Енгельса і В. І. Леніна, автор спростував вигадки

названих горе-теоретиків, довів, що вони перекручують істину. Крім «радянологів», спроби відродити теорію стихійності і протиставити її ленінському вченню про партію роблять і ревізіоністи (стор. 12). Автор показав їх механістичний підхід до питання про роль соціалістичної свідомості в робітничому русі і роль комуністів у його розвитку.

«Радянологи», будучи прихильниками процесу «деідеологізації суспільного життя», роблять спроби «довести», що КПРС «гальмує» розвиток суспільного прогресу і що в умовах науково-технічної революції начебто знижується роль ідеології (стор. 20). В їх трактуванні теоретичне керівництво КПРС — це не політичне керівництво, а підміна, стримування ініціативи радянських, господарських та інших органів управління суспільством. Автор монографії розвінчує необгрунтовані домисли буржуазних фальсифікаторів і показує, що Комуністична партія, залишаючись партією робітничого класу, водночас є авангардом усього радянського народу і здійснює свою роль у суспільстві шляхом політичного керівництва.

Аналізуючи якісний склад КПРС, зокрема її національний склад, партійний стаж і вікову структуру комуністів, їх загальноосвітній рівень, автор піддав гострій критиці «елітарну» концепцію членства в КПРС, довів абсурдність тверджень буржуазних фальсифікаторів про те, що комуністи в нашій країні начебто не представляють собою «типового робітника чи селянина» (стор. 37).

Особливу увагу в рецензованій праці приділено критиці перекручень буржуазними ідеологами керівного принципу організаційної будови і діяльності партії і його практичного здійснення в КПРС — демократичного централізму. «Радянологи» роблять спроби довести, що К. Маркс і Ф. Енгельс були противниками демократичного централізму. «Створюючи свою революційну партію, В. І. Ленін був безкомпромісним центристом», — пише Д. Хазард (США) (стор. 46). Буржуазні теоретики намагаються спотворити характер рішень КПРС, форми і методи їх пропаганди. В радянській пресі, твердять вони, відсутня необхідна інформація з питань організаційної будови, внутріпартійного життя КПРС, оскільки вона, на їх думку, «є не тільки партійною, а й державною таємницею» (стор. 55). А що стосується здійснення критики в КПРС, то вона, за трактуванням буржуазних фальсифікаторів, практикується лише «зверху донизу» і комуністи-керівники немовби відгороджені від неї (стор. 60, 63). Автор рецензованої монографії довів не лише необгрунтованість, а й брехливість таких домислів, використавши документи і матеріали XXIV і XXV з'їздів партії, постанови ЦК КПРС, в яких дуже чітко простежується лінія партії на утвердження ленінського стилю в роботі, на поглиблення головного

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 83.

принципу діяльності нашої партії — принципу демократичного централізму.

У працях деяких буржуазних «учених» боротьба КПРС за згуртованість і єдність партійних рядів, високі статутні вимоги до комуністів повсякчас зображається як «обмеження» прав рядових членів партії, порушення демократії. В центрі ревізіоністських трактувань партійної дисципліни, єдності КПРС стоїть питання про фракції. На думку «радянологів», якщо в партії не допускається діяльність фракцій, там відсутня демократія (стор. 82). Автор рецензованої монографії піддає глибокому аналізу ці необгрунтовані твердження. Великий фактичний матеріал, наведений у праці, свідчить про монолітну єдність представників різних народів навколо ЦК КПРС, зростання інтересу молодих комуністів до вивчення питань теорії марксизму-ленізму.

Автор монографії піддає гострій критиці буржуазні фальсифікації партійного керівництва господарським будівництвом, відстоює ленінські принципи єдності економіки й політики при соціалізмі. Буржуазні «радянологи» намагаються довести, що партійне керівництво економікою і централізоване планування стало «гальмом» дальшого економічного і соціального прогресу радянського суспільства і фактично вичерпало себе (стор. 94). При цьому вони роблять спроби очорнити форми і методи партійного керівництва народним господарством, спотворити зміст економічної політики КПРС. Але гігантські успіхи нашої країни, досягнуті завдяки науково розробленій і здійснюваній на практиці економічній політиці КПРС, характерними рисами якої, підкреслює автор, є комплексний підхід, глибока науковість і цілеспрямованість, повністю спростовують вигадки буржуазних теоретиків про несумісність партійного керівництва економікою з ефективним веденням господарства.

Буржуазні ідеологи немало пишуть про партійне керівництво сільським господарством, намагаються перевернути теорію і практику марксистсько-ленінського підходу до селянського питання і довести, що «колективізація була суто політичним, неефективним заходом», що вона начебто не зумовлювала економічних потребам суспільства (стор. 114, 115). Фальсифікуючи політику КПРС на селі, вони останнім часом приділяють дедалі більше уваги поряд з виробничими соціальним питанням і дійшли до вигадки, нібито в нашій країні має місце дискримінація щодо сільського населення. Однак успіхи сільськогосподарського виробництва, підвищення рівня матеріального забезпечення колгоспників і робітників радгоспів, структура сільських партійних організацій, участь трудівників села у державному управлінні — Радах народних депутатів, профспілках усіх ступенів, відзначає автор, незаперечно свідчать про облуд-

ність доводів буржуазних фальсифікаторів.

Один з розділів монографії присвячено критиці фальсифікацій «радянологів» про керівну роль КПРС у політичній системі радянського суспільства. Методологічною основою, на якій буржуазні ідеологи будують свої версії з цього питання, є концепція, яка зажила сумної слави, про так званий «комуністичний тоталітаризм» (стор. 140). Суть її полягає в тому, що радянський політичний лад начебто означає загальний тотальний контроль Комуністичної партії над усіма громадянами і громадськими організаціями. Автор рецензованої монографії, спираючись на марксистсько-ленінську методологію, докладно характеризує політичну систему розвинутого соціалістичного суспільства, показує місце і роль у ній Комуністичної партії, Рад народних депутатів, профспілок, комсомолу та інших громадських організацій. При цьому він незаперечними фактами підтверджує повну безпідставність висновків фальсифікаторів.

У книжці подано велику кількість цифрового матеріалу про КПРС, соціально-класову структуру радянського суспільства тощо. Водночас слід зауважити, що автор інколи надмірно захоплюється статистикою, а це відволікає читача від досліджуваної проблеми. Характеризуючи праці буржуазних «радянологів», В. О. Молибошко часто використовує в монографії лише окремі фрагменти, короткі цитати з них. На нашу думку, рецензована монографія значно виграла б, якби в ній було детальніше висвітлено суть концепцій «радянологів», показано їх еволюцію. Йдеться про те, що при спростуванні всіляких вигадок можна скористатися їх суперечностями, а не лише викладом теорії, політики і практики Комуністичної партії.

Автору, як нам здається, слід було б проаналізувати і найновіші книжки буржуазних фальсифікаторів, такі, наприклад, як восьмитомна антикомуністична енциклопедія «Марксизм, комунізм і західне суспільство» (1972—1973 рр.), «Держава і суспільство» (1973 р.), «Суспільство і політика» (1976 р.), видані англійською мовою, та ін. Крім того, В. О. Молибошко чомусь обмежився лише згадкою про окремі праці радянських учених, у яких критикуються буржуазні фальсифікації різних аспектів теорії, історії і політики КПРС, і не подав історіографічного огляду всієї опублікованої літератури з досліджуваної теми.

В цілому ж монографія підготовлена на належному ідейно-теоретичному та науковому рівні і заслуговує позитивної оцінки. Вона може бути використана викладачами суспільних наук, пропагандистами, всіма, хто цікавиться питаннями партійного будівництва, історією і теорією Комуністичної партії Радянського Союзу.

Л. М. Гордієнко (Київ),
І. П. Кожукало (Київ)

Хроніка та інформація

ВСЕСОЮЗНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ У КИЄВІ

24—25 жовтня 1978 р. у Києві відбулася Всесоюзна наукова конференція «Актуальні завдання вивчення і пропаганди історії зовнішньої політики СРСР і міжнародних відносин», яка була організована Науковою радою з історії зовнішньої політики СРСР і міжнародних відносин АН СРСР, Інститутом соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, Науково-методичною радою по пропаганді зовнішньої політики СРСР і міжнародних відносин при правлінні Всесоюзного товариства «Знання» та Київським державним університетом ім. Т. Г. Шевченка. В роботі конференції взяли участь відомі радянські вчені-міжнародники, науковці та викладачі вищих навчальних закладів Російської Федерації, України, Білорусії, Грузії, Вірменії, Киргизії та інших союзних республік.

З вітальним словом до учасників конференції звернувся віце-президент АН УРСР акад. АН УРСР П. Т. Тронько.

З доповіддю «Актуальні завдання вивчення історії зовнішньої політики СРСР і міжнародних відносин» на конференції виступив директор Інституту історії СРСР АН СРСР, голова Наукової ради з історії зовнішньої політики СРСР і міжнародних відносин АН СРСР акад. О. Л. Нарочницький. Він підбив підсумки здійснених у нашій країні наукових досліджень зовнішньої політики СРСР і міжнародних відносин, а також накреслив перспективи дальшої роботи в цій важливій сфері радянської науки.

Про досвід розробки і пропаганди історії зовнішньої політики СРСР і міжнародних відносин розповів у своєму виступі директор недавно створеного в республіці Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, член-кор. АН УРСР А. М. Шлепаков. «Питання єдності і згуртованості країн соціалізму у висвітленні сучасної радянської історіографії» були темою виступу д-ра істор. наук, ст. наук. співроб. Інституту історії АН СРСР Л. М. Нежинського. З доповіддю «Деякі питання вивчення історії боротьби СРСР за колективну безпеку в

міжвоєнні роки» виступив зав. кафедрою історії радянського суспільства Київського державного університету, д-р істор. наук, проф. В. С. Бруз. «Критика буржуазних концепцій сучасних міжнародних відносин» — тема виступу зав. кафедрою історії міжнародних відносин і зовнішньої політики СРСР Київського державного університету, д-ра істор. наук, проф. Г. М. Цветкова.

Про висновки і завдання документальних публікацій з історії зовнішньої політики СРСР повідомив у своєму виступі зав. Архівом зовнішньої політики Росії В. І. Мазаяєв. Проблеми Західного Берліна в сучасній історіографії присвятив свій виступ ст. наук. співроб. Інституту історії СРСР АН СРСР, канд. істор. наук Р. В. Долгилевич. Про висновки і завдання наукових досліджень з проблем країн Зарубіжного Сходу говорили у своїх виступах д-р істор. наук, проф. Л. Я. Черкаський (Інститут сходознавства АН СРСР), д-р істор. наук, проф. О. Н. Хейфец (Московський державний педагогічний інститут ім. В. І. Леніна), канд. істор. наук, доц. О. І. Ганусець (Київський державний університет). З доповіддю «Завдання підвищення кваліфікації лекторів-міжнародників» виступив ст. наук. співроб. Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР Л. О. Лещенко.

Підбиваючи підсумки роботи конференції, акад. АН СРСР О. Л. Нарочницький відзначив, що на ній було обговорено широке коло питань, зокрема, про боротьбу СРСР за мир, проти гонки озброєнь, за дальше згуртування сил соціалізму на міжнародній арені, про підсумки досліджень інших важливих проблем сучасності. Вчені обмінялися досвідом пропаганди історії зовнішньої політики СРСР, виступили з критикою буржуазних концепцій сучасних міжнародних відносин і зовнішньополітичних доктрин маоїзму.

І. Г. Майдан (Київ)

ОБ'ЄДНАНА НАУКОВА СЕСІЯ АН СРСР ТА АН ВІРМЕНСЬКОЇ РСР У ЄРЕВАНІ

З 21 по 26 вересня 1978 р. в Єревані проходила об'єднана сесія академій наук СРСР та Вірменської РСР, присвячена 150-річчю входження Вірменії до складу Росії.

Вступним словом сесію відкрив президент АН СРСР акад. А. П. Александров.

Від імені ЦК Компартії Вірменії й уряду республіки учасників сесії привітав Голова Ради Міністрів Вірменської РСР Ф. Т. Саркісян. Наш народ, сказав він, з глибокою вдячністю і великою радістю відзначає 150-річчя входження Східної Вірменії до складу Росії.

З доповіддю «Дружба народів СРСР — величезне завоювання Жовтня» виступив акад. П. М. Федосеев.

Шляхи розвитку науки Радянської Вірменії висвітлив у своїй доповіді президент АН Вірменської РСР, акад. В. А. Амбарцумян. Він докладно спинився на основних етапах розвитку науки в республіці, на актуальних проблемах, над розв'язанням яких працюють сьогодні вчені Вірменської РСР. Доповідач навів ряд конкретних прикладів, що свідчать про міцні контакти вчених Вірменії з їх колегами з Москви, Ленінграда, а також Закавказзя, Середньої Азії, України, Білорусії та інших братніх радянських республік.

Віце-президент АН Вірменської РСР А. Р. Іоаннісян у доповіді «Історичні передумови приєднання Східної Вірменії до Росії» розповів про зародження вірменського визвольного руху, орієнтацію на Росію видатних вірменських діячів.

Доповідь акад. АН Вірменської РСР М. Г. Нерсисяна була присвячена темі «Приєднання Східної Вірменії до Росії».

«Традиції міцної дружби і культурні зв'язки українського і вірменського народів, — сказав у своєму виступі віце-президент АН Української РСР К. М. Ситник, — мають глибокі історичні корені. У тяжкій для вірменського народу роки Україна стала для багатьох його синів і дочок другою вітчизною, економічному і культурному розвитку якої вони багато в чому сприяли своїми стараннями і працездатністю». Співдружність Української і Вірменської РСР, продовжив далі К. М. Ситник, наочно виявляється у розвитку спільними зусиллями провідних галузей промисловості і сільського господарства, будівництві гігантських промислових об'єктів, у повсякденній виробничій взаємодопомозі підприємств. Плідні зв'язки встановилися, зокрема, між ученими України і Вірменії. Вони здійснюють спільну розробку наукових проблем, розв'язують конкретні народногосподарські завдання.

На пленарних засіданнях виступили: президент АН Грузинської РСР Є. К. Ха-

радзе, президент АН Естонської РСР К. К. Ребане, віце-президент АН Азербайджанської РСР Г. Ф. Султанов, президент АН Киргизької РСР К. К. Каракеев, віце-президент АН Узбецької РСР М. К. Нурмухамедов, член президії АН СРСР, акад. Н. М. Жаворонков, головний учений секретар президії АН Молдавської РСР В. А. Андрунакієвич, академік-секретар Відділення загальної і технічної хімії АН СРСР Н. М. Еммануель. Виступаючи підкреслили велике історичне значення входження Східної Вірменії до складу Росії, відзначили плідність наукового співробітництва академій наук братніх республік.

На секційних засіданнях було заслухано доповіді, присвячені багатовіковим зв'язкам російських і вірменських трудящих, взаємовпливу і взаємозбагаченню їх культур, непорушній дружбі і братерству радянських народів.

На об'єднаному засіданні секції з проблем суспільних наук було заслухано доповіді академіків Ю. В. Бромлея, Т. С. Хачатурова, М. Б. Мітіна, чл.-кор. АН Вірменської РСР Г. А. Галояна, чл.-кор. АН СРСР М. Т. Іовчука, в яких висвітлювалися основні етапи і напрями дослідження національних процесів у СРСР, особливості ідеологічної боротьби в сучасних умовах, відродження визвольного Жовтнем вірменського народу та інші суспільно-наукові проблеми. У ряді доповідей учених-суспільствознавців Вірменської та інших союзних республік висвітлювалися питання про зародження і основні етапи розвитку дружніх зв'язків вірменського народу з трудящими Росії.

В роботі секції з проблем суспільних наук активну участь взяли вчені Української РСР. З доповіддю «Вірмени на українських землях, що входили до складу Росії у XVIII — на початку XIX ст.» виступив чл.-кор. АН УРСР Ф. П. Шевченко. Доповідь д-ра істор. наук В. Г. Сарбея була присвячена темі «Сторінки історії України у творчій спадщині вірменських більшовиків-ленінців М. Х. Лалаянца, Б. М. Кнунянца та А. Ф. Мяснікіяна». Про зв'язки Давньої Русі із Закавказзя розповів ст. наук. співроб. Інституту історії Академії наук УРСР, канд. істор. наук І. М. Шекера. Виступ мол. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР Л. Г. Москвич було присвячено висвітленню історії вірмено-російських відносин на сторінках журналу «Современник». Аспірантка Інституту історії Академії наук УРСР В. В. Румянцева виступила з повідомленням «Вірменські мотиви в зображенні гербів українських міст XVI—XVIII ст.». Про використання вірменських пам'яток культури на Львівщині в ідейно-виховній роботі

розповіла ст. наук. співроб. Львівського державного історичного музею, канд. істор. наук Н. К. Кривоніс.

У роботі ювілейної наукової сесії взяли участь перший секретар ЦК Компартії

Вірменії К. С. Демірчян, делегації академії наук братніх союзних республік, відомі радянські вчені.

В. В. Румянцева (Київ)

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ ІСТОРИКІВ-ПОЛОНІСТІВ У ЛЬВОВІ

12—13 жовтня 1978 р. у м. Львові відбулася п'ята наукова конференція істориків, присвячена 60-річчю створення Комуністичної партії Польщі. Конференцію організували Інститут суспільних наук АН УРСР та Львівське обласне відділення Товариства радянсько-польської дружби. В її роботі взяли участь понад 90 науковців з Києва, Дніпропетровська, Луцька, Дрогобича, а також зі Львівської області.

Конференцію відкрив директор Інституту суспільних наук АН УРСР В. П. Чугайов.

На пленарному засіданні з доповіддю «КПРС — бойовий загін міжнародного комуністичного руху» виступив Ю. В. Примеров (Інститут суспільних наук АН УРСР).

З доповіддю «Основні етапи героїчного шляху Комуністичної партії Польщі» виступив І. І. Беякевич (Львівський державний університет), який підкреслив всесвітньо-історичне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції для розвитку робітничого руху в Польщі.

На конференції працювали три секції: «Великий Жовтень і проблеми національно-визвольного руху в Польщі», «Інтернаціональна єдність радянського і польського народів у боротьбі за відродження польської держави в період другої світової війни» та «Будівництво соціалізму в Польській Народній Республіці».

На першій секції з доповідями виступили: М. М. Верников (Інститут суспільних наук АН УРСР) — «Поширення марксистсько-ленінської філософії в Польщі у післявоєнний період», О. П. Мендусь (Львівський політехнічний інститут) — «Участь поляків-інтернаціоналістів у Жовтневому збройному повстанні в Москві 1917 року», М. А. Ратич (Львівський державний університет) — «Відгуки на Велику Жовтневу соціалістичну революцію в Західній Галичині». Проблеми революційних зв'язків двох братніх народів були присвячені доповіді Я. С. Ляльки (Інститут суспільних наук АН УРСР) і В. В. Трофимовича (Львівський державний університет). Боротьбу польських революційних демократів висвітлили у своїх виступах: Л. Ю. Волькович (Львівський торговель-економічний інститут), С. М. Трусович (Інститут суспільних наук АН УРСР), І. М. Нефедов (Львівський музей історії релігії та атеїзму). Учасники конференції з інтересом

заслухали повідомлення В. А. Бориса (Інститут суспільних наук АН УРСР), І. С. Захари (Інститут суспільних наук АН УРСР), С. В. Кушинської (Київський театральний інститут).

На засіданні другої секції з доповідями про бойове співробітництво радянського і польського народів у період другої світової війни виступили: Л. О. Любимський (Львівське вище військово-політичне училище), І. М. Миросниченко (Львівський сільськогосподарський інститут), В. С. Манюков (Львівський державний університет), О. О. Удовенко (Луцький педагогічний інститут), Л. В. Ярош (Інститут суспільних наук АН УРСР), І. В. Миткалик (Інститут суспільних наук АН УРСР).

Були заслухані також повідомлення про спільну боротьбу радянського і польського народів проти гітлерівських окупантів у роки другої світової війни: Т. Г. Медоварової (Дніпропетровський державний університет) та С. Є. Івашука (Інститут суспільних наук АН УРСР).

Н. В. Гайворонюк (Львівський державний інститут фізичної культури) розповіла про створення польського національного уряду на визволеній території Польщі та ставлення до нього уряду Великобританії. «Пролетарський інтернаціоналізм — основа співдружності польських і радянських в'язнів Бухенвальду в боротьбі проти німецького фашизму» — тема виступу С. С. Паливоди (Львівський політехнічний інститут).

Третя секція присвятила свою роботу висвітленню будівництва соціалізму в Польській Народній Республіці. Зокрема, В. К. Мороз (Інститут суспільних наук АН УРСР) розповів про вплив Великого Жовтня на соціалістичні перетворення в Польщі та встановлення між нею і СРСР взаємовідносин нового типу, Л. О. Зашкільняк (Львівський державний університет) виступив на тему «Об'єднаний процес у польському робітничому русі в 1944—1948 рр.», Р. І. Осташ (Інститут суспільних наук АН УРСР) доповів про зростання авангардної ролі комуністів у ході соціалістичного будівництва в ПНР.

На секції також виступили: Я. С. Хонігсман (Львівський політехнічний інститут), Г. В. Гордієнко (Львівське вище військово-політичне училище), Є. І. Франчук (Інститут суспільних наук АН УРСР), Г. І. Ковальчак

(Інститут суспільних наук АН УРСР), М. В. Сеньків (Інститут суспільних наук АН УРСР).

Про інтернаціональну співдружність польського і болгарського народів у 1966—1975 рр. йшлося у виступі А. В. Петрова (Луцький педагогічний інститут).

На заключному пленарному засіданні були заслухані доповіді: П. М. Калениченка (Інститут історії АН УРСР)

і В. П. Колесника (Луцький педагогічний інститут) — «Радянська і польська історична література про участь польських трудящих у боротьбі за владу Рад у нашій країні» та І. М. Лозинського (Львівська бібліотека іноземної літератури) — «Науково-культурне співробітництво дружніх регіонів УРСР і ПНР».

В. К. Мороз (Львів)

МІЖВУЗІВСЬКА НАУКОВО-МЕТОДИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ В ХЕРСОНІ

21—22 вересня 1978 р. у приміщенні Будинку політичної освіти м. Херсона відбулася міжвузівська науково-методична конференція на тему: «Методика підготовки і проведення семінарських занять з суспільних наук. Її організували Інститут підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті ім. Г. Г. Шевченка та Херсонський педагогічний інститут ім. Н. К. Крупської. В роботі конференції взяли участь близько 80 викладачів суспільних наук з Києва, Одеси, Сімферополя і Херсона.

Вступним словом конференцію відкрив ректор Херсонського педінституту, канд. філос. наук, доц. Є. П. Поліщук. З доповіддю «Діяльність Херсонської обласної парторганізації по втіленню в життя рішення XXV з'їзду КПРС» виступив зав. відділом науки і вищих учбових закладів обласного комітету Компартії України М. Є. Яковенко, який розповів про завдання, що стоять перед партійними організаціями і трудящими області.

З доповіддю «Удосконалення викладання суспільних наук у світлі рішень XXV з'їзду КПРС» виступив директор Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при КДУ, д-р філос. наук, проф. А. Т. Нелєп.

На пленарному засіданні були заслухані також доповіді зав. кафедрою методики викладання суспільних наук ІПК при КДУ, д-ра екон. наук, проф. Ю. І. Палкіна — «Основні напрями удосконалення методики підготовки і проведення семінарських занять з суспільних наук»; д-ра істор. наук, проф. кафедри історії КПРС ІПК при КДУ М. О. Буцька — «Питання методики критики антикомунізму на семінарах з суспільних наук»; зав. кафедрою історії КПРС Одеського університету, д-ра істор. наук, проф. Н. М. Якупова — «Викриття буржуазних та ревізійоністських фальсифікацій історії і політики КПРС»; канд. істор. наук, доц. кафедри методики викладання суспільних наук ІПК при КДУ В. А. Молостова — «Наочність і технічні засоби навчання на семінарських заняттях з суспільних наук».

22 вересня відбулися секційні засідання, на яких було заслухано 47 повідомлень. У дискусіях і обговореннях взяли участь понад 15 науковців. У роботі секції історії КПРС взяли участь понад 20 викладачів, з них 8 виступили з такими повідомленнями: «Активні форми проведення семінарських занять з історії КПРС» — канд. істор. наук, доц. ІПК при КДУ Б. І. Корольов; «Специфіка семінарських занять з історії КПРС при проблемному читанні лекцій» — канд. істор. наук, доц. ІПК при КДУ Я. С. Калакура; «Створення проблемної ситуації на семінарських заняттях з історії КПРС при вивченні праці В. І. Леніна «Чергові завдання Радянської влади» — зав. кафедрою історії КПРС та філософії, д-р істор. наук, проф. М. Й. Давидов; «Сучасні вимоги до проведення семінарських занять з історії КПРС» — ст. викладач кафедри історії КПРС та наукового комунізму Херсонського філіалу Одеського технологічного інституту харчової промисловості ім. М. В. Ломоносова В. Д. Сусоров.

На секції наукового комунізму з повідомленнями виступили викладачі Херсонського педінституту, кандидати філос. наук Д. П. Соколов і А. Ф. Седова; канд. істор. наук В. О. Браницький; викладачі Херсонського філіалу Одеського технологічного інституту харчової промисловості, канд. істор. наук М. В. Соколов і асистент Л. В. Бондаренко; кандидати філос. наук, доценти Одеського політехнічного інституту Л. В. Борщевський і М. В. Бабіна; канд. істор. наук, доц. Сімферопольського університету О. І. Первомайський.

На конференції працювали також секції політекономії та марксистсько-ленінської філософії.

Учасники міжвузівської конференції ознайомилися з визначними місцями орденосного міста на Дніпрі, 200-річчя якого минуло в поточному році, зробили екскурсію по древньому Славутичу.

В. Д. Сусоров (Херсон)

ПЕРЕБУВАННЯ ЛИТОВСЬКИХ УЧЕНИХ-СУСПІЛЬСТВОЗНАВЦІВ В АН УРСР

16—20 жовтня 1978 р. у Києві перебувала делегація вчених Відділення суспільних наук АН Литовської РСР, які приїхали в Академію наук УРСР для обміну досвідом.

Члени делегації — заст. завідуючого Відділом науки і учбових закладів ЦК Компартії Литви, канд. істор. наук А. А. Якайтис і директор Інституту історії АН Литовської РСР, д-р істор. наук, проф. Б. Ю. Вайткявічус двічі зустрілися з науковцями Інституту історії АН УРСР. Під час розмови заст. директора Інституту історії АН УРСР, д-р істор. наук П. С. Сохань розповів про головні напрями діяльності істориків УРСР, перспективні плани науково-дослідних робіт, підготовку наукових кадрів. Завідуючі відділами Інституту історії АН УРСР — члени-кореспонденти АН УРСР І. М. Мельникова, В. І. Клоков, ст. наук. співроб., чл.-кор. АН УРСР Ф. П. Шевченко та д-р істор. наук М. Н. Лещенко поділилися досвідом роботи відділів з деяких питань, а саме: форми підвищення методичного і методологічного рівня наукових кадрів; координація науково-дослідних робіт у республіці; поєднання підготовки колективних та індивідуальних монографічних праць; партійне керівництво і роль парторганізації у підвищенні рівня наукових досліджень.

У ході другої зустрічі виступили зав. відділами: акад. АН УРСР М. І. Супруненко, д-р істор. наук Г. Я. Сергієнко, д-р істор. наук І. С. Хміль. Вони розповіли про останні дослідження науковців інституту з історії українсько-литовських зв'язків, про розробку питань історії Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни на Україні, поділилися досвідом вивчення міжнародних зв'язків двох братніх союзних республік.

Директор Інституту історії АН Литовської РСР Б. Ю. Вайткявічус розповів про останні напрями роботи литовських істориків. Головну увагу зосереджено на розробці двох проблем: «Закономірності історичного розвитку суспільства і зміни соціально-економічних формацій» та «Історія соціалістичного і комуністичного будівництва».

Протягом останніх років завершено ряд

великих колективних праць узагальнюючого характеру, в яких висвітлюються історичний розвиток литовського народу, важливі революційні події. Зокрема, підготовлено капітальну працю «Історія Литовської РСР», три перші томи якої вже вийшли з друку. Видано 4 томи збірника «Документи і матеріали з історії Литовської РСР» (від найдавніших часів до 1940 р.), тритомне видання «Тяжби литовських селян і жителів містечок з управителями маєтків», два томи серійного збірника документів і матеріалів «Повстання 1863 р.» (робота над ним здійснювалася разом з відповідними інститутами АН СРСР, Білоруської РСР і Польської академії наук), збірник документів «Революція 1905—1907 рр. у Литві» та ін. Важливий вклад у висвітлення соціально-економічної історії Литви зробила праця «Литовці IX—XII ст.», в якій розглядаються питання генезису феодальних відносин у Литві в переддержавний період.

Науковці Інституту історії АН Литовської РСР зосереджують велику увагу на висвітленні всесвітньо-історичної ролі Великої Жовтневої соціалістичної революції, історії боротьби литовського народу за Радянську владу. Спільними зусиллями вчених прибалтійських республік підготовлено працю з історії соціалістичної революції 1940 р. у Прибалтії. Видано збірник документів «Боротьба литовського народу за Радянську владу в Литві у 1918—1919 рр.».

Заст. завідуючого Відділом науки і учбових закладів ЦК Компартії Литви А. А. Якайтис розповів про вклад суспільствознавців Литви у виконання рішень партії з питань, присвячених розвитку науки в республіці.

Литовські й українські вчені одностайно відзначили доцільність проведення подібних зустрічей для посилення координації й обміну досвідом наукової роботи, а також налагодження постійних творчих зв'язків. Вчені домовилися про спільну підготовку ряду праць, присвячених історичним зв'язкам українського і литовського народів, а також проведення міжреспубліканських наукових конференцій з важливих проблем історичного минулого і сучасності.

В. О. Нерод (Київ)

400-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ ОСТРОЗЬКОЇ ШКОЛИ ТА ДРУКАРНІ

23 вересня 1978 р. у м. Острозі (Рівненська обл.) відбулася науково-теоретична конференція, присвячена 400-річчю юві-

лею Острозької школи та друкарні. У її роботі взяли участь науковці, вчителі та культурно-освітні працівники Києва, Льво-

ва, Ровно. Конференцію відкрила заступник голови виконкому Ровенської обласної Ради народних депутатів О. Г. Мартинова.

Перший секретар Острозького райкому Компартії України І. А. Батура розповів про революційні традиції трудящих Острозького району, соціалістичні перетворення за роки Радянської влади. Д-р істор. наук, ст. наук. співроб. Інституту суспільних наук АН УРСР Я. Д. Ісаєвич у своїй доповіді висвітлив роль Острозької школи та друкарні у міжслов'янських культурних зв'язках. Він відзначив, що Острозька школа та друкарня внесли великий вклад в ідеологічну підготовку возз'єднання України з Росією, сприяли культурному єднанню трьох братніх народів — російського, українського, білоруського.

В. П. Колосова, канд. філолог. наук, ст. наук. співроб. Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР у своїй доповіді висвітлила роль Острозького літературно-освітнього осередку у розвитку української літератури. З Острогом пов'язаний найактивніший етап української поемічної літератури, яка була ідейною зброєю у боротьбі проти католицизму та уніатства.

Аналізу твору члена Острозького гуртка Тимофія Михайловича «Книжиця собрание вещей нужнейших...» була присвячена доповідь викладача Ровенського культурно-освітнього факультету Київського держав-

ного інституту культури ім. О. Є. Корнійчука В. Г. Клапюка.

Начальник Ровенського обласного управління у справах видавництва, поліграфії і книжкової торгівлі М. О. Шевцов розповів про розвиток видавничої справи в області. Досягнення народної освіти в Острозькому районі за роки Радянської влади висвітлив у своєму виступі заслужений учитель УРСР, зав. Острозьким райвно В. О. Кoberник. Про свою роботу над висвітленням життєвого та творчого шляху Івана Федорова розповів член обласного літературного об'єднання Л. П. Кравцов.

Того ж дня у парку ім. Т. Г. Шевченка поблизу Острозького замку було відкрито меморіальну стелу у вигляді розгорнутої книги. На її сторінках виکارбувано: «Тут у кінці XVI — початку XVII ст. знаходилася слов'яно-греко-латинська школа (академія) і друкарня, які відіграли визначну роль у розвитку освіти та культури на Україні, у зміцненні російсько-українських культурних зв'язків». До 400-річного ювілею школи та друкарні Острозький краєзнавчий музей підготував цікаву виставку «Буквар мовами народів СРСР», поповнив свою експозицію новими експонатами про діяльність Івана Федорова у Острозі та виданнями Острозької друкарні.

О. М. Дзюба (Київ)

ЗАХИСТ ДОКТОРСЬКОЇ ДИСЕРТАЦІЇ В. О. ЗАМЛИНСЬКИМ

19 жовтня 1978 р. на засіданні спеціалізованої Вченої ради Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС відбувся захист дисертації на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук старшим науковим співробітником Інституту історії партії при ЦК Компартії України, заступником головного редактора «Українського історичного журналу» В. О. Замлинським на тему «Комуністична партія — організатор і керівник всенародної боротьби проти німецько-фашистських загарбників у західних областях України (1941—1944 рр.)».

Офіційними опонентами виступили: зав. сектором Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, д-р істор. наук М. І. Макаров, зав. відділом історії Великої Вітчизняної війни Інституту історії АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР В. І. Клоков, начальник кафедри марксизму-ленінізму Військової академії протиповітряної оборони сухопутних військ, д-р істор. наук, проф. О. М. Вербило.

У своїх виступах вони відзначили, що

дисертація В. О. Замлинського є помітною подією в історико-партійній науці, здійснене ним фундаментальне дослідження має велике наукове і політичне значення. Це — перша в радянській історіографії докторська дисертація, в якій на основі марксистсько-ленінської методології, використання широкого кола джерел, досягнень радянської історичної науки розкривається історичний досвід КПРС і Радянської держави по здійсненню захисту завоювань соціалізму у роки Великої Вітчизняної війни в західних областях України, які мають свою специфіку історичного розвитку, відзначаються багатими революційними традиціями боротьби трудящих проти буржуазії і поміщиків, фашизму і війни, за демократію і соціалізм. Дисертанту вдалося глибоко дослідити всенародний характер боротьби західноукраїнських трудящих проти гітлерівських загарбників та їх буржуазно-націоналістичних прислужників, діяльність Комуністичної партії як керівної і спрямовуючої сили всенародної боротьби у західних областях України.

На багатому фактичному матеріалі в

дисертації проаналізовано форми народної війни у тилу ворога — бойові дії партизанських формувань, діяльність комуністичного підпілля, масову участь неозброєного населення у зриві економічних, політичних і воєнних заходів ворога.

В. О. Замлинський широко висвітлює масово-політичну роботу підпільних органів, первинних партійних організацій серед партизанів і населення, тісну взаємодію партизанів і підпільників з частинами Червоної Армії в період визволення західних областей України. У праці розглянуто питання дружби народів СРСР, бойової єдності з народами Польщі і Чехословаччини у боротьбі проти фашистської Німеччини, висвітлено героїзм трудящих, піддано аргументованій критиці буржуазні фальсифікації історії всенародної боротьби радянських людей у ворожому тилу.

Віце-президент АН УРСР, акад. АН УРСР

П. Т. Тронько у своєму виступі високо оцінив дисертацію, підкреслив її високий науковий і теоретичний рівень. У виступі Героя Радянського Союзу, колишнього начальника штабу партизанського з'єднання С. А. Ковпака В. О. Войцеховича відзначалося велике науково-прикладне значення роботи.

У процесі дослідження цієї теми В. О. Замлинським підготовлено і видано 10 авторських і колективних монографій, брошур, надруковано в журналах і збірниках 32 наукові статті, підготовлено 2 збірники документів.

Вчена рада одноголосно ухвалила порушити клопотання перед ВАК СРСР про присудження В. О. Замлинському вченого ступеня доктора історичних наук.

І. Я. Жученко (Київ)

ВШАНУВАННЯ ЧЛЕНА-КОРЕСПОНДЕНТА АН УРСР І. М. МЕЛЬНИКОВОЇ З НАГОДИ ЇЇ ЮВІЛЕЮ

26 жовтня 1978 р. в Інституті історії АН УРСР відбулося засідання Вченої Ради інституту, присвячене вшануванню зав. відділом історії і міжнародних відносин соціалістичних країн, чл.-кор. АН УРСР, д-ра істор. наук, проф. Ірини Миколаївни Мельникової з нагоди 60-річчя з дня її народження та удостоєння їй високої урядової нагороди — ордена Дружби народів.

Заст. директора Інституту історії АН УРСР, д-р істор. наук П. С. Сохань у вступному слові зупинився на життєвому і творчому шляху ювіляра. І. М. Мельникова народилась 24 жовтня 1918 р. у м. Мені Чернігівської області в сім'ї військовослужбовця. Після закінчення середньої школи (1935 р.) вступила на історичний факультет Київського держуніверситету, який закінчила з відзнакою. Її було залишено для навчання в аспірантурі на кафедрі історії України КДУ. В 1946 р. вона захистила дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук, з 1947 по 1957 рр. працювала вченим секретарем, а потім ст. наук. співроб. Інституту слов'янознавства Академії наук СРСР.

В Інституті історії АН УРСР І. М. Мельникова працює з 1957 р. — спочатку старшим науковим співробітником, а після успішного захисту в 1961 р. докторської дисертації на тему: «Класова боротьба у Чехословаччині в період тимчасової, часткової стабілізації капіталізму (1924—1929 рр.)» — зав. відділом історії і міжнародних відносин соціалістичних країн (1965 р.). У 1967 р. їй було присуджено

вчене звання професора із спеціальності «Загальна історія», а в 1973 р. — обрано членом-кореспондентом Академії наук УРСР.

І. М. Мельникова — відомий радянський історик, провідний фахівець у галузі історії соціалістичних країн. Протягом багатьох років вона очолює один з найважливіших напрямів історичної науки — вивчення актуальних проблем становлення і розвитку світової системи соціалізму, всебічного співробітництва СРСР з братніми соціалістичними країнами та участі в ньому Української РСР. Її перу належить близько 100 наукових, науково-популярних і науково-пропагандистських праць, у тому числі 6 монографій. Під керівництвом Ірини Миколаївни та при безпосередній її участі створено ряд колективних наукових праць, присвячених актуальним проблемам пролетарського інтернаціоналізму, формуванню соціалістичної співдружності братніх народів. Серед них, насамперед, слід назвати монографії «Украинская ССР и зарубежные социалистические страны» (К., 1965), «Зарубіжні інтернаціоналісти в рядах борців за Владу Рад на Україні (1917—1920 рр.)» (К., 1967), «Інтернаціональна сила ленінських ідей. В. І. Ленін і революційний рух у країнах Центральної і Південно-Східної Європи» (К., 1970), «За дружбу з країною Великого Жовтня. Діяльність товариств дружби з СРСР в європейських соціалістичних країнах» (К., 1977). За монографію «На магістралях дружби і братерства. Участь Української РСР в співробітництві Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами

(1966—1970 рр.)» (К., 1974) І. М. Мельниковій в числі інших авторів присуджено премію Д. З. Мануйльського (1976 р.).

Відомий дослідник історії становлення і розвитку світової системи соціалізму І. М. Мельникова представляла істориків УРСР на багатьох міжнародних наукових форумах, у тому числі на VII (Варшава, 1973 р.) та VIII (Загреб-Любляна, 1978 р.) Міжнародних з'їздах славістів. Загалом чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникова побувала в 17 наукових відрядженнях у 5 зарубіжних країнах. Протягом багатьох років вона є членом Комісії істориків СРСР і ЧССР. Її внесок у співробітництво радянських і чехословацьких істориків відзначено Золотою медаллю ім. Я. Пуркіне (Брнеський університет).

І. М. Мельникова — член КПРС з 1948 р. Вона успішно поєднує плідотворну дослідницьку працю з науково-організаційною та громадсько-політичною діяльністю.

Ірина Миколаївна — голова Наукової ради з проблем історії світової соціалістичної системи, міжнародного комуністичного, робітничого і національно-визвольного руху АН УРСР, член Наукової ради АН СРСР з комплексної проблеми «Світова соціалістична система», а також спеціалізованих вчених рад Інституту історії АН УРСР і Київського держуніверситету. Професором І. М. Мельниковою підготовлено 20 кандидатів і докторів наук.

Велику громадсько-політичну діяльність проводить І. М. Мельникова як член президії правління, голова науково-методичної ради по пропаганді історичних знань товариства «Знання» УРСР, член центрального правління Товариства радянсько-чехословацької дружби, член Республіканського комітету профспілки працівників освіти, вищої школи і наукових установ. Протягом 4 років вона була членом партійного комітету АН УРСР, заст. секретаря парткому по ідеологічній роботі, членом Радянського райкому Компартії України міста Києва. Нині І. М. Мельникова — член партбюро Інституту історії АН УРСР.

У 1975 р. Ірина Миколаївна у складі радянської делегації, очолюваної Головою Радянського Комітету жінок Героєм Радянського Союзу, льотчиком-космонавтом СРСР В. В. Терешковою брала участь у Міжнародному конгресі жінок, що відбувся в столиці НДР Берліні.

За пропаганду наукових і політичних знань та плідотворну діяльність по комуністичному вихованню трудящих І. М. Мельникову нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора (1967 р.), медаллю «За доблесну працю. На відзначення 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна» (1970 р.), Грамотою Президії Верховної Ради Української РСР

(1976 р.). Указом Президії Верховної Ради СРСР від 23 жовтня 1978 р. Ірину Миколаївну Мельникову за заслуги в галузі історичної науки та у зв'язку з 60-річчям з дня народження нагороджено орденом Дружби народів.

На адресу ювіляра з поздоровленням звернувся віце-президент Академії наук УРСР, акад. АН УРСР П. Т. Тронько, який передав Ірині Миколаївні найкращі побажання від Президії АН УРСР, Відділення історії, філософії і права АН УРСР, а також від Секції суспільних наук АН УРСР. Від колективу співробітників Інституту історії АН УРСР з привітаннями виступили: директор Інституту, д-р істор. наук, проф. Ю. Ю. Кондуфор, зав. сектором природознавства і техніки Інституту, акад. АН УРСР Й. З. Штекло, зав. відділом Інституту, головний редактор «Українського історичного журналу», д-р істор. наук, проф. П. М. Калениченко, ст. наук. співроб. Інституту, д-р істор. наук І. М. Кулинич.

Від наукової громадськості республіки І. М. Мельникову поздоровили директор Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР А. М. Шлепаков, декан історичного факультету Київського держуніверситету, д-р істор. наук, проф. А. Ф. Кізченко, зав. кафедрою наукового комунізму Ужгородського держуніверситету, д-р істор. наук, проф. В. І. Худанич, ст. наук. співроб. Ужгородського відділу Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, канд. істор. наук Ф. П. Ілку. Від Українського Товариства дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами ювіляра привітав зав. сектором соціалістичних країн Товариства М. В. Костюченко.

На ім'я ювіляра надійшло багато в'їзних адрес, телеграм, листів, зокрема від колективу Інституту історії СРСР АН СРСР, Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР, Інституту суспільних наук АН УРСР, Правління Товариства «Знання» УРСР та ін. Ірину Миколаївну поздоровили міністр освіти УРСР О. М. Маринич, представники Генерального консульства ЧССР у Києві, а також її колеги з братньої Чехословаччини.

У слові-відповіді Ірина Миколаївна Мельникова широко дякувала Комуністичній партії і Радянському уряду за високу нагороду в зв'язку з 60-річчям, а також висловила всім сердечну подяку за сказані на її адресу теплі слова і поздоровлення й запевнила, що докладе всіх зусиль щоб виправдати високе довір'я Батьківщини.

І. М. Кулинич (Київ)
С. В. Відлянський (Київ)

ЗУСТРІЧ НАУКОВЦІВ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АН УРСР З ПРОФЕСОРОМ Г. О. КУМАНЬОВИМ

Згідно з постановою АН СРСР про виїзд провідних учених у наукові установи академій наук союзних республік з метою надання наукової та науково-методичної допомоги 12 жовтня 1978 р. відбулася зустріч співробітників Інституту історії АН УРСР з членом Наукової ради з проблеми «Історія Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.», зав. сектором історії СРСР періоду Великої Вітчизняної війни Інституту історії СРСР АН СРСР, д-ром істор. наук, проф. Г. О. Куманьовим.

Г. О. Куманьов розповів про стан дослідження історії Великої Вітчизняної війни.

Назріла необхідність, підкреслив учений, шляхом координації зусиль усіх дослідників історії радянського суспільства посилити розробку вказаної тематики. Г. О. Куманьов повідомив, що найближчим часом при Відділенні історії АН СРСР буде створено Наукову раду «Історія Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941—1945 рр.».

Г. О. Куманьов ознайомив з проблематикою досліджень, що розробляється на-

уковцями сектору історії СРСР періоду Великої Вітчизняної війни Інституту історії СРСР АН СРСР, розповів про його видавничу діяльність. Головну увагу, як і раніше, зосереджено на виданні останніх трьох томів 12-томної «Истории второй мировой войны 1939—1945 гг.». Колектив сектору працює також над підготовкою до видання тритомної праці «Советский тыл в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг.», ряду інших колективних та індивідуальних монографій, збірників статей та документів.

Г. О. Куманьов відповів на ряд запитань науковців.

На закінчення директор Інституту історії АН УРСР, д-р істор. наук, проф. Ю. Ю. Кондуфор подякував Г. О. Куманьову за змістовне повідомлення і запевнив, що й надалі між обома інститутами підтримуватимуться тісні творчі зв'язки у дослідженні актуальних проблем історії нашої країни.

В. І. Кучер (Київ)

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК МАТЕРІАЛІВ, НАДРУКОВАНИХ У ЖУРНАЛІ В 1978 р.

№
журналу

Під переможним ленінським прапором	9
У ЦК Компартії України. Про 60-річчя І з'їзду Комуністичної партії України	6
У ЦК Компартії України. Про підготовку до святкування 325-річчя возз'єднання України з Росією	10

СТАТТІ

Конституція СРСР — основний закон розвинутого соціалістичного суспільства

Акопов М. А. Ленінська ідейна спадщина — теоретична основа Конституції СРСР	4
Бородин О. А. Маніфест епохи будівництва комунізму	2
Вербило О. М. Конституція СРСР про Радянські Збройні Сили	7
Кожукало І. П. Зростання керівної ролі Комуністичної партії в політичній системі радянського суспільства	3
Мурашин Г. О. Конституція УРСР — яскравий вияв торжества соціалістичної демократії	6
Снітчук М. О. Конституція СРСР про місце комсомолу в радянській політичній системі	10
Соломатін М. М. Нова Радянська Конституція і сучасна ідеологічна боротьба	5
Соломко Е. Т. (Тернопіль), Шкварець В. П. (Тернопіль). Втілення ленінських ідей народовладдя в новій Радянській Конституції	9

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

Василенко В. К. Ідейно-виховна робота партії — важливий фактор формування і розвитку соціалістичного способу життя	2
Дзюбко І. С., Василевський М. Д. Поступове зближення країн соціалізму — об'єктивна закономірність їх розвитку	8
Куліченко М. І. (Москва). Дружба народів СРСР і соціалістичний спосіб життя	1
Кульчицький С. В. Провідна роль робітничого класу в утворенні і зміцненні нової історичної спільності людей — радянського народу	7
Маковійчук І. М. Дальший розвиток Комуністичною партією теорії і практики будівництва комунізму у ході виконання рішень XXV з'їзду КПРС	5
Панченко П. П. Ленінська стратегія і тактика аграрної політики партії в умовах розгорнутого соціалізму	10
Привалова Л. В. (Одеса), Терещенко Г. І. (Одеса). Підготовка молоді зміни робітничого класу через систему професійно-технічної освіти на сучасному етапі	3
Соцький М. І. (Ровно). Зростання ролі комуністичної пропаганди в сучасних умовах	4
Хоменко М. М., Шевчук В. П. Підвищення ролі громадських організацій трудящих в умовах розвинутого соціалізму	9
Чапуга С. М. (Івано-Франківськ). Творчий розвиток Комуністичною партією Радянського Союзу марксистсько-ленінського вчення про пролетарський інтернаціоналізм	12
Шевчук В. П. Компартія України — випробуваний загін КПРС	11
Юрчук В. І. У братній сім'ї народів Радянського Союзу (До виходу в світ книги члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького «Советская Украина»)	5

75-річчя II з'їзду РСДРП

Варгатюк П. Л. Ленінське вчення про партію нового типу і втілення його в діяльності КПРС	7
Плисюк В. П. (Львів). II з'їзд РСДРП — поворотний етап у розвитку міжнародного робітничого руху	7

60-річчя встановлення Радянської влади на Україні

Колотуха Я. Я. У великій сім'ї братніх народів	1
Сахнюк І. І. (Харків). Досягнення трудящих Харківщини у будівництві соціалізму і комунізму	2
Шевелєв А. Г. Великий Жовтень і перемога влади Рад на Україні	2

60-річчя I з'їзду Комуністичної партії України

Василенко В. К. Діяльність Компартії України по виконанню рішень XXV з'їзду КПРС	6
Григорович Д. П., Нем'ятій В. М. Воєнно-організаторська та ідейно-політична діяльність Компартії України в роки Великої Вітчизняної війни	5
Кожукало І. П. Комуністична партія України в період розвитку і зміцнення соціалістичного суспільства	6
Коломійченко І. І. Комуністична партія України в боротьбі за здійснення ленінського плану будівництва соціалізму	6
Лихолат А. В. В. І. Ленін і утворення Комуністичної партії України	6
Нагорна Л. П. Ленінські інтернаціоналістські принципи в утворенні Комуністичної партії України	4
Юрчук В. І. Більшовицькі організації України в боротьбі за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції	3

60 років Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки Молоді

Плохій В. С. Комсомол — вірний помічник Комуністичної партії	10
--	----

Назустріч 325-річчю возз'єднання України з Росією

Заремба С. З. Возз'єднання України з Росією у висвітленні українських літописців другої половини XVII — першої половини XVIII ст.	10
Котляр М. Ф. Неспроможність сучасних буржуазно-націоналістичних фальсифікацій возз'єднання України з Росією	12
Сергієнко Г. Я. Визвольна війна 1648—1654 рр. і возз'єднання України з Росією	8
Шевченко Ф. П. Участь представників різних народностей у визвольній війні 1648—1654 рр. на Україні	11

До 40-річчя возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі

Боролюк В. К. (Чернівці). Розвиток вищої освіти в західних областях УРСР (1959—1975 рр.)	11
Курило В. М. Визначна подія в житті українського народу	11

До 60-річчя утворення Білоруської РСР і Компартії Білорусії

Івашин В. Г. (Мінськ), Мелешко В. І. (Мінськ). У сузір'ї братніх республік	12
--	----

Скарбниця творчої спадщини В. І. Леніна

Солдатенко В. Ф. Ленінський план створення основ соціалізму (До 60-річчя праці В. І. Леніна «Чергові завдання Радянської влади»)	4
Хворостяний І. М. Ленінська теоретична спадщина і деякі актуальні проблеми країн, які визволились	4

До 60-річчя ленінського декрету про реорганізацію і централізацію архівної справи

Кузьменко В. В. Державні архіви на Україні за роки Радянської влади	5
Щедрина Д. С. З історії становлення і розвитку партійних архівів на Україні	5

Методологія та методика історичних досліджень

Барабой А. З. В. І. Ленін про соціальну природу селянства Росії в період капіталізму	11
Кульчицький С. В. Формування елементів соціалістичного способу життя в радянському доколгоспному селі	3
Санцевич А. В. Деякі питання джерелознавчого аналізу документів КПРС	4

До 150-річчя з дня народження М. Г. Чернишевського

- Лещенко М. Н., Олійник Л. В. М. Г. Чернишевський — великий російський революційний демократ 7
- Першина З. В. (Одеса). М. Г. Чернишевський — революційний борець за рівноправність і дружбу народів 7

До 100-річчя з дня народження Г. І. Петровського

- Варгатюк П. Л. Видатний державний і партійний діяч 1

До VIII Міжнародного з'їзду славистів

- Мельникова І. М., Кулинич І. М., Калениченко П. М. З досвіду культурного співробітництва слов'янських народів на сучасному етапі 8

* * *

- Замлинський В. О. Всенародна боротьба на окупованій радянській території у стратегії Великої Вітчизняної війни 3
- Ключенко А. С. (Запоріжжя). Скарбниця ленінського стилю роботи (До виходу книг Л. І. Брежнєва «Мала земля» і «Відродження») 8
- Супрун Д. М. Діяльність низової ланки органів народного контролю 8

ПОВІДОМЛЕННЯ

60-річчя Радянської Армії

- Олійник М. М. (Харків). Діяльність більшовиків Харківщини по мобілізації сил на боротьбу з білополяками і Врангелем 2
- Пиха Д. Д. Компартія України — організатор допомоги трудящих республіки Червоної Армії (1929—1941 рр.) 2

60-річчя ВЛКСМ

- Бухонський В. В. Виховання воїнів на героїчних традиціях Ленінського комсомолу у ході форсування Дніпра і визволення Києва 10
- Жихарев Г. П. (Донецьк). Діяльність партійних організацій по політичному вихованню робітничої молоді Донбасу (1928—1932 рр.) 10
- Климов А. О. (Ворошиловград). Участь комсомолу Донбасу в соціалістичному змаганні (1938 — червень 1941 р.) 10
- Ковальський Б. П. Форми і методи роботи Київського музею В. І. Леніна по комуністичному вихованню молоді 10
- Рибалко В. С. Участь комсомолу України у відбудові промисловості і транспорту в 1921—1925 рр. 10
- Хаджигєв Я. (Чарджоу). З досвіду діяльності партійних організацій Туркменістану по інтернаціональному вихованню студентів 10
- Шумейко І. М. (Івано-Франківськ), Штерн В. Ю. (Івано-Франківськ). Трудові зв'язки ВЛКСМ і Спілки вільної німецької молоді (1966—1971 рр.) 10
- Щур О. Т. (Кам'янець-Подільський). Боротьба комсомольців і молоді Поділля проти фашистських загарбників (1941—1942 рр.) 10

До 40-річчя возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі

- Забілик С. У. Боротьба КПП і КПЗУ за інтернаціональну єдність революційних дій трудящих у 1921—1939 рр. 12
- Тесленко М. П. (Львів). Партійне керівництво створенням і діяльністю масових організацій трудящих у західних областях УРСР (вересень 1939—червень 1941 рр.) 12

З історії дружби народів СРСР

- Богачук С. Г. Зміцнення трудової співдружності робітників Російської Федерації і Української РСР в роки перших п'ятирічок 3
- Даниленко В. М. Братерська допомога російському народу трудящим Української РСР у розвитку науки (1926—1937 рр.) 3

З історії братніх соціалістичних країн

- Постоловський Р. М. (Ровно). Ідейно-політична робота Соціалістичної спілки молоді ЧССР (1970—1977 рр.) 5
- Цятко В. М. (Луцьк). Боротьба Комуністичної робітничої партії Польщі за єдиний фронт робітничого класу (1923 р.) 5

З історії інтернаціональних зв'язків

- Антонюк С. М. Участь воїнів Війська Польського у відбудові народного господарства Польщі (1944—1949 рр.) 11
- Голуб В. Й. Інтернаціоналістські принципи зовнішньої політики Народної Республіки Болгарії 9
- Коломієць О. М. (Умань). З досвіду інтернаціонального виховання молоді СРСР і НДР на спорудженні однієї з діляниць газопроводу «Союз» 12
- Наков А. (НРБ). Розвиток політичних відносин між Болгарією і СРСР (1944—1958 рр.) 12
- Петров О. В. (Луцьк). Розвиток науково-технічного співробітництва НРБ і ПНР (1966—1975 рр.) 9
- Прокоф'єва І. В. Українська РСР у радянсько-польських культурних зв'язках у міжвоєнний період 11

До 100-річчя визволення Болгарії від османського ярма

- Матвієнко А. А. Переправа російських військ через Дунай (1877 р.) 2
- Сохань П. С., Жук В. Н. (Полтава). Участь народних мас України у визволенні Болгарії 2

З досліджень у галузі спеціальних історичних дисциплін

- Барштейн Ю. А. Пам'ятні та ювілейні медалі на честь Ленінського комсомолу 10
- Котляр М. Ф. З історії переростання племінних союзів у територіальні об'єднання в Східній Європі (VII—X ст.) 1

* * *

- Артемевко І. І. Видатний радянський історик (До 70-річчя з дня народження академіка Б. О. Рибаківа) 5
- Безпалко М. Г. З історії створення і діяльності радянсько-партійних шкіл на Україні в період соціалістичного будівництва 5
- Белік М. В. Партійно-радянська преса України в боротьбі за науково-технічний прогрес, підвищення ефективності суспільного виробництва 6
- Брега Г. С. Участь учених РРФСР і УРСР у становленні та розвитку радянської науки в Молдавії (1924—1940 рр.) 8
- Верстюк В. Ф. Створення комітетів бідноти на Лівобережній Україні в 1919 р. 3
- Гнатюк Н. Ф. Праці видатних діячів Комуністичної партії про перебудову радянського села з 1917—1920 рр. 12
- Готун М. Ю. (Москва). Партійне керівництво добором, розстановкою і навчанням комсомольських кадрів (1966—1971 рр.) 2
- Денисов А. Ф. Деякі питання партійного керівництва промисловістю у роки восьмої п'ятирічки 3
- Євдокимов В. М. Провал політики США у В'єтнамі і американські зовнішньополітичні доктрини у Південно-Східній Азії (кінець 60-х — початок 70-х років) 11
- Завадська Є. М., Твори В. І. Леніна в нелегальних бібліотеках київських соціал-демократів (1894—1904 рр.) 8
- Калениченко П. М., Колесник В. П. (Луцьк). Співробітництво прикордонних областей СРСР і воеводств ПНР у галузі культури (1956—1977 рр.) 4
- Карпенко О. Ю. (Львів), Коваль М. Г. (Львів). Святкування 1 Травня у селах Західної України в умовах іноземного поневолення 4
- Кожукало І. П. Підготовка пропагандистських кадрів системи партійного навчання на Україні (1946—1965 рр.) 2
- Костенко Ю. В. З історії створення Міжнародного агентства по атомній енергії 3
- Котляр М. Ф. Ярослав Мудрий (До 1000-річчя з часу народження) 6
- Крижанівський В. П., Калінцев Ю. О. VII з'їзд РКП(б) 2
- Крутиков В. В. (Дніпропетровськ). Гірничопромислова буржуазія України та митна політика царизму в останній чверті XIX ст. 5
- Ксьонзенко М. І. (Харків). Результати аграрних перетворень на Україні після Великої Жовтневої соціалістичної революції 4

Кузьмінець О. В. Діяльність партійних організацій у справі ідейно-політичного виховання учительських кадрів в умовах розвинутого соціалізму	11
Кулаковський В. М. Торговельні зв'язки Лівобережної України з Польщею у XVIII ст.	6
Кульпінський В. Л., Моторнюк М. М. Діяльність партійних організацій республіки по трудовому вихованню учнів (1966—1975 рр.)	1
Кучеров М. К. (Івано-Франківськ). Керівництво перших комуністичних організацій революційною боротьбою на Прикарпатті	8
Нерод В. О. Виступи пролетаріату Польщі на захист СРСР (1929—1933 рр.)	8
Макаренко О. А. Рух солідарності зарубіжних трудящих проти загрози нової антирадянської інтервенції (1924—1932 рр.)	7
Москвич Л. Г., Сарбей В. Г. Проблеми історії України в працях М. Г. Чернишевського на сторінках «Современника»	11
Осадчий Ю. Г. (Комунарськ). Посилення впливу більшовиків у профспілках України (1918 р.)	9
Оснач М. В. З історії боротьби СРСР за заборону хімічної і бактеріологічної зброї (1922—1978 рр.)	8
Попик В. І. Селянські маси України і вибори до III Думи	7
Прохорова І. А. Діяльність КПРС у галузі дальшого збільшення виробництва товарів народного споживання	8
Редько О. Ф. (Чернівці). Діяльність парторганізацій України по залученню трудящих до управління виробництвом (1951—1958 рр.)	11
Рой Є. Є. Розвиток інтернаціональних зв'язків трудящих поріднених областей і міст УРСР та європейських країн соціалізму	1
Сидоренко В. П. Трудящі України в боротьбі за виконання завдань другого року десятої п'ятирічки	7
Смолій В. А. Зміцнення торговельно-економічних зв'язків Правобережної України з Росією в другій половині XVIII ст.	9
Чайка Г. Л. До питання про ідеологічне забезпечення виконання народногосподарських планів у восьмій п'ятирічці	12

ЗАМІТКИ

Назустріч 325-річчю возз'єднання України з Росією

Сидоренко В. О. Зброя місцевого виробництва на Україні епохи визвольної війни	9
---	---

Борці за щастя народу

Карпушин Г. Ю. (Єнакієве). Більшовик В. П. Лотиков	2
--	---

З історії Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу (1941—1945 рр.)

Ларін А. Ф. До питання про матеріально-побутове постачання населення України (1943—1945 рр.)	5
Мельник П. І. (Чернівці). Участь молоді у відбудові сільського господарства УРСР	5

З історії міжслов'янських зв'язків

Ляшенко Л. Г. До питання про російсько-українські культурні зв'язки з південнослов'янськими країнами в XIX ст.	1
Служенко П. М. Рух солідарності прогресивної громадськості капіталістичних країн з народами Чехословаччини в період мюнхенської кризи	1
Хакімова У. (Самарканд). Позиція правлячих кіл Болгарії у питанні про встановлення дипломатичних і торговельних відносин з СРСР (перша половина 30-х років)	1

* * *

Бохан І. В., Буряк М. Д. Роль клубних закладів України в розвитку громадсько-політичної активності трудящих у дев'ятій п'ятирічці	5
Вовк Л. П. Підготовка бібліотечних працівників в Українській РСР у післявоєнний період	1
Гайдай Л. І. (Луцьк). Класовий характер агрономічних заходів на Правобережній Україні в період століпінської аграрної реформи (1907—1914 рр.)	11
Горбенко Л. Л. Діяльність партійних організацій України по підвищенню ролі лекційної пропаганди в ідейно-політичному вихованні трудівників села (1966—1970 рр.)	7

- Григоренко О. П. З досвіду шефства робітничого класу УРСР над селом у 1971—1975 рр. 9
- Дем'янова Т. О. (Миколаїв). До історії перебудови письменницьких організацій на Україні (1932—1937 рр.) 7
- Дорохова А. П. (Луцьк). Селянський рух на Україні в роки першої світової війни 8
- Задорожний В. Є. (Ужгород). З історії торговельних зв'язків Галичини із Східною Україною і Росією у першій половині XIX ст. 12
- Кожоляк Г. К. (Чернівці). Антифеодальна боротьба селянства Північної Буковини в кінці XVIII — на початку XIX ст. 9
- Козлова Н. М. (Сімферополь). Удосконалення викладання суспільних наук у вузах республіки (1966—1970 рр.) 8
- Кушинська С. В. Участь громадськості Радянської України в міжнародному русі проти посилення фашистської реакції в Німеччині 1
- Лактіонова Н. К. Участь комсомольців України в соціалістичному змаганні (1946—1950 рр.) 6
- Малахова Т. В. (Хмельницький). Участь трудящих Поділля у відбудові і розвитку Донбасу (1944—1950 рр.) 4
- Мосяков В. Я. (Запоріжжя). Діяльність Кримської партійної організації по удосконаленню роботи місцевих Рад у роки колективізації 12
- Натикач П. І. З історії суспільно-політичного руху на Україні в кінці XVI — першій половині XVII ст. 3
- Папенко Н. С. До історії створення Німецької комуністичної партії 11
- Пастухов В. К. Участь Радянської Армії у відбудові сільського господарства України в роки четвертої п'ятирічки 9
- Перепелятник В. О. (Донецьк). Керівництво Компартії України будівництвом енергетичних об'єктів у роки восьмої п'ятирічки 4
- Проценко В. Й. (Бердянськ). Про розвиток технічної пропаганди на Україні в роки першої п'ятирічки 7
- Пучко О. А. З історії підготовки інженерно-технічних кадрів на Україні в перше десятиріччя Радянської влади 9
- Степанович Є. П. Матеріальні пам'ятники ремесла та промислів як історичне джерело (гугицтво XII—XVII ст.) 3
- Стовбун Р. І. (Полтава). Торговельні зв'язки України і Молдавії у пореформений період (1861—1900 рр.) 11
- Тимофеев В. В. (Харків). Про боротьбу Радянської влади за революційну перебудову установ зв'язку на Україні (грудень 1917 р. — квітень 1918 р.) 4
- Флоря Б. М. (Москва). З історії взаємовідносин українського козацтва і російського уряду (80-і — 90-і роки XVI ст.) 8
- Чуркін В. Ф. (Миколаїв). Участь територіальних частин Червоної Армії у політичній роботі серед селян УРСР (1923—1925 рр.) 6
- Шийчук В. О. (Луцьк). Соціалістичне змагання в західних областях Української РСР (1939—1941 рр.) 4
- Юрченко А. В. Розвиток мережі сельбудів і хат-читалень на Україні (1921—1925 рр.) 11

ПОВЕРТАЮЧИСЬ ДО НАДРУКОВАНОГО

- Гошуляк І. Л. До питання про публікацію творів В. І. Леніна у партійно-радянській періодичній пресі України 1919—1920 рр. 4

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

- Бузиницька В. М. (Харків), Протопопов О. А. (Харків). З досвіду комплексного використання технічних засобів навчання при викладанні історії КПРС 6
- Буцько М. О., Білецький Б. Ф. (Чернівці), Калита В. Д., Комарницький С. І. (Чернівці). Про вивчення теми «Комуністична партія — натхненник і організатор перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні» в курсі історії КПРС 2
- Жерновський Є. Н. Прилад для швидкого засвоєння хронології 5
- Кисілевський О. М. Контрольна робота студентів вузів — важлива форма заочного вивчення історії КПРС 12
- Кравчук М. І., Погребінський М. Б. Вивчення у вузівському курсі історії КПРС нової Конституції СРСР і матеріалів 60-річчя Великого Жовтня 3
- Попомаренко Г. Я. (Донецьк), Жеребченко І. П. (Донецьк). З досвіду міжвузівської роботи опорної кафедри історії КПРС 7
- Чуприна З. Г. (Львів). З досвіду проведення семінарських занять з історії КПРС у музеї В. І. Леніна 4

ПАМ'ЯТНИКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Іванюк Я. Г. (<i>Полтава</i>). Місто-фортеця Переволочна у XVII—XVIII ст.	7
Лемешук М. М. Роль народних університетів пропаганди пам'ятників історії та культури у комуністичному вихованні молоді	10
Самойлов В. К. Ленінський план монументальної пропаганди	4

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

Більшовицьке підпілля на Україні в 1918 р. Підготували Пиріг Р. Я., Шилов-цев Ю. В.	7, 8, 9, 10, 12
Волковинський В. М., Шаталіна Є. П. З історії спорудження в Українській РСР пам'ятників борцям за владу Рад	1

ДОКУМЕНТАЛЬНІ РОЗПОВІДІ

Коваленко Ю. П. Герой не вмирають	3
Цимбал Є. І. (<i>Одеса</i>). На трасах мужності. (<i>Далі буде</i>)	12

СПОГАДИ

Мельник М. І. Страйк залізничників на станції Коростень влітку 1918 року	8
Нижник В. Є., Ясєв Г. Є. Записна книжка комісара	5, 9

НАШ КАЛЕНДАР

Беляков Г. Ф. 30-річчя утворення Польської об'єднаної робітничої партії	11
Бречак І. М. Народний герой (До 70-річчя з дня народження Героя Радянського Союзу генерал-майора О. М. Сабурова)	7
Булкіна В. П. К. О. Кіркїж (До 90-річчя з дня народження)	9
Бурлуцький Д. М. (<i>Львів</i>). Участь трудящих прикордонних районів в охороні західного кордону СРСР у передвоєнні роки (До 60-річчя створення прикордонних військ)	5
Віднянський С. В. Один з основоположників марксистської історіографії в ЧССР (До 100-річчя з дня народження З. Неєдлого)	2
Волощенко А. К. До 100-річчя утворення «Північного союзу російських робітників»	12
Воскресенський О. О. (<i>Харків</i>), Бондаренко М. П. (<i>Харків</i>). До 60-річчя створення інституту військових комісарів	3
Індутна Н. Є. До 20-річчя діяльності Українського відділення Товариства радянсько-польської дружби	10
Котов В. Н. Полум'яний пропагандист ідей ленінізму (До 100-річчя з дня народження О. М. Ярославського)	2
Кувшинов П. С. Перша Радянська Конституція (До 60-річчя прийняття)	6
Кулинич І. М. Брестський мир (До 60-річчя підписання)	2
Левін В. С. Боець ленінського гарту (До 90-річчя з дня народження І. О. Акулова)	3
Левін В. С., Морозов В. А. Представник ленінської гвардії (До 90-річчя з дня народження В. П. Затонського)	7
Левін В. С. Незламний боець партії (До 75-річчя з дня народження М. О. Вознесенського)	12
Лукаш О. І. Боець ленінського гарту (До 90-річчя з дня народження М. М. Шверника)	4
Маркіна В. О. Титан Відродження (До 500-річчя з дня народження Томаса Мора)	1
Мартиненко А. К. Відомий радянський історик (До 80-річчя І. С. Галкіна)	7
Новицький П. К. (<i>Хмельницький</i>), Бойко О. Д. Величний документ перемігшого пролетаріату (До 60-річчя прийняття «Декларації прав трудящого і експлуатованого народу»)	1
Осипенко Л. В., Шапран М. Ф. (<i>П'ятигорськ</i>). Революцією покликаний (До 90-річчя з дня народження І. І. Гаркавого)	7
Першина З. В. (<i>Одеса</i>). Є. Й. Заславський (До 100-річчя з дня смерті)	9
Плющ М. Р. До 20-річчя виникнення руху за комуністичне ставлення до праці	9
Польовий Л. П. Бойовий авангард трудящих Північної Буковини у боротьбі за возз'єднання з Радянською Україною (60-річчя створення Комуністичної партії Буковини)	11

Рашба Н. С. (Харків). Іван Підкова в історії українського і молдавського народів (До 400-річчя з дня смерті)	6
Сарбей В. Г. Послідовний пропагандист марксистсько-ленінських ідей на Україні (До 70-річчя більшовицької газети «Одесский рабочий»)	3
Сидоренко В. П. Революціонер ленінського гарту (До 90-річчя з дня народження А. В. Іванова)	10
Симоненко О. Р. (Львів). Важлива подія в історії польського народу (До 35-річчя утворення Крайової Ради Народової)	12
Стрілко А. А. До 80-річчя з дня народження Луїса Карлоса Престеса	1
Стрілко А. А. Революціонер-інтернаціоналіст (До 50-річчя з дня народження Ернесто Че Гевари)	6
Сухарев В. В. Історична перемога трудящих Чехословаччини (До 30-річчя лютневих подій 1948 року)	2
Тимченко Ж. П. До 60-річчя Всукраїнської селянської конференції	1
Титаренко Я. А. 60-річчя II з'їзду КП(б)У	11
Шевченко Ф. П. Академік В. І. Пічета (До 100-річчя з дня народження)	9
Штокало М. З., Анісімов Ю. О. Видатний історик науки і техніки (До 80-річчя з дня народження академіка АН УРСР В. В. Данилевського)	10

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Аппатов С. Й. (Одеса). Ідеологічні аспекти зовнішньополітичних доктрин США після другої світової війни	5
Беренштейн Л. Ю. Критика сіоністських фальсифікацій історії Великої Жовтневої соціалістичної революції	1
Бухало Г. В. (Ровно). Історики ПНР про спільну боротьбу українських і польських трудящих проти гнобителів у 1648—1654 рр.	9
Гордієнко Л. М., Навроцький М. О. Рішення XXV з'їзду КПРС — у маси!	4
Жданова Р. С. Нові покажчики літератури про Великий Жовтень	10
Зінченко Ю. І. Питання взаємодії партизанів з частинами Червоної Армії під час визволення Правобережної України в радянській історіографії	7
Калениченко П. М., Колесник В. П. (Луцьк). Радянська і польська сучасна історіографія про революційну боротьбу трудящих Польщі в 1917—1920 рр.	12
Касьяненко Ф. П. (Херсон). Агітаційно-масова робота партійних організацій республіки	6
Лактіонова Н. К. Огляд літератури про комсомол, що вийшла після XXV з'їзду КПРС	10
Мельниченко Г. М. Партійне керівництво народною освітою на Україні в роки іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни	11
Миронець Н. І. Роль української художньої літератури у вивченні історії Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни	3
Сарбей В. Г., Шевченко Ф. П. Історіографічні та джерелознавчі видання Дніпропетровського державного університету	2
Сороковська С. В. Українська радянська історична бібліографія до 60-річчя Великого Жовтня	1

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Ресцензуємо багатотомну «Історію Української РСР»

Буцько М. О., Замлинський В. О. Том сьомий. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941—1945)	5
Горшков В. П., Федорина М. І. Том шостий. Українська РСР у період побудови і зміцнення соціалістичного суспільства (1921—1941)	1
Мельник Л. Г., Катренко А. М. Том третій. Україна в період розкладу і кризи феодално-кріпосницької системи. Скасування кріпосного права і розвиток капіталізму (XIX ст.)	12
Нагорна Л. П., Чеканюк А. Т. Том п'ятий. Велика Жовтнева соціалістична революція і громадянська війна на Україні (1917—1920)	2

* * *

Браніцький В. О. (Херсон), Лівшиць К. О. (Кіровоград), Соколов Д. П. (Херсон). Історичні дослідження. Вітчизняна історія. Вип. 4	12
Буцько М. О., Ежов В. О. (Ленінград), Томек В. Й. (Ніжин). Советський Союз в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг.	3
Буцько М. О., Панчук М. І. В. Є. Лось. КПРС — організатор культурного співробітництва народів СРСР у період будівництва комунізму	9

- Варварцев М. М. В. Чередниченко. Анатомія зради. Український буржуазний націоналізм — знаряддя антирадянської політики імперіалізму 11
- Варгачук П. Л. Владимир Дрозд. Добрая весть. Повесть о Ювеналии Мельникове 12
- Варшавчик М. Я., Шморгун П. М. Л. Г. Мельник. Предмет і методологія історичної науки 3
- Гордієнко Л. М. Кожукало І. П. В. А. Молибошко. Критика буржуазної фальсифікації вопросов партійного строительства КПСС 12
- Гурбич О. М. (Донецьк), Лихолобова З. Г. (Донецьк). Л. С. Рогачевская. Социалистическое соревнование в СССР. Исторические очерки. 1917—1970 7
- Гутянський С. К. Советская культура в годы Великой Отечественной войны 9
- Денисовець П. М. (Полтава). П. Ф. Белый. Сотрудничество Украинской ССР с РСФСР и другими братскими республиками в восстановлении народного хозяйства (1921—1925 гг.) 10
- Добрецова В. В. (Львів). Р. Симоненко. На утриманні реакції 9
- Довгопол В. М. (Харків). Літопис комуністичного будівництва. Хроніка найважливіших подій в Українській РСР (1971—1975 рр.) 3
- Довгопол В. М. (Харків), Епштейн А. І. (Харків), Бураков Ю. В. (Львів). Промышленность и рабочий класс Украинской ССР. 1933—1941 гг. 11
- Євтух В. Б. Ш. А. Богина. Иммигрантское население США. 1865—1900 гг. 5
- Забарко Б. М., Сливка Ю. Ю. (Львів). Б. И. Распутин. Советская историография современного рабочего движения 7
- Забарко Б. М., Нерод В. О. VII конгресс Коминтерна и борьба за создание народного фронта в странах Центральной и Юго-Восточной Европы 11
- Заремба С. З. Виктор Драчук. Дорогами тысячелетий 9
- Захаров І. З. (Ленінград), Мішенев М. О. (Петрозаводськ), Вербило О. М. С. И. Кузьмин. Бесценное ленинское наследие. Поиски и находки 4
- Зеніна А. М. Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг. 5
- Зубков О. І. (Севастополь), Коваль М. В. Г. И. Ванеев. Черноморцы в Великой Отечественной войне 7
- Ісаєвич Я. Д. (Львів). С. А. Высоцкий. Средневековые надписи Софии Киевской 6
- Калакура Я. С., Шульга І. В. Ю. Бабко, О. Кисілевський. Двадцять п'ятий з'їзд Компартії України 6
- Калениченко П. М., Чекаленко Л. Д. К. В. Пілішек. Радянсько-польське співробітництво в галузі науки і освіти, 1944—1950 2
- Кізченко А. Ф. Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн, вып. 3 10
- Клоков В. І. Томек В. И. (Ніжин). Советский солдат — патриот, интернационалист 10
- Корольов Б. І. В. Ю. Мельниченко. Бойовий загін єдиної лєнінської партії 8
- Котляр М. Ф. Владислав А. Серчик. Иван IV Грозный 4
- Кравець М. М. (Вінниця), Плахотнюк С. Д. (Вінниця). В. Т. Позняк. В колективності — сила партійного керівництва. Розвиток КПРС лєнінського принципу колективності керівництва і його здійснення в партійних організаціях України в 1956—1971 рр. 2
- Криворученко В. К. (Москва), Михайлюк В. С. (Одеса). В. А. Зубков, В. В. Привалов. Ленин и молодежь; В. И. Ключин. Организуясь, спланиваясь, борясь... (Ленин. Молодежь. Комсомол) 10
- Кульчицький С. В. История социалистической экономики СССР. В семи томах. Том второй. Переход к нэпу. Восстановление народного хозяйства СССР. 1921—1925 гг. 1
- Кучер В. І. Великая победа советского народа 1941—1945. Материалы научной конференции, посвященной 30-летию победы советского народа в Великой Отечественной войне 1941—1945 годов 2
- Лещенко Л. О. Петро Кравчук. Український соціалістичний рух у Канаді. 1907—1918 9
- Лісєвич І. Т., Марінеску І. І. (Москва), Марченко Г. В. (Ужгород). А. А. Шевяков. Советско-румынские отношения и проблема европейской безопасности. 1932—1939 11
- Льобимський Л. О. (Львів). Алоїз Срога. Без ретуші. Полеміка і роздуми 7
- Макар Ю. І. (Чернівці). Польсько-радянські економічні відносини 3
- Мартиненко А. К. Н. М. Фролкин. Трудовая иммиграция во Франции в новейшее время 1
- Мартиненко А. К., Кірсенко М. В. В. П. Чорний. Героическая эпопея болгарского народа. Апрельское восстание 1876 года 2
- Мезенцева Г. Г. Б. О. Тимошук. Слов'яни Північної Буковини V—IX ст. 7

Михайлина П. В. (Чернівці), Савинець В. А. (Львів). В. М. Курило. У боротьбі за визволення	3
Нагорна Л. П. В авангарді революційних мас. Більшовики на чолі народних мас України у Жовтневій революції	1
Надольний І. Ф., Калакура Я. С. В. В. Косолапов. Методология и логика исторического исследования	3
Нем'ятій В. М. А. Н. Асмолов. Фронт в тылу вермахта	8
Ніколаєнко В. Ю. Вопросы общественных наук	9
Олійник Л. В. М. Н. Лещенко. Українське село в революції 1905—1907 рр.	4
Острянин Д. Х., Олійник Л. В. І. Назаренко. Під лєнінським прапором (В. І. Ленін і революційно-визвольна боротьба трудящих України в трьох російських революціях)	12
Позняков К. І. (Дніпропетровськ), Шелест Д. С. (Дніпропетровськ). А. І. Приймєнко. Легальные организации рабочих Юга России в период империализма (1895 г. — февраль 1917 г.)	8
Поньмаренко Г. Я. (Донецьк). История городов и сел Украинской ССР. Днепропетровская область	6
Попов Г. М. (Харків), Чернявський Г. Й. (Харків). За дружбу з країною Великого Жовтня	10
Репринцев В. Ф. М. Вільк. Допомога і співробітництво. Польсько-радянські економічні відносини в 1944—1945 роках	6
Різницька М. В. (Дніпропетровськ). И. Е. Ворожейкин, С. Л. Сенявский. Рабочий класс — ведущая сила советского общества	1
Романцов В. О. Я. С. Калакура. Комуністична партія України в боротьбі за розв'язання завдань будівництва комунізму	4
Ростовська О. В. А. Н. Адаркин. Жизнь и борьба рабочей молодежи в России (1900—октябрь 1917 г.)	12
Рубан В. А., Гошуляк І. Л. В. Ф. Солдатенко. Трибуна пролетарского интернационализма	6
Сабади́ров І. Л. (Одеса), Скрипник М. О. (Одеса). Союз серпа и молота. Из истории создания, развития и укрепления союза рабочего класса и крестьянства (на материалах Юга Украины)	3
Санцевич А. В. С. М. Стецкевич. Социалистические страны Европы	6
Солдатенко В. Ф. Л. Е. Дещинський. Великий Жовтень на Волині	3
Стасів В. П. (Львів). Ленінським шляхом до комунізму	7
Сухарев В. В. М. В. Искров. В борьбе за мир и социальный прогресс	9
Терещенко Ю. І. Д. А. Коваленко. Ленин и социалистические преобразования в промышленности Советской России 1917—1920 гг.	4
Толочко П. П. А. Г. Кузьмин. Начальные этапы древнерусского летописания	9
Фарфоровський В. П. М. М. Лисенко. Патріотичне виховання учнів в процесі вивчення історії	11
Царанов В. І. (Кишинів). А. П. Купреєва. Возрождение народного хозяйства Белоруссии	6
Цветков Г. М., Меньшов В. П. Політичний словник	3
Черненко В. А. Н. Кирпичников. Военное дело на Руси в XIII—XV в.	11
Чернявський Г. Й. (Харків). В. В. Павленко. Солидарность трудящихся Украинской ССР с революционной борьбой рабочих и крестьян Болгарии 1923—1934 гг.	4
Шаталіна Є. П., Щусь О. Й. Борцям Жовтня. Пам'ятники революційної слави на Україні	4
Шевченко Л. А., Барановська Н. П. Культурная жизнь в СССР. 1941—1950. Хроника	8
Шевченко Ф. П. Лешек Подгородецкий. Нарис історії України	5
Шевченко Ф. П. Е. С. Шаблювський. Чернышевский и Украина	8
Шевченко В. Ф., Палішко В. К. Дальнейшее возрастание руководящей роли партии в коммунистическом строительстве	11
Шестаков Ю. П. (Чернівці). В. Кардин. Сколько длится полвека?	10
Шип Н. А. Е. С. Кулябко. Замечательные питомцы Академического университета	11
Шморгу́н П. М. Й. Ф. Курас. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине	10
Якупов Н. М. (Одеса). П. А. Голуб. Большевики и армия в трех революциях	8

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Відзначення 60-річчя Великого Жовтня і 60-річчя встановлення Радянської влади на Україні

Беловалова Н. Є. Науково-теоретичний семінар	1
Божук Г. В. (Ужгород). Ужгородський державний університет	2
В. В. ЦДАЖР УРСР	1

Відзначення 75-річчя II з'їзду РСДРП і 60-річчя I з'їзду Компартії України

Калмакан І. К. (Одеса). Науково-теоретична конференція в Одесі	9
Колесник В. П. (Луцьк), Кардаш Б. П. (Луцьк). Науково-теоретична конференція в Луцьку	1
Корнілова В. О. (Харків). Харківський державний університет	2
Лобода М. Т. Київський державний університет	2
Лукін В. П. Конференція істориків-архівістів	2
М. К. Юзлейна республіканська наукова сесія	2
Оробінецький П. Д. (Харків). Інститут підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при КДУ	2
Оробінецький П. Д. (Харків). Обласна теоретична конференція в Харкові	9
Піпчук Ю. А. Загальні збори Академії наук Української РСР	1
Рудь М. П. ЦНБ АН УРСР	1
Синецький Л. І. Республіканський семінар лекторів	2
Чирко В. А. Нарада-семінар завідуючих кафедрами суспільних наук вузів республіки	2
Ю. П., М. К. Розширене засідання Секції суспільних наук АН УРСР	1

Наукова конференція та збори, присвячені книгам Л. І. Брежнєва «Мала земля» і «Відродження»

Булкіна В. П. Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС та Вища партійна школа при ЦК Компартії України	8
Піпчук Ю. А., Кодак М. П. Секція суспільних наук АН УРСР	8

Проти буржуазно-націоналістичних і реформістських фальсифікаторів

Гончаренко С. В. (Полтава). Науково-методична конференція у Полтаві	7
Соломатін М. М. Республіканська наукова конференція	7

* * *

Анісімов Ю. О., Матвєєва Л. В., Сологуб В. С. Вшанування академіка АН УРСР П. З. Штокало з нагоди його ювілею	1
Аппатов С. Я. (Одеса), Урсу Д. П. (Одеса). Всесоюзна наукова конференція в Одесі	8
Безпалко М. Г. Пленум Республіканської ради по координації науково-дослідної роботи в галузі історії КПРС і партійного будівництва	3
Бердник С. Д. Пленум правління Київської міської організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури	3
Булкіна В. П. Відзначення 100-річчя з дня народження Г. І. Петровського	4
Валько І. В., Дмитрієнко М. Ф. Створення відділу наукової інформації Секції суспільних наук АН УРСР	3
Видащенко М. Б. (Львів). Відкриття меморіального музею Івана Федорова у Львові	6
Винаров К. (НРБ). Відзначення 100-річчя Плевенської епопеї	3
В. Н. Присудження Державної премії Української РСР за монографію «Археологія Української РСР»	2
Волощенко А. К. 50-річчя В. Г. Сарбея	6
В. С. Створення на Україні науково-координаційного історіографічного центру	1
Голубова Г. Г. Республіканська науково-практична конференція архівістів України	10
Гордієнко Л. М., Сидоренко В. П. Захист докторських дисертацій В. Ф. Шевченком і М. В. Різничкою	6
Григоренко В. Г. Засідання бюро Відділення історії АН УРСР	6
Грушинський М. М. Семінар завідуючих кафедрами суспільних наук вузів УРСР	6
Дзюба О. М. 400-річчя заснування Острозької школи та друкарні	12
Жученко І. Я. Захист докторської дисертації В. О. Замлинським	12
Знаменська М. В., Мітряєва С. І. (Ужгород). Засідання Наукової ради з історії світової системи соціалізму	3
Іваненко М. І. Конференція, присвячена 60-річчю радянської архівної справи	8
І. К. Зустріч з румунським ученим	2
Казанович Н. М. (Краматорськ). Науково-методична конференція	7
Калиниченко С. Б. Зустріч співробітників Секції суспільних наук АН УРСР з учителями середніх шкіл Києва	3

Коновалов Ю. П. (Одеса). Конференція читачів «Українського історичного журналу» в Одесі	3
Корнілова В. О. (Харків). Науково-методична конференція викладачів харківського вузівського центру	6
Круц В. О. Захист докторської дисертації І. І. Артеменком	8
Кулинич І. М., Віднянський С. В. Вшанування члена-кореспондента АН УРСР І. М. Мельникової з нагоди її ювілею	12
Кучер В. І. Зустріч науковців Інституту історії АН УРСР з професором Г. О. Куманьовим	12
Леменчук М. М. Республіканська науково-практична конференція, присвячена роботі народних університетів	7
Лещенко Л. О. Створення Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР	10
Литвиненко В. Ф. (Ворошиловград). Міжвузівська науково-методична конференція викладачів історії КІРС	6
Лісевич І. Т. Вручення В. І. Клокову золотої медалі ім. Я. Пушкіна (ЧССР)	2
Майдан І. Г. Всесоюзна наукова конференція у Києві	12
Матійко М. М. 80 років з дня народження академіка АН УРСР В. В. Данилевського	11
Мельникова І. М., Сохань П. С. VIII Міжнародний з'їзд славистів	11
Міщенко В. М. Нове поповнення АН УРСР	5
Міщенко В. М. Міжнародні наукові зв'язки Інституту історії АН УРСР у 1977 р.	7
Міщенко В. М. XXVII наукова конференція Комісії істориків СРСР і НДР у Києві	11
Миронець Н. І. Захист докторської дисертації А. К.-М. Ісраїловим	2
Мороз В. К. (Львів). Наукова конференція істориків-полоністів у Львові	12
Мохор Л. П. До 60-річчя з дня народження професора А. Ф. Вовчика	9
Навроцький М. С. Спільне засідання Вчених рад	6
Нерод В. О. Перебування литовських учених-суспільствознавців в АН УРСР	12
Овдієнко Л. О. Зустріч з американським дослідником-марксистом Г. Аптекером	9
Павленко В. В. Наукова сесія з нагоди 30-річчя Договору про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу між СРСР і НРБ	7
Панченко П. П. Нарада в Президії АН УРСР з питань ефективності наукових досліджень	11
Пачкова С. П. Захист докторської дисертації С. С. Березанською	10
Петухов М. Я. У Головній редакційній колегії «Історії міст і сіл Української РСР»	9
Пінчук Ю. А., Кодак М. П. Загальні збори Академії наук Української РСР	5
Пірко В. О. (Донецьк), Турівченко М. І. (Донецьк). VIII Всесоюзна конференція істориків-славистів	4
Погорелов В. Н., Байраківський А. І. Печерський район м. Києва — до 60-річчя ВЛКСМ	10
Румянцева В. В. Об'єднана наукова сесія АН СРСР та АН Вірменської РСР у Єревані	12
С. К. Симпозіум з історії робітничого класу в Донецьку	2
Сосновчик С. О. Вшанування професора Г. І. Марахова з нагоди його 60-річчя	11
Спірін О. А. 70-річчя професора О. А. Бородіна	4
Страшко В. В. Науково-теоретичний семінар з допоміжних історичних дисциплін	8
Сусоров В. Д. (Херсон). Міжвузівська науково-методична конференція в Херсоні	12
Сухарев В. В. Зустріч з болгарським істориком	6
Сухарев В. В., Фролкін М. М. Про роботу спеціалізованих рад Інституту історії партії при ЦК Компартії України та Інституту історії АН УРСР	11
Теми кандидатських дисертацій і монографій, схвалені Президією Республіканської ради по координації науково-дослідної роботи в галузі історії КІРС і партійного будівництва	3, 9, 11
Хабло О. С. Відкриття меморіальної квартири-музею сім'ї Ульянових у Києві	4
Хворостяний І. М., Смирнов С. В. На загальних зборах Відділення історії, філософії та права АН УРСР	1
Хворостяний І. М. Загальні збори Відділення історії, філософії та права АН УРСР	5
Хренов К. К., Анісімов Ю. О. Обрання Й. З. Штокала почесним академіком Міжнародної Академії історії наук	9

Чивець А. В. Засідання Наукової ради з проблеми «Історія історичної науки», присвячене історіографічному факту	4
Шаповал І. М. (Дніпропетровськ). Історичний музей імені Д. І. Яворницького	7
Шевченко Л. А. Присудження А. В. Лихолату премії ім. Д. З. Мануїльського	5
Юровський В. М. Нарада завідуючих партійними архівами республіки	10
Бессарабов Микола Антонович	5
Вейцківський Іван Іванович	2
Гаєвський Андрій Миколайович	2
Зайцев Володимир Миколайович	1
Сідельников Степан Іванович	1
Яцків Павло Михайлович	9
Алфавітний покажчик матеріалів, надрукованих у журналі в 1978 р.	12

Художній редактор Б. В. Сушко
Технічні редактори П. Є. Уханська, П. М. Кравченко
Коректор Є. І. Міхноса

Здано до набору 4.11.78. Підп. до друку 15.12.78. БФ 38025. Формат 10×108/16. Вис. друк. Ум. друк.
арк. 14,9. Обл.-вид. арк. 16,15. Тираж 5875 пр. Зам. К-160.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, вул. Репіна, 3.

Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, вул. Леніна, 19.

«УКРАИНСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 12 (213), 1978, декабрь. (На украинском языке).
Научный журнал Института истории Академии наук Украинской ССР, Института истории партии
при ЦК Компартии Украины — филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Основан
в 1957 г. Выходит 12 раз в год. Адрес редакции: 252001, Киев-1, ул. Кирова, 1. Типография изда-
тельства «Київська правда», 252030, Киев-30, ул. Леніна, 19.

НОВІ КНИГИ

АЛЕКСАНДРОВА Э. С. — ООН: объединенные действия по поддержанию мира. М., «Международные отношения», 1978, 190 с.

АРТЕМЬЕВ С. А. — Партия большевиков и Советы рабочих и солдатских депутатов в 1917 г. Июль — октябрь. М., Издательство при Московском университете, 1978, 214 с.

Археологическое изучение Новгорода. Сборник статей. М., «Наука», 1978, 237 с.

БАРАНОВИЧ С. М. — Інтернаціонально-патріотичне виховання трудящих. К., «Наукова думка», 1978, 125 с.

БЕЛХОВСКИЙ Г. Ф. — Идеино-политический крах белоэмиграции и разгром внутренней контрреволюции. 1921—1924 гг. Л., Издательство при Ленинградском университете, 1978, 160 с.

БЕДЕНКО В. — Огненный остров. Записки войскового разведчика. Львов, «Каменир», 1978, 163 с.

БОНДАРЕНКО Л. И. — В бой идут морские охотники. Хроникальный очерк о черноморских моряхах-пограничниках. Донецк, «Донбас», 1978, 127 с.

БУРЧЕНКО Д. Т. — Рейд к Южному Бугу. К., Политиздат Украины, 1978, 207 с.

Восьма сесія Верховної Ради Української РСР (дев'яте скликання). 12—13 липня 1978 р. Стеногр. звіт. К., Політвидав України, 1978, 202 с.

ЖМАЧЕНКО Я. Ф., ЗАБОЛОТНИЙ Г. П. — Подвиг командарма. Докум. очерк о Ф. Ф. Жмаченко. К., Политиздат Украины, 1978, 128 с.

ЗЛОКАЗОВ Г. И. — Петроградский Совет на пути к Октябрю. М., «Наука», 1978, 341 с.

Из истории фондов Научной библиотеки Московского университета. М., Издательство при Московском университете, 1978, 167 с.

История городов и сел Украинской ССР. В 26-ти т. Львовская область. К., Глаз. ред. Укр. Сов. Энциклопедии, 1978, 795 с.

КАРЛОВ О. О. — Місцеві Ради і розвиток соціалістичної демократії на сучасному етапі. К., «Вища школа», Головна вид-ва, 1978, 207 с.

КАСЬЯНЕНКО Ф. П. — Робочої зміни наставники. З досвіду парт. керівництва наставництвом в Крим. та Херсон. обл. Сімферополь, «Таврія», 1978, 110 с.

КАЧУР С. П. — Радянська преса як засіб інтернаціонального виховання трудящих. К., «Наукова думка», 1978, 175 с.

Книги видавництва України за 1977 рік. Бібліогр. покажчик, Харків, Кн. палата УРСР, 1978, 393 с.

Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і Пленумів ЦК Т. 1. [1898—1970]. Переклад з 3-го рос. вид. К., Політвидав України, 1978, 515 с.

КОРОВОВ И. В., САЕНКО Р. И., СОЛОДКАЯ М. И. — Жданову — 200 лет. Страницы истории. 1778—1978. Донецк, «Донбас», 1978, 111 с.

КПСС — партия революционной мысли и революционного действия. К., Политиздат Украины, 1978, 247 с.

ЛЕВАНОВ Б. В. — Из истории борьбы большевистской партии против эсеров. 1903—1917 гг. Изд. 2-е, доп. Л., Издательство при Ленинградском университете, 1978, 167 с.

ЛЕМЕСЬУК Н. — Не склонив головы. [О деятельности антифашист. подполья в гитлер. концлагерях]. К., Политиздат Украины, 1978, 135 с.

ЛИТВИНЕНКО В. Ф. — КПРС — вихователь комуністичної ідейності молоді. З досвіду діяльності парторганізацій України. К., «Вища школа», Видавництво при Київському університеті, 1978, 159 с.

МЕРЦАЛОВ А. Н. — Западнотерманская буржуазная историография второй мировой войны. М., «Наука», 1978, 272 с.

МОСКАЛЕНКО А. — Киев. Докум. повесть в письмах, дневниках и воспоминаниях участников ист. эпопеи защиты и освобождения города в 1941—1943 гг. М., Политиздат, 1978, 190 с.

ПЕЛЬШЕ А. Я. — Избранные речи и статьи. М., Политиздат, 1978, 671 с.

Проблемы этногенеза славян. К., «Наукова думка», 1978, 144 с.

Революцией призванные. Воспоминания екатеринских рабочих. 1893—1917 гг. Днепропетровск, «Промінь», 1978, 198 с.

Розвиток В. І. Ленінінм вчення про керівну роль партії у працях післяжовтневого періоду. К., «Вища школа», Видавництво при Київському університеті, 1978, 159 с.

Социально-политические проблемы НТР и идеологическая борьба. К., Политиздат Украины, 1978, 367 с.

СУХАРЕВ В. — Роки соціалістичних звершень. ЧССР. 1948—1978. К., Політвидав України, 1978, 159 с.

ЦВІКАЛЬСЬКА Г. О. — Література і мистецтво в шкільному курсі нової історії. Посібник для вчителів. К., «Радянська школа», 1978, 111 с.